

Тютюнник Ольга Вікторівна

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ
ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ
НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ
СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Монографія

Черкаси – 2014

УДК 37.013.42+378+613.8

Рецензенти:

Пахомова Н. Г. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної і колекційної педагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Десятов Т. М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки і психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Вакуленко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, головний науковий співробітник центру теорії та методики соціальної роботи Державного інституту розвитку сім'ї та молоді.

Тютюнник О. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників : монографія / О. В. Тютюнник. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2014. – 350 с.

ISBN 978-966-9730-17-6

У монографії визначено основні чинники формування адиктивної поведінки у неповнолітніх; окреслено стратегії, підходи та специфіку діяльності соціального педагога зі старшокласниками щодо профілактики наркотичної залежності в умовах загальноосвітнього закладу; обґрунтовано специфіку і методи просвітницької роботи з батьками та педагогічним колективом; здійснено теоретичний аналіз концептуальних підходів та визначено методологічні засади підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до профілактичної роботи з учнями; розглянуто особливості формування професійної готовності студентів.

Автор монографії звертає увагу на процес соціального навчання старшокласників у аспекті превентивної роботи, пропонує власні технології і підходи соціального навчання учнів, які можуть бути використані шкільними соціальними педагогами; акцентує увагу на необхідності проведення поетапної, систематичної роботи зі школярами.

У монографії також запропоновано модель професійної підготовки майбутнього соціального педагога у вищих закладах освіти до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, яка являє собою цілісну педагогічну систему, що визначає конкретну мету і завдання підготовки, принципи і підходи, зміст та організаційно-методичне забезпечення підготовки.

Пропонована монографія може бути корисною соціальним педагогам загальноосвітніх закладів, соціальним педагогам і соціальним працівникам соціальних служб, неприбуткових організацій і фондів, студентам і викладачам навчальних закладів різних рівнів акредитації, слухачам та викладачам курсів підвищення кваліфікації, волонтерам у сфері соціально-педагогічної та соціальної роботи.

УДК 37.013.42+378+613.8

ISBN 978-966-9730-17-6

Рекомендовано Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 27 березня 2014р.)

© О.В. Тютюнник
ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	11
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ	12
1.1. Вживання психоактивних речовин неповнолітніми як соціально-педагогічна проблема.....	12
1.2. Соціально-педагогічний аналіз передумов формування наркотичної залежності у старшокласників	26
1.2.1. Старший шкільний вік у дзеркалі вікової періодизації.....	26
1.2.2. Передумови та десоціалізуючі чинники формування наркотичної залежності у дітей старшого шкільного віку.....	32
1.3. Специфіка діяльності соціального педагога зі старшокласниками в аспекті профілактики наркотичної залежності	46
1.3.1. Змістові аспекти соціально-педагогічної профілактики наркотичної залежності серед старшокласників у загальноосвітньому закладі.....	51
1.3.2. Стратегія і тактика профілактичної роботи зі старшокласниками в умовах загальноосвітнього закладу	66
1.3.3. Традиційні та інтерактивні форми і методи соціально-просвітницької діяльності соціального педагога зі старшокласниками у напрямі профілактики наркотичної залежності	82
РОЗДІЛ 2. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	95
2.1. Змістоутворюючі основи підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників	95
2.1.1. Організаційно-методичні проблеми підготовки спеціаліста до профілактичної діяльності у ВНЗ.....	95

2.1.2. Професійна готовність соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників	108
2.2. Моделювання професійної підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників	122
2.3. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи зі старшокласниками.....	132
2.4. Рекомендації щодо покращення підготовки майбутніх соціальних педагогів до антинаркотичної профілактики у вищих навчальних закладах.....	153
ВИСНОВКИ	156
ДОДАТКИ	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	369

ПЕРЕДМОВА

Соціально-економічна та культурна криза, зниження уваги держави і суспільства до становища дітей в Україні, погіршення якості їх життя та недотримання соціальних прав, відчуження дитини від сім'ї та школи, поширення явищ безпритульності та соціального сирітства призвели до зростання кількості неповнолітніх, які вживають тютюн, алкоголь, наркотики і стають залежними від них.

Проблема наркотичної залежності неповнолітніх є негативним соціальним явищем, яке становить серйозну небезпеку як для окремої особистості, так і для всього суспільства. На сучасному етапі розвитку суспільства констатується збільшення кількості активних і постійних споживачів психоактивних речовин серед учнів навчальних закладів та зниження віку осіб, які зловживають психоактивними речовинами; наявність продажу алкогольних і тютюнових виробів неповнолітнім; певна доступність лікарських наркотичних засобів; розширення спектру наркотичних засобів і мережі їх розповсюдження; непоодинокі випадки полінаркоманії серед підліткового населення; зниження якості здоров'я молодого покоління; зміна соціального статусу неповнолітніх, які почали вживати психоактивні речовини; прямий зв'язок між вживанням наркотиків і ростом злочинності, розповсюдженням ВІЛ-інфекції, зростанням смертності серед молодого покоління; поширення особливої молодіжної субкультури, провідною цінністю якої є беззмістовне проведення дозвілля у поєднанні зі вживанням алкоголю та наркотиків.

Формування залежності від психоактивних речовин (особливо від наркотиків) спричинює перетворення людини у соціально-дисфункціонального члена суспільства, який не здатен адекватно взаємодіяти із соціумом.

Дані останнього дослідження Європейського моніторингового центру з питань наркотиків та наркозалежності та Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка [183], проведеного у 2011 році серед старших підлітків віком 15-17 років щодо рівня поширення і тенденцій вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України показують, що

куріння значно поширене серед дівчат та хлопців (хоча б раз у житті курили 73,5% хлопців і 61,4% дівчат; щоденно палять 20% серед усіх опитаних); кількість молодих людей у віці 15–17 років, які вживали алкогольні напої хоча б раз протягом життя, сягає серед хлопців – 85,8%, серед дівчат – 87,2% (40 і більше разів на рік вживають будь-які спиртні напої 11,8% хлопців і 6,3% дівчат); серед учнівської молоді мають досвід вживання заборонених наркотичних речовин 33,6% хлопців і 18,8% дівчат (найпоширенішою наркотичною речовиною, яку вживала молодь принаймні один раз в житті, є марихуана або гашиш – 12,4% опитаних (серед хлопців – 18,9%, серед дівчат – 7,2%)), при цьому опитані учні зазначають чимало «позитивних» наслідків вживання коноплі, зокрема, додання сором'язливості, закомплексованості, підвищення рівня комунікабельності та ін. Поширеним серед старших підлітків стає вживання транквілізаторів та седативних препаратів, амфетамінів, екстазі.

Дослідження також яскраво репрезентує вік споживачів ПАР, який знижується з кожним роком. Так, найчастіше перша спроба куріння відбувається у 13 років або раніше – 46,6% хлопців та 27,2% дівчат викурили першу цигарку саме в цьому віці. Першу цигарку спробували у 15 років більше дівчат, ніж хлопців (11,2% проти 7,5%), та в 16 років (6,3% проти 3,5% відповідно). У віці 13 років і молодше 11,4% хлопців і 6,2% дівчат мали досвід перебування у стані сильного алкогольного сп'яніння. Вживання пива, слабоалкогольних напоїв та міцних напоїв стає нормою для багатьох підлітків у віці 15-ти років. Перша спроба марихуани або гашишу у 2,1% сталася до 13 років (про це повідомили 3,4% хлопців та 1,0% дівчат).

Результати дослідження також доводять, що на вибір старшого підлітка щодо вживання чи невживання ПАР впливає поширеність шкідливих звичок серед однолітків, у родинному колі, образи, травми та бійки у підлітковому середовищі, психологічний клімат та комфорт.

Отримані дані щодо тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотиків хоча й свідчать про деяке зниження рівня поширення шкідливих звичок, порівняно з попередніми роками, але все ж таки потребують систематичного проведення

профілактичної роботи з учнями у навчальних закладах, активізації виховного потенціалу сім'ї і громадськості щодо вирішення означених проблем.

На наш погляд, в організації і проведенні профілактичної роботи в Україні існує ряд суперечностей:

1) поряд із поширенням явищ тютюнопаління, алкоголізму та наркоманії серед неповнолітніх спостерігаємо відсутність швидкого реагування суспільства на проблему, низьку ефективність профілактичної роботи школи; орієнтованість зусиль соціальних інституцій на боротьбу із наслідками, ніж на превентивні заходи щодо формування у дітей „соціального імунітету” до впливу наркотичної субкультури;

2) з одного боку, існує нагальна потреба у посиленні уваги держави до заходів щодо популяризації та утвердження здорового способу життя, встановлення адміністративних обмежень і заборон продажу алкогольних напоїв і тютюнових виробів неповнолітнім, а з іншого – спостерігаємо відсутність спеціального державного органу, що відповідає за розробку державної політики у сфері контролю за обігом наркотичних засобів, і дієвого механізму реалізації цієї політики, а також належного фінансування профілактичної роботи у загальноосвітніх закладах.

3) створюється чимало неурядових організацій, які працюють із проблемою наркоманії/ВІЛ, але між ними відсутній злагоджений механізм функціонування, єдина стратегія діяльності, розподіл функцій і сфер впливу.

4) виникла нагальна необхідність у посиленні профілактичної роботи з підлітками та юнацтвом і потреба у досвідчених фахівцях, які реалізують цю діяльність, але поряд з цим спостерігаємо неготовність значної частини соціальних педагогів до встановлення контакту з учнями, незнання психолого-педагогічних особливостей дітей підлітково-юнацьких груп, їх сучасних проблем, принципів і методів соціального навчання і виховання неповнолітніх; безсистемність роботи; відсутність інноваційного підходу до профілактичної роботи з учнями.

5) сучасна ситуація вимагає зміни пріоритетів у напрямках підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до профілактичної діяльності (забезпечення професійно-орієнтованого та діяльнісно-практичного навчання

майбутніх фахівців), але, натомість, спостерігаємо незбалансованість теоретичної, практичної і психологічної підготовки відповідно до вимог практики.

Державними нормативно-правовими документами України, зокрема, Законом України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2009 р.), Загальнодержавною соціальною програмою „Здорова нація” на 2009-2013 р.р. та іншими, передбачено необхідність здійснення антинаркотичної профілактики в сучасних умовах і комплексні заходи профілактико-реабілітаційного характеру. Однак, динаміка зростання кількості наркозалежних серед неповнолітніх свідчить, що здійснювані заходи не достатні. Ця ситуація потребує активного пошуку дієвих методів і технологій профілактичної роботи та можливостей підготовки кваліфікованих спеціалістів, здатних ефективно впроваджувати ці методи у роботі з неповнолітніми.

Потреба у досвідчених фахівцях у сфері профілактичної роботи вимагає зміни пріоритетів у напрямках підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до означеної діяльності, а саме: забезпечення професійно-орієнтованого та діяльнісно-практичного навчання майбутніх фахівців. При цьому актуальним стало обґрунтування теорії і практики підготовки студентів до профілактики вживання наркотичних речовин серед учнів старшого шкільного віку та виявлення оптимальних організаційно-педагогічних умов такої підготовки.

Проблеми професійної підготовки у вищій школі та формування професійної готовності педагогічних працівників були і залишаються об’єктом уваги багатьох дослідників (А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Галузинський, М. Євтух, О. Мороз, В. Омеляненко, П. Решетніков, В. Сагарда, В. Сластьонін, М. Фіцула та ін.).

Ряд фундаментальних досліджень щодо професійної підготовки фахівців до соціально-педагогічної діяльності, які є базовими для вивчення проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників виконані В. Бочаровою, Ю. Галагузовою, І. Зверевою, А. Капською, О. Карпенко, І. Козубовською, Г. Лактіоновою, Л. Міщик, І. Миговичем, В. Поліщук, Ю. Поліщуком, С. Харченком та ін. Наукові розробки С. Архипової, О. Безпалько, Р. Вайноли, О. Песоцької, С. Хлебик, В. Шпак торкаються питань теорії і практики підготовки і професійної діяльності спеціалістів

за окремими напрямами соціальної педагогіки. Зміст підготовки соціальних працівників до роботи у різних сферах діяльності за кордоном розкривають Л. Віннікова, С. Когут, А. Козлов, А. Мустаєва, О. Пришляк, С. Соловйова, І. Сорокіна та ряд інших дослідників.

Дослідники вивчали різні аспекти проблеми реалізації профілактичної діяльності, а саме: питання організації взаємодії соціальних педагогів зі старшими підлітками, що мають прояви адиктивної поведінки (Л. Анісімов, О. Балакірєва, Н. Бурмака, М. Малькова, Н. Пихтіна, М. Полісадова та ін.); проблеми методики та застосування технологій профілактики і корекції адиктивної поведінки підлітків у діяльності психолога і соціального педагога загальноосвітнього закладу (С. Березін, В. Беспалько, Т. Вайніленко, К. Лисецький, Н. Максимова, В. Оржеховська, Л. Фортова, І. Шишова та ін.); питання готовності спеціалістів до профілактичної роботи зі старшокласниками (М. Ковальчук, О. Макєєва, О. Пилипенко, В. Чернишова та ін.); стратегії формування здорового способу життя учнів (О. Вакуленко, Л. Ващенко, Ю. Галустян, С. Кириленко, І. Пеша та ін.). Разом з цим наявний дефіцит наукових знань із проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркозалежності неповнолітніх.

Результати аналізу наукових досліджень свідчать про відсутність цілісного підходу до вивчення проблеми професійної підготовки соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників. Це обумовлено як складністю професійних функцій такого спеціаліста, багатогранністю і специфічним характером взаємодії з учнями цього віку, так і зростанням вимог суспільства до рівня компетентності спеціаліста-превентолога та якості його професійної підготовки. Історія розвитку наукової думки і практики стосовно підготовки майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей продовжує бути малоз'ясованою як для дослідників, так і для педагогів-практиків. Зовсім обмежена кількість таких досліджень.

Усе це свідчить про те, що проблеми, розглянуті у монографії, мають важливе соціально-педагогічне значення. Актуальність і своєчасність пропонованої монографії, високий науковий інтерес автора до означених проблем незмінно

зростає у зв'язку з необхідністю оновити зміст роботи з дітьми ризику, особливо старшого шкільного віку, впровадити нові технології виховання, які б забезпечили попередження і подолання негативних проявів у поведінці неповнолітніх, підготувати до цієї роботи педагога-превентолога нової генерації.

Автор монографії поставила за **мету** ознайомити читачів зі змістом, стратегіями, підходами та специфікою діяльності соціального педагога зі старшокласниками щодо профілактики наркотичної залежності в умовах загальноосвітнього закладу; способами здійснення методико-технологічного супроводу процесу профілактики вживання старшокласниками психоактивних речовин; ефективними шляхами та умовами підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників.

Автор наголошує на необхідності зміщення акценту у бік стимулювання активності і самоактуалізації студентів, посилення практичного компоненту у підготовці, що сприяє озброєнню майбутніх соціальних педагогів необхідними знаннями, уміннями і навичками, формуванню стійкої мотивації до активної діяльності у сфері превентивної роботи з учнями.

Матеріали, представлені у монографії, сприятимуть підвищенню технологічної і методичної компетентності спеціаліста, розвитку індивідуально-психологічних властивостей студентів, закладенню основ для формування індивідуального стилю діяльності майбутнього фахівця, виробленню позитивного ставлення до профілактичної роботи як сфери діяльності соціального педагога.

Монографія може бути корисною соціальним педагогам загальноосвітніх закладів, соціальним педагогам і соціальним працівникам соціальних служб, неприбуткових організацій і фондів, студентам і викладачам навчальних закладів різних рівнів акредитації, слухачам та викладачам курсів підвищення кваліфікації, волонтерам у сфері соціально-педагогічної та соціальної роботи.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВІЛ – вірус імунодефіциту людини;
- ВНЗ – вищий навчальний заклад;
- ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я;
- ЕГ – експериментальна група;
- ЗОШ – загальноосвітня школа;
- ЗОЗ – загальноосвітній заклад;
- ЗСЖ – здоровий спосіб життя;
- ІТН – інтерактивні технології навчання;
- ІТ – інтерактивні технології;
- КГ – контрольна група;
- ПАР – психоактивні речовини;
- СНІД – синдром набутого імунодефіциту людини;
- СтСС – студентська соціальна служба;
- ФЗСЖ – формування здорового способу життя.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Вживання психоактивних речовин неповнолітніми як соціально-педагогічна проблема

Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи зі старшокласниками передбачає їх ґрунтовне знання змісту основних понять, психофізіологічних, соціально-психологічних особливостей учнів старшого шкільного віку, соціально-педагогічних умов розвитку особистості та їх впливу на формування адиктивної поведінки у цьому віці; оволодіння способами організації ефективної профілактичної роботи з учнями, враховуючи специфіку, новоутворення, трансформації віку і соціальну ситуацію розвитку старшокласника.

Проблема вживання ПАР і поширення наркотичної залежності серед неповнолітніх являє інтерес для багатьох дослідників різних галузей наукового знання і нині не безпідставно розглядається теоретиками і практикаками як загроза населенню, генофонду нації і соціальній безпеці країни.

Систематичне вживання наркотичних речовин неповнолітніми – це не лише соціальна, юридична, медична, психологічна, а й соціально-педагогічна проблема.

У сфері медицини до питань, пов'язаних з наркотизмом зверталися такі дослідники як М.В. Шаповал, І.Д. Герич, Ю.О. Поспішіль, І.В. Лінський, А.П. Артемчук, О.А. Двірський, Є.В. Кришталь, О.І. Мінко, Е.А. Бабаян, М.Х. Гонопольський, В.В. Безпалько та інші. Предметом їх досліджень стали медичні аспекти алкоголізму і наркоманії, клінічна картина наркотичної і алкогольної залежностей, ознаки інтоксикації, профілактика і лікування залежності від ПАР, вживання ПАР і здоров'я майбутніх матерів, інфекційні хвороби, пов'язані зі вживанням ПАР, вплив наркотичних препаратів на органи і системи людини, психічні і поведінкові розлади внаслідок вживання ПАР, комплексні лікувально-

профілактичні, терапевтичні програми, альтернативні не медикаментозні методи лікування хворих на алкоголізм і наркоманію та інші питання. Медико-соціальний компонент у змісті підготовки соціальних педагогів до профілактики необхідний для більш повного розуміння проблеми формування наркотичної залежності у дітей підліткового та юнацького віку і відповідно більш чіткого визначення профілактичних підходів, і соціально реабілітаційних заходів для кожного конкретного випадку; знання основних ознак вживання тих чи інших ПАР, симптомів інтоксикації для того, щоб вчасно прореагувати на ситуацію.

Юридично-правові аспекти проблеми вживання наркотичних речовин неповнолітніми вивчали А.А. Музика, Н.М. Абдиров, В.А. Тимошенко, С.І. Саєнко, Р.М. Павленко, О.В. Одерій, М.П. Легенький, О.С. Гузеєва, Л.Е. Прись, Е.О. Соломатіна та інші. Вони досліджували кримінально-правові аспекти незаконного обігу наркотичних засобів, система національної і міжнародної протидії сучасному наркобізнесу, адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, громадсько-правове забезпечення профілактики наркотизму, а також правове виховання старшокласників як умова профілактики девіантної поведінки (С. Б. Белікова), кримінологічні і правові аспекти профілактики наркотизму неповнолітніх у освітніх закладах (І. В. Кобзева) тощо. Ці знання також необхідні спеціалісту для здійснення правового виховання старшокласників (формування правосвідомості підростаючого покоління, правової грамотності, самодисципліни і культури поведінки відповідно до норм соціального співжиття); роз'яснення старшокласникам правових наслідків за протиправні дії, санкцій, передбачених законами України та інших країн щодо паління, вживання алкоголю і наркотиків, кримінальної і адміністративної відповідальності за порушення норм закону.

Дослідники у галузі соціології – В.І. Лазаренко, А.А. Бесєдін, А.В. Демічева, Л.В. Кучерявенко, В.В. Павлова, Ю.Л. Белоусов, О.О. Сердюк та інші – вивчають наркотизм як соціальне явище, його тенденції та напрями профілактики; розглядають проблеми девіантної поведінки в умовах трансформації сучасного українського суспільства у зв'язку із несприятливими впливами соціуму і

мікросередовища (сім'ї, референтної групи). Соціальні педагоги повинні бути добре ознайомлені із результатами сучасних соціологічних досліджень наркоситуації в Україні, вміти використовувати соціологічні методи діагностики і вивчення суспільних явищ, знати механізми впливу соціуму на окрему особистість чи групу в аспекті формування поведінкових девіацій (зокрема, адиктивних форм поведінки).

Проблему вживання ПАР та підліткової наркозалежності з точки зору психологічної науки вивчали І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, Л.Ф. Щербіна, А.А. Гребенюк, Б.М. Ткач, О.В. Савчук, Н.П. Бурмака, Н.Ю. Самікіна, О.Т. Чередніченко та інші дослідники. У їх наукове поле зору потрапили проблеми, пов'язані з вивченням психологічних особливостей підлітків, юнацтва і молоді та їх впливу на формування адиктивної поведінки, психологічні детермінанти адиктивної поведінки, патопсихологічні прояви у алкоголе- і наркозалежних, соціально-психологічні детермінанти адиктивної поведінки, а також дослідження процесів свідомості і сприйняття у наркологічних хворих та інші питання. Знання психології старшого підлітка, підлітково-юнацьких груп, психологічних аспектів педагогічної взаємодії з учнями старших класів, основ превентивної психології, психологічних передумов девіантної (адиктивної) поведінки неповнолітніх і шляхів її корекції – усі вони становлять широкий пласт базових, невід'ємних знань, які у значній мірі посприяють глибшому розумінню майбутніми спеціалістами проблеми, яка стоїть перед ними, та підвищенню їх професійної готовності і компетентності у питаннях профілактики наркотичної залежності серед старшокласників.

Вживання наркотичних речовин як соціально-педагогічну проблему вивчали Т. Боброва, В. Горашук, М. Ковальчук [110], В. Кузьмінов, В. Овчаренко, О. Овчінніков, В. Оржеховська [175-178], Л. Фортова [298] та ін., розглядаючи психолого-педагогічні аспекти девіацій, формування асоціальної поведінки, педагогічні умови профілактики важковиховуваності і адиктивності, соціально-педагогічні основи формування культури здоров'я і ЗСЖ неповнолітніх.

Таким чином, проблема вживання ПАР і поширення наркозалежності серед неповнолітніх представляє інтерес для багатьох дослідників різних галузей

наукового знання і нині не безпідставно розглядається теоретиками і практиками як загроза населенню, генофонду нації і соціальній безпеці країни.

Вживання ПАР є різновидом поведінкових девіацій. У словнику В. Даля поняття девіації визначено як „ухилення від вірного шляху” [70, Т.1, с. 425]. Словники із психології, соціології, соціальної педагогіки і соціальної роботи тлумачать девіантну поведінку (від лат. *deviatio* – відхилення) як систему вчинків, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам (деструкції, дезорганізуючі відхилення, злочинна, аморальна поведінка); поведінку, яка не узгоджується з нормами, не відповідає соціальним очікуванням [251, с. 62-63; 310, с. 344; 252, с. 67; 262, с. 70].

Характеризуючи девіантну поведінку з медичної точки зору, дослідники за основу диференціації показників цього явища висувають нервово-психічні патології особистості, акцентуації характеру, генетичну обумовленість, фізичні і психічні недоліки дітей та інші фізіологічні і психобіологічні характеристики (В. Кащенко, А. Личко, Н. Зелінська та ін.).

Соціологічне трактування поведінкових девіацій враховує соціальні і культурні фактори, що впливають на їх формування. Причиною девіантної поведінки більшість соціологів, починаючи з Е. Дюркгейма, вважають соціальну дезорганізацію і результати неправильної соціалізації у дитинстві (В. Андрущенко, В. Болгаріна, М. Вебер, Е. Гідденс та ін.) [272, с. 68].

Морально-правовий (кримінологічний) аспект девіантної поведінки розробляється правознавцями, педагогами, психологами (А. Долгова, А. Габіані, Ю. Аргунова, В. Єрмаков, Г. Мінковський, А. Нікітін Д. Фельдштейн) з урахуванням антисоціальної спрямованості особистості, характеру проступків і правопорушень, злочинних установок особистості, спрямованості людини на порушення суспільних норм.

Психологія (М. Алемаскін, С. Белічева, С. Бодмаєв, Н. Вербинська, Л. Зюбін, А. Кочетов, М. Максимова) розглядає девіантну поведінку відносно вікового періоду розвитку особистості, роблячи акцент на особистісних факторах (емоційна незрілість, песимізм і надмірна веселість, замкненість, психологічна нестійкість,

навіюваність, тривожність, нездатність долати складні життєві ситуації соціально прийнятними способами, імпульсивність, лабільність настрою тощо) [272, с. 68].

Педагогічні дослідження девіантної поведінки (М. Алемаскіна, А. Гройсман, В. Матвеев, О. Белкін та інші) за основу беруть характер суспільної активності школярів, рівень важковиховуваності і педагогічної занедбаності, ситуації успіху чи неуспіху у навчанні, характер міжгрупових стосунків у класному колективі тощо.

Сучасні дослідники розглядають девіантну поведінку („аберація поведінки”) як „поведінку, яка порушує загальноприйняті правила, норми, стандарти поведінки, що визнаються й схвалюються в системі конкретної культури” (Г. Аванесов); „поведінку, яка є наслідком негативних процесів соціалізації” (Л. Вейланде); „система вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятним у суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, дезадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою” (А. Капська).

Отже, науковці пов’язують девіації у поведінці з порушенням нормального розвитку особистості, суспільно прийнятих норм, з викривленням процесу соціалізації, що виражається у певних діях асоціального характеру.

Девіантна поведінка у соціально-педагогічній науці розподіляється на три групи: делінквентна, адиктивна і психопатологічна. Термін „адиктивна поведінка” характеризує відхилення у поведінці, пов’язані зі зловживанням ПАР [256-260].

Проблемами адиктивної поведінки молоді вітчизняні вчені почали займатись не так давно. Уперше наукові розробки з’являються в 70-х роках ХХ століття у медичній та юридичній літературі. І це не випадково, адже проблеми тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії і токсикоманії тоді ще не розглядалися як власне педагогічні. Уперше на педагогічні аспекти цієї проблеми звертають увагу вчені-медики А. Личко [136], В. Херсонський [165], В. Бітенський [136], учені-правознавці С. Дворяк [165], А. Габіані та інші. Проблематику продовжують педагогічні дослідження Д. Колесова [40; 114-117], І. П’ятницької та інших. Найбільш численними є праці, присвячені осмисленню змістоутворювальної основи антиалкогольного та антинаркотичного виховання С. Шевередіної, М. Левіна та

інших. На сучасному етапі у цій царині ведуться дослідження В. Беспалько [31-32], С. Болтівець [37], Т. Вайніленко [50], А. Капською [260; 270], О. Карпенко [99], К. Лисецьким [134], О. Макеєва [140], Н. Максимовою [144], М. Лукашевичем [11], М. Мальковою [145], В. Оржеховською [177], Н. Пихтіною [195] та іншими.

Для адиктивної поведінки притаманне прагнення людини до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних психоактивних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій [244, с. 52].

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: 1) нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудоголізм); 2) проміжні форми адикції (анорексія (відмова від їжі), булімія (прагнення до постійного вживання їжі), психологічна залежність, співзалежність); 3) хімічні адикції (вживання та вдихання ПАР (тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії) [27, с. 103]. *У нашому дослідженні ми будемо вживати термін „адиктивна поведінка”, характеризуючи поведінку неповнолітніх, яка передусь формуванню патологічної залежності від ПАР.*

Для того, щоб здійснити соціально-педагогічний аналіз проблеми наркотичної залежності серед старшокласників, необхідно сформувати термінолексичний апарат дослідження. У контексті вивчення проблеми наркотичної залежності учені використовують різні поняття, зокрема: „наркотичні речовини” „наркогенні речовини”, „наркотичні засоби”, „психотропні речовини”, „психоактивні речовини”, „вживання психоактивних речовин”, „наркотизація”, „підлітковий наркотизм” тощо.

Ми поділяємо думку сучасних вчених-теоретиків і практиків, які стверджують, що у контексті розв'язання завдань соціально-педагогічної, психологічної профілактики з існуючого на сьогодні розмаїття понять можна використовувати термінолексему „психоактивні речовини”, оскільки вона включає у свій зміст особистісні, соціально-психологічні, поведінкові, соціально-педагогічні аспекти вживання алкоголю, тютюну та наркотиків неповнолітніми [79; 296; 244; 308; 316].

Це поняття є найбільш адекватним досліджуваній темі з точки зору соціально-педагогічної науки. На захист цієї точки зору представимо позиції авторів-

дослідників, які у своєму полі наукових пошуків звертались до цього поняття, обґрунтовуючи його зміст, вивчаючи різноманітні проблемні питання.

Дефініцію „психоактивні речовини” активно використовують у своїх наукових працях українські і закордонні дослідники різних сфер наукового знання (психології, педагогіки, медицини), які по-різному тлумачать це поняття: В. Оржеховська („речовини, які не лише впливають, а й змінюють свідомість, відчуття і сприймання”) [175; 244; 316], О. Балакірєва („речовини, які вживаються з наркотичною метою”) [22; 274], А. Бойко („речовини, зловживання якими призводить до алкоголізму та наркоманії”) [36], А. Полуніна („зовнішні інтоксикації, (алкоголь, наркотики, психостимулятори), що призводять до нейропсихологічних порушень” [207], В. Шабалина („речовини, вживання яких призводить до розвитку залежної поведінки”) [308], Д. Холмс (речовини, що змінюють стан психіки) [303], Р. Делхас, Г. Еусен („речовини, що можуть пригнічувати або стимулювати активність нервової системи людини або мати психоделічний ефект”) [329].

Отже, поняття „психоактивні речовини” на сьогоднішній день широко вживається в наукових колах, тому у нашому дослідженні ми найчастіше будемо використовувати саме її, але, з метою уникнення тавтології під час теоретичного обґрунтування проблеми, будемо звертатися і до інших наведених у глосарії понять (додаток А).

Висвітлення основних дефініцій знаходимо також у міжнародних та державних нормативно-правових документах: Єдиній Конвенції ООН про наркотичні засоби (1961 р.) [96], Конвенції ООН з боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин (1988 р.) [120], Конвенції про психотропні речовини (1971 р.) [96], Модельному законі „Про наркотичні засоби, психотропні речовини і їх прекурсори” Міжпарламентської Асамблеї держав учасників СНД (2006 р.) [157]; Законах України: „Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів” (1995 р.) [218], „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними” (1995 р.) [216], „Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” (1995 р.) [215], „Про заходи

щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення" (2005 р.) [217], Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 роки (2004 р.) [121], Міжгалузевій комплексній програмі „Здоров'я нації на 2002-2011”(2002 р.) [155], а також у ряді Постанов, Розпоряджень Кабміну та Наказів Міністерства охорони здоров'я [96].

Цими нормативно-правовими документами визначено поняття „алкогольні напої”, „тютюнові вироби”, „залежність від тютюнових виробів” [215], „наркотичні засоби”, „психотропні речовини”, „наркоманія”, „особа, хвора на наркоманію” та інші специфічні дефініції [120; 121; 155; 157; 141-131; 160-163], а також передбачено відповідальність за незаконне зберігання, поширення і збут наркотичних речовин.

Згідно класифікації ВООЗ до переліку ПАР включено: алкоголь, опіати, канабіс, седативи (гіпнотичні препарати), кокаїн, стимулятори, галюциногени, тютюн, леткі речовини (клей, аерозолі, розчинники), не ідентифіковані речовини, що вживаються з наркотичною метою [244, с. 52].

У контексті досліджуваної проблеми звернемося також до тлумачення дефініцій: „вживання або зловживання психоактивними речовинами”, „наркотична залежність”, „хімічна залежність”.

Вживання психоактивних речовин означає використання тієї чи іншої психоактивної речовини під дією психосоціальних чинників задля досягнення психостимулюючого, релаксаційного чи іншого ефекту, подолання психотравмуючих та стресових станів і може при тривалому застосуванні спричинити формування наркотичної залежності [166; 329].

В. Шабаліна розглядає вживання психоактивних речовин як різновид залежної поведінки, яка формується в результаті впливу соціального середовища під дією психологічних механізмів [308].

В. Оржеховська розмежовує термінолексеми „вживання ПАР” і „зловживання психоактивними речовинами”. Вона зазначає, що більшість підлітків і юнаків вживають легальні або – рідше – нелегальні ПАР. Але є певний відсоток учнів, що зловживає ПАР. Цей менший відсоток і потрапляє у залежність від ПАР [316, с. 10].

Якщо вживання ПАР відбувається із цікавості і не має глибинних причин такої поведінки, то зловживання, зазвичай, є симптомом негараздів у житті дитини (психологічні проблеми, проблеми у сім'ї, у навчальному закладі тощо).

Якщо вживання ПАР може відбуватися з цікавості і не мати глибоких причин такої поведінки, то зловживання, зазвичай, є симптомом негараздів у житті неповнолітнього (психологічні проблеми, проблеми у сім'ї, емоційна нестабільність, несприятливі соціальні обставини тощо).

Зловживання психоактивними речовинами – це такий стан людини, коли вона збільшує дозу речовини внаслідок синдромів звикання та абстиненції, що може призвести до формування стійкої фізичної і психічної залежності від речовини [329]. Зловживання психоактивними речовинами – це стан людини, коли вона збільшує дозу речовини внаслідок синдромів звикання та абстиненції [166].

Вживання чи невживання людиною ПАР залежить від трьох взаємовідношень-факторів: 1) „споживач-речовина” (залежність вживання від дії механізмів самовладання і самоконтролю); 2) „соціальне середовище-речовина” (залежність особистісного ставлення до вживання від нормативної позиції переважної частини суспільства щодо ПАР; наявності чи відсутності чітких, строгих законів, обов'язкових для дотримання всіма членами суспільства; дій громадськості, щодо популяризації ЗСЖ і виховання стійкості у неповнолітніх і молоді до впливу ПАР); 3) „соціальне середовище-споживач” (залежність вживання ПАР особистістю від ставлення соціуму до споживачів та від вимог соціуму до кожного його представника) [333].

Систематичне вживання ПАР, що перетворюється в неконтрольований потяг, викликає залежність [27]. Наркотичне узалежнення (наркозалежність) – це хронічне захворювання, що виникає в результаті тривалого вживання психоактивних речовин, що впливають на емоційний стан індивіда, коли він не може припинити самотійно його застосування, незважаючи на виникнення у зв'язку з цим серйозних проблем (погіршення стану фізичного і психічного здоров'я, конфлікти із законом, соціальні й матеріально-фінансові ускладнення) [143; 177; 244; 253; 305, с. 107; 316].

Згідно класифікації ВООЗ, наркозалежність відноситься до ряду психічних захворювань і характеризується наявністю у хворого проявів аутодеструктивної поведінки. Розвиваючись, залежність проходить кілька стадій. В. Оржеховська називає три стадії: соціальна, психічна (ментальна), фізична [244] (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Стадії формування залежності від психоактивних речовин¹

<i>Стадії залежності</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Причини вживання наркотичної речовини</i>	<i>Домінуюча думка людини</i>
Соціальна (етап початкової адаптації до ПАР)	Характеризується спілкуванням у середовищі людей, що вживають алкоголь та наркотики. Підлітки спостерігають негативні моделі поведінки оточення і приміряють їх до себе. На цій стадії вживання може носити випадковий, епізодичний характер. Відбувається знайомство з різними психоактивними речовинами. Формується внутрішня психологічна готовність до вживання наркотиків.	Бажання бути визнаним в референтній групі, відчутти стан зміненої свідомості, про який розповідають інші.	Я можу бути у такому стані, як вони, якщо захочу, а можу і не бути, якщо не захочу.
Психічна (психологічна, ментальна)	Передбачає зміни у поведінці неповнолітнього, перехід від епізодичного вживання ПАР до регулярного. Стан, який викликає таке вживання, стає для підлітка найбільш бажаним психічним станом, в якому він прагне перебувати якнайдовше. Бажання уникнути психологічного і емоційного дискомфорту настільки сильне, що підліток не в силах відмовитися від подальшого вживання наркотичних речовин.	Бажання знову опинитися в тому стані, який відчувала людина під час наркотичного сп'яніння (людина постійно думає про наркотик).	Я хочу бути в цьому стані. Мені так комфортно, так подобається.
Фізична (фізіологічна)	Проявляється у вигляді нездолання фізичної потреби у наркотичній речовині. Вживання є регулярним і інтенсивним. Доза спожитої речовини збільшується з кожним разом (наростання толерантності до ПАР). Можна констатувати початок процесу розпаду особистості, який починається із соціальної деадаптації особистості десоціалізації і деградації.	Бажання уникнути фізичного дискомфорту при абстинентному синдромі.	Я не можу існувати в іншому стані, окрім цього, фізично не можу. Відчуваю необхідність вжити наркотичну речовину на рівні з природними потребами організму.

1. **Примітка:** доповнено і перероблено автором за джерелом: Система роботи шкіл з профілактики вживання учнями психоактивних речовин : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Черкаси : „Escape”, 2006. – 192 с.

Останнім часом значного поширення у наукових колах набуло вживання термінолексми „хімічна залежність”, що, за визначенням багатьох закордонних дослідників і сучасних медиків, є більш толерантним стосовно наркозалежних осіб і акцентує увагу на тому, що це є хвороба, а отже, такі люди потребують співчуття, лікування і підтримки з боку рідних і друзів, як і будь-яка інша хвора людина [241].

У контексті проблеми, що розглядається, дослідники також вживають дефініції „наркотизація”, „наркотизм”, „підлітковий наркотизм”.

Термін „наркотизм” В. Бітенський пояснює, як такий, що застосовується у ситуаціях зловживання наркогенними речовинами у випадках ще несформованості алкоголізму, наркоманії, токсикоманії [165]. Дефініцію „підлітковий наркотизм” науковці вживають, коли розглядають проблему наркотизації у підлітковому середовищі, вивчають причини зниження віку споживачів ПАР, закономірності і тенденції поширення явища серед неповнолітніх, шукають шляхи попередження у них розвитку наркотичної залежності, розробляють освітньо-виховні системи профілактики вживання ПАР в умовах ЗОЗ, молодіжних організацій.

Дефініція „наркотизація” тлумачиться дослідниками як 1) процес залучення окремої особистості або соціальної групи до немедичного вживання наркотиків (С. Харченко) [302]; 2) як негативне соціальне явище, що характеризується поширенням вживання наркотиків у суспільстві (А. Личко) [136]. Учені по-різному визначають рівні (стадії) наркотизації, які людина проходить від зародження потягу і звички до формування ознак наркотичної хвороби і залежності (табл. 1.2).

Стадії та рівні наркотизації (алкоголізації)¹

Автор	Стадії (рівні)	Характеристика стадій (рівнів) наркотизації
А.Е. Личко	Одиничне або епізодичне вживання	Відбувається перше знайомство з наркотичними речовинами, усвідомлюється їх ейфоруюча дія; встановлюються тісні контакти з групою, для якої вживання ПАР є нормою поведінки і невід'ємним атрибутом проведення вільного часу.
	Багаторазове вживання	На цій стадії спостерігається зловживання людиною наркотиками, але без ознак психічної або фізичної залежності. У людини проявляються оманливі відчуття свободи, розкутості, приглушення больової чуттєвості, хоробрість, відхід від реальності, незвичний стан.
	Наркоманія 1-ї стадії	Вживання стає більш інтенсивним і систематичним. Це рівень, коли у людини сформована психічна залежність; пошук наркотику відбувається заради отримання приємних вражень. Але фізичної залежності ще немає і припинення вживання наркотику не викликає болісних відчуттів. У випадку незадоволення потреби у наркотику у людини проявляються зниження настрою, страхи, галюцинації, апатія.
	Наркоманія 2-ї стадії	Характерне регулярне споживання наркотичної речовини, втрата кількісного контролю над вживанням і прояв реакцій абстиненції у випадку незадоволення потреби організму у наркотичній речовині. Це період, коли вже сформувалась фізична залежність від наркотику і пошук його людиною спрямований вже не стільки на те, щоб викликати ейфорію, скільки на уникнення реакцій абстиненції.
	Наркоманія 3-ї стадії	Відбувається повна фізична (серйозні порушення функціонування органів і систем людини, суттєве погіршення здоров'я) і психічна деградація (мисленева загальмованість, порушення відчуття і сприймання, зміни стану свідомості), соціальна дезадаптація (втрата соціальних зв'язків і контролю над життям).
Б.С. Братусь, П.І. Сидоров	Початкова (латентна) стадія	Характеризується особистісними змінами у напрямку готовності до асоціальних форм поведінки, деформаціями у зв'язку з недоліками сімейного виховання, втратою інтересу до навчання, несформованістю у підлітка прагнення до громадської активності і соціально значущих установок, звуженням кола інтересів і їх нестійкістю, відсутністю захоплень.
	Формування наркотичного стилю життя	Цей етап початку наркотизації реалізується багато в чому за рахунок підліткових реакцій групування та імітації – так званий „механізм індукції”, де відбувається прилучення до атрибутів „дорослості” (випивки, експериментування з легкими наркотиками).
	Формування звичок і клініки захворювання	У цей період підліткам властиві мотиви виправдання. Неповнолітні заявляють, що вживають речовини, які шкодять здоров'ю, „для зняття напруги”, „для хоробрості” тощо. На цій стадії реакції абстиненції ще немає, але вже ніщо не приносить радості, підліток відчуває почуття невдоволення, психічної напруги, зростає стійкість до дії наркотику.
	Формуванням наркотичної залежності	Проявляється у припиненні дії захисних механізмів, підвищенні доз – толерантності, що може перевищити можливості організму і викликати пограничний стан або й смерть. Інтоксикація стає єдиним станом, в якому залежна людина відносно комфортно себе почуває; виникають реакції абстиненції (ознаки фізичної залежності).
	Поглиблення залежності	Відбуваються серйозні відхилення у поведінці і свідомості людини, повна деградація особистості. Без наркотику людина не здатна на будь-яку діяльність. Як правило, хворі повністю інвалідизуються: хронічні захворювання серцево-судинної системи, усіх внутрішніх органів, патологічне порушення роботи нервової системи і т.д. У стані абстиненції симптоматика захворювань різко загострюється, що може призвести до смерті.

Примітки:

1. Доповнено і систематизовано автором за матеріалами: [45; 114; 136].

Автор	Стадії (рівні)	Характеристика стадій (рівнів) наркотизації
Д.В. Колесов	Безпечний рівень	Характеризує підлітків, які не знайомі зі смаком наркотичних речовин і їх ейфоруєчою дією. Наркотичні речовини не вживаються ними або у відповідності з традиціями і нормами прийнятими у групі або ж завдяки власним антинаркотичним установкам (переконаність у негативному впливові тютюну, алкоголю та наркотиків на фізичний і психічний стан людини, її соціальне становище і життя взагалі).
	Початковий (базовий) рівень	Характеризується одиничними або дуже рідкими випадками вживання алкоголю чи наркотиків. Він починається першою спробою, що викликає захисні реакції організму. На цьому етапі певна частина тих, хто спробував вжити інтоксикант, відмовляється від подальших спроб і робить вибір на користь здорового способу життя.
	Рівень епізодичного вживання	Характеризується знайомством з наркотичними речовинами, які ситуативно вживаються у невеликих дозах і викликають приємне відчуття ейфорії (задоволення).
	Рівень високого ризику розвитку залежності	Характеризується посиленням ейфоруєчої, активізуєчою і релаксаційної дії наркотичних речовин. Ставлення до вживання позитивне. Організм поступово звикає до споживання речовини.
	Рівень психічної залежності	Людина сама стає активним ініціатором випивок чи вживання наркотику. Ставлення до вживання можна охарактеризувати як стійке позитивне. Споживання наркотичних речовин стає нормою життя, невід'ємним елементом проведення дозвілля і засобом боротьби із труднощами і проблемами.
	Рівень фізичної залежності	Характеризується підвищенням рівня толерантності до алкоголю чи наркотику, виникненням реакцій абстиненції, втратою контролю над собою і неможливістю зниження дози.
	Рівень розпаду особистості	Характеризується виникненням особистісних і соціальних аномалій, постійним внутрішнім і фізичним дискомфортом, неконтрольованим бажанням досягти ейфоричного стану шляхом вживання алкоголю чи наркотиків.

У контексті цього питання пропонуємо розглянути такі термінолексми, як „інтоксикаційна настанова”, „наркотична установка”, „антинаркотична установка”.

Інтоксикаційна настанова – це реакція людей на ейфоризуючі речовини, різні вияви інтоксикації, спричинені вживанням наркотичних речовин. Вона відіграє значну роль у формуванні наркотичної залежності [106; 308].

Наркотична установка визначається як позитивне емоційне ставлення до вживання психоактивних речовин, яке може сформуватися ще до початку вживання (соціальна залежність), після перших спроб або на стадії експериментування, – і передбачає розгляд такої поведінки як соціально прийнятною і допустимою для себе, прийняття міфів, пов'язаних із вживанням цих речовин (модно, стильно, не шкодить здоров'ю, підвищує самооцінку, авторитет), формування готовності до повторного вживання і продовження вживання в майбутньому [40].

Антинаркотична установка має протилежний зміст і передбачає вироблення мотивації до невживання ПАР, вплив на свідомість старшого підлітка, щодо зміни поведінки і трансформації ціннісних пріоритетів у соціально позитивному напрямі.

При визначенні антинаркотичної установки ми посилалися на дослідників мотиваційної сфери особистості: А. Асмолова, В. Асеева, Д. Узнадзе та інших. Д. Узнадзе [287] висуває теорію про фіксовану установку, яка лежить в основі поведінки індивіда і залишається у суб'єкта як готовність до повторної актуалізації. У розумінні Д. Узнадзе фіксована установка – це стан, що визначений минулим, але

спрямовується у майбутнє [287, с. 115]. Базуючись на цій теорії, в процесі підготовки соціальних педагогів необхідно розвивати у них навички впровадження у роботі зі старшокласниками сучасних навчальних технологій щодо вироблення безпечної поведінки і стійких антинаркотичних установок у ситуаціях адиктивного ризику.

Поняття „ситуація адиктивного ризику” ми вводимо для характеристики сукупності факторів, обставин, оточуючих впливів, дій, які у певний актуальний момент (тут і тепер) викликають у людини емоційно-психологічну напругу, створюють ситуацію вибору і соціального тиску на особистість, підштовхуючи неповнолітнього до спроби вживання наркотичної речовини. Тобто це ситуації, коли йому пропонують закурити чи вжити наркотик або намагаються довести до стану алкогольного сп'яніння. У таких ситуаціях найчастіше використовуються вербальні техніки примусу: переконання, загравання, залякування, пригнічення, докори тощо.

Превентивні заходи, спрямовані на формування антинаркотичної установки і мотивації на ЗСЖ, повинні мати своєю стратегічною метою вироблення у неповнолітнього „імунітету до впливу наркотичної субкультури”.

На сьогодні поняття „імунітет” (від лат. *immunis* – той, що знаходиться під надійним захистом, стійкий до негативних впливів) вживається не лише у медицині для означення опірних здатностей організму, а й у юриспруденції, економіці, політиці (депутатський імунітет (недоторканність), імунітет держави). Вважаємо за доцільне вживати дефініцію „імунітет” і у соціально-педагогічній проблематиці.

Антинаркотична профілактика діє подібно боротьбі з епідемією через профілактичні щеплення для запобігання поширенню соціальних хвороб, однією з яких є наркоманія. Підліток має потребу у спеціальному навчанні – психологічній імунізації за допомогою первинної профілактики наркотизму [102, с. 123].

Ми визначаємо термінолексему „імунітет до впливу наркотичної субкультури” як дію психологічних захисних механізмів особистості і антинаркотичної установки, які попереджують залучення особистості до вживання різних видів ПАР і виділяємо особистісний імунітет (робота із особистісною проблематикою дитини, яка може спричинити появу адиктивних форм поведінки; формування стресостійкості; вдосконалення навичок міжособистісного спілкування, поведінки у конфліктних ситуаціях; навчання самоаналізу; виховання „культури проведення дозвілля”; підвищення поінформованості тощо), та соціально-психологічний імунітет (активізація здатності старшого підлітка протистояти негативним впливам соціуму; формування безпечної моделі поведінки, навичок соціального орієнтування, навичок реагування в „ситуаціях адиктивного ризику”, уміння диференціювати деструктивні впливи соціального середовища і позитивні (розвиваючі) впливи, які дають можливості для саморозвитку тощо). Формування особистісного і соціально-психологічного імунітету старшого підлітка до впливу наркотичної субкультури передбачає його орієнтацію на позитивно спрямований соціум; сприяє безперешкодному залученню дитини до суспільно-корисної діяльності, усвідомленню самоцінності та неповторності своєї особистості, виникненню бажання пройти власний життєвий сценарій відносно до своїх потреб і прагнень, без сліпого наслідування модних тенденцій (особливо таких, як куріння, алкоголь, наркотики). Це, в значній мірі, впливає на гармонізацію процесу соціалізації особистості, відкриває можливості до самовдосконалення.

1.2. Соціально-педагогічний аналіз передумов формування наркотичної залежності у старшокласників

Вивчаючи питання підготовки соціальних педагогів до профілактичної роботи зі старшокласниками, необхідно зупинитися на психолого-педагогічній характеристиці учнів цього віку і тих соціалізуючих впливів, які можуть стати факторами ризику формування адиктивних форм поведінки у старшокласників.

Численні дослідження психологів і педагогів Г. Абрамової [2], К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва [10], Л. Божович [35], Л. Виготського [61-62], Р. Гурової [202], І. Дубровіної [295], Д. Ельконіна [323], І. Кона [118-119], А. Мудрика [160-161], Л. Обухова [171], В. Сухомлинського, Е. Еріксона [324], Н. Лайтеса, Ф. Райса, М. Рубінштейна [239], С. Холла, П. Якобсона та інших присвячені різним аспектам цього складного життєвого етапу і формуванню світоглядних позицій, розвитку навичок спілкування і колективного життя, розумових здібностей, соціальної активності, емоційно-вольових якостей молодшої людини. Серед провідних дослідників психології старшокласника, факторів соціалізації старшого підлітка, питань підготовки старшокласника до життя і виховання соціально-активної особистості можна назвати І. Кона [118-119], Н. Лукіна, А. Мудрика [160-161], Р. Гурову [202], Е. Шуміліна [319] та ін.

1.2.1. Старший шкільний вік у дзеркалі вікової періодизації

Старший шкільний вік припадає на „перехідний етап” (старший підлітковий вік і період ранньої юності), що є періодом фізичного, психічного, соціального дозрівання людини, підготовки її до життя та сповнений пов’язаних із цим проблем і протиріч, що примушує розглядати його як кризовий етап на шляху становлення особистості [119, с. 5]. У фізіологічному відношенні відбувається статеве дозрівання, у психологічному – особистісне дозрівання, формування самосвідомості, індивідуальності; у соціальному – розвиток соціальної свідомості, соціальної активності, становлення індивіда як соціальної одиниці [136].

Тривалість і межі досліджуваного періоду по-різному визначаються і обґрунтовуються дослідниками. Частина називають старший шкільний вік періодом ранньої юності, інші – завершенням підліткового (старший (пізній) підлітковий вік).

Вивчаючи це питання, ми розглянули різні вікові періодизації, що пропонують дослідники, щоб визначитися із тим, до якого періоду відносяться старші учні, і охарактеризувати особливості цього віку та фактори соціального середовища, які визначають кризовий розвиток особистості на цьому етапі життя.

Якщо звернутися до Тлумачного словника В. Даля, то підлітком можна назвати хлопця або дівчину „на підросі” у віці близько 14-15 років [70, Т.3, с. 199], а юнак (юний) визначається як „малий”, „молодий”, „молодчик”, „хлопець”, „хлопчина” – людина у молодих літах, у ранній порі життя, у віці 15-20 років і більше (юність – пора „возмужалості”) [70, Т.4, с. 667-668]. Л.М. Толстой у трилогії „Дитинство. Отроцтво. Юність.” хронологічною гранню між отроцтвом і юністю вважає 15-ліття. Тим часом героєві романа Ф.М. Достоевського „Підліток” вже виповнилося 20 років. У давньоруській мові слово „отрок” означало і дитя, і підліток, і юнак (дослівно – „той, що не має права говорити”) [118, с. 7].

Цікавим для аналізу є виявлений нами факт: у англійській мові підліток перекладається як „teenager”, де „teen” – це суфікс числівників від 13 (**thirteen**) до 19 (**nineteen**), а „age” – означає вік, – значить, у буквальному перекладі „teenager” – це людина у віці від 13 до 19 років.

На сьогоднішній день у науці не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини, хоча у різний час робилися численні спроби створення вікової періодизації у медицині, психології, соціології, педагогії.

У медицині в основу вікової періодизації покладено стадії онтогенезу людини: підлітковий вік відповідає періоду статевого дозрівання людини і охоплює часовий проміжок від 12 до 16 років у дівчаток і 13-17(18) років у хлопчиків, а юнацький вік, період між підлітковим віком і дорослістю, у хлопців триває з 17 до 21 року, а у дівчат – з 16 до 20 років [305]. Тобто з медичної точки зору учні старших класів перебувають на межі старшого підліткового і раннього юнацького віку.

У соціологічній літературі вікова періодизація базується на соціальній природі людини, змінах її соціального статусу і характеру соціальної діяльності особистості. Соціологи визначають старший шкільний вік як такий, що відповідає періоду ранньої юності (14-18 років), коли формується моральна свідомість, ціннісні орієнтації та ідеали, стійкий світогляд, громадські якості особистості [262, с. 334].

Правознавці, юристи, кримінологи вживають поняття „неповнолітній” щодо усіх осіб, які не досягли 18-річного віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними; вони мають обмеження у сфері трудового, сімейного, кримінального законодавства [325, с. 165].

Психологічні словники-довідники визначають підлітковий вік від 11-12 до 16-17 років і характеризують його якісними змінами, пов'язаними із фізичним і статевим дозріванням і входженням в доросле життя, становленням нової, ще досить нестійкої самосвідомості, зміною Я-концепції, спробами зрозуміти себе і свої можливості. Період юнацтва охоплює часовий інтервал 17-21 роки, у дівчат – 16-20 і характеризується завершенням процесу дозрівання, різкою зміною соціальних позицій і життєвих орієнтирів, вступом до самостійного життя [39; 76; 223]. Згідно такого тлумачення, учні старших класів віковими межами входять у завершальний період підлітковості і початковий період юності.

Довідкова педагогічна література (енциклопедії, словники) найчастіше визначає підлітковий вік як період розвитку дітей від 11-12 до 15-16 років, що приблизно відповідає віку учнів середнього ступеню ЗОШ (учні 5-9-х кл.); а стадію життя і розвитку людини, що охоплює вік від 14-15 до 17-18 років, називають ранньою юністю або юністю шкільною, що приблизно відповідає періоду навчання в старших класах ЗОШ або у профтехучилищах. І разом із цим зазначають, що хронологічні межі цього вікового періоду досить умовні, його часто називають, як і попередній період, підлітковим. Таким чином, до старшокласників логічно застосовувати означення старші підлітки або юнаки і дівчата [55; 188].

У соціально-педагогічному словнику Л.В. Мардахаєва старший підлітковий вік і рання юність об'єднані в один період, який триває з 15 до 18 років. Саме на цей період припадає старша школа [251, с. 352; 328] і проходить активний процес

становлення особистості (у позитивному аспекті – збалансування і гармонізація усіх особистісних сфер; у негативному – дисбаланс, дисгармонійність).

У науковій психолого-педагогічній літературі вікову періодизацію вперше представили Я.А. Коменський, Ж-Ж Руссо. Я.А. Коменський виділяв латинську школу або гімназію, що відповідає підлітковому періоду (12-18 років), якій передують елементарна школа (6-12 років). У трактаті „Еміль або Про виховання” Ж.-Ж. Руссо виділяв 12-15 років як певний вік, коли відбувається інтелектуальний розвиток, посилюється цікавість дитини, а вік 15 років він називає початком юності і характеризує його як „друге народження” (критичний період, коли відбувається становлення особистісних моральних якостей дитини) [168].

А.С. Макаренко розмежовує підлітковий і юнацький вік таким чином: „У юнака 15-16 років близька перспектива вже не має такого великого значення, як у підлітка в 12-13 років”. Тобто, старшокласники вже не підлітки, а юнаки і дівчата [168].

В основу вікової періодизації Л.С. Виготського і Д.Б. Ельконіна покладена зміна провідних форм діяльності. Вони називають період від 11 до 17 років „подростничеством” („отроцтво”, „підлітковий вік”), поділяючи його на дві фази: 11-15 років (середній шкільний вік) і 15-17 років (старший шкільний вік). У старших школярів провідною стає навчально-диференційована діяльність з професійним нахилом, завдяки якій у старшокласників формуються певні пізнавальні і професійні інтереси, елементи дослідницьких умінь, здатність будувати життєві плани і виробляти етичні ідеали, самосвідомість [61-62; 118; 323]. Отже, підлітковий вік продовжено ними до 17 років включно.

Згідно концепції Ж. Піаже, підлітковий і юнацький вік є перехідним у розвитку особистості взагалі і належить у періодизації інтелектуального розвитку до стадії формальних операцій, коли особистість набуває можливості мислити і сприймати, як доросла людина [118, с. 37].

С.Л. Рубінштейн, говорячи про період дорослішання, використовує поняття „юні люди” і „підростаючі юні люди”, тобто люди, які переходять з дитинства у дорослий світ. Останнє визначення поєднує в собі підлітково-юнацький етап, розмиваючи чіткі грані між цими двома періодами. К. Левін також не проводить

чіткої межі між підлітковим і юнацьким віком; на його думку, її провести неможливо, або вона буде дуже розмитою [118, с. 36]. Так само не виділяє цієї межі і А. Геззелл, визначаючи цей вік як перехідний від дитинства до дорослості, що продовжується від 11 до 21 року, з яких особливо важливими для формування і розвитку особистості є перші п'ять років [118, с. 34].

Л.І. Божович визначає старший шкільний вік як юнацький, зосередивши всю свою увагу на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначенні старшокласником свого місця у житті і внутрішньої позиції, формуванні світогляду і його впливу на пізнавальну діяльність, самосвідомість і моральну свідомість [35].

Дослідники соціальної педагогіки А.С. Мудрик, Л.В. Мардахаєв визначають старший шкільний вік як період ранньої юності (15-17(18) років) [161; 251, с. 295].

Вивчаючи це питання, ми розглянули різні вікові періодизації, що пропонують дослідники (табл. 1.3)

Вікові періодизації. Межі підлітково-юнацького віку¹

Дослідник	Період	Віковий проміжок	
В. Бунак	Підлітковий (пубертатний)	13 – 17 (хлопці) 12 – 16/17 (дівчата)	
	Юнацький	17/18 – 25 (юнаки) 17 – 20 (дівчата)	
Л. Виготський	Шкільний	8 – 12	
	Криза	13	
	Пубертатний	14 – 18	
	Криза	17	
Д. Ельконін	Підлітковий вік	10/11 – 13/14	
	Рання юність	13/14 – 16/17	
Е. Коуен Г. Абрамова	Підлітковий	13 – 17	
	Юність	18 – 22	
П. Іванов	Середній шкільний (підлітковий)	11/12 – 14/15	
	Старший шкільний (перший юнацький)	14/15 – 17/18	
	Другий юнацький	17/18 – 23/24	
І. Кон	Підлітковий вік (отроцтво)	11/12 – 14/15	
	Юнацький вік („третій світ”, що існує між дитинством і дорослістю)	14/15 – 18	
	Пізня юність (початок дорослості)	18 – 23 (25)	
А. Петровський	Підлітковий період	(11-12) – (14-15)	
	Рання юність	(14-15) – 17	
Е. Еріксон	Шкільний вік (латентна стадія) – досягнення відчуття здатності	6 – 12	
	Підлітковий і юнацький вік (досягнення ідентичності)	12 – 19	
	Пізня юність (молодість) – досягнення інтимних стосунків	20 – 25	
А. Мудрик	Молодший підлітковий	10 – 12	
	Старший підлітковий	12 – 14	
	Ранній юнацький	15 – 17	
	Юнацький	18 – 23	
В. Квінн	Підлітковий (юнацький) вік	12 – 18	
Г. Крайг	Підлітковий (юнацький) вік	12 – 19	
Д. Бромлей	Юність (старше шкільне дитинство)	11 – 15	
	Пізня юність	15 – 21	
Г. Джонс, Г. Стольз	Підлітковий вік і юність	14 – 17	
С. Холл	Передпідлітковий етап (пастушеська стадія)	Кінець дикості і початок цивілізації	8 – 12
	Підлітковий (землеробна стадія)		11 – 15
	Юність (стадія промисловості і торгівлі) – епоха романтизму	15 – 20	
Е. Шпрангер	Підліткова фаза (стадія автономізації)	14 – 17	
	Юність („криза відірваності”)	17 – 21	
Дж. Біррен	Юність	12 – 17	
	Рання дорослість	17 – 25	

Примітки:

1. систематизовано за матеріалами [2; 61-62; 118-119; 161; 223-224; 323]

Спираючись на педагогів-класиків і враховуючи сучасні дослідження, тенденції, ми визначили, що старший шкільний вік, який охоплює віковий період

15-17 років (учні 9-11 класів), входить своїми межами у підлітковий (старші підлітки – 14-15 років) і ранній юнацький вік (16-17 (18) років).

У періодизації психічного розвитку старший підлітковий і ранній юнацький вік відносять до різних вікових періодів, проте у періодизації соціального розвитку обидва вони визначаються як маргінальний, перехідний період соціалізації, представлені подібними процесами, які характеризують соціальне дозрівання індивіда в перехідний період на межі підліткового і юнацького віку. Тому, викладаючи основні положення, ми будемо використовувати поняття „старший підліток”, „юнак”, „неповнолітній”, маючи на увазі старшокласника.

1.2.2. Передумови та десоціалізуючі чинники формування наркотичної залежності у дітей старшого шкільного віку

Саме у підлітковому і юнацькому віці спостерігаються часті прояви адиктивної поведінки і поглиблення різних її форм, що пояснюється відносно низьким рівнем інтелектуального розвитку, незавершеністю процесу формування особистості, негативним впливом найближчого оточення.

На думку С. Белічевої, в основі адиктивної поведінки лежить патологічний розвиток окремих біологічних і соціальних потреб, формування їх, як правило, починається саме в підлітковому і ранньому юнацькому віці і надалі приймає стійкий характер, який важко піддається корекції [28, с. 78].

З точки зору соціальної педагогіки, наркозалежність є результатом тривалого впливу сукупності негативних соціалізуючих чинників і умов, призводить до глибоких особистісних деформацій, що заважають нормальній соціалізації. Тому це явище безумовно слід розглядати лише у взаємозв'язку з десоціалізуючими та дестабілізуючими умовами і факторами, що впливають на особистість.

Якщо соціалізація – це засвоєння індивідом соціального досвіду, встановлення системи соціальних зв'язків, що сприяють розвитку індивіда, то руйнування цих зв'язків, втрата індивідом певних соціальних цінностей і норм, соціальних орієнтирів, які сприяють розвитку і самоактуалізації, відчуження від референтної групи чи соціальна ізоляція являє собою зворотній процес – десоціалізацію [301, с. 58-59].

Виходячи з цього, імовірним наслідком десоціалізації особистості старшокласника і розвитку його внутрішніх психологічних проблем може стати адиктивна поведінка, тобто добровільне вживання (зловживання) тютюну, наркотиків, алкоголю, токсичних речовин та деяких фармацевтичних препаратів.

Визначимо основні передумови та десоціалізуючі чинники, що впливають на формування потягу до вживання психоактивних речовин у дітей старшого шкільного віку.

Як уже зазначалося, період дорослішання являє собою етап серйозних змін у розвитку особистості. Старшокласник набуває нових пізнавальних можливостей, вибудовує ієрархію мотивів, що визначають сферу його вподобань, виробляє нові способи регуляції власної поведінки, формує власні погляди на події, що відбуваються, вибудовує власну систему світогляду, робить перші життєві вибори (професія, улюблена людина, напрям саморозвитку і тому подібне), встановлює нові

відносини з батьками з урахуванням збільшення своєї самостійності і незалежності, вступає у вибіркові міжособистісні відносини дружби і любові з однолітками.

У результаті цих перебудов у старшокласника формується відносно стійка система ціннісних пріоритетів, які в подальшому визначатимуть стиль його життя. Старшокласник робить життєві вибори, перебуваючи у ситуації посиленої комплексної дії різноманітних позитивних і негативних факторів соціального середовища, останні з яких у ряді випадків значно чисельніші і можуть створити негативний психоемоційний фон для розвитку адиктивних форм поведінки.

Підлітково-юнацький вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю і реактивністю, емоційною нестійкістю (різкі зміни настрою, переходи від екзальтації до депресії і навпаки), наявністю реакцій негативізму по відношенню до дорослих (батьків, вчителів), підвищеною емоційною чуттєвістю і вразливістю, емоційною напруженістю, внутрішньою дисгармонією, протиріччями між рівнем домагань і Я-образом, наявністю внутрішніх суперечностей, підвищеною соромливістю і одночасно агресивністю, схильністю приймати крайні позиції і точки зору, конфліктністю, проявом „максималізму самостійності” тощо. Тому дослідники відзначають у цьому віці підвищений ризик розвитку психічних хвороб (психопатія, шизофренія, гіпоманія), появи соціальної дезадаптації і поведінкових девіацій, зростання рівня тривожності тощо [119, с. 52]. Усі ці прояви пояснюються маргінальністю положення старшокласника (невідповідність між новими потребами “напівдитини, напівдорослої людини” і традиційним ставленням до неї оточуючих з позиції „зверху”); і вони тим сильніші, чим різкіше проявляється особистісний і соціальний контраст між „світом дитинства” і „світом дорослості”. Тому ступінь кризовості даного періоду ніколи не буває однаковою.

С. Холл називає перехідний період періодом „бурі і натиску”, внутрішніх і зовнішніх конфліктів, зіткнення потреб і інтересів, вибування емоцій, в ході яких формується особистість, з’являється „відчуття індивідуальності” [118, с. 32].

Старший підліток стає суб’єктом саморозвитку, здійснює цілеспрямований процес самовдосконалення на основі обраного ідеалу, який може бути позитивно чи негативно спрямованим, але він надає саморозвитку, самоорганізації особистості значного поштовху в „саморусі”. Німецький психолог Е. Шпрангер виділяв три етапи розвитку особистості в цей період. Перший тип характеризується бурним кризовим протіканням, коли юність переживається як „друге народження (перетворення дитини на зрілу особистість), в результаті якого виникає нове „Я”. Другий тип – повільний, поступовий ріст, коли підліток долучається до дорослого життя без глибоких і різких зрушень у власній особистості. Третій тип юності – такий процес росту, коли сам індивід активно і свідомо формує і виховує себе, долаючи зусиллям волі внутрішні тривоги і кризи [119, с. 12]. З цих трьох типів перший – найбільш схильний до ризикованої, антигромадської, протиправної, адиктивної поведінки.

Е. Еріксон називає перехід до нової фази розвитку людини (перехідний період) „нормативною кризою” (зіткнення протиріч, вимог, потреб). Напр., якщо у дитини існує потреба у емоційному теплі, то батьки відчувають потребу у тому, щоб оберігати і доглядати за дитиною. Якщо у підлітка є потреба реалізовувати свої здібності і таланти, то обов’язково мають бути умови для того, щоб ця

самореалізація відбулася (потреба школи чи дитячої установи розвивати ці таланти). Саме співпадіння цих двох різнонаправлених потреб забезпечує позитивний результат.

Якщо потреби підлітка, юнака залишаються не почутими, незрозумілими, не сприйнятими, незадоволеними тими, хто знаходиться у колі його найближчого спілкування, то він обов'язково шукатиме ту нішу, де зможе їх задовольнити або якимось іншим чином компенсувати відчуття незадоволеності, що може знаходити вияв у девіантних формах поведінки [326; 118, с. 39-40].

Ми погоджуємося з думкою А. Личко про те, що у цьому віці гостро проявляються, акцентуюються деякі властивості характеру [136]. Наприклад, загострення такої типологічної властивості неповнолітнього, як підвищена активність і збудливість (гіпертимність), нерідко робить його нерозбірливим у виборі знайомств, підштовхує до ризикованої поведінки, що може виражатися у протиправних діях, екстремальній поведінці, безладній сексуальній активності, експериментуванні з ПАР та іншому.

Психологи, починаючи з Л. Виготського, причиною внутрішніх і зовнішніх протиріч, психічних проблем і асоціальних проявів особистості у перехідний період вважають „почуття дорослості”, що активно формується у цей період. Орієнтація на дорослі цінності і порівняння себе з дорослими часто змушує підлітка/юнака знову бачити себе відносно маленьким і несамостійним. Однак для нього такий статус вже неприйнятний і він прагне його змінити, використовуючи для цього усі можливі способи [61].

Вчені-медики А. Ахромова, В. Моченов, Л. Фрідман та інші стверджують, що старший підлітковий вік із його морфологічною, функціональною, соціально-рольовою, поведінковою перебудовою є тим критичним періодом генезису, коли значно підвищується ризик виникнення пограничних нервових, психічних та емоційних розладів та пов'язаних з ними різноманітних поведінкових девіацій (зокрема, адикцій).

Потяг підлітка чи юнака до вживання наркотиків є результатом особистісного психологічного неблагополуччя: а) нездатність підлітка до продуктивного виходу із проблемних ситуацій; б) несформованість і неефективність засобів психологічного захисту. Тому одним із завдань профілактичної роботи є психокорекція, яка полягає в тому, щоб навчати підлітка нейтралізації психічної напруги, яка виникає у процесі його розвитку, переведенню психічної енергії, що складає зміст напруги, в енергію, яка спрямована на особистий розвиток, розкриття нових можливостей.

Нам також імпонують погляди В. Оржеховської, яка визначає такі психологічні особливості підлітка та їх прояви, що можуть стати причиною експериментування з ПАР: юнацька гіперсексуальність, приналежність до підлітково-юнацької групи як опозиції дорослому світу, егоцентризм, особливості емоційної сфери (чуттєвість, часті, різкі зміни настрою, депресії, страхи, тривожні стани), потреба у соціальному визнанні факту дорослішання, перебудова стосунків з батьками, засвоєння нових соціальних ролей і навичок [244].

Одним із факторів ранньої наркотизації старшокласників є низький рівень самооцінки і самоповаги особистості. Особливості самооцінки впливають на усі сторони життя старшокласника: на емоційне самопочуття і ставлення до оточуючих,

розвиток творчих здібностей, задоволеність навчанням та трудовою діяльністю. У споживачів ПАР вона нестійка, сповнена протиріч.

Багато авторів стверджують, що джерело внутрішніх конфліктів та девіантної поведінки підлітків міститься у розбіжності між реальною та ідеальною самооцінкою, що яскраво проявляється у старшому підлітковому віці [106; 118].

Оскільки кожна людина прагне до позитивного образу „Я”, низька самоповага переживається як неприємний стан, а схвалення себе асоціюється зі звільненням від травмуючих переживань. Це спонукає людей вчиняти так, щоб зменшувати суб’єктивну вірогідність недооцінки себе і підвищувати суб’єктивну вірогідність схвалення. Люди, що переживають почуття неповноцінності, відчувають потребу у тому, щоб своєю поведінкою змінити цей стан.

На думку Г. Клепана, знижена самоповага, відчуття своєї неповноцінності, невпевненості і меншовартості статистично пов’язані практично з усіма видами девіантної поведінки – приналежністю до злочинних груп, правопорушною, агресивною, суїцидальною поведінкою, вживанням наркотиків, пияцтвом, психічними порушеннями [119, с. 252].

Підліток із низькою самооцінкою не любить себе, не поважає, не береже своє здоров’я, результатом чого може бути зловживання алкоголем чи вживання наркотиків. В зв’язку з цим соціальному педагогу, враховуючи даний фактор, необхідно в процесі профілактики використовувати можливі прийоми і методи розвитку самооцінки підлітка, включення його у посильну, соціально корисну діяльність, мати навички організації соціально-психологічних тренінгів і т.д., що також вимагає спеціальної підготовки.

Притаманна багатьом старшокласникам невпевненість в собі шукає компенсації через ситуації успіху, яка знаходить вихід шляхом вживання ПАР „для хоробрості”, з метою розгальмування механізмів, що контролюють поведінку. Це викликає відчуття всездозволеності, нездатності контролювати свою поведінку. В цьому контексті спеціалісту важливо вміти роз’яснити підлітку можливі наслідки такої ризикованої поведінки, тимчасовість свободи і розкутості, що викликає вживання ПАР, і спільно з ним здійснити пошук шляхів розвитку здібностей старшокласника, підвищення його статусу в колективі однолітків і впевненості у собі.

О. Реан і Я. Коломинський піднімають питання самооцінки у концепції пускового механізму девіантності, називаючи останню результатом протиріч між зовнішньою оцінкою (батьки, педагоги, клас і т.д.) і самооцінкою особистості (навіть якщо остання достатньо адекватна) [230]. Потреба у повазі і визнанні є однією з найважливіших потреб особистості (це базова, фундаментальна потреба в концепції ієрархії потреб А. Маслоу). Блокування цієї потреби розглядається багатьма авторами як сильний стресогенний фактор. Вживання ПАР в такому випадку виконує роль компенсаторних механізмів, за допомогою яких старший підліток „відновлює” підірвану самоповагу і знімає стрес. Приналежність до злочинної чи наркогенної групи дає індивіду нові способи самоствердження, дозволяючи бачити себе в сприятливому світлі не за рахунок соціально позитивних рис, в яких він виявився „недосконалим”, а за рахунок соціально негативних рис і дій. Нова, негативна соціальна ідентичність припускає і нові критерії самооцінок, що часто прямо протилежні колишнім, тобто колишній „мінус” стає „плюсом”.

Самооцінка старшого підлітка, таким чином, нарешті здобуває адекватну опору в просторі зовнішніх соціальних оцінок особистості. Група, куди переходить підліток, на жаль, часто має асоціальну орієнтацію і контрнормативну шкалу цінностей [230, с. 52-53].

Вищевикладений підхід пояснює і ті парадоксальні факти, коли підліток наполегливо тримається за деяку асоціальну групу, хоча і займає в ній дуже низьке положення. У таких випадках приналежність до асоціальної групи задовольняє потребу в зовнішньому підтвердженні самооцінки за рахунок підлітків, що не входять у обране коло (усередині групи – „шестьорка”, тоді як для сторонніх підлітків – „авторитет”) [229].

Поряд із випадками заниженої самооцінки серед старшокласників, особливо серед хлопців, зустрічаються учні із завищеною самооцінкою, які здатні переоцінювати свої достоїнства і можливості. У таких юнаків також виникає ризик експериментування з ПАР, так як вони вважають, що можуть дозволити собі все і здатні повністю контролювати себе. Часто вони роблять це задля зовнішнього ефекту, щоб справити враження на інших хлопців і дівчат з метою підвищення рівня свого авторитету і популярності у колективі [119, с. 69].

У контексті проблеми вживання ПАР неповнолітніми дослідники розглядають „проблему вільного часу” [274, с. 67-68; 175]. Старшокласники не завжди уміють ефективно використати свій вільний час, в той час як дозвілля у житті старших підлітків є провідним компонентом соціалізації особистості. Старшокласники, що нормально соціалізуються, зазвичай мають виражений інтерес до якогось виду діяльності (хобі-реакції): техніка, спорт, музика, художня творчість, наукова діяльність тощо. Ці захоплення можуть змінюватися, а можуть бути дуже стійкими і переходити в заняття на професійному рівні. І навпаки, несформованість професійних інтересів старшокласників і орієнтації на певний вид діяльності, відсутність позитивно спрямованих захоплень, життєвих орієнтирів на фоні недостатньо чіткої організації життя і діяльності, дисгармоній у сімейних стосунках призводить до беззмістовного проведення вільного часу, пошуку „сумнівних” занять, які нерідко супроводжуються вживанням ПАР [177; 316].

Тому виховання „культури дозвілля” у неповнолітніх є важливою складовою попередження наркотичного вживання. Залучення старшокласників до різних видів художньо-спортивної діяльності допоможе не лише виробити особистісний і соціальний імунітет до впливу наркокультури, а й може бути використано як засіб корекції адиктивних форм поведінки. Адже не секрет, що заняття різними видами спорту, споглядання творів мистецтва, художня діяльність тощо мають корекційно-терапевтичний ефект (арттерапія, музикотерапія, казкотерапія, бібліотерапія).

Л. Виготський розглядав проблему інтересів у перехідному віці, називаючи її „ключем до всієї проблеми психологічного розвитку особистості, що формується”. Він назвав основні групи найбільш яскравих інтересів дітей підліткового і юнацького віку, які він вважав домінантами: „егоцентрична домінанта” (інтерес підлітка до власної особистості), „домінанта далечини” (установка підлітка на перспективи, які для нього недоступні і неприйнятні), „домінанта зусилля” (потяг підлітка до протиборства, опору, подолання чогось вольовим зусиллям, яка іноді виявляється в упертості, хуліганстві, боротьбі проти виховного авторитету, протесті

і інших негативних проявах), „домінанта романтики” (прагнення підлітка до невідомого, ризикованого, забороненого, до пригод і героїзму) [62]. Адиктивна поведінка часто породжується бажанням підлітка самоствердитися за рахунок вживання алкоголю чи наркотиків („домінанта зусилля”) або спробувати незвідане („домінанта романтики”). За спостереженнями лікарів-наркологів, дві третини підлітків і молоді вперше залучаються до наркотичних речовин із цікавості, бажання дізнатися, що там, „за межею забороненого”, що обертається ранньою алкоголізацією і наркотизацією неповнолітніх. Серед усього нового, що хочеться спробувати, пріоритетне місце займає те, на що накладені певні заборони з боку сім'ї чи суспільства в цілому (бажання скуштувати „заборонений плід”). У розряд забороненого потрапляють алкоголь та наркотики, а їх вживання розцінюється молоді людиною як прояв власної незалежності, самостійності, дорослості, впевненості у своїх можливостях, як спосіб позбавитися від контролю та опіки дорослих і самостійно розпоряджатися своїм життям.

Аналіз проблеми вживання ПАР здійснюється багатьма дослідниками з позиції мотивації. Зокрема, виділяють такі мотиви вживання ПАР: цікавість, отримання задоволення (ейфорії), пошук яскравих вражень, зміна емоційного стану, зняття напруги, підвищення самооцінки і самоствердження, компенсації (заміщення дефіцитарності у чомусь), полегшення комунікації, наслідування інших, прагнення до самостійності, протестна поведінка (гедонізм) (протест проти дійсності, формалізму і традиційності, стереотипів і штампів, соціальних норм і загальноприйнятих вимог до поведінки, спілкування і взаємодії людей між собою), емансипація від дорослих, конформність (з метою входження у референтну групу), заповнення вільного часу (В. Бітенський, С. Березін, К. Лисецький, В. Херсонський, Н. Яковлева, А. Якушев та ін.).

На ґрунті любовних переживань (нерозділене кохання, зрада, невизначеність, „любовні трикутники”) також може відбутися залучення неповнолітнього до експериментування з наркотичними засобами, з метою позбавитися болісних переживань, знайти прихильність особи протилежної статі, підвищити свій авторитет в очах об'єкту закоханості, стати більш розкутим і сучасним, виправдати чийсь очікування, показати свою значимість, утримати увагу коханої людини тощо.

Складність і кризовість перехідного періоду обумовлена також особливостями епохи (історичний період), на яку припало формування і розвиток людини, національного менталітету, вимогами і соціальними нормами, які висуває конкретне суспільство до соціально-рольових моделей поведінки дитини і дорослого. В українському суспільстві, як і у багатьох інших, дитячий вік вважається ігровим, вільним від відповідальності, – від дорослого ж очікують високий рівень індивідуальної відповідальності; від дитини вимагають слухняності і покірності вимогам старших, від дорослого – ініціативності і самостійності. Звідси – контраст дитинства і дорослості, який утруднює процес соціалізації особистості, перешкоджає вільному засвоєнню дорослих соціальних ролей і моделей поведінки, викликаючи цілий ряд зовнішніх і внутрішніх конфліктів. У цьому контексті адиктивна поведінка неповнолітніх виражає протест проти соціальної дійсності, формалізму, традиційності, стереотипів, штампів, соціальних норм і загальноприйнятих вимог до поведінки, спілкування і взаємодії людей між собою.

Сучасні старшокласники живуть в епоху інформаційних технологій і комп'ютерних систем, освітніх трансформацій, складних соціально-політичних перетворень, соціально-економічної нестабільності, культурної кризи. Все це також накладає відбиток на психоемоційний фон особистості та її поведінку.

Розвиток і соціалізація особистості проходить у єдності і взаємодії усіх особистісних і середовищних компонентів, які дослідник К. Левін називає „життєвим (психологічним) простором” людини, куди входить сім'я, школа, виховні установи, референтні групи і т.ін. [131].

У багатьох випадках причиною формування адиктивної поведінки підлітків стає дисгармонійність стосунків з батьками, сімейне неблагополуччя, неадекватність чи відсутність виховних впливів. Адже батьківська сім'я, як первинна ланка суспільства, є провідним і найбільш впливовим із числа основних факторів соціалізації, які виділяє сучасна наука. Доведено, що більшість підлітків та юнаків, що стають на шлях вживання наркотиків, відчували в дитячому і підлітковому віці вплив несприятливого психологічного клімату сім'ї (жорстокість з боку батьків, байдужість, емоційна депривація, конфлікти, асоціальна поведінка батьків, сімейні драми (втрата когось з батьків, розлучення) тощо).

Несприятливі сімейні умови характерні для переважної більшості так званих „важких” підлітків, важких у соціальному (неповнолітні правопорушники, наркоспоживачі, „вуличні діти”) або у психологічному (підлітки з психічними відхиленнями) сенсі.

Опитані нами шкільні соціальні педагоги визначили категорії сімей, учні з яких найчастіше підпадають під ризик зловживання алкоголем і експериментування з наркотиками: старшокласники з асоціальних сімей (поведінка батьків аморальна та соціально неприйнятна) – так відзначають 63,6 % опитаних соціальних педагогів; з сімей, обтяжених алкогольною чи наркотичною залежністю батьків або інших родичів, – 36,4 %; з неповних сімей (немає одного з батьків) – 31,8 %; з конфліктних сімей – 31,8 %; із матеріальнозабезпечених родин – 22,7 %; з дистанційних сімей (батьки на заробітках) – 9,1 %; із зовні благополучних сімей – 4,6 %; з малозабезпечених сімей – 4,6 %. Отже, асоціальні сім'ї, на думку спеціалістів, є основною категорією серед сімей „групи ризику”, які потребують підвищеної уваги з боку соціально-психологічної служби навчального закладу.

Асоціальна, неблагополучна сім'я духовно, психічно і соціально руйнує молоду особистість, перешкоджаючи її нормальному розвитку. У сім'ях, де батьки п'ють чи вживають наркотики, ризик появи адиктивної поведінки у їхніх дітей набагато зростає. Такі сім'ї потребують підвищеної уваги з боку соціальних інститутів і соціальних педагогів, які мають володіти технологіями роботи з такими сім'ями і вміти захищати права дітей, які опинилися у „зоні ризику” у своїй власній сім'ї.

Спадкові або генетичні фактори також можуть обумовлювати схильність до алкоголізму чи наркоманії, однак це не означає чіткої закономірності (якщо батьки наркозалежні, то і їх дитина стане такою). На сучасному етапі накопичений значний фактичний матеріал, який свідчить про те, що діти, народжені у сім'ях, обтяжених наркотичною залежністю батьків, мають більший ризик наркотизму, ніж діти здорових батьків. Хоча це не означає, що дитина обов'язково повторить шлях своїх

батьків, адже не варто нівелювати роль виховання і освіти, які здатні впливати на людину і змінювати її на краще.

Проблеми вживання алкоголю та наркотиків підлітками виникають не лише у неблагополучних, кризових сім'ях, а й у достатньо благонадійних, зовні гармонійних і матеріально забезпечених. Це може статися з причин вибору неправильного стилю виховання. Найкращі взаємовідносини старшокласників з батьками складаються тоді, коли вони дотримуються демократичного стилю виховання, що сприяє формуванню самостійності, активності, ініціативності і соціальної відповідальності у їх дітей. Конкретні експериментальні дані показують, що довірче спілкування з батьками у значній мірі зможе уберегти їх дитину від ризикованої поведінки [2]. Відносини ж авторитарності і лібералізму спричиняють відчуження дитини від батьків, формують у дитини відчуття меншовартості і, у ряді випадків, асоціальну спрямованість особистості [118; 106].

Велику шкоду своїми діями наносять батьки, які намагаються надмірно опікати, контролювати свою дитину, нав'язувати їй свої уявлення про світ, спосіб життя і т.д. (гіперопіка). „Штучне затягування дитинства таїть в собі небезпечні наслідки”, – пише І. Кон. – У молодих людей, які не приймають серйозної участі в суспільній діяльності, не виробляється відчуття відповідальності, властиве дорослій людині. Їх активність може прямувати по антигромадських каналах, виливаючись в пияцтво, хуліганство, всілякі форми асоціальної поведінки [118, с. 68].

Усі спроби батьків контролювати поведінку своєї дитини у цьому віці, нав'язати свої погляди, смаки, інтереси тощо, як правило, викликають реакцію емансипації (опір, яскраво виражене прагнення до самостійності і незалежності). Як протест проти диктату батьків, син або донька можуть почати робити все наперекір: пропускати уроки, курити, дружити з тим, з ким забороняють батьки. У більш гострих випадках підлітки втікають з дому, починають вживати спиртні напої, наркотики, токсичні речовини. Приховані прояви реакції емансипації проходять не так яскраво, але вони не менш небезпечні. У цьому випадку підліток зовні погоджується з вимогами батьків, іноді виглядає навіть занадто покірливим, проте насправді діє по-своєму. Вони живуть немовби „подвійним життям” (вдома – одні, а в середовищі друзів – зовсім інші), приховують від батьків свої особисті справи і проблеми, задовольняючи тим самим потребу у самостійності, і при цьому ризикують наробити багато помилок через відсутність власного життєвого досвіду.

Вкрай несприятливим з точки зору розвитку наркотичної залежності дослідники вважають виховання за типом гіпоопіки або емоційного відчуження: відсутність емоційного тепла і зацікавленості дитиною, психологічний дискомфорт, жорстокість. Діти, що залишились покинутими, не одержали в сім'ї необхідного морального виховання, були позбавлені почуття захищеності, любові, теплоти та сердечності у ставленні до них батьків, часто потрапляють до групи важковиховуваних, проявляючи грубість, задержуватість, неслухняність, бродяжництво, прогулюють уроки. Такі форми поведінки приводять дітей до криміногенних і наркогенних груп.

Багато хто з батьків благополучних родин навмисне ослаблюють свій вплив на дитину-старшокласника, щоб вона відчула себе дорослою, пояснюючи це так: „Ти вже дорослий(а), пора тобі самому(ій) все вирішувати і будувати своє життя”.

Навіть, коли дитина сама звертається за порадою чи підтримкою, можуть сказати: „Як вважаєш за потрібне, так і роби”, хоча в той момент їй важливо було почути думку значущого старшого і спільно з батьками знайти шляхи вирішення проблеми. Таке відсторонення від власної дитини так само буде породжувати потребу в опіці і людях, які зможуть допомогти, скерувати. Для тих підлітків і юнаків, які шукають подібної підтримки „на стороні”, „горе-наставники” зазвичай знаходяться дуже швидко. Багато хто з юнаків у такий спосіб можуть залучатись до розповсюдження важких наркотиків, продажу конопляних сигарет, трамадолу, і в результаті самі можуть стати споживачами.

Формування адиктивної поведінки старшокласника може відбуватися під впливом шкільного середовища, що є складовою „життєвого простору” учня [131].

Рівень самооцінки і самоповаги старшокласника багато в чому залежить від навчальних успіхів і свого становища у класі. Не маючи мотивації до навчання, старшокласник позбавлений можливості досягати успіху, самоутверджуватися в навчальній діяльності і змушений шукати самоствердження поза сферою навчання, у неформальному середовищі, де знову ж таки відсутність інтересів і життєвих орієнтирів заставляє вдатися до асоціальних форм самоствердження, викривленим формам здобуття престижу і авторитету в середовищі однолітків.

Виявлено, що низький рівень саморегуляції старшокласників призводить до виникнення девіантної поведінки, яка розглядається як відхилення від прийнятих у шкільному середовищі норм і правил. Порушення або руйнування структури особистості старшокласника, що проявляються в утворенні стійких поведінкових девіацій, детермінує утворення особистісних деструкцій старшокласників (С. Белічева, В. Ілійчук, В. Кушнірюк, Р. Мертон, В. Оржеховська, Є. Трифонов).

Численні дослідження свідчать про те, що для багатьох старшокласників причиною експериментування з наркотичними речовинами є феномен так званої „престижної незадоволеності”, тобто невдоволеності неповнолітнього своїм престижним статусом як в колективі класу, так і серед вчителів [106; 176; 119].

Неможливість досягнути успіху, перенасичення традиційною шкільною ситуацією навчання, прагнення до інших форм активності, в якій старшокласник зміг би реалізувати себе, психологічний дискомфорт, що настає як наслідок „престижної незадоволеності”, конфлікти з учнями і однокласниками, низький рівень успішності – все це призводить до відчуження від школи, від класного колективу, до зниження референтної значущості класу в очах старшокласника, до пошуків іншого середовища спілкування, яким може стати неформальна або асоціальна група, що є „каталізатором” наркогенної поведінки неповнолітніх.

Перебування учня у становищі „вигнанця” у своєму шкільному колективі є однією з головних причин передчасного відходу старшокласників від школи і потрапляння під негативний вплив компаній поза школою [119, с. 93]. Як відмічає американський кримінолог Е. Шур, невстигаючих учнів постійно витісняють і ізолюють успішні учні, окремі педагоги і шкільна система в цілому. Старшокласники, відторгнуті колективом, часто переживають почуття меншовартості і неповноцінності. Можливість адаптації у злочинній чи наркогенній групі у цих умовах очевидна [230, с. 98].

Неповнолітні правопорушники, важкі підлітки, наркозалежні, учасники релігійних сект і т.ін. – багато хто з них були у своїх шкільних класах „ізольованими”, аутсайдерами, або „незатребуваними талантами”, майже всі незадоволені своїм становищем у класі або ставляться до своїх колишніх чи теперішніх однокласників негативно.

На думку опитаних нами шкільних соціальних педагогів, найбільшу „групу ризику” щодо розвитку адикцій, складають учні, що відстають у навчанні та неформальні лідери (констатують 50 % спеціалістів), а також важковиховувані, у яких наявні прояви демонстративної поведінки, агресивна, брутальна поведінка на уроках та поза ним – 77,3 %; аутсайдери (учні, відторгнуті колективом) – 31,8 %; учні із середнім рівнем шкільної успішності значно менше підпадають під ризик наркотизації – 4,6 %. 9,1 % опитаних спеціалістів зазначають, що старшокласники з проявами адиктивної поведінки у їх практиці зустрічалися серед усіх категорій, незалежно від рівня успішності, сімейної ситуації чи інших факторів.

Варто звернутися і до особистості вчителя, вчительського прикладу. Для старшокласника вчитель вже не має такого значення, як для молодшого школяра. Але, незважаючи на це, для нього особистість вчителя є певним прикладом, моделлю дорослої поведінки, і не просто дорослої, а взірцевої дорослої поведінки (особливо, якщо цей вчитель значущий). Тому, якщо такий вчитель показуватиме негативний приклад поведінки (паління, грубощі, відверта неповага), то старшокласник наслідуватиме його як зразок, особливо, якщо вчитель є значимим для учня [231].

Природно, що коло інтересів старшокласника все більше виходить за межі школи. У підлітковому і юнацькому віці група однолітків відіграє надзвичайно важливу роль [10; 228]. Підвищена потреба у спілкуванні з однолітками і самоствердженні у групі, що характерна для старшокласника повинна бути реалізована у сприятливому середовищі (освітні і позашкільні установи, молодіжні громадські організації) [230; 244]. Якщо це за якихось причин не відбувається, самоствердження здійснюється у стихійних групах (неформальних групах, вуличних компаніях) в умовах беззмістовного проведення часу і ризикованої поведінки, у формі асоціальних проявів (алкогольні „ексцеси”, куріння, нецензурна лексика, дрібне хуліганство, експериментування з наркотиками).

Спонтанні асоціальні (ті, що стоять в стороні від основних соціальних проблем) і антисоціальні (соціально-негативні) групи найбільш небезпечні для формування особистості старшокласника і поширення наркогенних традицій [119, с. 101].

Асоціальні компанії можуть переростати у антисоціальні (від традиційного випивання – до пияцтва; від куріння коноплі – до вживання ін’єкційних наркотиків; від веселих пустощів – до хуліганства і злочинів проти особистості).

Дослідження І. Полонського щодо соціального статусу особистості в групі виявили закономірність: чим вищим є соціальний статус старшокласника у стихійній групі, тим нижчим він є у офіційному класному колективі (компенсаторна реакція). Це говорить про ефект самоствердження у середовищі, яке відрізняється від звичного і яке, з певних причин, виявилось для учня більш прийнятним і комфортним [118-119].

На сучасному етапі (за даними досліджень українських соціологів) близько 70% старшокласників зараховують себе до числа учасників різних неформальних молодіжних об'єднань [71; 92]. Практично в усіх з них присутні елементи наркокультури (алкогольні (пивні) традиції, паління тютюну і конопель, вживання медичних та немедичних наркотичних засобів, вдихання токсичних речовин)

Сучасні соціологічні дослідження доводять, що 90 % наркозалежних почали вживати наркотики в компаніях своїх однолітків [22]. Вплив групи на підлітка, щодо спонукання до вживання, здійснюється через ініціювання вживання; пропозицію залучитися до споживання; примус чи „обманні маневри”; підбурювання (глузування, критика, образи, приниження); розмови про наркотичні речовини та вживання; демонстрацію вживання ПАР (візуалізоване знайомство з досвідом); формування позитивного ставлення до вживання шляхом поширення міфів (помилкових суджень) про вплив, компенсаторні, ейфорійні, інші „псевдофункції” та наслідки вживання тютюну, алкоголю та наркотиків („це вирішить твої проблеми”, „у житті обов'язково треба все спробувати – це кредо „сильних” людей”, „куріння коноплі робить життя більш яскравим, насиченим і цікавим”, „у будь-який момент можна припинити вживати наркотики” тощо) [244]. У результаті експериментування під впливом компанії формується стійка наркотична установка і готовність до продовження вживання. Найчастіше спроба вживання здійснюється старшим підлітком із відчуття солідарності з групою (прийняття групових норм), членом якої він є („бути, як усі”). Таке прийняття групових норм нерідко носить характер „стадного інстинкту” („Якщо вони курять коноплю, я теж спробую”).

Працювати зі старшокласниками, що належать до неформальних груп, дуже складно, тому що створюється так званий „інформаційний бар'єр” між „системою” („неформал” і група, до якої він належить) та оточенням (всі інші). Неформальні групи протиставляють себе усім навколо, називаючи себе особливими, не такими, як усі. І тому, якщо спеціаліст в процесі профілактичної роботи буде говорити прямо протилежне тому, що проповідує група, то ця інформація не буде сприйнята або викличе обурення, агресію, осуд (адже це ставить під сумнів цінності і норми групи, її цілісність і свободу). Зіткнення різних „систем” неминує викличе конфлікт. Порозуміння може народитися лише у відвертому, толерантному діалозі, при якому долається інстинктивний опір.

Одним із важливих факторів вживання тютюну, алкоголю та наркотиків старшими школярами є „гонитва за модою”, вплив сучасних неформальних іміджевих тенденцій. Куріння, вживання алкоголю, гра в азартні ігри тощо сприймаються підростаючими людьми як зовнішні ознаки дорослого життя і найлегші способи досягнення дорослості.

Одне з провідних місць у поширенні тютюнових і алкогольних традицій серед молодого покоління займають ЗМІ, мас-медіа. ЗМІ всіляко демонструють зразки наркогенної поведінки через рекламу, телепередачі, кінофільми, Інтернет. Загроза надлишкового і всеохоплюючого споживання телевізійної культури може негативно впливати на розвиток самосвідомості і моральних якостей старшокласника і спонукати до асоціальних моделей поведінки.

Демонстрація на телеекрані сцен насилля, моральної і духовної деградації особистості, зловживання алкоголем, куріння марихуани, злочинна поведінка,

діяльність агентів наркобізнесу провокує агресивність, жорстокість, вандалізм, злочинну поведінку, схильність до вживання наркотиків серед неповнолітніх.

До впливу телебачення додається також Інтернет, на сайтах якого часто розміщують небажану, надмірно деталізовану інформацію про наркотики, їх класифікацію, способи приготування, наркотичний сленг і т.ін.

Реклама займає одне із провідних місць у популяризації адиктивних форм поведінки. Вона здійснює систематичний і тривалий вплив на підлітків та молодь у формуванні їхнього ставлення до різних видів ПАР, активно пропагує тютюнові та алкогольні традиції. Використовуючи широкий арсенал психологічних засобів впливу на свідомість особистості, реклама формує уявлення про те, що вживання алкоголю, паління – це ознака дорослого життя і невід’ємний елемент проведення вільного часу; переконує у істинності того, що вона пропагує, і спонукає особистість діяти за рекламним зразком (напр., наслідувати образ „справжнього чоловіка” з рекламного ролику пивних напоїв („Десант” – „Пиво справжніх чоловіків” – такий девіз цієї торгової марки). У рекламах заохочується вживання алкоголю як хлопцями, так і дівчатами. А що вже говорити про реклами сигарет на телебаченні і білбордах, де діючі особи – і хлопці, і молоді дівчата (напр.: LD – „Все, чого бажаєш насправді!”; або ж реклама на білборді жіночих сигарет із зображенням привабливої дівчини зі слоганом „Прикрась собою життя”). Подібних прикладів чимало.

Такі розваги, як полювання, рибалка, екстремальний спорт, молодіжні вечірки у рекламах, зазвичай, супроводжують вживанням молоддю ПАР – пива, горілки, тютюну, – формуючи тим самим у підлітків, молоді негативні стереотипи поведінки.

Торгівельні марки горілки, тютюну, пива часто виступають спонсорами спортивно-розважальних програм, які транслює телебачення, що призводить до формування установки про те, що алкоголь і сигарети – це модно, стильно, весело, по-молодіжному, що це шлях до різноманітного, радісного життя.

Реклама у відношенні до проблем поширення алкоголізму та вживання ПАР має досить виражений дуалістичний характер. З одного боку, через ЗМІ поширюються певні настанови, що пропагують вживання тютюну та алкоголю як невід’ємного атрибуту проведення дозвілля підлітками та молоддю (комерційна реклама), з іншого – вони володіють найміцнішими каналами впливу на особистість щодо попередження наркогенних звичок і популяризації ЗСЖ (соціальна реклама) [235].

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що на формування адиктивної поведінки і зростання тенденцій розвитку наркозалежності серед неповнолітніх впливають ряд зовнішніх (соціокультурних, соціальних, природних) і внутрішніх (особистісно-психологічних, біогенетичних) диспозицій (не безпосередня причина, а фактор, що може викликати схильність особистості до певних поведінкових актів).

Особистісні та психобіологічні диспозиції є центральним елементом усієї сукупності „чинників ризику”. До них відносимо:

- генетичну обумовленість (порушення гормонального обміну, дисбаланс біохімії мозку, психофізіологічну вразливість до дії наркотичних засобів);
- відставання в розумовому розвитку, олігофренія, вроджені черепно-мозкові травми, нейроінфекції, пологова травматизація, дисморфоманія тощо;

- схильність до депресивних станів, саморуйнування, ригідність психіки тощо;
- природні властивості людини (характер, темперамент, сила нервової системи);
- недостатність самостійного мислення, надмірна навіюваність, надмірна орієнтація на авторитети, конформність; несформованість засобів психологічного захисту;
- нездатність особистості до продуктивного виходу із проблемних ситуацій;
- підвищена емоційна збудливість (гіпертимність), емоційна чуттєвість, імпульсивність, зростання рівня тривожності, конфліктність;
- надмірна довіра до людей, інфантилізм;
- нестійкість самооцінки (завищена, занижена, неадекватна самооцінка), знижена самоповага, відчуття своєї неповноцінності, невпевненість у собі;
- „соціальна дезорганізація”, як результат невідповідності природних здібностей і об’єктивних властивостей індивіда соціальним вимогам і законам;
- несформованість професійних інтересів старшокласників і орієнтації на певний вид діяльності, відсутність позитивно спрямованих захоплень; низький рівень „культури дозвілля” (невміння організувати свій вільний час) та інше;
- наявність реакцій негативізму по відношенню до батьків, вчителів;
- втрата життєвих орієнтирів і поява синдрому „беззмістовного” життя;
- цікавість; прагнення до нових відчуттів, ризику, пригод [118-119; 140; 177; 302].

Природні (екологічні, кліматичні) диспозиції: стресові впливи природного середовища на організм людини; екстремальні кліматичні умови; дефіцит вітамінів і інших біологічно-активних сполук; підвищення сейсмічно-космічної активності; природні катаклізми, екологічні катастрофи [113; 244; 296-297].

Серед **соціальних диспозицій**, які сприяють поширенню вживання ПАР, є такі:

- загострення соціально-економічних і політичних суперечностей;
- безробіття, соціальне розшарування, низький рівень життя населення;
- нерозвиненість соціально-культурної сфери;
- поширення іміджевих тенденцій; соціальні стандарти, які пропагують вживання;
- недосконалість законів, які регулюють питання, пов’язані із розповсюдженням, вживанням і зберіганням різних ПАР, зростання злочинності;
- наявність розгалуженого інформаційного простору, представленого великою кількістю ЗМІ, що популяризують зразки наркогенної поведінки, насилля і жорстокість через рекламу, телепередачі, кінофільми, Інтернет;
- звуження інфраструктури дитячих і молодіжних організацій, у яких відбувався природний процес соціальної інтеграції й особистісного самовизначення людини [24; 29; 37; 40; 117-118; 140; 145; 244; 297-298; 302].

Соціокультурні диспозиції: послаблення і суперечливість культурних цінностей, нівелювання моральних норм і соціальних пріоритетів; руйнування традиційних ідеалів, духовних орієнтирів; успадковані і передані за традицією зразки поведінки у певних національних, локальних і етнічних культурах, які, у випадку їх інтеріоризації особистістю, можуть викликати схильність до вживання ПАР; особливості історичної епохи тощо [44-45; 109; 139; 199; 257].

Серед чинників початку вживання ПАР можна виділити безпосередній вплив мікросередовища, зокрема, сім'ї, шкільного середовища, групи однолітків.

Сімейні диспозиції, що сприяють розвитку адиктивності, є:

- негативний приклад батьків, родичів і друзів; асоціальна спрямованість сім'ї;
- наявність сімейних проблем, конфліктів, дисгармонійності стосунків з батьками;
- низький рівень освіченості і педагогічної грамотності батьків, неадекватність чи відсутність виховних впливів (відносини авторитарності і лібералізму);
- жорстокий контроль, недовіра до старшокласника, неповага до його особистості;
- надмірна емоційна прив'язаність до батьків (виховання за типом гіперопіки) або виховання за типом гіпоопіки або емоційного відчуження (відсутність емоційного тепла, зацікавленості дитиною, психологічний дискомфорт, жорстокість, відсутність почуття захищеності, сердечності у ставленні до дитини); бездоглядність дитини;
- сімейна обтяженість алкоголізмом чи наркоманією (у цьому випадку вживання ПАР може стати повторенням „життєвого сценарію батьків”) [27; 30; 31; 32; 44-45; 109; 118-119; 161; 213; 257-260].

Усі ці обставини спотворюють формування особистості старшокласника, призводять до слабого засвоєння позитивних життєвих установок і, натомість, сприяють набуттю руйнівних для особистості якостей.

Фактори шкільного середовища та групи однолітків:

- „престижна незадоволеність” (незадоволеність старшокласника своїм престижним статусом у колективі класу і серед учителів); низький рівень навчальної успішності;
- перенасичення традиційною шкільною ситуацією навчання, прагнення до інших форм активності, в якій старшокласник зміг би реалізувати себе;
- несприятливі емоційно-психологічні умови у школі;
- негативний приклад поведінки значимого вчителя;
- схиляння до вживання ПАР друзями, зв'язки із друзями, які є споживачами;
- прояв „компенсаторної реакції” (завоювання авторитету і поваги у стихійній групі, яких учень не мав у офіційному колективі, через вживання ПАР);
- вплив підліткової субкультури, поширення у групі „міфів” (помилкових суджень, ілюзій) про властивості і наслідки вживання ПАР;
- невміння розпізнати психологічні маніпуляції розповсюджувачів наркотиків [118; 160; 177-178; 142-144; 244; 315-316; 320].

Отже, на формування адиктивної поведінки старшокласника, його життєву позицію впливають багато десоціалізуючих чинників, кожен з яких сам по собі не призводить до наркотизації, але їх комплексна дія послаблює адаптаційні можливості індивіда, робить його вразливішим до проблем і збільшує вірогідність того, що за певних обставин він може залучитися до вживання алкоголю чи наркотиків.

1.3. Специфіка діяльності соціального педагога зі старшокласниками в аспекті профілактики наркотичної залежності

Профілактична функція соціального педагога є однією з провідних у функціоналі діяльності спеціаліста.

Автори Л. Аксьонова, Г. Вороніна, М. Галагузова, Ф. Мустаєва, П. Шептенко та інші обґрунтовують зміст цієї функції з позиції соціальності, називаючи її соціально-профілактичною функцією соціального педагога.

На думку авторів П. Шептенко і А. Вороніної, в рамках соціально-профілактичної функції соціальний педагог організовує систему профілактичних заходів щодо подолання девіантної поведінки дітей та підлітків; впливає на формування морально-правової стійкості; організовує систему заходів соціального оздоровлення, своєчасно надає соціально-правову та іншу допомогу сім'ям і дітям груп соціального ризику. В рамках реабілітаційної функції соціальний педагог організовує систему заходів третинної профілактики щодо соціально-педагогічної реабілітації і підтримки осіб (перш за все неповнолітніх) з різними формами соціальної дезадаптації, до числа яких входять і наркозалежні [314, с. 24–25].

Здійснення профілактичної функції соціальним педагогом більш ефективно, якщо спеціаліст основну увагу приділяє формуванню у вихованця позитивних якостей, сприяє самовихованню дітей. Включення вихованця в процес вдосконалення соціально-ціннісних, моральних вчинків сприяє посиленню позитивних тенденцій і безболісному витісненню негативних. Тому так важливо організувати моральну поведінку самого вихованця, активно включати його у колективну, соціально корисну, творчу діяльність, створювати навколо нього ситуацію успіху. В результаті такого підходу відбувається переосмислення, переоцінка цінностей, перебудова свідомості, трансформація особистісних характеристик [314, с. 145].

Профілактична функція, на думку Ф. Мустаєвої, передбачає систематичне здійснення цілеспрямованого впливу на окремих індивідів, які ведуть асоціальний спосіб життя, з метою попередження злочинності та інших асоціальних проявів. Рання профілактика поведінки неповнолітніх, що відхиляється від норми, передбачає, перш за все, своєчасне виявлення і нейтралізацію несприятливих соціальних і соціально-психологічних факторів і впливів [162].

Л. Аксьонова зміст соціально-профілактичної функції вбачає у формуванні здорових, виховуючих, гуманних відносин у мікросоціумі, у своєчасному виявленні сімей „групи ризику”, в якій може з'явитися дитина з відхиленнями у поведінці і розвитку; у наданні цим сім'ям першої інформаційної допомоги [4, с. 98].

Дослідники Л. Харченко, С. Харченко, Н. Краснова, Ф. Мустаєва, Р. Овчарова характеризують запобіжно-профілактичну (попереджувально-профілактичну) функцію соціального педагога як діяльність, пов'язану з усуненням, згладжуванням, зняттям причин, умов і факторів, які викликають ті чи інші відхилення у розвитку особистості, і приводить у дію соціально-правові, юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних впливів та явищ [162; 172; 300].

Автори С. Архипова, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Г. Майборода характеризують попереджувально-профілактичну функцію

соціального педагога як таку, що полягає у виявленні, запобіганні, попередженні та обмеженні асоціальних явищ, подоланні негативних впливів соціального середовища, діагностуванні причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, наданні соціотерапевтичної допомоги, забезпеченні умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості [27; 109; 259; 260].

Проаналізувавши специфіку профілактичної діяльності і загальний зміст профілактичної функції соціального педагога, ми виокремили основні функції соціального педагога у профілактиці наркотичної залежності серед старшокласників, на основі обґрунтування яких ми маємо будувати стратегію і зміст навчально-практичної підготовки студентів до такої роботи. Серед таких функцій називаємо: діагностичну, прогностичну, консультативну, комунікативну, функцію саморозвитку, протекторну, превентивну, посередницько-директивну, рефлексивну.

1. Діагностична функція передбачає вивчення особистості старшокласника, виявлення його ставлення до вживання психоактивних речовин і ступеню залученості до їх вживання на основі сучасних методів діагностики. Профілактична діагностика включає отримання інформації про наркогенну ситуацію в регіоні, про характер впливів соціального оточення на розвиток ставлення підлітків та молоді до вживання ПАР; виявлення „груп ризику”, які потребують особливої уваги з боку соціального педагога і інших суб’єктів профілактики, корекції, реабілітації, соціально-педагогічного супроводу; діагностику сімейної ситуації розвитку дитини і вплив умов сімейного виховання на формування наркотичних і алкогольних установок у дитини; комплексний аналіз причин дисгармонійного розвитку дитини, появи дезадаптації, важковиховуваності, педагогічної занедбаності, віктимності у дитини, що підвищує ризик втягнення підлітка у асоціальні групи, формування наркотичних установок і, як наслідок, розвитку наркотичної залежності. Діагностична функція передбачає як діагностику адиктивності і соціального середовища, так і самодіагностику фахівця (аналіз результатів діяльності, ступеню власної професійної компетентності тощо). Постійна оцінка власних можливостей у вирішенні конкретних профілактичних завдань, самоаналіз особистісних якостей і умінь дає спеціалісту матеріал для роздумів і поштовх до саморозвитку.

2. Прогностична функція заключається у прогнозуванні процесу формування антинаркотичних установок і особистісної та поведінкової спрямованості підлітка. Як діагноз, так і влучний прогноз важливі для своєчасної корекції несприятливого розвитку особистості дитини, проявів адиктивної поведінки. Базуючись на результатах діагностики, соціальний педагог розробляє програму профілактичної роботи з конкретним підлітком, групою дітей чи сім’єю, з батьківським колективом, загальношкільну програму тощо.

3. Комунікативна функція заключається у встановленні контакту зі старшокласниками, їх батьками, іншими спеціалістами, що працюють в руслі профілактики, у володінні прийомами навіювання, переконання, методами агітації і пропаганди, умінні організувати взаємодію з різними суб’єктами профілактики.

4. Не менш важливою функцією є функція саморозвитку. Вона заключається у постійному підвищенні своєї професійної компетентності в профілактиці наркотичної залежності серед старшокласників, в розвитку зацікавленості своєю

діяльністю, вдосконаленні професійно цінних якостей, формуванні захисних психологічних механізмів, які попереджують професійне вигорання тощо.

5. Організаторська функція соціального педагога характеризується діями щодо організації профілактичної діяльності і залучення інших зацікавлених сторін до участі у здійсненні профілактичних заходів, впливу на зміст і характер проведення дозвілля тощо. Спеціаліст також надає організаційну підтримку профілактичної ініціативи самих підлітків і дорослих; налагоджує взаємодію закладів і організацій соціуму у профілактиці підліткової наркотичної залежності.

6. Зміст протекторної функції соціального педагога у профілактиці наркозалежності серед старшокласників полягає у забезпеченні умов для повноцінного і гармонійного розвитку дитини шляхом використання усього арсеналу юридично-правових норм для захисту її соціальних прав і свобод; сприяє застосуванню заходів державного примусу і притягнення до юридичної відповідальності щодо осіб, які здійснюють протиправні, злочинні дії по відношенню до неповнолітніх; забезпечення заходів державної опіки над дітьми.

7. У превентивну функцію соціального педагога входить безпосередньо антинаркотична профілактична робота щодо попередження виникнення негативних тенденцій, що пов'язані з розвитком наркотичної залежності, появою явищ дезадаптації, важковиховуваності особистості; соціально-просвітницька діяльність щодо формування здорового способу життя дітей та молоді; соціально-виховна робота, спрямована на розвиток духовності і моральних якостей особистості тощо.

8. Посередницько-директивна функція соціального педагога у профілактиці – це координація діяльності усіх соціальних інститутів, які взаємодіють у напрямку профілактики і розвитку особистості учня; забезпечення зв'язку між дитиною і сім'єю старшокласника, різними державними установами, соціальними службами, центрами, благодійними, неурядовими організаціями, які надають, в першу чергу, підтримку і допомогу підліткам та їх сім'ям у подоланні проблемних ситуацій; Спеціаліст виступає в ролі фасилітатора, який скеровує процес взаємодії, є зв'язуючою ланкою між суб'єктами профілактики, налагоджує необхідні зв'язки для забезпечення продуктивної діяльності, забезпечує загальний контроль за діяльністю.

9. Рефлексивна функція вимагає від спеціаліста володіння уміннями наукового аналізу процесу і результатів діяльності, усвідомлення позитивних (досягнення) і негативних (недоліки, прорахунки) аспектів профілактичної діяльності, уміння порівнювати досягнуті результати з тими тактичними і стратегічними цілями і задачами, які були поставлені на початку, реально оцінювати свої професійні можливості і рівень професійної компетентності у роботі з профілактики, і в зв'язку з цим будувати програму свого професійного розвитку.

Названі функції відображають сучасні вимоги до діяльності соціального педагога у сфері профілактичної роботи і допомагають визначити магістральну лінію, стратегію і структуру навчально-практичної підготовки фахівців.

Суттєвого значення для аналізу проблеми підготовки соціальних педагогів до профілактичної роботи мають дослідження, предметом яких є зміст, форми, методи, засоби педагогічної профілактики у загальноосвітній школі. Їх автори узагальнюють досвід профілактики адиктивної поведінки учнів на основі удосконалення профілактичних можливостей навчально-виховного процесу в школі (Л. Генкова,

Г. Ентін, Д. Колесов, В. Беспалько, В. Ягодинський); розкривають питання спеціальної підготовки педагогічних працівників до антинаркотичної просвіти серед батьків (С. Єгерєва); визначають умови попередження адиктивних проявів у поведінці, шляхом включення учнів у активні форми взаємодії (Н. Грінченко, В. Оржеховська); вивчають питання формування антинаркотичних установок в учнів засобами спортивно-оздоровчої діяльності (К. Ісмагілов), спрямованості на здоровий спосіб життя (О. Вакуленко, Г. Власюк, Г. Голобородько); обґрунтовують систему педагогічної профілактики вживання наркогенних речовин учнями (А. Макєєва, О. Пилипченко), вивчення мотиваційної сфери наркозалежних і психологічних основ формування адиктивної поведінки (С. Белічева, О. Чередниченко).

У процесі підготовки студенти мають оволодіти теоретичними знаннями з проблеми наркотизації і організації превентивних заходів, вивчити сучасні стратегії і підходи до профілактичної діяльності, що підвищить її ефективність; засвоїти методику роботи зі старшокласниками; опанувати технологічними прийомами у роботі, усвідомити сутність інтерактивних методів навчання і їх відмінність від традиційних методів, які довгий час домінували у педагогічній практиці; зрозуміти основні завдання і вимоги до ІТ у профілактичній роботі; навчитись організовувати інтерактивну взаємодію зі старшокласниками та іншими об'єктами профілактики.

Зміст і завдання підготовки мають узгоджуватися із запропонованою нами **структурно-логічною схемою діяльності соціального педагога зі старшокласниками в аспекті профілактики наркотичної залежності** (рис. 1.1).

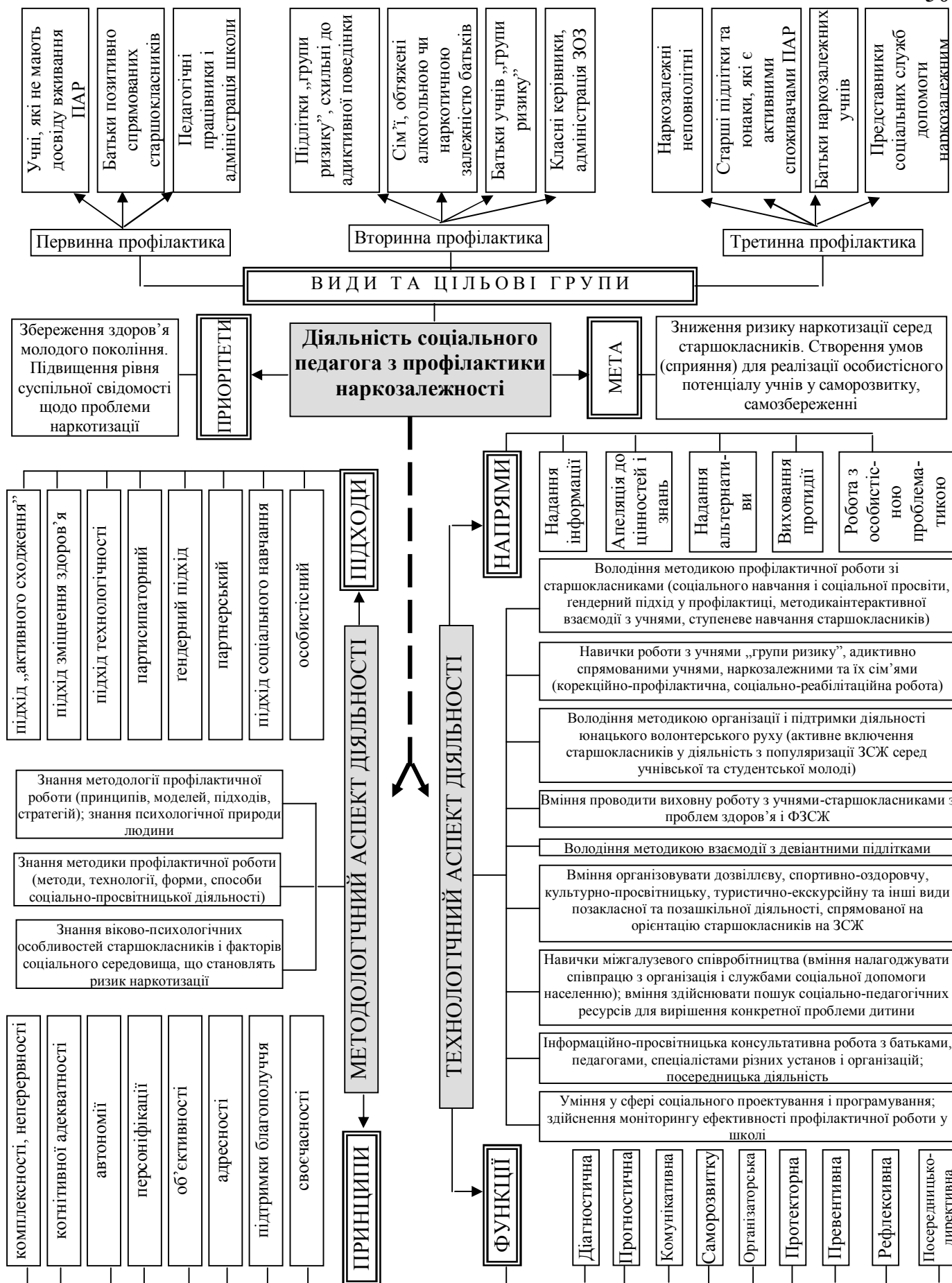

Рис. 1.1. Структно-логічна схема діяльності соціального педагога школи зі старшокласниками у сфері профілактики наркотичної залежності

1.3.1. Змістові аспекти соціально-педагогічної профілактики наркотичної залежності серед старшокласників у загальноосвітньому закладі

Наголошуючи на проблемі соціально-педагогічної профілактики, доцільно визначити різні підходи до тлумачення цієї дефініції.

В. Даль визначає попереджувальну діяльність як „вживання попередніх заходів, знешкодження, позбавлення від чого-небудь зазделегідь” [70, Т.3, с. 390]. Л. Мардахаєв тлумачить профілактику як „застосування сукупності заходів, розроблених з метою попередження виникнення і розвитку тих чи інших відхилень у розвитку, навчанні, вихованні” [251, с. 231].

Сам термін «**профілактика**» (від гр. – *prophylaktikos* – запобіжний) (або обмеження, попередження, превенція) звичайно асоціюється із запланованим попередженням якоїсь несприятливої події, тобто з усуненням причин, здатних викликати ті або інші небажані наслідки. Профілактика, в широкому розумінні, ставить своєю **метою** підвищення якості життя і повинна охоплювати не лише медичні аспекти здоров'я, а й змінювати соціально-психологічний статус особистості і забезпечувати умови для закріплення позитивних змін. З цього випливає, що профілактика повинна проводитися у формі запланованих дій, націлених головним чином на досягнення бажаного результату, але в той же час і на запобігання можливих негативних явищ [27; 39].

З точки зору медицини профілактика охоплює широкі медико-соціальні, санітарно-протиепідеміологічні, лікувально-профілактичні заходи щодо хворих з метою соціальної реінтеграції та попередження рецидивів, сприяння зміцненню здоров'я і підвищенню якості життя громадян та їх сімей [305]. У соціології профілактика розглядається як сукупність заходів, необхідних для зведення до мінімуму або усунення можливості появи правопорушної, асоціальної поведінки, підвищеного потягу до алкоголю (наркотиків) через зміну самої людини, підвищення рівня її культури, моральності, умов життєдіяльності [262]. У психології, профілактика – комплекс зусиль фахівців, спрямованих на формування психічного здоров'я членів соціуму і полягає у попередженні емоційних та поведінкових розладів особистості або зниженні їх числа [39; 223; 310].

Соціальна профілактика – це „комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження і локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі” (А. Капська) [287, с. 32-33]; „сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру і інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці” (Р. Овчарова) [172, с. 261]; „зусилля, спрямовані на своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, у їх поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля” (О. Безпалько) [27, с. 31]; „де науково-обґрунтований і своєчасно застосовуваний вплив на соціальний об'єкт з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних

процесів у його життєдіяльності” (В. Шахрай) [307, с. 88]; „дії, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнта, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем. Ця діяльність виступає одночасно як процес і результат діяльності, оскільки методи профілактики, в першу чергу, спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як у самій особистості, так і у соціальному середовищі” (В. Курбатов) [261].

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної, орієнтована переважно на дітей та молодь і характеризується виявленням соціальних умов і десоціалізуючих чинників їх виховання, а також спрямована на виявлення, діагностику і корекцію дітей „групи ризику” з різними формами психічної і соціальної дезадаптації, що виражається в поведінці, неадекватній нормам і вимогам найближчого оточення [314, с. 145].

У контексті досліджуваної проблеми поряд із дефініцією „профілактична діяльність” ми будемо використовувати термінолексеми „попереджувальна діяльність”, „превентивна діяльність” (від англ. *prevention* – попередження, запобігання), щоб уникнути тавтології у викладенні думок.

Одним із основних напрямів профілактичної діяльності соціального педагога є профілактика наркотизації серед дітей та молоді.

В Україні законодавчо обґрунтовано пріоритетність здійснення профілактичної роботи в сучасних умовах і передбачено комплексні заходи профілактико-реабілітаційного характеру з неповнолітніми, зокрема, у Законах України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2009 р.), „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними” (1995 р.), „Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” (2005 р.), Загальнодержавній цільовій соціальній програмі „Здорова нація” на 2009-2013 р.р., Державній програмі „Репродуктивне здоров’я нації” на 2006-2015 р.р., Постанові Кабміну „Про затвердження Типового положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді” (2009 р.), Наказі Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту „Про затвердження Типового положення про службу соціально-профілактичної роботи” (2008 р.) та ін.

У науковій літературі ми знаходимо різні погляди дослідників на зміст антинаркотичної профілактики. Так, на думку А. Капської, соціально-педагогічна антинаркотична профілактика має базуватися на нормалізації відхилень у поведінці підлітка і стимулюванні його власної активності у протидії негативним фактором мікросередовища, в якому перебуває розвиток і формування його особистості [260, с. 225]. В. Оржеховська розглядає профілактику наркотичної залежності як систему комплексних державних, громадських, соціально-економічних і медико-санітарних і психолого-педагогічних заходів, остаточною метою яких є запобігання захворюванню (наркоманії, токсикоманії) [244, с. 52].

Ми зробили спробу уточнити дефініцію „профілактика наркотичної залежності”, пов’язавши її з підготовкою соціального педагога до цієї діяльності. На нашу думку, **профілактика наркотичної залежності серед старшокласників** – це цілеспрямована, збалансована діяльність усіх суб’єктів профілактики, яка має на меті зниження ризику наркотизації серед старшокласників, створення умов для

реалізації особистісного потенціалу учнів; досягнення соціального паритету між професійною діяльністю спеціалістів-превентологів і рівнем соціальної активності учнів, між змістом превентивної освіти і вимогами соціуму до характеру такої діяльності, між потребами старшокласників у отриманні додаткових інформаційно-просвітницьких, консультативних послуг, медико-соціальної, корекційно-реабілітаційної допомоги і кваліфікацією фахівців, які надають ці послуги.

Вивчення специфіки профілактичної діяльності соціального педагога дало змогу констатувати високу значущість ефективних профілактичних дій на сучасному етапі поглиблення ситуації наркотизації у суспільстві. Головним **завданням** антинаркотичної профілактики серед старшокласників є превенція і корекція соціальних відхилень, соціальної дезадаптації, що є результатом несприятливого соціального розвитку, обумовленого різними негативними чинниками середовища, виховання, психобіологічними особливостями.

Суб'єктами соціальної профілактики є державні і неурядові органи у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальної молодіжної політики, органи, профспілкові, суспільні організації, трудові колективи, посадовці і громадяни, що беруть участь в діяльності з профілактики негативних явищ в суспільстві, соціальні педагоги шкіл, соціальні працівники ЦСССДМ, адміністрація школи, медичні працівники, шкільні психологи, сімейні психологи, педагоги-вихователі дитячих установ, вчителі (класні керівники) освітніх закладів, керівники підлітково-юнацьких (молодіжних) клубів, працівники пенітенціарних систем, представники правоохоронних органів, спеціалісти по роботі з молоддю і молодіжними об'єднаннями, фахівці, що працюють з наркозалежними і їх сім'ями, церква та молодіжні релігійні організації, молодіжний громадський актив, волонтери, батьки, засоби масової інформації.

На нашу думку, варто розрізнити «об'єкт профілактики» і «цільові групи у профілактиці». Послугуючись дослідженнями В. М. Шахрая, під **об'єктами соціально-профілактичної дії** ми розуміємо ті негативні чинники життєдіяльності людей, які сприяють здійсненню асоціальних дій, а також недоліки у виховній діяльності і стереотипи поведінки, які спричинюють антигромадські вчинки.

В. М. Шахрай вважає, що усі об'єкти соціально-профілактичної дії можна умовно поділити на чотири основні групи:

- негативні сторони в об'єктивних умовах життєдіяльності людей (матеріальна і соціально-культурна база, рівень добробуту і житлово-побутові умови, технічне забезпечення виробництва, технологічний процес, умови праці і т.ін.);

- негативні сторони в організаційно-управлінській діяльності державних і суспільних органів самоврядування (система загальної і спеціальної освіти, соціально-побутове обслуговування, засоби масової інформації, установи культури, ідейно-виховна і культурно-масова робота);

- негативні сторони в міжособистісних відносинах і поведінці людей у процесі трудової діяльності, в побуті і відпочинку, а також у сімейних і родинних стосунках;

- негативні явища в правосвідомості і соціально-правовому мисленні (правовий нігілізм, низький рівень правової культури і грамотності неповнолітніх, не сформованість установки щодо дотримання норм соціальної поведінки, не усвідомлення відповідальності за наслідки антигромадської поведінки) [307].

Основні цільові групи профілактики: 1) окремі особи: підлітки, які не мають досвіду вживання ПАР; підлітки „групи адиктивного ризику”, в яких вже сформована орієнтація на вживання ПАР (перебувають на етапі експериментування); підлітки та молодь, які є активними споживачами ПАР; наркозалежні підлітки; діти із сімей, обтяжених алкогольним чи наркотичним uzалежненням батьків; 2) підлітково-юнацькі групи: класний колектив школи, ровесники, неформальні молодіжні групи; об’єднання дітей у позашкільних закладах, дитячих і молодіжних мистецьких, спортивних та інших клубах та організаціях; 3) сім’я: батьки дітей, які проявляють адиктивну поведінку; дорослі члени сім’ї учня, які вживають алкоголь та наркотики; 4) педагогічні працівники та інші спеціалісти: вчителі школи, вихователі, педпрацівники спеціалізованих освітніх закладів, спеціалісти, що проходять перепідготовку та курси підвищення кваліфікації та інші.

Дослідники В. Беспалько [31-32; 164], А. Бланков [212], С. Березін [30; 213], А. Капська [260], Д. Колесов [40; 114-117], К. Лисецький [134], В. Оржеховська [175-178; 244] та інші визначають ряд **принципів**, на яких базується профілактика наркотичної залежності, зокрема: етіологічності, комплексності, парціальності, когнітивної, соціокультурної та етнокультурної адекватності, персоніфікації, адресності, підтримки благополуччя, об’єктивності, доступності та ін. (табл. 1.4)

Таблиця 1.4

Принципи профілактики наркотичної залежності

<i>Принцип</i>	<i>Зміст принципу</i>
етіологічності	Цілеспрямований вплив на основні фактори (соціальні, психологічні, педагогічні та ін.), які виступають причинами появи ризику наркотизації.
комплексності	Взаємозацікавленість і узгодженість профілактичних дій державних структур, громадських організацій, соціальних інститутів, освітніх та виховних закладів, сім’ї та інших суб’єктів профілактики). Передбачає, що профілактичному впливу необхідно піддавати одночасно проблеми вживання і тютюну, і алкоголю, і наркотиків, і токсикологічних речовин. Це положення логічно витікає з висновку, що всі психоактивні речовини мають єдину основу, вони змінюють стан свідомості, руйнують здоров’я, призводять до психічної та фізичної залежності. Зазвичай вони вживаються паралельно, майже завжди вживання одного виду психоактивних речовин провокує перехід до вживання інших, більш „міцних”.
систематичності (неперервності)	Постійність і регулярність профілактичних заходів, їх планомірне проведення для досягнення віддаленого у часі результату.
диференційованості	Розробка і впровадження різної, диференційованої за віковими особливостями, рівнем залученості до вживання ПАР системи профілактичних заходів
алгоритмізації	Реалізація будь-яких профілактичних програм передбачає проходження послідовних етапів: від аналізу ситуації, вивчення проблеми, пошуку шляхів оптимізації соціальної ситуації до підведення підсумків і підготовки подальших рекомендацій по вдосконаленню програми.

<i>Принцип</i>	<i>Зміст принципу</i>
етапності (послідовності)	Профілактика будується на етапності формування антинаркотичної установки, що визначає інформаційне наповнення превентивних заходів та рівень участі у них підлітків.
парціальності	Включення профілактичних заходів у загальний виховний (валеологічний) процес, спрямований на формування ЗСЖ неповнолітніх, виховання соціально-активної і позитивно спрямованої і валеологічно грамотної особистості.
когнітивної адекватності	Відповідність інформаційного наповнення і методичних прийомів, стилю і способу спілкування з підлітковою, юнацькою чи молодіжною аудиторією і засвоєння останніми інформаційного матеріалу при проведенні заходів антинаркотичної тематики.
соціокультурної та етнокультурної адекватності	Врахування властивих конкретному соціокультурному середовищу цінностей і механізмів особистісного розвитку, прийнятих форм поведінки, спілкування, проведення дозвілля, спираючись на етнокультурні виховні традиції, історичні факти, географічне розташування.
персоніфікації	забезпечення прямого, особистого, персонального впливу на підлітків з боку конкретних осіб, які ведуть здоровий спосіб життя (екс-споживачі наркотиків, представники спортивних і молодіжних організацій, громадських об'єднань, активісти, що пропагують здоровий спосіб життя, зірки спорту тощо).
адресності	Кількість профілактичної інформації, рівень її складності, характер подачі повинен відповідати інтересам, потребам, рівню освіченості і запитам конкретної соціально-вікової групи.
професіоналізму	Володіння спеціалістом необхідним рівнем професійної компетентності, досвідом роботи у сфері профілактики, особистісними якостями, вміннями використовувати форми, методи і технології соціально-педагогічної профілактики у конкретній віковій групі.
своєчасності	Реалізація профілактичної і здоровотворчої політики має здійснюватися починаючи з молодшого віку (з дошкільних закладів) і продовжуватися протягом дорослішання особистості на етапах шкільної соціалізації.
доступності	Добір і подача матеріалу повинні здійснюватися з урахуванням особливостей і можливостей сприйняття цільової групи, а також має бути забезпечено доступ до інформації і послуг, що передбачені у рамках профілактичних програм
принцип підтримки благополуччя	Передбачає, що профілактика повинна гарантувати, щоб певна цільова група уникатиме ризику втягнення у наркоекспериментування і обиратиме безпечні стратегії поведінки для себе.
принцип неущкодження	Один з найголовніших стандартів, якому має відповідати профілактична робота, тобто мається на увазі зменшення, зниження ризику до мінімуму або взагалі виключення можливості підпасти під негативний вплив оточення.
принцип автономії	Передбачає відокремлення особи від спілкування, взаємодії з колом наркоспоживачів, створення сприятливого клімату для зміцнення її переконань і формування установок щодо невживання наркотиків.
принцип об'єктивності (інформаційної справедливості)	Треба чітко, правдиво оцінювати переваги і недоліки згубних звичок, щоб людина змогла зробити свідомий, вільний вибір.

На сучасному етапі розвитку теорії і практики розроблено основні напрями (підвищення поінформованості, формування свідомості, апеляція до цінностей і знань, підвищення життєвої компетентності та ін.) та моделі профілактичної діяльності, які вже апробовані або проходять експериментальну перевірку (моделі залякування, моральних принципів, когнітивна, поведінкова, життєвих навичок, альтернативної діяльності, соціально-психологічної компетентності, зменшення ризику і покращання здоров'я (табл. 1.5, 1.6).

Таблиця 1.5

Моделі профілактики підліткової наркозалежності¹

<i>Модель</i>	<i>Зміст моделі</i>
Модель моральних принципів	Базується на твердженні про те, що вживання ПАР асоціально, аморально, неінтелігентно, неестетично, непристойно, низько; що це ознака низького інтелекту і рівня вихованості; що ставлення до вживання ПАР кожної конкретної особистості є показником її духовної і соціальної культури.
Модель залякування	Ґрунтується на постулаті про вживання ПАР як фактора підвищення захворюваності та смертності серед молодого населення. Робить акцент на найбільш небезпечних наслідках для фізичного, психічного і соціального здоров'я людини, які несе за собою вживання тютюну, алкоголю та наркотиків. Передбачає використання феномену страху для деструкції небажаних і формування бажаних типів поведінки. Профілактична робота побудована на поширенні емоційно забарвленої інформації про небезпечність вживання ПАР.
Когнітивна модель (модель фактичних знань)	Передбачає об'єктивне, достовірне інформування потенційних споживачів про дію ПАР на організм людини та ризики, пов'язані з їх вживанням без провокування емоційної захисної відповіді, пов'язаної з опором. Інформація фокусується не стільки на хімічних речовинах, їх ефектах, ризиках, довгострокових наслідках їх вживання, скільки на проблемах людей, які вживають ПАР та є залежними від них, на аналізі причин ризикованої поведінки. Забезпечення підлітків реальними фактами дає їм можливість самостійно свідомо зробити вибір щодо власного способу життя.
Поведінкова модель	Спрямована на розвиток особистісної і соціальної компетентності людини, вироблення в неї навичок самозахисту, попередження виникнення проблем.
Модель життєвих навичок	Передбачає формування у підлітків відповідальності за своє здоров'я, поведінку, майбутнє, навичок ведення ЗСЖ, ефективної взаємодії з соціумом, регуляції емоцій, вирішення конфліктів, зміцнення зв'язків з членами сім'ї та іншими значимими дорослими, вибору друзів і побудови позитивних взаємовідносин з однолітками, усвідомленого прийняття рішень і протидії негативному тиску оточення, уникнення невинного ризику.

<i>Модель</i>	<i>Зміст моделі</i>
Модель афективного навчання (або соціально-психологічної компетентності)	Фокусується не на власне проблемі вживання ПАР, а на застосуванні афективних підходів, навчальних методик, які сприяють формуванню у підлітків навичок ефективного спілкування, вирішення проблем міжособистісних відносин, розвитку особистісних якостей, цінностей, критичного мислення, формуванню адекватної самооцінки, навичок розпізнавання соціального тиску, подолання тривоги, стресоопірності, вміння адаптуватися до різних умов соціального середовища, корекції (компенсації) особистісних дефіцитів.
Модель альтернативної діяльності	Надання альтернатив ризикованій поведінці; заохочення підлітків до участі у різних видах інтелектуально-пізнавальної, громадської, волонтерської, культурно-просвітницької, спортивно-оздоровчої, туристично-екскурсійної діяльності.
Модель зменшення ризику і покращення здоров'я	Ґрунтується на аналізі факторів ризикованої поведінки і їх мінімізації та активізації захисних факторів (факторів антиризик). Ця модель включає в себе оздоровчі програми, спрямовані на організацію змістовної дозвілленої діяльності підлітків і юнацтва, на формування навичок ЗСЖ, розвиток альтернативних форм поведінки.

Примітки:

1. Узагальнено автором за матеріалами: [27, с. 111-112; 125, с. 154-155; 334, с. 89-92].

Таблиця 1.6

Змістові напрями профілактичної діяльності [274, с. 97–101]

<i>НАПРЯМ</i>	<i>ЗМІСТ</i>
підвищення поінформованості	цілеспрямоване, вільне, не ізольоване від реалій життя інформування молоді про шкідливі наслідки вживання наркотиків, чинники адиктивного ризику, їх виникнення і механізми впливу, представлення фактичних відомостей про різні аспекти наркотизації
формування свідомості	виховання свідомого ставлення до проблеми вживання тютюну, алкоголю та наркотиків, реальна оцінка ризику такої поведінки для себе; позбавлення ілюзій і міфів, які могли сформуватися під впливом дезінформації і масової культури
апеляція до цінностей і знань	вплив на інтелектуально-мотиваційну сферу людини, формування у молоді навичок аналізу і критичної оцінки інформації, котрі фокусуються на підвищенні стійкості до негативних соціальних впливів завдяки ціннісним установкам, спрямованості на ведення ЗСЖ
надання альтернативи	формування у молоді позитивних установок щодо недопущення вживання наркотиків, пошуку і реалізації альтернатив адиктивної поведінки, виховання пріоритету ведення ЗСЖ, і переконання у реальних перевагах, які дає твереза, природна, здорова, свідомо життєва активність, вироблення стратегій альтернативних життєвих програм

<i>НАПРЯМ</i>	<i>ЗМІСТ</i>
створення позитивного середовища	створення умов, за яких підліток може максимально проявити свої здібності і можливості (інтелектуальні, творчі, організаторські тощо), збільшення міри самостійності дитини, активізація внутрішніх ресурсів клієнта, допомога у розвитку самопомоги
виховання протидії	оволодіння молоддю навичками аналізу своєї поведінки, розширення діапазону можливих її варіантів у складних ситуаціях примусу до вживання наркотиків, подолання стандартності у використанні способів відмови шляхом навчання людини більш різноманітної та багатой нюансами поведінки, вміння чинити опір асоціальному впливу близького оточення, ЗМІ, кіноіндустрії, що пропагують зразки наркофільної поведінки
підвищення життєвої компетентності	формування комунікативних навичок, уміння долати життєві труднощі, розвиток навичок життєтворчості, навчання будувати життєві перспективи (близькі і віддалені) і досягати їх, активізація життєвого потенціалу особистості
психокорекція	робота з особистісною проблематикою та надання адекватної допомоги в подоланні проблем, що можуть призвести до появи тяги до наркотиків чи інших ПАР; емоційне навчання; корекція соціально-психологічних особливостей особистості, вплив на рівень домагань і самооцінку тощо
зміцнення здоров'я	корекція самосвідомості, активізація почуття відповідальності за своє здоров'я та поведінку, яка впливає на нього; вироблення установки на зміцнення здоров'я; сприяння розвитку особистості, що формує, здоровий життєвий стиль, який впливає на її власне благополуччя

Існують різні підходи до типології профілактичної діяльності. Якщо ми говоримо про види профілактики, то маємо на увазі цільову аудиторію, на яку спрямований вплив (первинна, вторинна, третинна) [27; 140; 260; 298; 306]; якщо про тип – покладаємо в основу зміст діяльності (загальносоціальна (неспецифічна) і специфічна профілактика) [134; 168; 191]; рівень профілактики вказує на ресурси, які можуть бути задіяні для вирішення профілактичних завдань (особистісний, сімейний і соціальний рівні профілактики) [110; 274; 306] (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Схема соціально-педагогічної профілактики вживання наркотичних речовин підлітками¹

Примітки:

1. Систематизовано за матеріалами: [27, с. 30; 274, с. 93-94; 204, с. 54-57]

У роботі з неповнолітніми у напрямі профілактики наркозалежності, соціальні педагоги реалізують заходи первинної, вторинної і третинної профілактики.

Первинна (педагогічна) профілактика наркотизації – це вся та діяльність, яка дає можливість учасникам навчально-виховного процесу одержувати інформацію про фізичне і духовне здоров'я людини. Це комплекс соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів, що запобігають залученню до вживання ПАР [27; 260].

Первинна профілактика передбачає виховання антинаркогенної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору, пропозицій наркогенних речовин [260].

Первинну профілактику ще називають педагогічною, тому що вона являє собою цілеспрямовану систему взаємопов'язаних педагогічних впливів на неповнолітніх, що передбачає включення їх у виховний процес спільно з іншими дітьми, батьками, вчителями, представниками громадськості з метою формування антинаркотичних установок, навичок безпечної поведінки, соціально-активної життєвої позиції учня.

Педагогічна профілактика є важливим елементом загальної системи соціальної профілактики наркотизму, корекційно-виховної діяльності соціального педагога, яка здійснюється на основі своєчасного виявлення умов та факторів розвитку схильності до зловживання наркогенними речовинами [176].

А.Г. Макеєва визначає педагогічну профілактику як „особливий спосіб організації соціального середовища дитини, що забезпечує її антинаркогенну безпеку; не зводиться до висування певних нормативів, дисциплінарних положень, готових зразків поведінки, а передбачає формування у дітей загальних механізмів ефективної соціальної адаптації, альтернативних наркотизації” [140].

Метою первинної соціально-педагогічної профілактики наркозалежності у школі ми визначаємо формування у старшокласників особистісного і соціального імунітету проти експериментування з ПАР; емоційне відторгнення різних форм адикції не лише на рівні знань, умінь, розуміння, усвідомлення, а і на рівні відчуттів, підсвідомості; підвищення психологічної стійкості до впливу наркокультури.

У роботі зі старшокласниками *завданнями первинної профілактики* є: формування досвіду антинаркогено-спрямованої поведінки учнів, імунітету до негативного впливу наркогенної інформації та антиособистісних форм поведінки; формування правильного розуміння природи наркогенних речовин, особливості їх впливу на центральну нервову систему людини, віддалених наслідків впливу на організм [260, с. 239]; мінімізація факторів наркоризику [7; 298]; виховання „культури дозвілля” старшокласника [160; 193]; виховання свідомого, бережливого ставлення до свого здоров'я і навичок здорового способу життя [104; 296-297]; стимулювання психологічної саморегуляції особистості, умінь самоконтролю та самооцінки поведінки [134; 326]; розвиток соціально-позитивної спрямованості особистості [50; 109; 244; 298]; створення умов для самореалізації старшокласника через включення у позитивну альтернативну діяльність [110; 140; 306]; підтримка молодіжних ініціатив [37; 99].

Профілактичні програми, що діють в руслі первинної профілактики, спрямовані на попередження вживання ПАР (свого роду „вакцинація” проблеми) [260].

Профілактична робота повинна починатися із оптимізації життєвого простору і зміщувати акцент із інформаційного підходу на поведінковий (формування відповідальної поведінки, соціально активної позиції, розвиток потенційних можливостей індивіда), емоційний (емоційне неприйняття усіх форм саморуйнівної поведінки, формування позитивної рольової моделі) та екзистенціальний (роздуми про теперішнє і майбутнє, формування життєвої позиції і ціннісних орієнтацій).

Безпосередньою формою профілактики є просвіта (просвітницька діяльність).

У словнику В. Даля просвіта означає „світло науки і розуму, зігріте чистою моральністю, розвиток розумових і моральних сил людини, наукова освіта, при якому усвідомленні свого обов’язку і мети життя; відкрити шлях світлу, прибрати морок і темряву; повчання істині і добру, навчати розум і серце, дарувати світло розумове, наукове і моральне” [70, Т.3, с. 508].

Сучасні дослідники визначають просвітницьку діяльність як активне поширення знань, інформаційну підтримку та позитивний вплив у процесі індивідуального, групового, масового спілкування в умовах навчально-виховного закладу, за місцем проживання, у місцях масових зборів і відпочинку молоді [140; 145; 178].

Навчання є провідною ланкою просвітницької діяльності. Навчати означає „вчити, научати, викладачи щось, просвітлювати, передавати свої знання, уміння, мистецтво іншому, напучувати, наставляти, муштрувати; а навчання – це дія, спрямована на учіння, настанову, передачу знань тощо” [70, Т.2, с. 526, 629].

Мета навчання і просвіти у профілактичній діяльності полягає у тому, щоб кожна людина, мала об’єктивні відомості про причини і наслідки вживання цих речовин, щоб отримані знання трансформувалися в особистий досвід стали реально діючими мотивами свідомої поведінки і прийняття рішень.

Поряд з поняттям „просвіта” використовується термін „пропаганда”.

Антинаркотична пропаганда – це розповсюдження і роз’яснення поглядів і знань, направлених на профілактику правопорушень які пов’язані з незаконним оборотом наркотичних засобів психотропних речовин і їх прекурсорів, на формування у людини прагнення до здорового способу життя і негативного відношення до незаконному споживанню наркотичних засобів і психотропних речовин (Ст. 1) [157]. Саме походження слова „пропаганда” (від лат. – „рго”, тобто „за” – означає, що інформація повинна переконувати на користь чогось, агітувати „за”, а не „проти”. Тому у ході профілактичної освіти пропаганда невживання повинна концентруватися не на фіксації шкідливих наслідків вживання алкоголю та наркотиків, а на реальних перевагах, які несе в собі здорове життя.

З особами „груп ризику” здійснюються заходи *вторинної профілактики* (психолого-педагогічної корекції), основними *завданнями* якої є: раннє виявлення негативних змін у поведінці, індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки; визначення рівня інформованості учнів про дію наркогенних речовин на людський організм та наслідки їх вживання; виявлення умов і факторів „наркогенного ризику”, діагностика мотивів адиктивної поведінки учнів і визначення на цій основі осіб „групи ризику”; визначення найбільш чутливих, сенситивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості учня (особливостей характеру і темпераменту, інтересів) [260, с. 240].

Вторинна профілактика – це по суті психокорекційна робота з „групами ризику”. До „груп ризику” наркотизації серед старшокласників належать: 1) учні, у родинях яких активно підтримуються алкогольні і тютюнові традиції; 2) учні з сімей, обтяжених алкогольною чи наркотичною залежністю батьків; 3) учні з конфліктних, проблемних, кризових, малозабезпечених (на межі бідності), дистанційних, педагогічно некомпетентних сімей тощо; 4) особи, схильні до криміногенної поведінки; 5) неповнолітні з вираженими відхиленнями поведінки внаслідок психічної патології або дефектів виховання та ін. [300, с. 151–152].

Хоча приналежність до „групи ризику” сама по собі ще не призводить до наркотизації, з цією категорією дітей потрібно проводити комплексну роботу (психолого-педагогічна корекція, медико-соціальна допомога, створення особливих умов організації навчального процесу).

Робота зі старшокласниками „групи адиктивного ризику” базується на принципі подвійного і протилежно спрямованого педагогічного впливу: блокування негативного і розвиток позитивного у індивіда. Ця концепція передбачає, що у кожного вихованця є прагнення до хорошого, а погане його самого пригнічує і викликає в нього страждання, але він неспроможний самостійно зосередити свої зусилля на виправленні помилок і потребує допомоги (боротьба позитивних і негативних тенденцій) [315]. Включення учня у альтернативну соціально-спрямовану діяльність сприяє посиленню позитивних тенденцій і витісненню негативних. Тактика заснована на принципах педагогічного оптимізму, поваги та індивідуального підходу до особистості, зацікавленості у позитивних змінах [140].

Третинна профілактика (або реабілітація) – комплекс соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів, які спрямовані на запобігання зривів і рецидивів захворювання, тобто сприяють відновленню особистісного і соціального статусу хворого (наркоманія, токсикоманія та алкоголізм) і поверненню його в родину, в навчальний заклад, у трудовий колектив, до суспільно корисної діяльності [4, с. 98; 260, с. 32; 7].

Завдання третинної профілактики полягають у зменшенні клінічних симптомів хвороби; здійсненні сукупності заходів, спрямованих на запобігання переходу відхилень у поведінці у важку стадію наркотичного uzалежнення, усунення конкретних недоліків сімейного, шкільного і суспільного виховання; створенні сприятливих умов соціального оточення для корекції адиктивної поведінки і реабілітації наркозалежного [260, с. 241].

Особливості соціальної роботи з особами залежними від ПАР розглядають О. Балакірева [274], О. Баришполець, Т. Бондар [296], Н. Бурмака [46], Ю. Галустян [297], Б. Назаренко, Н. Максимова [143-144], Ю. Рубанець, В. Соколов, О. Стойко, М. Шульга та ін.

Неповнолітніх, які мають залежність, у науковій літературі розглядають як віктимну категорію (жертви соціалізації), що потребують комплексної соціальної реабілітації і ресоціалізації у спеціалізованих установах. Ресоціалізація наркозалежного передбачає поновлення його соціальних зв'язків, повноцінне повернення у суспільство [302]. Це – третя ланка у ланцюжку тріади соціалізаційного процесу: соціалізація → десоціалізація → ресоціалізація [301].

Для соціальної реабілітації наркозалежних підлітків найбільш сприйнятливими є особистісно-орієнтовані педагогічні технології, в основі яких лежить визнання самоцінності кожної людини і пошук індивідуального підходу до хворого. До наркозалежних застосовується також підхід „зменшення шкоди”, пов’язаної із вживанням наркотичних засобів, що може включати ряд заходів: обмін шприців, роздача протизапальних засобів; безкоштовний медичний огляд; розповсюдження санітарно-просвітницьких матеріалів щодо наслідків, темпів прогресування і шляхів подолання наркозалежності, захисту від ВІЛ; залучення наркозалежних до роботи „груп самодопомоги”, у просвітницькі програми, волонтерські об’єднання; сприяння переходу споживачів на „замінну терапію” (метадонові програми тощо), психолого-педагогічна, медико-соціальна реабілітація у спеціалізованих установах [36; 159].

Як показує багаторічна практика, акцент має бути поставлено на розвиток первинної профілактики, яка охоплює здорових дітей або тих, що знаходяться на ранніх стадіях вживання, і спрямована на знешкодження факторів, що спричиняють захоплення дитиною алкоголем, палінням чи наркотиками, ще до появи проблеми.

Аналіз навчальних планів і програм ЗОЗ показав, що у виховному процесі шкіл, які не беруть участі у реалізації міжнародних профілактичних проектів (як пілотні школи), на профілактику наркотичної поведінки учнів відводиться досить мало часу (це переважно 1-2 тематичні години за семестр або проведення раз на рік місячника з профілактики шкідливих звичок). Проведене нами опитування, яким було охоплено 350 старшокласників, виявило, що профілактична робота з проблеми наркотизації проводиться переважно раз у семестр – зазначають 44,5 % опитаних учнів шкіл; 40,4 % вважають профілактичні заходи не достатніми; 4 % учнів відзначили, що профілактична робота взагалі не проводиться у їх школі; і лише 11,1% впевнено наголосили, що профілактичні заходи проводяться в їх школах постійно і систематично. При цьому слід відмітити, що з учнями старшої ланки використовуються переважно традиційні форми роботи. Багато заходів носять обов’язковий характер, що заздалегідь налаштовує учнів на негативне сприйняття інформації. Значна частина заходів характеризуються поверховістю і безсистемністю і не досягають свідомості учня. Варто сказати про малоефективність шкільних профілактичних програм щодо проблем вживання ПАР учнями. Соціальні педагоги шкіл називають цьому ряд причин (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Проблеми шкільної профілактики та шляхи підвищення ефективності такої роботи (з досвіду шкільних соціальних педагогів)

ПРОБЛЕМИ	опитані (%)	ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ	опитані (%)
низька зацікавленість адміністрації школи, слабка підтримка ініціатив з боку вчителів і класних керівників	37,3	інтеграція зусиль вчителів, учнів, батьків, адміністрації школи по створенню здорового мікроклімату в школі; співпраця між різними закладами у реалізації превентивних заходів	79,6
низька активність учнів	36,4	створення у школі учнівського активу з пропаганди ЗСЖ, організація діяльності волонтерських загонів з числа учнів старшого шкільного віку, реалізація освітньої програми „рівний-рівному”	47,7

ПРОБЛЕМИ	опитані (%)	ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ	опитані (%)
відсутність зацікавленості та сприяння з боку батьків	63,6	залучення батьківського комітету до участі у плануванні профілактичної роботи школи; проведення з батьками планових навчально-інформаційних семінарів щодо різних аспектів вживання ПАР неповнолітніми, ролі батьків у формуванні орієнтації своєї дитини на ЗСЖ	37,3
низький рівень навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення такої роботи у школі; відсутність додатково відведених годин на факультативи чи спеціальні заняття з цього питання (для проведення тренінгів, екскурсій)	22,7	введення спецкурсів (обов'язкових спецпредметів) у навчальний процес; забезпечення шкільних працівників сучасною літературою, методичними розробками, оновлення підручників для учнів із анатомії, безпеки життєдіяльності, психології та інших предметів, які вивчають питання, пов'язані із вживанням тютюну, алкоголю та наркотиків	37,3
проблема налагодження співпраці з соціальними службами, організаціями, центрами, що займаються профілактикою наркозалежності	4,6	участь школи у міжнародних соціальних проектах з профілактики вживання психоактивних речовин; налагодження зв'язків із соціальними службами і центрами, що займаються проблемами профілактики	40,9
необхідність проходження спеціальної підготовки до профілактичної роботи соціальними педагогами і психологами	45,5	ознайомлення соціальних педагогів з передовими технологіями і закордонним досвідом профілактичної роботи з учнями різного віку; організація стажування спеціалістів закордоном; обмін досвідом на міжнародних з'їздах фахівців з профілактики, методичних семінарах, бесідах-консультаціях, тренінгах, „круглих столах”, конференціях.	79,1

Опитані нами соціальні педагоги, працюють з різними віковими категоріями учнів. З власного досвіду практичної роботи, 59,1% з них відзначили, що їм найважче працювати зі старшими класами (9-11 класи). Набагато менше спеціалістів (27,3%) визначили категорію старших учнів як таку, з якою їм цікаво і легко працювати.

Труднощі у роботі зі старшокласниками обумовлені, у першу чергу, суперечливістю і проблемами підлітково-юнацького віку; по-друге, тим, що у багатьох старшокласників вже є досвід вживання ПАР (переважно, паління тютюнових і конопляних виробів, вживання алкоголю), сформоване ставлення до вживання ПАР і тому досить складно вплинути на їх свідомість, переконання, розвіяти помилкові судження, змінити модель поведінки і мислення. На них практично не діють будь-які санкції чи повчання, що вимагає інших форм впливу. При обговоренні питань старшокласники вимагають доказів і логічних пояснень, а соціальний педагог без спеціальної підготовки не завжди може задовольнити потреби старшокласника у інформації. Старшокласники вже достатньо обізнані з проблемами, і їм не цікаво, якщо дублюється те, що вони вже чули і знають. У роботі з ними потрібно досконало володіти матеріалом, вміти добирати цікаві, інформативні

форми і види роботи. Складність ще й у відторгненні ними індивідуальної допомоги, що демонструє їх бажання самостійно вирішити свої проблеми.

Позитивними сторонами взаємодії є можливість залучення старшокласників до співпраці у проведенні просвітницької роботи в школі, до волонтерської роботи. Для старшокласників проблема наркотизації актуальна і представляє живий інтерес; вони не соромляться відвертих розмов і запитань. Також вони здатні оперувати ідеями і судженнями, що можна використати з метою глибинного аналізу проблеми. Для старшокласників важливо висловити свою точку зору, наводячи приклади із власного досвіду. Важливо, коли певна виважена ціннісна думка формується і народжується у спільній взаємодії, а не доноситься соціальним педагогом. Їм цікаві різноманітні активні форми роботи які відрізняються від традиційної навчальної ситуації на уроці.

Саме ці позитивні моменти необхідно використати і активізувати у роботі зі старшокласниками щоб підвищити ефективність профілактичних дій.

Безумовно, профілактичний вплив на старшокласників має здійснюватися у тісній взаємодії двох сім'ї та школи, яка передбачає залучення батьків до активної підтримки шкільних профілактичних програм, виконання комплексних дій батьками і педагогічними працівниками щодо нейтралізації чинників адиктивного ризику.

В аспекті **профілактичної роботи з батьками** школа, в особі соціального педагога, психолога та інших спеціалістів, повинна дбати про: 1) розвиток соціально-педагогічних знань батьків про психофізіологічні особливості дітей старшого шкільного віку і безпеки, пов'язані із вживанням ними ПАР; формування позитивного інформаційного простору в ЗОЗ відносно проблеми наркозалежності; 2) надання соціальної, медико-психологічної допомоги сім'ї, в якій дитина почала зловживати ПАР; психокорекційної допомоги батькам, які знаходяться в умовах внутрішнього дистресу; 3) підвищення рівня педагогічної культури батьків і якості міжособистісного спілкування з дітьми; 4) активізацію позитивного образу і ролі батьків у профілактиці вживання учнями ПАР.

З цією метою на різних етапах профілактики доцільно використовувати різні методи, форми і види діяльності, зокрема: просвітницько-лекційна діяльність, тематичні батьківські збори із запрошенням спеціалістів (підліткового нарколога, психолога-консультанта з сімейних питань, працівника відділу міліції щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків, спеціаліста ЦСССДМ, представника неурядової організації, тренера з профілактики), групи батьківської підтримки, листування, індивідуальне сімейне консультування батьків з дисфункціональних сімей, „клуб небайдужих”, „журнал корисних порад”, обговорення відеоматеріалів, батьківський семінар, заняття в „батьківському університеті”, ознайомлення батьків із психолого-педагогічною літературою, профілактичний облік кризових сімей, соціальне втручання у сім'ю „групи ризику” наркотизації і алкоголізації [24; 151; 30].

У шкільних превентивних програмах має бути представлено також аспект підготовки педагогічних працівників у сфері профілактики вживання ПАР учнів.

Робота з педагогічними працівниками у напрямі антинаркотичної профілактики передбачає: 1) розповсюдження нового соціально-педагогічного досвіду в попередженні вживання ПАР учнями; 2) навчання сучасним методам своєчасного виявлення первинних ознак адиктивної поведінки; 3) активне

формування інноваційного стилю діяльності педагогічних працівників; 4) вироблення стратегій побудови партнерських стосунків у системах „учитель-учень”, „учитель-сім'я”; 5) формування навичок продуктивного спілкування зі старшокласниками на рівні педагогіки співробітництва і толерантного ставлення; 6) озброєння інноваційними методами профілактичної роботи зі учнями та їх батьками; 7) розповсюдження інформації про організації, що здійснюють діагностику, консультування, лікування, медико-соціальну реабілітацію дітей, що зловживають ПАР; 8) розвиток навичок забезпечення тісної міжвідомчої взаємодії у профілактичній роботі.

Дослідники пропонують використовувати в роботі з цією цільовою групою такі форми і види діяльності: педагогічний лекторій, позакласний педагогічний всеобуч, тематичні семінари, конференції, практичні семінари з методичного забезпечення профілактичної роботи, педагогічні наради, бесіди-консультації, психолого-педагогічні консилиуми, створення творчих груп педагогів, тренінги, „школи педагога-новатора” тощо [49; 53; 134; 140; 145; 170; 195].

Отже, у сучасних умовах зростає роль фахівців, добре обізнаних з проблеми наркотичної залежності і готових до взаємодії зі старшими підлітками у сфері профілактики цього явища, а також з їх батьками та вчителями школи, як основними суб'єктами профілактики.

1.3.2. Стратегія і тактика профілактичної роботи зі старшокласниками в умовах загальноосвітнього закладу

У профілактичній роботі існує ряд *стратегій*, у яких по різному розставлені акценти впливу на вихованців: формування свідомості (forming of consciousness strategy); альтернативних життєвих програм (alternative vital programs approach); інформаційна стратегія (information-based strategy); стратегія завбачливості (tactic of foresight); емоційного навчання (emotional teaching strategy); стратегія, що базується на ранньому виявленні антигромадської поведінки (early exposure strategy); покращення соціальних навичок (life skills approach) [333-334] (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Стратегії профілактичної роботи [333-334]

Назва стратегії	Зміст стратегії
Стратегія формування свідомості (forming of consciousness strategy)	– формує розсудливість, виважене ставлення до проблеми вживання ПАР, надання можливості людині зробити самостійний свідомий вибір
Стратегія альтернативних життєвих програм (alternative vital programs approach)	– особистісне зростання, подолання нудьги; пошук шляхів і способів заміни наркофільної поведінки здоровою життєвою активністю, вироблення стратегій альтернативних життєвих програм, в яких молоді люди змогли б реалізувати природним шляхом прагнення до ризику, пошуку гострих відчуттів, підвищену активність поведінки

Назва стратегії	Зміст стратегії
<i>Інформаційна стратегія</i> (information-based strategy)	– спрямована на підвищення рівня знань про природу, причини і наслідки зловживання ПАР)
<i>Стратегія завбачливості</i> (підхід „це може статися зі мною”) (tactic of foresight)	містить припущення, що, навіть, якщо молодь обізнана про небезпеку наркотиків, вона не застрахована від помилкових кроків і ризику втягнення в коло споживачів
<i>Стратегія емоційного навчання</i> (emotional teaching strategy)	базується на тому, що вживання наркотиків людиною часто виступає як реакція на емоційне переживання проблеми. Цей підхід зацікавлений у підвищенні стресоопірності психіки людини, виявленні „груп ризику”; спрямований на роботу з особистісною проблематикою, допомогу у подоланні проблем, корекцію соціально-психологічних особливостей, формування навичок комунікації і самопрезентації
<i>Стратегія, що базується на ранньому виявленні антигромадської поведінки</i> (early exposure strategy)	– ключовим тут є те, що агресія, бунтарство, нетерплячість, сором’язливість, можливо, є ранніми факторами подальших проблем у поведінці. Програми проектуються таким чином, щоб здійснити супровід таких дітей на ранніх стадіях їх розвитку, спрямувати їх діяльність у соціально-позитивному напрямку
<i>Стратегія покращення соціальних навичок</i> (life skills approach)	– ці програми засновані на стимулюванні рішучості, покращенні комунікативних вмінь, формуванні вмінь протистояти тиску соціального оточення
<i>Стратегія залякування</i> (fear arousal strategy)	– яскраве підкреслення небезпеки ризикованої поведінки у інформаційних кампаніях

Тривалий час у питаннях профілактики діяла тактика залякування (fear arousal strategy) (яскраве підкреслення небезпеки ризикованої поведінки у інформаційних кампаніях), яка на сьогодні піддається жорсткій критиці серед теоретиків і практиків [334]. Заборонні заходи довели свою неефективність. Г. Угаров наголошує на тому, що сучасний підхід до профілактики має виключати будь-які заходи заборони чи залякування, так як вони викликають у молоді внутрішній психологічний протест, як посягання на права особистості і призводять до умисного вживання [306]. Старшокласники не сприймають залякування, показові експерименти, „громадські” лозунги, дисциплінарні заборони. Акцент слід робити не на активізації страху, а на підкреслюванні тих перспектив, цілей, мотивів, переваг, які несе у собі ЗСЖ.

Провідне місце в системі просвіти молодого покоління вже тривалий час займає стратегія інформування. Її оцінювання виявило, що для переважної більшості людей простого усвідомлення інформації через пасивне сприйняття недостатньо для відмови від вживання наркотиків [177]. Як показує досвід, рівень обізнаності учнів старших класів з проблем нарковживання досить високий і повсякчас вони знають набагато більше, ніж їх батьки, вчителі, соціальний педагог чи психолог. Отже, окремо взята інформаційна тактика не гарантує позитивного результату.

Прихильники стратегій, пов'язаних із психокорекцією особистості, були переконані, що людина вживає наркотики для компенсації низької самооцінки, через брак ефективних навичок досягнення цілей або брак позитивних персональних цінностей. Відповідно, програми профілактики спрямовувалися на подолання психологічних дефектів. Ці програми спрямовані на формування довіри до себе, впевненості у собі, позитивного уявлення про себе [80]. Але це є недостатнім для того, щоб сформувати у старших підлітків стійку мотивацію на невживання.

Стратегії афективного навчання, що засновані зміні ставлення до вживання ПАР і прийняття рішень, не дали достатніх доказів їх ефективності. По-перше, було з'ясовано, що ставлення важко піддається корекції; по-друге, не було виявлено суттєвого або взагалі будь-якого зв'язку між ставленнями і поведінкою; по-третє, результати передових досліджень підтвердили, що позитивні зміни у поведінці адикта можуть відбуватися без помітної зміни у його ставленні [244].

Останнім часом все більшого набувають розповсюдження стратегії покращання соціальних навичок, засновані на теорії соціального навчання. Теорія пояснює, чому зміни ставлень недостатньо для уникнення поведінки, пов'язаної із вживанням ПАР. Наголошується, що людська поведінка є результатом комплексної і двосторонньої взаємодії між особистісними і зовнішніми факторами [335]. Загалом, цей підхід має на меті озброєння учнів способами запобігання негативному соціальному тиску шляхом „прищеплення” когнітивних і поведінкових навичок для його розпізнавання і протидії йому; вироблення умінь протистояти ситуаціям адиктивного ризику, долати життєві труднощі, формувати життєві перспективи і досягати їх; розвиток творчого потенціалу особистості тощо. Ця стратегія розумно поєднує і трансформує усе позитивне від інших стратегій профілактичної освіти.

Підходи до профілактичної роботи зі старшокласниками

Традиційними підходами до профілактичної роботи є: *диференційований підхід* в залежності від віку дитини (урахування віково-психологічних особливостей юнаків і дівчат, а також факторів оточуючого середовища, з яким постійно взаємодіє особистість) [50; 140; 191; 193]; *позитивного підходу*, який визначається формуванням моди на ЗСЖ і вихованням цінності здоров'я, а не тактикою заборони чи залякування [211; 274, с. 15]; *проактивного підходу*, коли профілактичні заходи мають здійснюватися систематично і послідовно, планомірно, щоденно, у певній системі з оцінкою і моніторингом [203; 244].

Підхід соціального навчання

На основі прогресивних ідей цієї стратегії, нами запропоновано і обґрунтовано підхід соціального навчання до профілактичної роботи зі старшокласниками.

Варто підкреслити, що питання соціального навчання у розрізі проблеми соціалізації досліджували В.Нікітін [169], А. Мудрик [161], М. Галагузова [257] та інші науковці. Вони розглядали соціальне навчання як процес передачі соціальних знань і формування умінь, навичок, які сприяють соціалізації особистості. Виходячи із вищезазначеного, ми спробували окреслити специфіку соціального навчання учнів у процесі здійснення профілактичної роботи.

Соціальне навчання у профілактиці передбачає надання учням об'єктивних сучасних знань про адиктивну поведінку, викорінення певних стереотипів відносно вживання ПАР; орієнтацію старшокласників на позитивно спрямований соціум, на ведення ЗСЖ, усвідомлення особистістю своєї самоцінності; навчання життєтворчості; формування антинаркотичних установок у старшокласників і активне їх залучення до суспільно-корисної, громадської діяльності. Підхід соціального навчання не лише сприятиме успішній реалізації превентивних завдань, а й гармонізації процесу соціалізації старшокласника, що відкриває можливості для саморозвитку, майбутньої сімейної і професійної самореалізації.

У антинаркотичній профілактиці соціальне навчання спрямоване на одержання старшими підлітками ключових аспектів проблеми наркотизації, на формування умінь аналізувати і осмислено сприймати віяння наркокультури, приймати виважені рішення і обирати найбільш безпечні моделі поведінки для себе, на оволодіння позитивним досвідом і прагненням застосовувати його в житті. Таке навчання базується на моделях антинаркотичної профілактики – “когнітивна” та “модель формування життєвих навичок” [80] і характеризується поєднанням пізнавальної активності з практичною (пізнання не заради знання, а з метою розвитку життєвої компетентності особистості, досягнення індивідом певного рівня соціальності, соціального функціонування, визначення орієнтирів своєї соціальної поведінки, прагнення до позитивних форм самоствердження).

Організуючи процес соціального навчання у профілактичній діяльності, слід пам'ятати про те, що:

- систематичне закріплення знань, досвіду, сприятиме одержанню позитивних результатів, формуванню мотивації на здоровий спосіб життя і відторгнення негативних моделей поведінки ;

- результати соціального навчання будуть помітні не одразу (зміни на особистісному рівні та у соціальній поведінці учня можуть проявитися набагато пізніше);

- соціальне навчання не передбачає чіткого засвоєння тієї моделі соціальної поведінки, яка пропонується (вона трансформується під впливом внутрішніх установок індивіда, його стереотипів і переконань та зовнішніх впливів);

- соціальне навчання з проблем вживання ПАР передбачає надання можливості учням практично випробувати власний і набутий досвід, реалізувати свій потенціал і ресурси у діяльності, метою якої є подолання цієї проблеми (участь у масових антинаркотичних заходах, у волонтерському русі, робота у якості помічника тренера, науково-пошукова діяльність з проблеми тощо).

Рушійними силами соціального навчання є власний досвід дитини, досвід однолітків, соціальне переконання, наявність мотиваційного компоненту, отримання порівняльної інформації зі спостережень за іншими. Основною рушійною силою є

аналітико-пізнавальні можливості дитини, такі як символізація, осмислення, аналіз і узагальнення, самоконтроль, рефлексія, які можна спрямовувати на формування особистісних переконань, оцінкових суджень, мотивації тощо (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Роль пізнавальних можливостей особистості у соціальному навчанні при здійсненні заходів з профілактики наркотичної залежності¹

<i>Пізнавальні можливості</i>	<i>Роль пізнавальних можливостей у соціальному навчанні</i>	<i>Приклад</i>
<i>символізація</i>	Переведення учасниками спостережень, інформації в символічні образи, що дозволяють їм розглядати минулі події, ситуації свого життя через призму набутого досвіду.	У минулі вихідні мені запропонували наркотик. Я відмовився. Чому? А можливо варто було б спробувати? Цікаво, що б було, якби я все-таки прийняв пропозицію?
<i>осмислення</i>	Передбачення можливих майбутніх наслідків своєї соціальної поведінки.	Якби я спробував, я б скоріш за все захотів ще, а потім мені могло б сподобатись і я б наразив себе на ризик опинитися в залежності від наркотику. А потім скільки проблем з батьками, школою. Я б міг втратити кохану дівчину. Напевно, я правильно вчинив, що відмовився.
<i>аналіз, узагальнення</i>	Фіксування своїх вражень і навчання на досвіді інших.	Сергій, мій друг, спробував одного разу викурити коноплю. І що зараз?! Він у реабілітаційному центрі на лікуванні. Мабуть, я краще не буду пробувати наркотик, щоб мене не спіткало те ж саме.
<i>самоконтроль</i>	Використання особистісних стандартів для контролю за власною поведінкою.	Я знаю, що багато хто з моїх друзів курять марихуану, тому що це модно, відчуваючи якусь неймовірну насолоду. Але якщо я сліпо буду наслідувати їх, то я буду почувати себе безвольним, безпринципним, так як я не прибічник такої поведінки, я займаюсь спортом.
<i>рефлексія</i>	Оцінка індивідом того, наскільки ефективно відбувається його взаємодія з оточенням, чи варто щось змінювати, які результати (втрати, переваги) це може дати для нього	Я відчуваю, що веду себе не зовсім адекватно моїм прагненням: майже кожен день проводжу на дискотеках, п'ю пиво в необмежених кількостях, спілкуюсь з підлітками, які курять коноплю і проводжу з ними багато часу. А це шкодить моєму навчанню, я ж прагну стати юристом, а для цього мені треба впорядкувати свій час, змінити свою поведінку, бо, можливо, і нинішнє коло спілкування мені не підходить.

Примітки:

1. В авторській інтерпретації

Соціальне навчання досягає результату тоді, коли пропонована модель поведінки містить в собі явні переваги іншої полярної за своїми характеристиками моделі. У контексті антинаркотичної профілактики це проявляється у альтернативному пошуку таких моделей поведінки, які спрямовані на ведення ЗСЖ і спільному аналізі їх позитивних характеристик і численних переваг безпечної здорової поведінки, яка надає неоціненні можливості для саморозвитку людини.

Стратегічна мета соціального навчання у тому, щоб середовище спілкування і взаємодії, яке в подальшому будуть обирати індивіди, було найбільш безпечним і сприятливим для розвитку та самореалізації особистості. Визначена мета обумовила розробку нами компонентів соціального навчання старшокласників у здійсненні профілактичної роботи та обґрунтування їх змісту (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Мета і результат соціального навчання старшокласників при здійсненні заходів з профілактики наркотичної залежності¹

Компоненти	Зміст соціального навчання
Інформування	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння учнями причин вживання ПАР сучасним поколінням; впливу реклами і оточення на початок вживання, соціальні наслідки зловживання ПАР; - оволодіння достовірною інформацією про психоактивні речовини, їх класифікацію і вплив на органи і системи людини; - бачення шляхів і способів відмови від вживання тютюну, алкоголю та наркотиків, пошук альтернативи; - знання учнями чинників „адиктивного ризику” і механізму розвитку наркотичної залежності, видів і стадій формування; - знання причин і особливостей періоду експериментування і шляхи допомоги підлітку чи юнакові на цьому етапі; - обізнаність старшокласників з питань здоров'я і здорового способу життя як загальної альтернативи наркотичному вживанню та інше.
Формування життєвої компетентності, умінь і навичок протидії	<ul style="list-style-type: none"> - вміння чинити опір негативному впливу соціального середовища; - уміння ставити бар'єр у спілкуванні з тими, хто становить загрозу особистісній безпеці; - протистояння популяризації наркокультури і спокусі доступності ПАР; - критичне ставлення до впливу реклами, кіноіндустрії та інших ЗМІ, що часто популяризують моделі наркофільної поведінки; - володіння навичками аналізу своєї поведінки, розширення діапазону можливих варіантів реагування людини у „ситуаціях адиктивного ризику” шляхом навчання старшого підлітка більш тонкої та багатой нюансами поведінки; - формування навичок життєтворчості і життєвої компетентності особистості; - розвиток психологічної стійкості до стресів і життєвих невдач та інше.
Розвиток соціальної свідомості	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток самосвідомості старшокласника, почуття відповідальності за своє здоров'я та поведінку, яка впливає на це здоров'я; - свідоме сприйняття проблеми і оцінка рівня загрозливості явища наркотизації для окремої особистості, сім'ї, усього суспільства, держави, майбутніх поколінь та інше.
Корекція ставлення до наркозалежної людини	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість гуманної, толерантної особистісної позиції у ставленні до осіб, що є споживачами наркотиків, до їх проблем, життєвих труднощів, способу існування і т.д.; - відсутність стигми і дискримінації по відношенню до наркозалежної людини; неупереджене ставлення до експозитивів, що повернулися до нормального життя та інше.

Компоненти	Зміст соціального навчання
Формування мотивації на ведення ЗСЖ	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість антинаркотичних установок, особистісного і соціального імунітету до вживання ПАР; - впевненість у своїх можливостях протистояти тиску групи і комплексній дії інших факторів ризику; - стійкість морально-етичних установок, розвиненість вольової сфери особистості, що здатні створити бар'єр між особистістю і факторами ризику вживання ПАР; - утвердження цінності власного здоров'я і прагнення до його збереження, відновлення, зміцнення; - стійке переконання у перевагах ведення ЗСЖ, закріплення пріоритетів здорової, безпечної поведінки на основі мотиваційного компоненту та інше.
Стимулювання активності щодо популяризації ЗСЖ серед однолітків	<ul style="list-style-type: none"> - участь у волонтерській роботі у сфері профілактики і ФЗСЖ серед підлітків та молоді; - активізація діяльності учнівського самоврядування по створенню здорового мікроклімату у школі; - готовність старшокласника працювати за програмою „рівний-рівному”; - бажання продовжувати обговорювати проблему, щоб дізнаватись більше і інформувати інших; - готовність впливати власним позитивним прикладом на своїх однолітків; прагнення залучати друзів до участі у русі за ЗСЖ і т.д.

Примітки:

1. Авторська розробка

Для досягнення мети соціального навчання старшокласників у профілактиці можна використовувати потенціал інтерактивних форм профілактичної роботи, адже вони стимулюють мобільність особистості, активну взаємодію, опору на досвід інших суб'єктів соціального навчання, а також творчий потенціал особистості.

Гендерний підхід

Одним із сучасних підходів до організації профілактичної роботи зі старшокласниками є орієнтація на гендерні аспекти проблеми наркотизації. Значущість гендерної складової у формуванні здоров'я нації та в оцінці ефективності національних політик у сфері охорони здоров'я набуває на сьогоднішній день особливої ваги [105]. Гендер є одним з важливих факторів, які зумовлюють біологічні та соціальні причини хвороб, загалом стан здоров'я людини [297, с. 121]. Гендер (від англ. gender – рід, стать) розглядається як система міжособистісних взаємовідносин, за допомогою якої формується, утверджується та відтворюється уявлення про чоловіче і жіноче в соціокультурі [124, с. 114].

Питання гендеру стали предметом багатьох сучасних досліджень В. Агеєва [180], Т. Говорун, О. Кікінежді [105], Л. Кобилянська [180], В. Кравець [158],

О. Сапелкіної, М. Скорик [180], Ю. Тюменєвої, А. Хвостової, М. Церетелі, Т. Шаповалової, щодо формування гендерних стереотипів, гендерної свідомості і гендерної культури, особливостей гендерного виховання підростаючого покоління, а також проблем реалізації гендерного підходу у навчально-виховному процесі. О. Гречишкіна, С. Проскурова та деякі інші піднімали питання підготовки вчителя до гендерного виховання учнів. Питання реалізації гендерного підходу у соціальній практиці по формуванню ЗСЖ малодосліджені (О. Балакірєва, О. Вакуленко, Ю. Галустян, О. Яременко) [153; 163; 274; 297]. Тому ми спробуємо розширити розуміння гендерних аспектів наркотизації в аспекті досліджуваної нами проблеми.

Основною ідеєю *гендерного підходу у профілактиці* є врахування специфіки впливу всіх середовищних і внутрішньопсихологічних факторів на формування способу життя хлопців і дівчат, установок щодо невживання тих чи інших наркотичних речовин, на розвиток імунітету до вживання чи експериментування з наркотиками, на виховання у молоді свідомого, відповідального ставлення до своїх майбутніх соціальних ролей як громадських, так і сімейних [105, с. 66].

Гендерний підхід у роботі зі старшокласниками у напрямі профілактики вживання ПАР і ФЗСЖ щодо організації взаємодії, доступу до участі і отримання послуг реалізується на основі *принципів* [105; 153; 158]:

- партнерства (поєднання зусиль представників обох статей у реалізації профілактичних завдань і заходів з формування ЗСЖ на основі рівності і взаємопідтримки);

- рівноправної участі (егалітарності) (рівність можливостей, стартових умов для кожної людини, незалежно від статевої належності чи соціального походження, щодо вираження своїх інтересів, самореалізації, прийняття рішень та прояву себе в будь-якому з видів діяльності, рівний доступ до послуг);

- збалансованості (рівномірний розподіл обов'язків, прав, відповідальності і підконтрольних об'єктів; врівноважене формування гетерогенних груп, на які спрямована профілактична діяльність);

- інтеграції (поєднання чоловічого і жіночого начал з метою гармонізації середовища взаємодії та побудови більш об'єктивних стратегій впливу на особистість з урахуванням специфіки і потреб обох статей);

- парності (порівняння наукових даних, характеристик, що були отримані в процесі дослідження обох статей; вивчення явища наркотизації у двох вимірах (чоловічому і жіночому), схожого і відмінного у соціальній поведінці статей, яка в майбутньому впливає на їх спосіб життя).

Урахування гендерних відмінностей важливе при розробці матеріалів бесід, тренінгів щодо профілактики паління, вживання алкоголю, наркотиків, профілактики ВІЛ/СНІДу, а також при комплектуванні друкованих матеріалів щодо наслідків зловживання алкоголем, вживання наркотиків і тютюнопаління, щодо корисності фізичних занять, активного відпочинку та раціонального харчування для молодої людини [297, с. 28]. Так, при доборі змісту профілактичної інформації та її обговоренні зі старшокласниками необхідно звертати увагу на:

- особливості ведення способу життя дівчатами і хлопцями та аналіз чинників здоров'я з урахуванням гендерних відмінностей; виявлення спільного і відмінного для осіб чоловічої і жіночої статі стосовно основних детермінант здоров'я;

- вивчення ставлення різностатевих груп до проблем вживання ПАР і шляхів ФЗСЖ та визначення рівня обізнаності з тих чи інших проблем нарковживання і здоров'я представників різних статей;

- вивчення менталітету різних народів щодо рівня толерантності і залученості чоловіків і жінок до вживання спиртних напоїв, наркотиків чи тютюну;

- обґрунтування гендерних відмінностей у сфері фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я (особливості фізичного здоров'я чоловіків і жінок в рамках аналізу специфіки і рівня захворюваності на алкоголізм і наркоманію; межа між нормою і патологією у психічному здоров'ї жінки і чоловіка різного віку; показники духовного здоров'я та критерії соціального здоров'я чоловіків і жінок);

- соціально-психологічні механізми становлення особистості чоловіка і жінки як різних біологічних, проте рівних соціальних істот;

- вплив шкідливих звичок на професійну діяльність і кар'єру жінки і чоловіка;

- відображення специфіки виховання дівчинки і хлопця у сім'ї і його впливу на спосіб життя молодшої людини та її ставлення до вживання ПАР;

- вплив соціалізуючих факторів на формування у хлопця і дівчини психологічної стійкості та імунітету до впливу наркотичної субкультури;

- вплив вживання ПАР на материнство, батьківство, виховання майбутніх дітей;

- фактори наркоризику і причини експериментування з ПАР у хлопців і дівчат;

- місце тютюну і алкоголю у проведенні дозвілля хлопцями і дівчатами та ін.

В організації взаємодії у гетерогенних групах необхідно створювати можливості для обміну досвідом та аналізу поглядів на проблему наркотизації представників обох статей. Гендерний підхід у профілактиці можна реалізувати у рольовій грі, що дає змогу побачити і проаналізувати моделі поведінки різних статей в ситуаціях адиктивного ризику. Використовуючи техніку „зміни ролей”, можна побачити різні стратегії поведінки хлопця і дівчини, охопити проблему з різних кутів зору; техніка „перевтілення” дає можливість представникам різних статей спробувати себе в ролі один одного, опинитися в нетиповій ситуації, яка більш характерна для представника протилежної статі, оцінити свою поведінку в цій ситуації.

Гендерну складову можна включити у метод „аналізу проблемних ситуацій”, що дозволяє дізнатися сприйняття, реакції, позиції хлопців і дівчат з приводу тієї чи іншої ситуації. Такий двосторонній аналіз дозволить побачити різні шляхи вирішення проблемної ситуації і поділитися досвідом представникам обох статей.

Важливо дотримуватися гендерного підходу при діагностиці розповсюдженості явища наркотизації серед жіночого і чоловічого населення, вивченні ставлення юнаків та дівчат до різних аспектів проблеми наркозалежності, рівня обізнаності з тих чи інших питань здоров'я і вживання ПАР, так як думки і погляди хлопців і дівчат з цього приводу можуть відрізнятися чи бути взагалі полярними.

Виховання у родині, шкільне середовище, рольові матриці ровесників, однокласників, вплив засобів масової інформації формують усвідомлення старшим підлітком гендерної диференціації щодо питань вживання тютюну чи алкоголю, ставлення до своєї фізичної форми і здоров'я (тобто нормативних моделей жіночої і чоловічої поведінки щодо вживання ПАР і формування ЗСЖ, які визначають гендерні орієнтації особистості і її реальну поведінку). Профілактична освіта повинна зламати ці стереотипи. Неприпустимо говорити про проблему вживання

ПАР, протиставляючи дівчат хлопцям і навпаки. Потрібно формувати чітку ідею того, що вживання ПАР впливає негативно як на чоловіків, так і на жінок, вражаючи різні сфери життєдіяльності людини; що ЗСЖ однаково важливо вести представникам обох статей; що відмова від паління, вживання алкоголю і наркотиків – однаково важливе рішення як для хлопця, так і для дівчини. Важливо спонукати хлопців і дівчат до самостійного вибору, критичної оцінки того, яка поведінка стосовно вживання ПАР є стереотипізованою („дозволеною” і „забороненою”, „модною” і „непрестижною”), а яка – соціально ефективною і реально допоможе досягти успіху, набути певного соціального статусу у суспільстві, самореалізуватись і продуктивно виконувати жіночі і чоловічі соціальні ролі.

Результати опитування нами студентів кількох ВНЗ виявили, що 13,5% опитаних слабо орієнтуються у понятті „гендер”; 78,9 % – не розуміючи, як гендерну стратегію можна впровадити у профілактичну роботу; 9,6% наголосили на прямому зв'язку гендеру і здоров'я, висловивши думку про доцільність впровадження гендерних ідей у розробку профілактичних заходів, здійснення гендерного аналізу існуючих профілактичних програм, впровадження гендерних ідей у профілактику і необхідність науково обговорювати це у широкій аудиторії.

Отже, при підготовці майбутніх спеціалістів до соціально-педагогічної профілактики, необхідно формувати у студентів чітке розуміння сутності гендерного підходу у профілактичній роботі і спрямовувати майбутніх спеціалістів на реалізацію основних його ідей у своїй практичній діяльності.

Особистісно-психологічний підхід

Важливе дотримання *особистісно-психологічного підходу* [31; 264; 319], що передбачає врахування індивідуальних, психологічних особливостей учнів старших класів у доборі змісту профілактичної освіти, ставлення до старшокласника як до яскравої, своєрідної особистості, відповідального, самосвідомого суб'єкта діяльності.

Розвиток абстрактно-логічного мислення у старшокласників означає появу нової інтелектуальної якості і потреби у так званій „поживі для мозку”. В учнів цього віку розвивається потреба у обговоренні актуальних соціальних проблем, висвітленні власної думки, у пошуку істини, руйнуванні традиційних поглядів. Навіть об'єктивна безособистісна інформація нерідко стимулює старшокласника до інтроспекції, розмірковування над собою і своїми проблемами [119, с. 57].

При обговоренні життєвих ситуацій старших підлітків і юнаків цікавлять вже не думки, почуття, переживання, психологічний зміст і наповнення дій і вчинків, а значно менше зовнішній „подвійний” контекст [118; 160]. Цю особливість сприйняття можна використовувати у профілактичній роботі, адже у формуванні наркозалежності діють психологічні механізми і тому важливо дати учням глибоке розуміння причин, допомогти відчутти проблему „із середини”.

Типовими для багатьох старшокласників є філософські роздуми, розмірковування про сенс буття, про смерть і обмеженість у часі людського існування [2; 9; 119; 319]. Такі думки спонукають юнаків і дівчат серйозно задуматись над своїм життям, майбутнім, над тим, як краще прожити відпущений кожному недовгий час. Цю психологічну особливість старшого шкільного віку можна використовувати при проведенні профілактичних заходів у доборі матеріалу

для обговорення, обертаючи розмову навколо тези „Якщо життя скороминуче, то чи варто витратити його на паління, вживання алкоголю та наркотиків?”.

Партнерський підхід

Одним із важливих підходів до профілактичної роботи зі старшокласниками, на наш погляд, є *партнерський підхід* [203; 244]. У старших класах стосунки педагогічних працівників з учнями мають будуватися за принципом співпраці та на засадах взаємоповаги і партнерства. Тобто, оптимальною формою взаємодії у шкільному середовищі вважається суб'єкт-суб'єктна взаємодія, інтерактивне спілкування, демократичний стиль відносин, ефективне заохочення школярів у навчанні та вихованні, активізації практичного інтересу у старшокласників (Г. Балл, М. Боришевський, С. Братченко, О. Коропецька, Л. Орбан-Лембрик, М. Савчин).

Дослідники, які вивчають проблеми дітей старшого шкільного віку, зазначають, що більшість з них відчувають потребу у неформальному спілкуванні з цікавими і ерудованими людьми на „дорослі” теми, з можливістю поділитися власними думками, проаналізувати життєві ситуації, співставити дійсне з очікуваним, істинне з хибним. Старшокласники цінують відвертість і правдивість інформації, спілкування „на рівних”, цікавий виклад, можливість обговорити проблему, поставити запитання і отримати вичерпну відповідь, повагу до думки кожного [203].

Старші учні можуть виступати у ролі помічників соціального педагога в процесі організації профілактичних заходів, здатні утворювати самоврядні органи і керувати ними, готові до волонтерської діяльності, можуть виступати у ролі наставників і прикладу для наслідування для молодших учнів, працювати за просвітницькою методикою „рівний-рівному”, проводити загальношкільні виховні заходи спільно з молодшими учнями, допомагати соціальному педагогу керувати роботою волонтерських загонів та ін.

На сьогоднішній день значної популярності набули профілактичні програми із активним залученням підліткових і молодіжних лідерів на засадах партнерства з дорослими, які можуть надавати своїм одноліткам інформацію про ЗСЖ та своєю поведінкою підкріплюватимуть власні переконання щодо недоцільності різноманітних видів ризикованої поведінки („рівний-рівному” (peer education). Перевагами цього методу є активізація участі підлітків та молоді у творенні власного благополуччя, зниження керівної ролі дорослих-професіоналів [27].

Партисипаторний підхід

Погоджуючись із В. Оржеховською, ми пропонуємо здійснювати профілактичну роботу з учнями старших класів на основі партисипаторного підходу, який передбачає ставлення до людини як до динамічної, активної особистості, здатної засвоювати знання, мислити, самостійно планувати свої подальші дії, знаходити найкращі для себе способи і форми поведінки, базуючись на власному і набутому соціальному досвіді [152, с. 3]. Головну роль у цій роботі відіграє стимулювання активності і свідомої самодіяльності учнів. Важливо, щоб учень не пасивно споглядав, сприймав і поглинав інформацію, а був активним, вмотивованим учасником процесу навчання; не об'єктом впливу, а суб'єктом діяльності, динамічною, ініціативною особистістю, яка охоче засвоює знання,

аналізує, самостійно планує свої подальші дії, знаходить найкращі способи і форми поведінки для себе, основується на власному та набутому досвіді. Розробляючи зміст підходу ми визначили основні його ідеї і виклали їх у схемі (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема партисипаторного підходу до антинаркотичної профілактики серед старшокласників¹

Примітки:

1. Авторська інтерпретація матеріалу [152, с. 3]

Підхід „активного сходження”

Також ми пропонуємо впроваджувати у профілактичну роботу зі старшокласниками обґрунтований нами підхід „активного сходження”, відповідно до якого логіка превентивної освіти має рухатися за такими сходинками: (рис. 1.4)

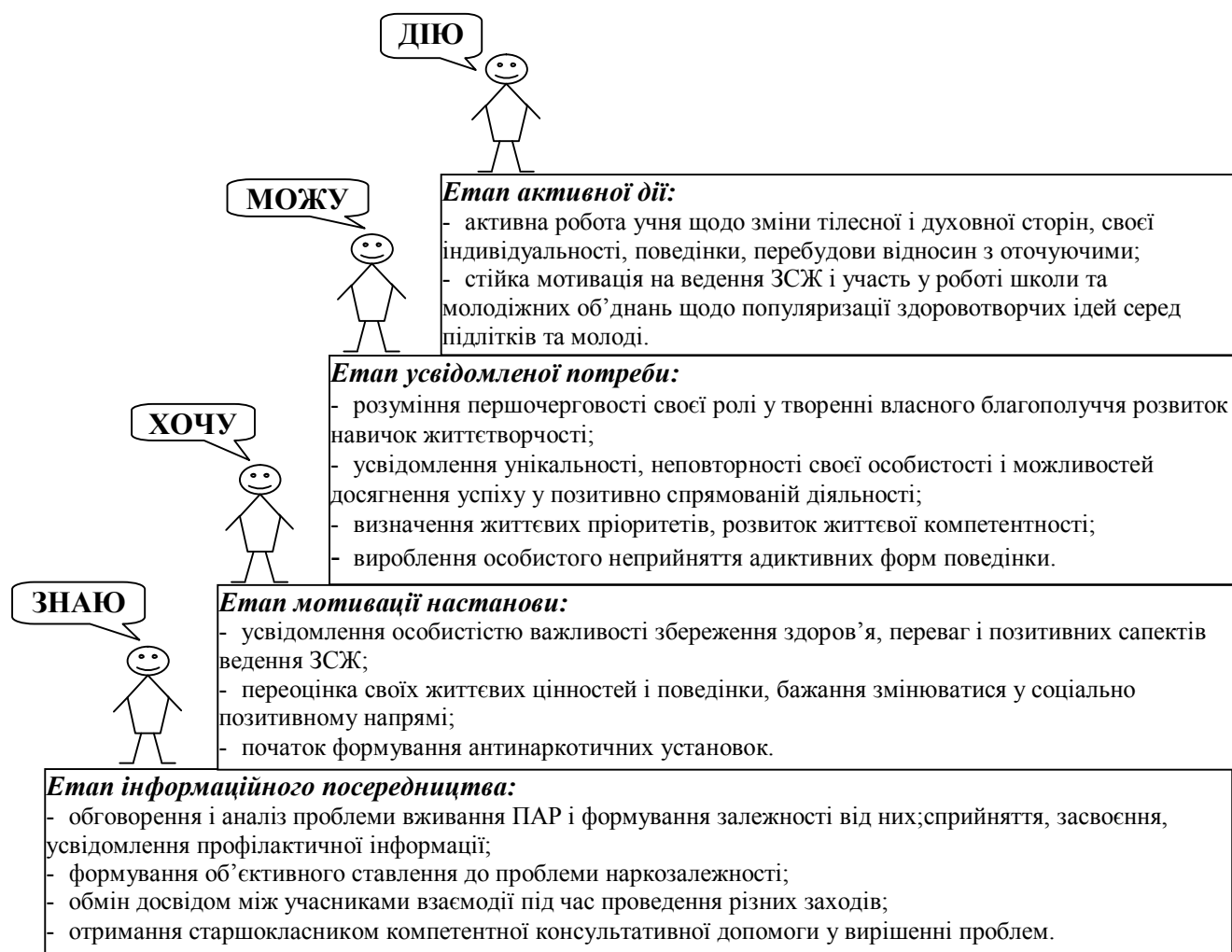

Рис. 1.4. Стратегія особистісного зростання у профілактичній освіті неповнолітніх. Підхід „активного сходження”

Примітки:

1. Авторська розробка

На першій сходинці – *етап інформаційного посередництва* – відбувається оволодіння учнями інформацією про наркотичні засоби, які викликають залежність, різні форми залежної поведінки, культурний, соціальний, юридичний, етичний аспекти вживання ПАР; аналізуються причини і мотиви формування інтоксикаційної настанови у підлітків і молоді, механізми раннього розпізнавання адиктивних проявів у поведінці і сформованої залежності на різних етапах, можливості лікування, існуючі у світі тенденції до зниження числа споживачів тютюну, алкоголю та наркотиків; доводиться до відома інформація про спеціальні

установи психологічної і соціальної допомоги підліткам та молоді у подоланні особистих і сімейних проблем, наркозалежним неповнолітнім, шляхи самопомоги тощо. На цьому етапі проводяться загальні ввідні заходи, засвоєння яких досягається через зорове, слухове сприйняття, емоційну сферу особистості, мислення і свідомість. У процесі підготовки майбутнім соціальним педагогам рекомендувалося використовувати зі старшокласниками такі форми роботи, як відеолекторій, тренінг, виховна година, організація виставки шкільної бібліотеки по тематиці здорового способу життя і профілактиці наркотичних проблем, запрошення спеціалістів до бесіди з учнями на визначену тематику, проведення загальношкільних заходів антинаркотичної тематики, діагностика ставлення і обізнаності через проведення усних і письмових опитувань тощо.

На **етапі мотиваційної настанови** відбувається усвідомлення на емоційно-особистісному рівні важливості ведення ЗСЖ як прерогативи сучасного молодого покоління і необхідної умови розвитку успішної, самодостатньої, активної особистості, неприйняття наркозалежних форм поведінки і розвитку позитивних соціальних орієнтирів у мотиваційній структурі особистості. Цей рівень дає учням можливість сформулювати свідоме ставлення до будь-яких психоактивних речовин і їх вживання, навчити критично мислити та оцінювати, виробляти власні продуктивні судження, осмислену позицію, спрямовану на невживання їх. Етап спрямований на навчання учнів продуктивному спілкуванню, умінню діяти у конфліктних ситуаціях, пізнавати власні потреби, здібності, слабкості, страхи, потенційні можливості і обмеження. На цьому етапі в учня необхідно сформулювати мотивацію до самозмін, самокорекції, саморозвитку і самовдосконалення. У нього може виникати бажання долучитися до певного виду діяльності. Рекомендується проводити зі старшокласниками різноманітні заходи, що сприяють розвитку мотиваційного компоненту особистості: навчально-пізнавальні екскурсії, туристично-екскурсійна робота, проведення благодійних ярмарок, кошти від якої відійдуть у фонд школи для підтримки профілактичної роботи або у фонд реабілітації наркозалежних підлітків, допомоги ВІЛ-позитивним, кризовим сім'ям, проведення конкурсів соціальної реклами, малюнків, віршів, прозових творів, коміксів, пісенні конкурси, етновечір української народної творчості (напр., „Ідеї збереження здоров'я у джерелах народної педагогіки”), спартакіади, відзначення календарних дат, (днів здоров'я, відмови від паління, днів тверезості, зустрічі з видатними спортсменами, шоуменами, митцями, представниками духовенства, лідерами молодіжних угруповань, спеціалістами у сфері профілактики, експозитивачами наркотиків, представниками правоохоронних органів і іншими цікавими людьми тощо).

Етап усвідомленої потреби спрямований на вироблення активної життєвої позиції, моральних орієнтирів старшокласників, усвідомлення відповідальності за свою поведінку, упевненості у тому, що людина може змінити себе, і на розуміння того, що саме може зробити людина для того, щоб вберегти, убезпечити себе від ризику наркотизації; на озброєння методами, шляхами захисту від соціального тиску, моделями позитивно спрямованої поведінки, що є основою ведення ЗСЖ. Цей етап дає можливість переоцінити свою поведінку, зробити внутрішній вибір і зрозуміти, що „я можу вести здоровий спосіб життя” „мені не варто вживати ПАР” „я не піддамся тиску оточення, бо маю стійке переконання і умію відмовитися від

пропозиції і зберегти свою позицію”. Етап усвідомленої потреби має акумулювати широкі можливості для самореалізації старшокласників, їх активної участі у широкому соціальному життєвому просторі (відвідування гуртків, спортивних секцій, організація змагань, конкурсів, написання творів морально-філософського спрямування (напр., „Наркотики і молодь XXI сторіччя: Чи нам по дорозі?!”, „Проблема вживання алкоголю та наркотиків у світовому кінематографі”, „Наркотики і здоров’я: боротьба протилежностей”, „Здоровий спосіб життя – запорука щасливої сім’ї” та ін.), інтелектуально-пізнавальні ігри на визначену тематику, рольові ігри, участь у соціальному театрі, бесіди з фахівцями, створення учнівського самоврядування і його участь у прийнятті управлінських рішень адміністрації школи щодо здоровотворчої політики закладу, залучення до волонтерської діяльності, участі у наукових конференціях; психологічних тренінгах самопізнання, комунікативності, особистісного зростання, розвитку креативності, життєвої компетентності).

Остання сходинка росту – *етап активної дії* – передбачає формування потреби діяти у відповідності з антинаркотичною установкою. Метою профілактики на цій сходинці розвитку особистості є закріплення у старшокласника тенденції до ведення ЗСЖ і навичок свідомої, безпечної поведінки, орієнтації на позитивно спрямований соціум, закріплення вироблення особистісного і соціального імунітету до вживання ПАР. Цей етап, як правило, найбільш тривалий, так як сама потреба діяти у відповідності з антинаркотичною установкою формується поступово і може гальмуватися на попередніх етапах. На жаль, невелика частина учнів переходять на цю сходинку, так як профілактична робота у школах не забезпечує для цього належних умов. На цьому етапі у старшокласника актуалізується потреба проявляти себе, свою індивідуальність, що виражається у творчому самовиявленні, благодійній, соціально-активній діяльності учня. Учні, які перейшли на цю сходинку, активно залучаються до роботи учнівського самоврядування, до волонтерської діяльності за програмою „рівний-рівному”, подають власні ініціативи щодо проведення різноманітних групових заходів, масових акцій. Вони – добровільні помічники у роботі соціального педагога. З ними рекомендується проводити спеціальні заняття для розвитку комунікабельності, формування навичок життєтворчості. Учні вчаться аналізувати і вирішувати проблемні ситуації, відпрацьовують поведінку у цих ситуаціях, отримують широкий спектр інформації про проблему адиктивної поведінки і наркозалежності, а також про усі ті явища, з якими вони можуть стикатися у своїй роботі, вчаться визначати джерела і соціально-педагогічні ресурси допомоги одноліткам, які зіштовхнулися з цією проблемою. У ході практики студентам рекомендувалося проводити з учнями зустрічі з кваліфікованими фахівцями і обговорення вузькопрофільних питань, які цікавлять учнів, ток-шоу, „круглі столи”, лекторські групи, тренінги.

Межа між цими етапами досить умовна і проводиться для того, щоб визначити пріоритетні завдання і форми профілактики на кожному з етапів. Забезпечення умов для сходження учня до вершин самоусвідомлення, антинаркотичної спрямованості і громадської активності допомагає сформуванню соціально позитивну позицію старшокласника, знизити дію факторів ризику наркотизації.

Технологічний підхід

Важливим у роботі зі старшокласниками є *технологічний підхід*, який передбачає використання педагогічно доцільних, інформаційно-наповнених, методично-збалансованих, прогресивних технологій, які покликані здійснювати соціально-навчальний і виховний вплив на вихованців [33; 245; 270; 271; 322].

При виборі технологій, форм, методів профілактичної діяльності, важливим є використання психолого-педагогічного ресурсу особистості в площині розвитку її пізнавальних інтересів. Значну роль відіграє наповненість освітнього змісту вправами на активізацію мислення, відчуттів, сприймання, що сприяє кращому засвоєнню інформації і формуванню поведінкових навичок. Ці вимоги можуть бути реалізовані в інтерактивній взаємодії педагога і старшокласників [68; 94; 185; 208].

Інтерактивні методи навчання ефективно і швидко розвивають практичні навички, формують теоретичну базу, сприяють системному розумінню проблеми, підштовхують до дії, стимулюють мисленнєву активність і рух свідомості [244].

Серед українських дослідників науково-теоретичні основи застосування інтерактивних методів і технологій у навчанні розробляли Г. Бевз [25], О. Главник [271], А. Капська [98; 270], Н. Максимова [144], В. Оржеховська [175-177; 244; 316], А. Панченков [185], О. Пометун [94], Л. Пироженко [94; 208] та ін. Варто назвати і ряд російських вчених, які розробляли особистісно-орієнтовані, зокрема інтерактивні, освітні технології: В. Беспалько [33-34], В. Гузеев [68], В. Гульчевська, Г. Ібрагімов, Т. М'ясоїд, В. Фоменко, І. Якиманська та ін. У числі зарубіжних дослідників – М. Сіберман, М. Розенбаум, К. Маккіней, Д. Ейсон, М. Мортон [330; 337] та ін.

Інтерактивні технології (від англ. „inter” – взаємо-, „act” – діяти) – це взаємодія партнерів, у процесі спілкування яких інтерпретуються ситуації і конструюються особистісні дії [244, с. 69]. Така взаємодія відкриває для старшокласників поле для вільного спілкування, рефлексії, експериментування з новими ідеями і формами роботи, набуття нових знань і умінь, які стають продуктом їх власної активності, обміну досвідом, обговорення актуальних питань у комфортному середовищі.

Застосування інтерактивних технологій у профілактичній діяльності сприяє розвитку навичок критичного мислення, пізнавальних інтересів старшокласників, формуванню свідомого ставлення до проблеми вживання ПАР, умінь протистояння негативному впливу оточення; утвердженню життєвих цінностей і цінності здоров'я; створенню атмосфери співробітництва і творчої взаємодії у навчанні.

У сучасній педагогічній науці накопичений багатий арсенал інтерактивних форм і методів навчання, які соціальний педагог може використовувати у профілактичній роботі зі старшокласниками. Серед них можна назвати: тематичні години спілкування, дискусії, ігрові навчальні методи (рольові ігри, імітації, ділові ігри, ігрово-розважальні навчальні форми роботи (вікторини, брейн-ринги, невербальні вправи, ток-шоу), „круглі столи”, тренінги, відеолекторії, диспути, інтерактивні бесіди та інтерактивні лекції за участю спеціалістів з використанням наочних засобів (слайди, рисунки, відеоматеріали); соціально-психологічний театр, створений на основі методів психодрами і рольової гри; театр-Форум (театр пригнічених); „жива бібліотека”; соціальні проекти; кейс-метод; квест; флеш-моб; творчі методи, робота зі соціальною рекламою [53; 68; 94; 185; 208; 244; 297].

Окрім ІТН використовують і традиційні форми та методи роботи: просвітницькі лекторії, бесіди, ігри, конкурси, вікторини, місячники чи тижневики профілактики шкідливих звичок, публікація статей у періодичній пресі, радіогазета, масові заходи (концерти, шоу, Всесвітні дні здоров'я (7 квітня), боротьби з тютюнопалінням (31 травня), пам'яті людей, померлих від СНІДу (третя неділя травня), Міжнародні дні боротьби з наркоманією (26 червня), та СНІДом (1 грудня) та ін.).

Поєднання інформаційно-змістовних та ігрово-практичних елементів у профілактичних заходах є ідеальним для забезпечення ефективного засвоєння старшокласниками пропонованого матеріалу і розвитку відповідних умінь і навичок.

Проведене опитування учнів старших класів ЗОШ м. Черкаси дало змогу виявити, що у здійсненні профілактики наркотизму у школі все ж переважають традиційні форми і методи роботи: виховні години (66,7 %), бесіди з фахівцями (44,4 %), тижневики (місячники) профілактики (33,3 %), хоча спостерігається тенденція до прийняття новітніх методів, що стимулюють активну позицію учасників освітнього процесу. Учні виявляють цікавість до інноваційних форм і методів роботи, бажання брати участь саме у них: тренінги (72,2 %), відеолекторій (61,1 %), соціально-психологічний театр (22,2 %), що свідчить про доцільність їх впровадження у практику, розширення, удосконалення, подальшу розробку.

Це дає підстави говорити про доцільність переходу до організації профілактичних занять в режимі інтеракції (рефлексивно-творче навчання), що відкриває більші можливості для пізнання і усвідомлення старшокласниками проблеми наркотичної залежності, порівняно з навчальним процесом, побудованим на засадах традиційної дидактичної системи (репродуктивне навчання).

Соціальному педагогу доцільно використовувати просвітницькі ІТ як у роботі з позитивно орієнтованими учнями, так і з „групами адиктивного ризику”, учнівським самоврядуванням, волонтерами та іншими об'єктами профілактики.

1.3.3. Традиційні та інтерактивні форми і методи соціально-просвітницької діяльності соціального педагога зі старшокласниками у напрямі профілактики наркотичної залежності

Тематичні години спілкування – це обмін інформацією в молодіжній групі за участі залучених фахівців, цікавих особистостей або без них. Пропонуємо наступну тематику годин: вересень – „Пізнай себе”, жовтень – „Твоє здоров'я у твоїх руках”, листопад – „Шкідливі звички: як їх позбутися”, грудень – „Наркотичні речовини і сучасна молодь”, січень – „Якщо пропонують наркотики”, лютий – „Штучний і природний „кайф”, березень – „Як не потрапити на гачок”, квітень – „Твій вибір. Конопля, тютюн, алкоголь: так-ні”, травень – „Наркоманія: причини, наслідки. Чи можливо вилікуватися?”).

Вечори питань-відповідей за активної участі аудиторії, з демонстрацією слайдів, плакатів, діаграм, графіків, відео матеріалів, спілкування з кваліфікованими спеціалістами (наркологами, психологами, валеологами, педагогами, соціальними працівниками/педагогами, співробітниками МВС);

Інтерактивна бесіда – невимушене, відверте спілкування з актуальних питань в умовах співпраці і взаємодії, „на рівних” [24]. На початковому етапі соціальний

педагог встановлює емоційний контакт з аудиторією, проявляючи доброзичливість і особливу тактовність. Важливо налаштувати аудиторію на сприйняття інформації та розташувати її до себе. На другому етапі ведучий бесіди спільно з учасниками намагається встановити причини проблеми появи адиктивних відхилень в поведінці, ставлячи відповідні запитання і даючи можливість учням поставити запитання один до одного. На третьому етапі обидві сторони процесу бесіди намагаються виокремити позитив і негатив, проаналізувати загальну модель поведінки підлітків, що вживають ПАР, спробувати сформулювати нову модель поведінки, яка б дозволила попередити негативний розвиток подій, знайти точки опору, переломні моменти, розглянути ситуацію наркотичної залежності під різними кутами зору та інше. На завершальному етапі бесіди тренеру важливо досягти внутрішнього прийняття аудиторією нової моделі поведінки та більш розширеного розуміння проблеми, налаштувати на успіх, спонукати до самоаналізу, переосмислення своєї поведінки.

Дискусія – активний метод навчання, який застосовується для обговорення актуальних проблем у групі [33; 68]. Цей метод корисний для вивчення точок зору на проблему вживанням наркотичних речовин у підлітковому та молодіжному середовищі усіх членів групи і для надання можливості усім присутнім зробити відповідні висновки. Дискусія зазвичай відбувається за принципом полярності: частина притримується однієї думки, інша частина – прямопротилежної. Кожна група має право аргументовано доводити свою думку. Аби розпочати дискусію у великій групі та активізувати обговорення між учасниками, доцільно представити і використовувати наочні матеріали: творчі роботи учнів класу, результати їх опитування, плакати з тематики обговорення, навчальні фільми тощо.

Питання для бесід та дискусій:

Тютюнопаління: „Як впливає паління тютюну на спадковість”, „Що таке пасивне куріння”, „Паління і здоров’я майбутніх дітей”, „Чому у курців виникає залежність”, „Економіка тютюнопаління”, „Тютюнопаління і законодавство України”, „Міфи і факти про куріння”, „Фізичні, психічні і соціальні наслідки паління”, „Курити – все одно, що стріляти в себе з револьвера”, „Палити – здоров’я губити”.

Алкоголізм: „З чого починається пияцтво”, „Що таке пивний алкоголізм”, „Як алкоголь впливає на сексуальне життя”, „Чи може алкоголізм передаватися генетично”, „Чи може алкоголь бути корисним для здоров’я”, „Вплив алкоголю на розумову діяльність людини”, „Чи існує зв’язок між алкоголем і онкологічними захворюваннями”, „Як вживання алкоголю впливає на вагітність і здоров’я майбутньої дитини”, „Соціальні наслідки алкоголізації молоді”, „Жіночий алкоголізм”.

Наркоманія: „Чому молодь починає вживати наркотичні речовини”, „Синдром залежності і „порочні кола” доктора Ван Дайка”, „Чи може конопля викликати залежність”, „Чи можна допомогти товаришу, який нещодавно почав вживати наркотики”, „Як наркомани заражаються ВІЛ”, „Подвійний діагноз: наркоманія-ВІЛ, – чи є порятунок”, „Що таке інтоксиканти і у чому їх небезпека”, „Соціальні умови поширення явищ наркотизації”, „Чи може релігія стати альтернативою наркотикам”, „Наркотики і закон”, „Що таке співзалежність” „Наркотики і суспільна думка”, „Чи можливо зупинитися перед прірвою?”.

Диспут – зіставлення різних поглядів на одну проблему, підготовка адекватної, достовірної інформації на користь кожного з поглядів [33] (тематика: „Наркотик: свобода чи рабство?“, „Чи вірне твердження: „Спробуєш раз – станеш залежним на все життя“, „Чи можливо вилікувати тривалу залежність?“, „Чи існує своєрідна „мода” на ПАР у сучасної молоді“, „Про дим, який забирає життя...”);

Навчальна екскурсія – знайомство учнів з діяльністю соціальних служб чи організацій, що займаються проблемами наркоманії; надання можливості учням залучитися до волонтерської діяльності, участі в соціальних програмах міста, області тощо).

Ігрово-розважальні форми роботи: КВК, вікторини, брейн-ринги, „Що? Де? Коли?“, „Ігри в асоціації“, „Поле чудес“, „Невербальні ігри“, „Без табу“, „Відверто про головне“, „Я так думаю“, святкування Дня здоров’я тощо;

Міні-конференція – передбачає залучення старшокласників до науково-пошукової роботи, глибокого вивчення проблеми. Тематика конференцій може бути такою: „Сучасна учнівська молодь і наркотики“, „Наркотична залежність: виникнення, наслідки, шляхи попередження“, „Вживання наркотичних речовин та їх вплив на здоров’я майбутніх поколінь“, „Шляхи формування здорового способу життя у школярів” тощо;

Конкурс віршів і прозових творів, плакатів соціальної реклами, малюнків на тематику збереження здоров’я і відмови від шкідливих звичок.

Інтерактивна лекція в руслі нашої проблеми передбачає цілісний виклад для підлітково-юнацької аудиторії певної інформації, пов’язаної з проблемою вживання ПАР, її аргументацію і пояснення. Інтерактивна лекція – це тематичний виступ із застосуванням активних форм навчання: фасилітація; керована дискусія або бесіда; модерація; демонстрація слайдів або навчальних фільмів; мозковий штурм; мотиваційна мова; кейс-метод (розгляд ситуацій) тощо.

„Круглий стіл” – обговорення за круглим столом актуальних для старшокласників питань. Проблема для обговорення визначається самими учнями методом „параду ідей” (учні пишуть на листочках одну-дві теми, які вони хотіли б обговорити під час „круглого столу”). Попередньо обирається ведучий „круглого столу” (лідер з числа учнівської групи), який готує з допомогою вчителя чи соціального педагога запитання до присутніх, які-небудь цікавинки, що здатні підштовхнути аудиторію до розмови, шукає різнобічну інформацію про проблему, складає план проведення заходу, визначає правила роботи і все інше, що він вважає за потрібне внести у процес, щоб зробити роботу „круглого столу” більш продуктивною. Тематика „круглого столу”: „Для мене життя – це вже наркотик!”, „Наркотик плюс-мінус життя”, „Просто спитай себе : „Навіщо?“, „Портрет курця...Художник всім відомий”, „Урок на майбутнє”, „Різні світи”, „Кайф проходить, проблеми залишаються”, „Я обираю життя”, „Будь собою”, „Є мода на пальто і рукавички, – започаткуєм на хороші звички!”, „Спосіб життя – це життєва дорога!”, „Наркоманія – від відчаю до надії”, „Як воно: жити в тумані тютюнового диму?”).

Тренінг – це запланований процес, який має поповнити вміння і знання учасників, а також перевірити їхнє ставлення, ідеї, поведінку, з метою їх зміни, оновлення, трансформації і корекції; це синтетична антропотехніка, яка поєднує в

собі навчальну та ігрову діяльність, що відбувається в умовах моделювання різноманітних ігрових ситуацій [189; 271; 298].

Соціально-педагогічний тренінг з проблем підліткової наркозалежності має здійснювати інтенсивне навчання, результат якого досягається завдяки власній активній роботі підлітка, що є учасником цього процесу. Знання не подаються в готовому вигляді, а стають продуктом активної діяльності кожного учасника. У центрі уваги – соціальне навчання старшокласників та їх інтенсивна взаємодія.

Тренінг з проблем наркозалежності має ставити перед собою чіткі завдання:

1) з'ясувати рівень поінформованості підлітків, юнаків та дівчат щодо проблеми підліткового наркотизму;

2) надати достовірну інформацію щодо наркотичної залежності, причин та наслідків вживання ПАР, ризиковану і безпечну поведінку, основи законодавства тощо;

3) сформувати у учасників групи навички відповідальної поведінки, можливі стратегії, моделі поведінки у „ситуаціях адиктивного ризику”;

4) сформувати у кожного учасника тренінгу свідомий погляд на проблеми тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії, залежності, власні установки, осмислені позиції;

5) навчити учасників аргументовано відстоювати свою думку та приймати правильні рішення у ситуації вибору;

6) розробити стратегії поведінки, які дозволять не вступати у співзалежність з наркоспоживачем, дадуть можливість зберегти особисту безпеку і в той же час допомогти людині;

7) сформувати активну життєву позицію і стійку мотивацію на підтримання ЗСЖ.

У структурі тренінгу важливо дотримуватися етапності процесу і широкого використання методів і технік: вступ, етап прийняття правил роботи групи, етап очікувань, етап актуалізації проблеми (Осмислення і Оцінка), оцінка рівня поінформованості, інформаційний блок (Теорія і Оцінка), етап набуття практичних навичок, (Практика і Оцінка), підсумковий етап.

Пропонуємо тематику (оригінальні назви) для тренінгу з метою зацікавлення старшокласників до участі у тренінгу: “Здоров’я чи “кайф” – it’s your choice and your life!”, „Цигарці я кажу прощай і всіх запрошую на чай”, „Хлопчина й чарочка – жакхлива парочка”, “Голка і ВІЛ – кров і біль”, „I want to talk about smoke”, „Нікотинова отрута, – та невже це справді круто?!”).

Відеолекторій – це інтерактивний метод навчання, який поєднує техніки візуального (наочно-демонстраційний метод) і вербального (дискусійний метод) сприйняття. Метою профілактичних фільмів з проблем наркоманії є: зробити проблему наркозалежності підлітків обговорюваною серед батьків, посередників, серед підлітків, яким не байдужі сучасні проблеми, та для інших зацікавлених людей, виявити шляхи розвитку наркотичної залежності від самого початку безвинних експериментів до стадії наркотизації, допомогти їм краще усвідомити пов’язану з цим небезпеку, ознайомити з причинами, з яких підлітки починають курити коноплю, вживати алкоголь та важкі наркотики, роз’яснити підліткам, наскільки складно буває позбавитися від наркотичної залежності та ін. [149; 244].

Робота відеолекторію здійснюється за таким алгоритмом: [149]

I. ПІДГОТОВЧА ЧАСТИНА

1 етап. Підготовка до показу.

Завдання тренера на цьому етапі: переглянути фільм; визначити цільову групу та кількість учасників; визначити основне призначення фільму; ознайомитись з проблемою глибше; скласти план-сценарій проведення заходу; підготувати завдання для учасників на період перегляду фільму і на процес обговорення.

II. ПРОЦЕСУАЛЬНА ЧАСТИНА

2 етап. Знайомство з учасниками.

Ведучий представляє тему та завдання відеодискусії, пропонує присутнім краще познайомитись один з одним. З цією метою можуть бути використані інтерактивні вправи. Ведучий пропонує учасникам висловити свою думку з приводу теми обговорення і проговорити очікування від заходу (ці думки можна записувати на дошці або на стікерах). Ведучий дає завдання учасникам на час перегляду фільму (фіксувати певні моменти, які важливі для подальшого обговорення). В кінці цього етапу можна зробити загальний висновок.

3 етап. Прийняття правил роботи в групі.

Для створення доброзичливої атмосфери та плідного спілкування під час зустрічі пропонується прийняти правила групи. Ведучий звертається до учасників з пропозицією назвати основні правила, які їм хотілося б виконувати протягом зустрічі. Правила записуються на дошку та залишаються там протягом заняття. Можуть бути встановлені символічні штрафні санкції для тих, хто порушує правила.

4 етап. Демонстрація фільму.

Ведучий робить невеличкий вступ, розповідає про зміст фільму і мету показу. Пропонує подивитися увесь фільм чи частинами і обговорити їх. Відбувається перегляд фільму частинами або в цілому. Ставляться запитання. Записи аналізуються.

5 етап. Вираження першої реакції.

Учасники по колу висловлюються з приводу побаченого (емоції і почуття, що виникли від перегляду, коментарі). Тренер робить резюме про найважливіші моменти у фільмі і підсумовує перші враження.

6 етап. Обговорення і аналіз інформації з професійної позиції.

На цьому етапі йде ґрунтовне обговорення фільму і обмін досвідом на основі підготовлених заздалегідь тренером запитань, які спонукають учасників до дискусії, і запитань учасників один до одного. Прояснюються незрозумілі моменти. Обговорюються символи, що були використані у стрічці для підкреслення важливої думки, яка і впливає з них. Аналізуються різні точки зору. Відбувається пошук і аналіз можливих альтернатив розгортання подій; учасники дають свої професійні рекомендації молодим людям як альтернативу „ілюзорному щастю” від вживання наркотичних речовин, а також рекомендації спеціалістам, які можуть зіштовхнутися з подібною ситуацією і подібним клієнтом у професійній діяльності.

Обговорення може проводитись з використанням елементів тренінгу для підсилення навчально-виховного впливу заняття. Можуть використовуватись такі методи: робота в групах, рольова гра, дискусія, малюнкові методи, ігри-розминки, мозковий штурм, інтерв'ю, кейс-метод, метод „жива бібліотека” тощо.

7 етап. Підведення підсумків.

Важлива роль відводиться підведенню підсумків, де вивчається, наскільки цікавим для студентів був запропонований матеріал; що нового вони дізналися і наскільки ці знання будуть професійно корисними для них.

Аналізується ступінь реалізації очікувань учасників, новизни і теоретико-практичної значущості запропонованого матеріалу. Висловлювання учасників, обмін думками. Прощання.

Для перегляду можна запропонувати ряд документальних і художніх фільмів, які торкаються проблем вживання ПАР і формування наркотичної залежності:

- навчально-методичні фільми: „Якби я знав раніше”, „Не дури себе”, „Тютюн – помста індіанців”, „Алкоголь не такий безпечний, як здається” (Центр профілактики наркоманії „Escape”), „Правда про наркотики” (Центр соціальної реабілітації «Нарконон»), „Правда про куріння” (Волинський обласний благодійний фонд „Переображення”) „Сутність тютюнопаління” (студія Вулкан), «Наркоманія переможна» (сповідь наркомана, який зумів подолати вбивчий потяг), „Мовчати про це – злочин”, „Табас slips”, «10 причин, з яких не варто пробувати наркотики», «Анаша» та ін.;

- художні кінострічки: „Реквієм за мрією”, „Угода зі смертю”, „Коли дерева були великими”, „Місто без сонця”, „Сволота”, «Щоденник баскетболіста», «Трагедія у стилі рок», «Тріумф», «Нірвана», «Морфій», «Голка» та ін.

Соціально-педагогічний театр – форма роботи, створена на основі психодрами і рольової гри [244]. У емоційно насиченій формі акторської гри профілактична інформація сприймається підлітками легко, з цікавістю і досягає мети. Участь у СПТ дозволяє підлітку налагодити той позитивний психологічний контакт у спілкуванні, потреба в якому штовхає багатьох з них до пошуку таких форм самостереження і самовираження, які можуть бути небезпечними як для інших людей, так і для самого індивіда (застосування наркотиків, схильність до безпідставного ризику і т.ін.). Метою СПТ є профілактика залежності, негативних проявів підлітка та стресових явищ. Він сприяє трансформації установок, моделей поведінки неповнолітнього у більш нову якість, рефлексивному відпрацюванню особистісної проблематики і внутрішнього конфлікту [244, с. 108]. Таким чином, психодраматичні сценарії містять не лише профілактичний, а й терапевтичний, корекційний потенціал. Імпровізаційне інсценування відібраного профілактичного матеріалу чи заданих життєвих ситуацій у вигляді певного сценарію допомагає відобразити і частково пережити відчуття людини, яка потрапила у складну життєву ситуацію або знаходиться на краю „наркотичної безодні”, її стан, думки, переживання оточуючих (сім'ї, коханих людей, друзів, вчителів тощо), помилкові дії суб'єкта чи його оточення, причини, які підштовхнули людину до вживання наркотичних засобів, методи відмови від них тощо.

Фасилітатор дає учням завдання творчо-режисерського і сценаристського характеру, коли задається лише тема показу, а все інше (спрямування, логіка показу, ролі, жанр тощо) вигадується та обирається самими учасниками театру. Це не лише зацікавлює учнів, дає простір для творчого польоту думки, а й дає змогу визначити, які саме питання, пов'язані із проблемою наркозалежності, найбільш актуальні для старшокласників і як вони їх інтерпретують. Коли керівник не задає

конкретного завдання, а повністю підпорядковує виконання вправи волі учасників, лише опосередковано контролюючи процес, то проявляється істинне, дійсне бачення учнями цієї проблеми. Рольова гра в СПТ може здійснюватись за допомогою таких психодраматичних технік: самопрезентація, виконання ролі, діалог, монолог, дублювання, репліки вбік, обмін ролями тощо [244, с. 112].

Відповідно до проблематики наркотичної залежності можна обрати такі теми для програвання у СПТ, як, наприклад: „Скажи наркотикам „Ні”!”, „Різні світи”, „Я обираю життя”, „Психоактивні речовини й людина”, „Будь собою”, „Кайф проходить, проблеми залишаються”, „Якщо в сім’ї є наркоман”, „Втрачене життя”, „Ми люди і маємо право на здорове життя” та ін.

Театр „Форум” (театр пригнічених) – це унікальна вистава, де глядачі можуть висловити свою точку зору і найголовніше – можуть замінити акторів і змінити ситуацію на краще. Августо Боаль, що розробив основи «Форум-театру», розумів, що ця методика може мати терапевтичний ефект і, у першу чергу, ефект соціальний – подолання ситуацій гноблення у повсякденному житті, виховання гідності, системні зміни особистості людини.

Театр „Форум” передбачає постановку театральних вистав, перетворюючи їх з традиційного монологу на діалог між глядачами та сценою; передбачає залучення аудиторії до активної участі у зображуваній події. Ця форма роботи нагадує гру (рольову гру), яка висвітлює проблему, ситуацію, тему пригнічення і передбачає пошук можливих шляхів її вирішення чи зміни перебігу подій. Завдання театру розіграти одну або кілька п’єс, теми яких взяті з досвіду учасників; в центрі знаходиться пригнічений (людина-жертва, протагоніст) та антагоніст (людина-пригноблювач). Куратор керує процесом (опосередковано). Група учасників є не глядачами чи спостерігачами, а співучасниками, які можуть на певному етапі замінити будь-кого з акторів, окрім самого пригноблювача.

Метод Форум-театру є інтерактивним способом психопрофілактики та психокорекції соціальних проблем. У аспекті проблеми вживання ПАР до роботи можуть залучатися фахівці, які працювали зі споживачами ПАР. Специфікою цього методу стає залучення глядача в розіграваний спектакль, можливість виступити як у ролі спостерігача, так і самого актора, можливість емоційного і динамічного обміну персональним досвідом.

Обговорюючи проблему вживання ПАР можна виходити з розуміння причин залежної поведінки в цілому, як групової соціальної проблеми, як неефективної спроби адаптації в сім’ї, класі, групі. Тому основне завдання Форум-театру – виховне – усунення причини залежності. Важливою задачею також є корекція і соціальне навчання ефективній взаємодії з оточенням і відмови від наркотиків як засобу штучного подолання існуючих проблем і утечі від реальності. У команді Форум-театру необхідна участь психолога, педагога, лікаря-нарколога. Можливо і участь самих споживачів наркотиків, щоб команда знала про проблему якомога більше. Варто визначити знання та потреби аудиторії у вирішенні заданої проблеми.

Підготовкою вистави займаються професійний режисер і актори. Важливо, щоб вони розуміли, яку ідею хочуть донести до глядача, передбачати, які питання можуть виникнути у глядачів у ході дії, можливі сценарії гри акторів і варіанти взаємодії з глядачами. У ході невеликої за часом вистави розігрується конкретна

заздалегідь спланована і відрепетирувана сцена, що відображає проблему залежності. Як причини розглядаються реальні повсякденні ситуації: конфлікт у сім'ї, ізоляція учня в класі, складні життєві обставини, в які може потрапити підліток, самотність, нерозділене кохання і т.ін. Потім слідує драматична ситуація і кульмінація – прийом наркотику, передозування, зіткнення з міліцією, суїцид та ін.

Таким чином, сценічна постановка висуває на розгляд соціальну проблему вживання наркотиків, а кожен персонаж у грі виконує певну соціальну роль. Присутній головний герой – жертва ситуації («пригноблений»), і, як правило, його сім'я, група або клас з фігурою «пригноблювача» (у сім'ї це може бути батько, який б'є дитину, у класі – неформальний лідер, що знущується над однокласником і налаштовує клас проти нього, у дворі будинку, де проживає учень – розповсюджувач наркотиків і т.ін.). Можлива участь лікаря, працівника правоохоронних органів, спеціалістів соціальних служб, перехожих та ін. – число персонажів обумовлено конкретною ситуацією.

Режисер-постановник коригує ролі і стиль гри, мову і емоційну експресію акторів, міміку і жести для більш ефективної передачі необхідної інформації.

Основна робота з представленої проблеми розгортається в процесі подальшої співпраці з аудиторією. Посередником взаємодії стає ведучий – Джекер. Він пропонує глядачам пояснити, що відбувалося на сцені, в чому полягає проблема, представляє глядачеві можливість самому стати актором і зіграти у виставі, змінивши когось із виконавців. При цьому в одній ролі можуть спробувати себе кілька глядачів. У ролі актора глядач глибше занурюється в емоційні переживання персонажа, відчуває результат свого втручання. Спроба участі може призвести до осмислення проблеми, іншого її бачення і реакції на неї.

Відповідно, аудиторія втягується в переживання, що порівнюється з методом соціодрами, де драма акторів стає драмою глядачів. Ведучий повинен мати досвід роботи з сильними почуттями в групі, оскільки не виключається «вибух емоцій». Важливо, щоб ведучий розвивав і стимулював виникнення ідей, спонукав глядачів випробовувати свої сили у грі на сцені.

У ході вистави глядач здійснює творчий пошук вирішення конфлікту (проблеми) і засвоює приклади того, як можна впоратися і як себе поводити в подібній ситуації.

Приклад-схема вистави [263]

Ситуація емоційного відкидання в родині, яка призвела до вживання підлітком наркотику.

Цільова аудиторія: батьки підлітків школи (10-50 осіб).

Актори: підліток, його мати, батько, сусідський хлопець і дівчина, міліціонер.

Сцена 1. Ранок. Мати і батько снідають. Підходить підліток-син, просить батька терміново поговорити з ним. При цьому мати змушує підлітка поїсти і терміново йти до школи. Батько мовчки дає синові гроші. Підліток, відмовившись від сніданку, але взявши гроші, йде.

Сцена 2. День. Син вдома, вертається мама. Син просить поговорити з нею на важливу тему, проте мати вимагає спочатку вивчити уроки. Підліток засмучений тікає з дому.

Сцена 3. Сумний підліток на вулиці зустрічає сусідських хлопця і дівчину, що пропонують йому «хороший засіб від нудьги недорого». Після коливань підлітка і глузувань сусідської дівчини він купує «косяк» з гашишем, закурює. У цей момент з'являється міліціонер, приятелям вдається сховатися, міліціонер затримує підлітка з повним «косяком» в руці...

Після кульмінації ведучий запитує аудиторію, що сталося на сцені? У чому причина? Хто винен і що робити?

Він спонукає глядачів грати і брати участь. Завершенням вважається обговорення варіантів вирішення проблеми і почуттів учасників.

Робота із соціальною рекламою займає вагомe місце в реалізації завдань антинаркотичної профілактики в підлітковому середовищі. У роботі шкільного соціального педагога зі старшокласниками соціальна реклама може бути використана як окремий метод і засіб профілактичного впливу, спрямований на роз'яснення учням змісту і значення соціальної реклами у формуванні світогляду, особистісних і поведінкових характеристик людини; вироблення в учнів навичок розробки соціальної реклами і її використання як засобу впливу на однолітків за принципом „рівний-рівному” [244].

У контексті цієї діяльності метою роботи із соціальною рекламою є: надати підліткам інформацію про особливості соціальної і комерційної реклами, про диференціацію їх впливу на свідомість людей, психологічний і соціальний зміст реклами, механізми створення та вимоги до розробки рекламного продукту, можливості використання соціальної реклами у профілактиці адиктивної поведінки. Цю частину роботи можна назвати інформативною. Практична частина полягає в оволодінні старшокласниками навичками розробки соціальної реклами та створенні зразків соціальної реклами окремо кожним учасником або групою підлітків за однією з тем відповідно до проблематики нашого дослідження: „ЗСЖ – це круто!”, „Скажемо наркотикам – Ні!”, „Для мене життя – це вже наркотик!” тощо, відповідно до схеми створення реклами, правил оформлення і презентації рекламної продукції, застосування механізмів, які використовують творці реклами для впливу на глядача та інших особливостей. Заключною частиною роботи з даним методом може бути обговорення вражень, ідей та пропозицій учасників, а також заключна бесіда про важливість освітлення соціальних проблем через ЗМІ.

У процесі роботи за методом можна навчити підлітків розробляти проекти соціальної реклами профілактичного спрямування: 1) друковану соціальну рекламу (стінгазети, колажі, картини, брошури, буклети, календарики, пам'ятки, листівки, проект білборду, вивіски тощо); 2) проекти соціальної реклами, у вигляді комп'ютерних презентацій; 3) проекти соціальної реклами для шкільної радіогазети (коротка інформаційно-просвітницька передача, літературно-музична композиція або радіоролик з використанням інших жанрів і їх поєднань; 4) відеосюжети профілактичної тематики (проекти соціальної реклами для відеопрезентації) та інше.

„Жива бібліотека”. Класичне визначення мети «Живої бібліотеки» – забезпечити безпосереднє спілкування між населенням і групами, що піддаються стигмі і дискримінації у суспільстві, у сприятливому для спілкування форматі [201, с. 6].

Це форма роботи, при якій запрошені гості виступають у ролі „живої книги”. „Книжки” – це реальні люди, які розповідають про свій негативний досвід або про свої визначні досягнення. Найчастіше „у книжках” описано складний, а подекуди трагічний, життєвий досвід і те, як він повпливав на подальше життя людини і інших героїв „книги”. Такими „книжками” зазвичай є віктимні категорії, „жертви несприятливих умов соціалізації”: споживачі наркотиків або особи, які у минулому експериментували з наркотиками, були споживачами ін’єкційних наркотиків і пройшли реабілітацію; ВІЛ-позитивні а також ті, що мали ризик інфікування; ті, що піддавалися стигмі і дискримінації за різними ознаками; люди, які потрапили у екстремальну ситуацію, що повністю змінила їх життя, жертви фізичного чи сексуального насилля, представники секс-бізнесу, колишні засуджені тощо. З представниками названих груп ми, як правило, не спілкуємося у повсякденному житті, і у ставленні до них керуємося стереотипами, які поширюються ЗМІ чи нашим найближчим оточенням. «Книжки» можуть представляти і позитивний досвід з метою стимулювання бажання в учнів самовдосконалюватися і досягати високих результатів у діяльності, що їх цікавить. Це може бути розповідь про спортивні досягнення, туристичні походи, про те, як людина стала успішною, матеріально збагатилася завдяки своїй праці і вмінням тощо. „Книга” розповідає про всій досвід, передає певні знання і життєву мудрість у властивій їй неповторній манері, доступній „читачу книги” (тому, хто її слухає). Ця форма роботи спрямована по-перше, на відверте спілкування, з якого у „читача” може народитися нове сприйняття оточуючого світу і свого місця та ролі у ньому, по-друге – на зниження стигми, дискримінації і соціальної ізоляції ВІЛ-позитивних, наркозалежних, людей з фізичними вадами тощо; по-третє – на пізнання своєї особистості, краще розуміння і прийняття відмінностей між людьми, усвідомлення факту того, що ти сам є творцем своєї долі і суб’єктом власної життєтворчості. „Жива бібліотека” працює за принципом звичайної бібліотеки, де можна ознайомитися з каталогом „живих книг” (у вигляді проспекту чи настінного плакату), прочитати анотацію до них і обрати книгу, позичити її на обмежений період часу. Робота може проходити у формі групового читання, коли одну книгу беруть кілька осіб. Потім „читач” може обміняти „книгу” на іншу. Так, перечитавши усі чи, принаймні, більшість „живих книг”, підліток переосмислює своє життя, поведінку з огляду на життєві сценарії, які він мав змогу „прочитати”. Ця форма роботи є інноваційною і тому ще не широко використовується на сьогодні. Але перший досвід роботи соціальних центрів і організацій (зокрема благодійного центру „Інсайт” (м. Черкаси)) за цією методикою показує позитивний виховуючий, профілактичний ефект. Назви книг можуть бути різними, наприклад, „За мотивами самотності”, „Гарна квітка, яка перетворила моє життя у кошмар”, „Реабілітація залежних”, „Я знаю, що відчувають звірі у клітці”, „Допомагаючи іншим, ми допомагаємо собі”, „Людина на замісній терапії”, „Повір у себе”, „Шла слідом за своєю мрією, – а тепер йду з нею за руку”, „Людино, допоможи собі сама”, „Бути чи не бути? Звісно бути! Бути волонтером!”, „Неможливо бути як усі”, „На лезі ножа”, „Мої підкорені вершини”, „Найкращий у світі запах – це запах свободи” тощо.

Квест – це активні екстремальні, пригодницькі та інтелектуальні ігри (англ. *quest* – пошуки) – один з ігрових жанрів, що вимагають від гравця вирішення розумових задач для просування по сюжету.

Квести передбачають головоломки, використання різних предметів, дослідження, перегляд випадково залишених повідомлень і конструювання різних, нерідко абсурдних як на вигляд, так і за функціональністю, механізмів.

Існують різні види квестів: промо-квести, розважальні, освітні, квест-шоу, соціальні квести та ін.

Соціальні квести замовляють приватні компанії, фонди, державні організації, які прагнуть реалізувати свої благодійні програми. Дуже часто соціальні квести проводяться для дітей-сиріт в інтернатах або школах, для інвалідів, пенсіонерів, соціально корисні квести з прибирання території, пропаганди безпеки руху, допомоги тваринам, підвищення загального рівня культури, популяризації здорового способу життя тощо.

Соціальні квести дозволяють актуалізувати важливу соціальну проблему, і, поряд з цим, розвиває активне пізнання, мислення, вчить долати проблеми і труднощі (вирішити ситуацію, розплутати головоломку, застосувати свої знання на практиці у нестандартних ситуаціях), розвиває інтерактивні здібності, дослідницькі навички та ін.

Основні засади квесту:

- слідування за сюжетом;
- наявність великої кількості логічних запитань, творчих, інтерактивних завдань тощо;
- однозначність відповіді (запитання має бути чітке і передбачати лише одну правильну відповідь);
- регламентування часу на виконання завдань;
- залучення усіх учасників, урахування думки кожного;
- застосування знань у новій ситуації.

Коротко алгоритм проведення квесту можна представити таким чином:

1 етап – Вступ (керівництво до дії) – визначення часових рамок, попередній план роботи, знайомлення зі змістом квесту в цілому;

2 етап – Центральне завдання – чітке визначення того результату, який мають досягти учасники квесту, виконавши ряд завдань різного типу;

3 етап – Перелік ресурсів – озброєння команди необхідними ресурсами для виконання того чи того завдання (матеріальні, технічні, паперові, інформаційні, електронні і т.ін.). Частіше за все ці ресурси надаються у ході квесту на кожному з етапів.

4 етап – Опис процедури – повідомлення чітких інструкцій щодо виконання тих чи тих завдань кожного етапу (може зазначатися на кожному етапі окремо або на початку гри);

5 етап – Представлення критеріїв оцінювання – визначення і озвучування команді тих параметрів, за якими буде оцінено якість виконання завдання (залежить від типу завдань, які вирішуються під час квесту). Наприклад, якщо під час туристичного квесту учасникам буде дане завдання на одному з етапів розкласти

намет, то ведучий має обов'язково проговорити, яким має бути цей намет: усі мотузки мають бути добре натягнуті, вона не має гойдатися від вітру, над наметом має бути натягнута поліетиленова плівка для захисту від дощу і т.ін.

Після проходження усіх етапів і виконання командою усіх завдань передбачено 6 етап – Висновок – аналіз досвіду, отриманого учасниками квесту.

Під час проведення квесту з питань здоров'я і профілактики шкідливих звичок можна розподілити усі ігри і завдання за такими станціями: станція «Спорт» – перевірити знання учнями різних видів спорту, «Абетка здоров'я» – знання прислів'їв і приказок про здоров'я, «Загадкова» – уміння відгадувати загадки про здоров'я та згубні звички, «Міф і реальність» – вміння розмежовувати істинні і помилкові судження про вплив наркотиків, алкоголю і тютюну на фізичний, психічний і соціальний стан людини, «Квітка» – знання учнями різних фактів про куріння коноплі, «Турнір-вікторина «Обережно, наркотики!» – володіння учнями інформацією про різні аспекти проблеми вживання ПАР неповнолітніми і молоддю (історичні, медичні факти, соціальні проблеми і т.ін.). І останньою станцією може бути «Сам собі режиссер» – плани на майбутнє, шляхи покращення здоров'я і ведення здорового способу життя, елементарні правила, які необхідно знати, щоб не наразити себе на ризик втягнення у наркотичну залежність у реальному житті. Звісно, що на кожній стнції можна пропонувати учням будь-які завдання, які відповідають назві і темі станції. Метою виконання кожного завдання є отримання унікального коду, який дає право команді перейти на наступну станцію і отримати нове завдання. Та команда, яка впорається і пройде увесь сценарій швидше команди суперників, – виграє.

Флеш-моб

Флешмоб (англ. flash mob – «спалахуючий натовп», flash – спалах, mob – натовп) – це заздалегідь спланована масова акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходиться.

Основними принципами флеш-мобу є:

- спонтанність (розрахований на випадкових глядачів);
- відсутність централізованого керівництва;
- відсутність будь-яких фінансових мотивів (ніхто з учасників не отримує матеріальної винагороди за участь) чи рекламних цілей (флеш-моб не повинен містити елементи реклами, не повинен бути навмисно записаний та продемонстрований у ЗМІ; інформація може з'явитися у соціальних мережах лише, якщо перехожі, але не самі учасники, сфотографували чи відзняли певну частину акції);
- принцип деперсоніфікації (учасники не мають демонструвати під час акції, що знайомі одне з одним і мають діяти як єдине ціле);
- абсурдний характер сценарію (дії моберів не повинні піддаватися логічному поясненню);
- принцип інноваційності (не можна повторювати чужі сценарії, щоразу це має бути новий погляд на проблему, нові креативні ідеї);

- принцип дотримання порядку (не порушувати громадський порядок, не залишати після себе сміття, мати при собі посвідчення особи на випадок затримання правоохоронними органами)

Ми наголосили на тому, що учасники флеш-мобу не отримують матеріальної винагороди, але які ж тоді можливі мотиви участі у флеш-акції? Мобери часто переслідують такі цілі: розвага, самоствердження, відчуття свободи і спроба отримати гострі відчуття, отримати емоційну підзарядку від спілкування з учасниками у процесі підготовки та від власне емоційного переживання тієї проблеми, яку висвітлюють учасники, бажання справити враження на оточуючих, підвищити упевненість в собі, знайти нових друзів, бажання урізноманітнити буденне життя, щира зацікавленість у викоріненні соціальних лих, молодіжних проблем сьогодення та ін.

Флеш-моб з проблем наркоманії намагається привернути увагу молоді та підлітків до проблеми наркоманії. Задумка флеш-мобу може бути така: студентська молодь, що зібралася ніби раптово, падає на землю перед входом до ВНЗ, демонструючи тим самим те, як молоде покоління може загинути від наркотиків. Інший сценарій: може бути показана мініатюра яка, демонструє страшні і відразливі сторони проблеми наркозалежності. Або: усі учасники одночасно одягають протигази, на яких написано «Не отруюй мене тютюновим димом! Я хочу дихати вільно!», через певний час знімають їх і розходяться у різні боки. Або такий сценарій: учасники флеш-мобу з'являються раптово в білому одязі і гуртом повторюють фразу – «Ми проти наркотиків!», «Наш вибір – здоровий спосіб життя!». І після цього випускають в небо білі і червоні повітряні кульки, що символізують здоров'я і молодість. Варіантів може бути дуже багато. Тут важливо проявити креативність для того, щоб вразити натовп людей і змусити людей замислитися над глобальністю проблеми наркоманії.

Цей захід носить характер заклику об'єднання зусиль у боротьбі проти наркотиків, ведення здорового способу життя та залучення людей в організацію дозвілля, без вживання наркотиків. Такі заходи дуже яскраві і масові. Усі, хто беруть участь у них, отримують не лише позитивні емоції, а й формують негативне ставлення до вживання наркотиків.

Отже, при виборі форм і методів профілактичної роботи зі старшокласниками слід використовувати психолого-педагогічний ресурс в площині розвитку пізнавальних інтересів особистості, активної позиції в оволодінні знаннями і досвідом.

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Змістоутворюючі основи підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

Потреба у досвідчених фахівцях у сфері профілактичної роботи вимагає зміни пріоритетів у напрямках підготовки соціальних педагогів у вищих закладах освіти до означеної діяльності, а саме: забезпечення професійно-орієнтованого та діяльнісно-практичного навчання майбутніх фахівців. При цьому актуальним стало обґрунтування теорії і практики підготовки студентів до профілактики вживання наркотичних речовин серед учнів старшого шкільного віку та виявлення оптимальних організаційно-педагогічних умов такої підготовки.

2.1.1. Організаційно-методичні проблеми підготовки спеціаліста до профілактичної діяльності у ВНЗ

Вивчення питання підготовки соціального педагога до антинаркотичної профілактики наркотичної залежності серед старшокласників розпочинається з аналізу загальної проблеми підготовки соціального педагога.

На сьогодні соціально-педагогічна діяльність є різновидом трудової діяльності, джерелом оптимізації соціального функціонування суспільства і окремих його членів. У залежності від кваліфікації, люди цієї професії потребують якісної теоретичної і практичної підготовки. Проблема підготовки соціальних педагогів актуальна з тих пір, коли у 1991 році ця професія отримала офіційний статус.

Соціальний педагог – це спеціаліст із соціально-педагогічної роботи у соціальній сфері, що виконує роль посередника між дітьми і дорослими, школою і сім'єю, особистістю і державою, захищає права дітей і підлітків [145, с. 286]

Система підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери – наймолодша у системі професійної освіти, що, природно, зумовило, ряд труднощів: нечіткість у розумінні домінуючих напрямів розвитку спеціальної освіти соціальних педагогів, пріоритетних завдань і технологій підготовки таких кадрів. І на сьогодні така система потребує удосконалення, глибокого теоретичного, практичного і наукового осмислення проблем підготовки спеціалістів соціально-педагогічної сфери.

У цьому напрямі ведуть дослідження І. Євтух [64], Ю. Галагузова [63], І. Зверева [87], А. Капська [95-97], О. Карпенко [100-102], Г. Лактіонова [197], І. Мигович [154], Л. Міщик [156], В. Поліщук [205], З. Фалинська [290], С. Харченко [300] та ін.

Значний внесок у розробку концепції професійної освіти педагогічних працівників у вищій школі, зокрема соціального педагога/працівника, зробили В. Андрущенко [12], І. Зязюн, Є. Клімов [107; 148], І. Ковчина, І. Козубовська [112], О. Лебедєв, М. Лукашевич [34], О. Мороз [158], Н. Ничкало, С. Сисоєва та інші. Досвід В. Бочарової [42-43; 256], А. Мудрика [161], В. Сластьоніна [158; 186; 249-

251], Б. Шапіро [311] сприяє розширенню наукових знань з теорії і практики професіоналізації підготовки майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ.

Теоретико-методологічні аспекти соціальної педагогіки як наукової теорії, навчальної дисципліни і професійної діяльності знайшли відображення у наукових працях С. Архипової [259], О. Безпалько [26-27; 270], Т. Василькової, Г. Вороніної [314], М. Галагузової [150; 257], І. Зверєвої [5; 87], А. Капської [260; 270], Л. Коваль [109], Г. Майбороди [149], Л. Мардахаєва [150; 251], А. Мудрика [161], Р. Овчарової [172], М. Шакурової [309], П. Шептенко [314] та інших, що посприяло визначенню пріоритетних напрямів підготовки спеціалістів до соціально-педагогічної діяльності.

Становлення соціального педагога як кваліфікованого фахівця – процес тривалий. Початком його є етап здобуття професійних знань, формування умінь і навичок під час навчання за обраною спеціальністю у процесі підготовки [290, с. 22].

У словнику В. Даля підготовка означає „готувати до дії, збирати, споряджати у певні строки” [70, Т.1., с. 387; 70, Т.3, с. 169]. Л. Мардахаєв визначає дефініцію „професійна підготовка” як „підготовку людини до трудового життя, забезпечення її достатнім рівнем кваліфікації, який дозволить у майбутньому ефективно працювати” [251, с. 230].

Спираючись на дослідження Б. Ананьєва [10], В. Бондаря, Л. Кондрашової, О. Мороза [258], К. Платонова, С. Рубінштейна [239], Р. Сеульського, Д. Узнадзе [287-288], процес підготовки особистості до практичної діяльності можна визначити як систему послідовних та цілеспрямованих змін у мотиваційній, вольовій та професійній сферах особистості.

Професійна підготовка соціального педагога у ВНЗ є одним із важливих стартових етапів процесу професіоналізації, що є „цілісним неперервним процесом становлення особистості спеціаліста, який починається з моменту вибору професії з урахуванням своїх інтересів, можливостей і здібностей, триває протягом усього професійного життя (збагачення досвідом, розвиток особистості засобами професійної діяльності) і завершується при припиненні професійної діяльності” [204, с. 81].

За періодизацією професійного розвитку особистості, яку запропонувала А. Трущева, професійна підготовка є другим етапом у ланцюгу освоєння людиною професії (формування професійних намірів → професійна підготовка → професіоналізація → майстерність). Нам імponує думка дослідниці, яка визначає професійну підготовку як освоєння людиною системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, позитивного ставлення, інтересу до майбутньої професії, що відбувається на трьох рівнях: психологічному (формування готовності до діяльності), інтелектуальному (засвоєння професійних знань, умінь і навичок), і соціальному (формування уявлень про соціальний статус спеціаліста, соціальне значення професії та ін.) [204, с. 82].

Інші автори (Є. Клімов, К. Базаров, Б. Єрсьомін) називають такі фази професіоналізації особистості: оптації → адепта → адаптації → інтернала → майстерності → авторитета → наставництва. Саме на фазі адепта відбувається цілеспрямоване і систематичне освоєння студентами професії, підготовка до трудової діяльності в процесі кількарічного навчання (в залежності від складності освоюваної професії) в умовах професійних навчальних закладів різного рівня [107].

Е. Зеєр розглядає професійну підготовку як обов'язковий етап професіоналізації, що сприяє формуванню професійної спрямованості, системи знань, умінь і навичок, оволодіння досвідом вирішення практичних завдань і ситуацій [90].

Отже, професійна підготовка спеціаліста є одним із початкових, базових етапів професіоналізації і становлення особистості спеціаліста.

Під професійною підготовкою соціального педагога Л. Міщик розуміє процес формування фахівця нового типу, здатного швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ і закладів соціальної роботи, на усіх рівнях управління [156].

А. Капська визначає професійну підготовку соціального педагога як сукупність загальних і спеціальних знань і умінь, які забезпечують можливість його роботи за спеціальністю. Вони набуваються в процесі теоретичного і практичного навчання у вищих навчальних закладах [96].

С. Харченко розглядає підготовку студентів до соціально-педагогічної діяльності не лише як процес, а й як педагогічну систему, що є сукупністю взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого і цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості майбутнього соціального педагога з визначеним набором моральних якостей (зокрема, демократизму, соціальної активності і емпатії), сукупністю знань, умінь, навичок, професійною спрямованістю на соціально-педагогічну діяльність, прагненням до самопізнання, саморозвитку і творчого пошуку [300, с. 18].

Ю. Галагузова оцінює якість підготовки майбутніх соціальних педагогів на сучасному етапі як неоднозначну і пов'язує це з наявністю ряду протиріч: 1) між розвитком системи соціальної освіти і недостатньою розробленістю сутності теорії соціальної педагогіки, що є основою підготовки спеціалістів; 2) між сферою практичної діяльності соціального педагога і його професійною підготовкою; 3) між необхідністю введення спеціалізацій у професійній підготовці соціальних педагогів і відсутністю єдиних критеріїв і вимог до підготовки соціальних педагогів у рамках обраної спеціалізації і методичною незабезпеченістю спеціалізації; 4) між задачами, що висувуються у ході професійного навчання та рівнем знань, умінь і навичок, особистісно-професійних якостей майбутнього соціального педагога [63].

В результаті аналізу наукової літератури доведено, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників теоретично і методологічно базується на концептуальних підходах до підготовки в цілому і соціальної освіти цих спеціалістів у ВНЗ: культурно-цивілізаційний (В. Андрущенко, Г. Костюшко, В. Луговий) [12; 101] – сприяє етнокультурній самоідентифікації майбутніх спеціалістів засобами освіти; культурологічний (Ю. Афанасьєв, Л. Дьоміна, Б. Єрасов, І. Зайцева та ін.) [101; 102] – сприяння розвитку особистості, професійної культури соціального педагога, духовного багатства, світогляду, цінностей, якими він керується у професійній діяльності; соціокультурний (В. Бех, І. Зимня, І. Зязюн, А. Капська, В. Кремень та ін.) [11; 91; 95-96; 101] – залучення особистості до культурних цінностей шляхом освіти, активізація виховного потенціалу освітнього середовища; системний (С. Архангельський, В. Беспалько, В. Загвязинський, І. Зязюн, С. Харченко та ін.)

[31-34; 83; 101-102; 127; 300] – забезпечення цілісності навчання, взаємозв'язку його із зовнішнім середовищем; особистісний (К. Альбухова-Славська, В. Серіков, В. Загвязинський, Е. Зеєр, О. Карпенко, А. Капська, Л. Міщик, С. Харченко та ін.) [83; 90; 96; 101; 156; 300] – сприяння орієнтації студента на сприйняття себе як цілісного суб'єкта професійної діяльності (саморегуляція діяльності, ініціювання та реалізація власних стратегій, активне включення у діяльність і підвищення рівня професійної компетентності); діяльнісний (В. Андрущенко, В. Бех, Л. Виготський, А. Капська, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.) [12; 11; 61; 95-96; 102; 132; 239; 250] – включення студента у різноманітні ієрархічно залежні види діяльності з метою усвідомлення багатоаспектності діяльності, проблем і потреб; соціально-педагогічний (В. Бочарова, М. Галагузова, І. Зверева, І. Мигович, Л. Міщик, В. Поліщук та ін.) [16-17; 43; 72; 87; 156; 205; 256] – сприяння творчій самореалізації особистості, засвоєнню соціокультурної реальності і соціальних цінностей, підвищенню життєвої компетентності особистості; технологічний (Г. Андреева, Р. Вайнола, І. Зверева, І. Зимня, В. Іванов, А. Капська, О. Карпенко, С. Сисоева та ін.) [10; 322; 87; 96; 91; 101] – передбачає динамічність змісту, форм і методів підготовки спеціаліста, гнучке інструментальне управління навчальним процесом у ВНЗ, практичну спрямованість, варіативність підготовки; інтегративний (В. Андреев, В. Галузинський, В. Сластьонін, І. Якиманська та ін.) [64; 100; 249] – інтеграція, взаємодоповнення дисциплін різних циклів, поглиблення фундаментальних знань, диференціація навчання, раціональне співвідношення теорії і практики.

Окреслення різних підходів до професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів дозволило нам здійснити пошук оптимальних шляхів розвитку готовності студентів до діяльності з профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, а також визначити, на основі названих підходів, специфічні підходи до підготовки фахівців цього профілю, серед яких визначаємо такі: діалектичної єдності теорії і практики (І. Ісаєва, О. Карпенко, В. Сластьонін, Є. Шиянова та ін.) [101; 156; 186; 249; 300]; трансформації навчального матеріалу відповідно до змін у пріоритетах соціальних проблем, у практиці соціально-педагогічної роботи (В. Бочарова, М. Галагузова, О. Карпенко, Л. Міщик, С. Харченко та ін.) [72; 101; 156; 256; 300]; цілісності – єдність загальнонаукової, загальнопедагогічної і спеціальної підготовки (Ю. Бабанський, П. Підкасистий, І. Підласий, В. Сластьонін) [19; 156; 248]; розвитку вищих психічних функцій людини у процесі навчання (Ю. Бабанський, В. Бондар, Є. Клімов, І. Підласий, Б. Теплов та ін.) [19; 101; 107; 148; 200; 229]; наступності – інтеграція наукового знання у цілісну систему (Б. Ананьев, Б. Бабанський, І. Козловська, Ж. Піаже та ін.) [9; 19; 100]; поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи і самостійності студентів (А. Беляєва, В. Бондаревський, Л. Занков, Т. Шамова і ін.) [85; 150; 158]; гуманістичної спрямованості педагогічного процесу (В. Андрущенко, В. Бех, Л. Міщик, В. Мясіщев, Н. Никандров, О. Потебня, В. Сластьонін) [12; 11; 102; 156; 186]; професійної мобільності (О. Дудіна, Ю. Калиновський, М. Ратнікова, Н. Хорошко, Г. Чередниченко, Н. Шамрай та ін.) [6; 49; 63; 101-102; 111]; єдності процесуально-змістових і мотиваційно-ціннісних сторін підготовки (В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, М. Лукашевич, І. Мигович та ін.) [11; 42; 96];

154]; урахування індивідуальних особливостей студентів, інтелектуального і фізичного потенціалу при визначенні змісту та методів навчання на різних етапах підготовки (Л. Виготський, О. Ковальов, А. Мудрик) [61; 102; 108; 158; 161]; стимулювання самостійної діяльності студента (А. Алексюк, Ю. Бабанський, І. Зязюн, А. Капська, М. Лукашевич, О. Мороз, Н. Ничкало, В. Омеляненко та ін.) [6; 19; 11; 97; 128; 158].

Підготовку фахівців у ВНЗ забезпечує освітній процес (професійне навчання), який досліджували такі відомі педагоги, як: М. Данілов, В. Ільїн (обґрунтовували цілісність навчання як єдність усіх його компонентів), С. Шацький, П. Блонський, С. Шаповаленко, К. Ягодинський (дослідили процес цілеспрямованого безперервного розумового розвитку учнів шляхом активного і свідомого засвоєння знань та їх практичного застосування), В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін, (теоретично обґрунтовували зміст і процес навчання), Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Махмутов, П. Підкасистий (розробляли активні методи навчання).

О. Карпенко зазначає, що освіта соціальних педагогів не просто професійна, а соціальна. Під соціальною освітою дослідниця розуміє професійну підготовку спеціалістів до роботи у соціальній сфері. Відповідно, освіта соціальних педагогів має бути спрямована не лише на формування знань і умінь, а й на розвиток гармонійної природи особистості, її гуманістичної спрямованості [101].

Організація процесу навчання під час професійно-педагогічної підготовки вимагає врахування психології віку студента. Як відзначає Б. Ананьев, у віці 17-23 роки спостерігається розвиток вербального інтелекту, тому більш важливим стає вербально-логічне навчання. Він є найбільш плідним для формування знань і умінь, наукового і професійного розвитку, удосконалення розумової культури [9, с. 3-15].

Досвід підготовки соціальних педагогів / працівників в Україні показує, що на сьогодні набувають поширення ідеї андрагогіки – принципи навчання дорослих (основоположники – К. Каппон, М. Ноулз, Е. Торндайк, Е. Ліндемман), упровадження яких у практичну підготовку спеціалістів соціальної сфери дає змогу підвищити її ефективність і краще готувати студентів до професійної діяльності, враховуючи інтереси, вікові та індивідуальні особливості студентів, базові вміння, узгоджуючи цілі і здібності кожного з об'єктивними умовами навчальної ситуації [102, с. 66-67].

Серед основних завдань педагогічної системи підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності дослідники називають: оволодіння системою знань про людину, соціальні відносини, проблеми, способи діяльності, засвоєння яких озброює студента правильним методологічним підходом до пізнавальної і практичної соціально-педагогічної діяльності [156; 186; 205; 255; 300]; набуття необхідних загально педагогічних, соціально-педагогічних, психологічних знань, що відображають основні компоненти діяльності фахівців соціальної сфери, і умінь їх раціонально використовувати у практичній діяльності [91; 95; 102; 168; 190; 205; 267; 311]; формування навичок науково-пошукової і науково-дослідної діяльності; оволодіння студентами широким арсеналом умінь, функцій соціально-педагогічної діяльності, здатністю узагальнювати і упроваджувати передовий педагогічний досвід у практику соціально-педагогічної діяльності; розвиток морально-вольових і професійних якостей особистості, компонентів свідомості, морально-етичних орієнтирів, відповідно до вимог, які висуває реальна практика і суспільство в цілому

до спеціаліста соціальної сфери [3; 33; 72; 102; 148; 158; 300]; формування творчої особистості (розвиток креативності, мотивації на інноваційний пошук, набуття досвіду творчої роботи) [14; 43; 74; 75; 77; 86; 90; 148]; розвиток ціннісно-мотиваційного компоненту, що передбачає формування в особистості переконань, ідеалів, установок, системи професійних цінностей; спрямованість майбутнього спеціаліста на соціально-педагогічну діяльність [102; 186; 200; 240; 300].

Теоретична підготовка спеціаліста є якісною характеристикою його професіоналізму. Під теоретичною підготовкою студентів у вищих навчальних закладах слід розуміти цілеспрямовані, послідовні дії, спрямовані на формування системи знань, сконцентрованих у спеціальних наукових дисциплінах, пізнавальної спрямованості студентів, наукового і практичного інтересу до оволодіння знаннями, інтелектуальних умінь та навичок, що формують впевненість, розвивають пізнавальні здібності майбутнього спеціаліста [267]. Теоретична підготовка розглядається дослідниками як своєрідна база для підвищення методико-технологічної та особистісно-психологічної підготовленості. Науково-теоретична підготовка майбутніх соціальних педагогів не зводиться до формування спеціальних знань, а передбачає їх усвідомлення, закріплення і практичне втілення. Розвиток когнітивної спрямованості соціального педагога складає базу для оволодіння ним спеціальними вміннями, професійними якостями, психосоціальною компетентністю.

В основу теоретичної підготовки спеціаліста має бути покладено принципи комплексності, використання різних методичних прийомів і засобів, послідовність вивчення з поступовим поглибленням теоретичного матеріалу, взаємозв'язок загальних і спеціальних дисциплін, корекція змісту отримуваних теоретичних знань, єдності навчальної і наукової роботи, координації науково-пошукової роботи студентів, використання технічних засобів та інтерактивних методів навчання, практичного закріплення теоретичних знань у ході практики. Відповідно, формування у студентів свідомої потреби в оволодінні системними знаннями вимагає від викладача пошуку ефективних форм і методів неформалізованого проведення академічних занять, інтегрування теоретичних знань у практичні ситуації, сприяння науково-пошуковій активності студента [156; 205].

Та, на жаль, часто досить висока теоретична озброєність випускників не підкріплюється відповідним практичним досвідом, готовністю до швидких, виважених і кваліфікованих професійних реакцій. Як відмічає Т. Молодцова, „випускники виходять із ВНЗ теоретично і психологічно підготовленими, але практично нерідко безпомічними” [3].

У концепціях підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери В. Беха [11], В. Бочарової [43], В. Васильєва, А. Капської [96], І. Миговича [154] акцент зміщується у бік стимулювання активності і самоактуалізації студентів, посилення практичного компоненту у підготовці, що сприяє озброєнню майбутніх соціальних педагогів необхідними практичними знаннями, вміннями і навичками, формуванню стійкої мотивації до активної діяльності у соціальній сфері.

Практичне професійне навчання спеціалістів є механізмом формування мотивації студентів до професійної діяльності, виступає своєрідним адаптивним чинником, допомагає студенту розвинути професійні вміння і оволодіти функціоналом професійної діяльності [102].

На жаль, на сьогодні ще відсутні концептуальні і методичні підходи до вирішення проблеми професіоналізації соціальних педагогів у контексті практичного навчання студентів. Вищі навчальні заклади змушені самотійно відпрацьовувати моделі і технології практико орієнтованого навчання, взаємодії з різними соціальними інститутами, з метою організації підготовки соціальних педагогів [101].

Результати опитування серед студентів соціально-педагогічних спеціальностей засвідчили недостатній рівень практичної підготовки спеціалістів (на цьому наголошують 83% всіх опитаних) і перенасичення навчального процесу теоретичними дисциплінами (52% опитаних). І дійсно, теоретична підготовка у ВНЗ представлена на досить високому науковому рівні і дає студентам концептуальні фундаментальні знання із загальних і спеціальних дисциплін, але практичний аспект підготовки все ще не набув ключового значення.

Слід зазначити, що значна частина студентів протягом навчання проявляє пасивність і покладається на вибір, здійснений викладачем стосовно обсягу та змісту знань і практичного наповнення навчальної діяльності. У той час як специфіка підготовки до соціально-педагогічної діяльності вимагає від студента максимальної активності у організації практико-орієнтованого навчання.

В основу практичної підготовки покладено ідеї соціального навчання, згідно якого поведінка людини є результатом поєднання зовнішніх впливів і пізнавальних процесів і формується на основі безпосереднього досвіду шляхом наслідування [161].

Чимало науковців і практиків у сфері професійної підготовки спеціалістів соціальної сфери вважають, що активно спрямована професійна практика – це найбільш важливий аспект у професійній підготовці (Р. Вайнола, М. Галагузова, А. Капська, С. Пащенко, Н. Томсон та інші) [72; 96; 186; 269; 300]. На їхню думку, лише на практиці студенти можуть зіткнутися із системою цінностей і особливим світоглядом, який характеризує професію соціального педагога [210; 95; 63].

Практика виступає системоутворюючим фактором усієї підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Це, насамперед, процес оволодіння різноманітними видами професійної діяльності, у якому створено умови для самопізнання, самовизначення студента під час виконання різних професійних ролей і формується потреба самовдосконалення [107].

Практична підготовка майбутніх фахівців – період перенесення теоретичного матеріалу на сприятливий для стимулювання пізнавально-практичної активності студента ґрунт, вироблення індивідуального професійного стилю роботи [187; 210].

З метою посилення практичного компоненту у підготовці соціальних педагогів/працівників О. Карпенко пропонує здійснювати такі заходи: 1) орієнтація теоретичних курсів на отримання знань, умінь, які потім закріплюються у практичній діяльності; 2) співвіднесення з практикою тематики наукових, творчих випускних робіт; 3) включення студентів у некомерційні проекти і програми; 4) залучення студентів до організації і проведення практично-орієнтованих досліджень у регіоні; 5) участь у проведенні науково-практичних конференцій; 6) залучення до суспільно-громадської, волонтерської роботи у соціальних організаціях [102, с. 61].

Майбутні спеціалісти, які беруть участь у реалізації соціальних волонтерських програм, заходах соціально-виховного характеру, більш впевнено пов'язують свою

діяльність із роботою у соціальній сфері, духовно зростають, розвивають професійно значущі якості, практичні уміння, виявляють активність, творчість [101].

Сьогодні багатьох науковців турбує питання розриву між теорією і практикою та усунення цієї неузгодженості шляхом їх інтеграції у єдинопіючу органічну систему. М. Бірюкова, В. Поліщук, О. Пономаренко та інші дослідники переконані, що розбалансування теорії і практики позначається на якості підготовки фахівців. Суть проблеми вбачається, перш за все, у істотних відмінностях між академічним і практичним середовищем, які ставлять перед майбутніми фахівцями досить різні вимоги (різниця між двома „субкультурами” – теоретичною і практичною; останню вчений Б. Шелдон наділяє рисою антиінтелектуальності) [102].

Цю проблему дослідники намагаються вирішити на основі концепції „перенесення акценту у навчанні”, що передбачає запуск механізмів пристосування теоретичних знань до реальної ситуації, досягнення балансу між освітою і тренінгом, навчанням в аудиторіях і на робочому місці [102, с. 66].

Таким чином, систему практичного навчання можна розглядати як структурний компонент цілісної системи вузівської підготовки, адже практичне навчання включає не лише традиційні елементи (різні види практик, цикли загальних і спеціальних дисциплін), але й спеціальні тренінги, семінари, супервізорство, обмін досвідом, методичні конференції, волонтерську діяльність, які концептуально, змістовно і організаційно пов’язані з елементами практики [102; 271].

Важливим елементом системи підготовки соціального педагога є технологічна підготовка (М. Вороніна [314], М. Галагузова [72], А. Капська [96], О. Карпенко [102], С. Харченко [300], П. Шептенко [314] та ін.). Активна технологізація соціально-педагогічної діяльності обумовлює той факт, що майбутній спеціаліст має бути технологічно грамотним і володіти широким арсеналом методів, форм, прийомів, засобів і способів управління соціально-педагогічним процесом.

Дослідники наголошують також на важливості психологічної підготовки студентів у ВНЗ (В. Андрієвська, В. Бех, Б. Вульфо́ва, Є. Клімов, Д. Леонтьєв, В. Семиченко), що спрямована на формування усвідомленої потреби майбутнього соціального педагога у знаннях, у засвоєнні теорії та технологій соціально-педагогічної діяльності; розвиток креативного мислення; уміння розуміти потреби і інтереси учня, формувати у нього позитивну мотивацію на самовдосконалення; вироблення позитивного ставлення до діяльності; сформованість професійних якостей спеціаліста тощо [61; 75; 86; 102; 107]. У зв’язку з необхідністю покращання психологічної підготовки, навчально-виховна робота у ВНЗ має створювати комфортне середовище (в університеті, на практиці) для максимального включення студента у практичну діяльність, що сприятиме розвитку комунікативності, поінформованості, професійного орієнтування, мотивації на подальшу діяльність.

З метою оптимізації процесу навчання вчені В. Бех [11], І. Зверєва [87], А. Капська [95], Л. Міщик [156], А. Мудрик [161], В. Сластьонін [186], І. Трухін та інші пропонують низку завдань, професійної підготовки соціального педагога: 1) сприяння оволодінню глибокими знаннями теорії і методики соціально-педагогічної діяльності, усвідомленню студентами соціальної значущості їх майбутньої діяльності; 2) формування особистісної позитивної установки щодо обраної спеціальності; 3) розвиток уміння випускників конструктивно проектувати

свої відносини зі спеціалістами різних напрямів і сфер діяльності, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з різними категоріями населення; 4) виховання гуманістичної спрямованості студентів, що забезпечується єдністю соціально-морального, загальнокультурного та професійного розвитку особистості в умовах гуманітаризації і демократизації педагогічної освіти.

Від аналізу науково-теоретичних основ підготовки соціальних педагогів в умовах ВНЗ логічно переходимо до проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності у напрямі профілактики адиктивної поведінки, яка методологічно і концептуально базується на основних ідеях, підходах, принципах загальнопрофесійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності. Але існує ряд специфічних рис, пріоритетів і проблем, які слід враховувати при підготовці майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників.

Ми визначаємо *„професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників”* як ступеневий процес передачі спеціальних знань, формування відповідних умінь, навичок, професійних цінностей і якостей особистості майбутнього спеціаліста, які у своїй сукупності дозволяють йому забезпечити продуктивну взаємодію з учнями старших класів у сфері профілактичної освіти та корекційної роботи з урахуванням психолого-педагогічних особливостей визначеної соціовікової категорії.

Аналіз змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів в умовах ВНЗ до роботи за напрямом профілактики наркотизації серед неповнолітніх [15; 81; 112; 145; 168; 195; 308] дозволив виявити ряд проблем організаційно-методичного характеру: труднощі у досягненні оптимального балансу теоретичної, практичної і психологічної підготовки спеціаліста-превентолога та його підготовки до інноваційної діяльності у сфері профілактичної роботи; труднощі із упровадженням сучасних освітніх технологій у вищій школі; обмеженість шляхів залучення студентів до практичної діяльності у сфері профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх; відсутність дієвих важелів впливу на формування професійної мотивації студентства; невизначеність критеріїв і способів діагностики готовності спеціалістів до превентивної діяльності (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Організаційно-методичні проблеми підготовки спеціаліста до профілактичної діяльності у ВНЗ

Проблема підготовки фахівців до профілактичної роботи з неповнолітніми представлена низкою питань і, відповідно, низкою перспектив, які можуть бути реалізовані у результаті підвищення професійної компетентності спеціалістів, зміни освітніх і соціальних пріоритетів у профілактичній роботі (рис. 2.2).

Відповідно, важливим є пошук можливостей у ВНЗ, що допомогли б у розвитку особистісно-професійного потенціалу студента, набутті досвіду практичної роботи.

Аналіз досліджень професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи дозволяє наголосити на необхідності:

- розширення спектру дисциплін, які присвячені вивченню питань профілактики адиктивної поведінки і ФЗСЖ підлітків та молоді [15; 112; 168; 204];
- збагачення змісту психолого-педагогічних дисциплін відомостями про ІТН і оволодіння методикою їх застосування у роботі зі старшокласниками [102; 195; 214];
- налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу з урахуванням особистого досвіду і професійних інтересів кожного студента [15; 195];
- переоцінки значення практики, самостійної, дослідницької роботи студентів [168];
- розширення співпраці із закладами, що реалізують профілактичну діяльність, у напрямі підготовки студентів до такої роботи [81; 112; 168; 214].

Рис. 2.2. Схема залежності ефективності профілактичної роботи з проблеми наркозалежності від якості підготовки спеціалістів

Основними *напрямами підготовки* спеціаліста до профілактичної діяльності є: превентивна робота з учнями (виховні години, позакласна робота з учнями, спеціальні навчальні курси чи факультативи, групи продовженого дня); індивідуальна і групова робота з „групами ризику” (позакласна робота та робота за індивідуальним графіком); просвітницька робота з батьками учнів (інформаційно-просвітницькі семінари, батьківські збори, спецкурси для батьків); інформаційно-методична та інформаційно-консультативна робота з педагогічним колективом (педагогічні наради, методичні години, науково-практичні семінари, спецкурси для вчителів); співробітництво із соціальними та іншими структурами щодо підвищення ефективності профілактичної роботи у закладі (взаємодія із фахівцями, пошук партнерів, донорів, керівників соціальними проектами тощо) [214; 245; 316].

Основа підготовки студента до превентивної діяльності складає теоретична підготовка – оволодіння загальними психолого-педагогічними та спеціальними знаннями, які є інформаційно-методичним підґрунтям розуміння суті адиктивної поведінки неповнолітніх, її детермінант, механізмів взаємодії умов та факторів „наркотичного ризику”, особливостей психолого-педагогічної діагностики осіб та наркогенно-орієнтованих груп, профілактичних можливостей навчально-виховного процесу на основі використання загальних та спеціальних методів корекційно-виховної роботи тощо. Спираючись на теоретичні знання, студент може орієнтуватися у профілактичній діяльності, має можливість приймати рішення, обирати способи дій і контролювати та оцінювати результати своєї роботи [168; 204].

З метою оптимального формування у студентів розуміння змісту превентивної діяльності і підготовки до неї, необхідно звернути увагу на оволодіння технологіями соціально-просвітницької, профілактико-корекційної, соціально-терапевтичної,

соціально-реабілітаційної роботи соціального педагога [159, с. 147]. Причому усі технології можуть бути апробовані студентами у різних видах практичної діяльності (напр., ділові ігри, усні журнали, „круглі столи”, розв’язання проблемних завдань, моделювання і презентація соціальних проектів, створення сценаріїв відеофільмів, аналіз відеосюжетів, наукові конференції), під час практики, у волонтерській роботі, що допоможе студентам оволодіти професійно-практичними вміннями.

Виходячи з вищезазначеного, можемо відзначити, що професійна підготовка соціальних педагогів до профілактичної діяльності реалізується на кількох *рівнях*: 1) науково-теоретичному – поглиблення теоретичної бази з проблеми наркотичної залежності неповнолітніх і ФЗСЖ); 2) психологічному – формування емоційної стійкості і психологічної готовності до роботи з проблемними категоріями старших підлітків з адиктивною поведінкою); 3) методично-технологічному – підвищення професіоналізму в організації профілактичної роботи, вміння застосовувати широке різноманіття існуючих засобів, методів і досвіду профілактики у світі).

У процесі підготовки соціального педагога до профілактичної діяльності реалізується комплекс взаємопов’язаних активно-діяльнісних, творчих, інтерактивних, саморозвиваючих освітніх технологій, що враховують специфіку профілактичної роботи як одного з напрямів діяльності соціального педагога.

При підготовці соціальних педагогів до діяльності з профілактики адиктивної поведінки старшокласників важливо орієнтуватися на багатопрофільні задачі і функції, які виконують різні соціальні служби профілактики ризикованої поведінки, допомоги алкоголе- і наркозалежним. Тому така підготовка повинна здійснюватися у тісній співпраці фахових кафедр із соціальними закладами, які займаються питаннями профілактики вживання ПАР неповнолітніми і соціально-реабілітаційною роботою та здійснюють заходи по формуванню ЗСЖ у старших підлітків. Співпраця з цими установами і службами, з метою організації ознайомчої і виробничої практики студентів, залучення студентів до волонтерської роботи дозволить у значній мірі підвищити ефективність практичного компонента підготовки таких фахівців і вмотивує їх на подальшу роботу у цій сфері.

Таким чином, професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи у ВНЗ є складним, динамічним, професійно-орієнтованим педагогічним процесом, що створює умови для формування у студента спеціальних знань, умінь і навичок у сфері профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх; а також надає можливості для оволодіння ними в процесі підготовки досвідом превентивної роботи з різними категоріями клієнтів.

Аналізуючи означену проблему, ми з’ясували, що важливим на сьогодні є питання про підвищення якості підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з профілактики наркотичної залежності серед старшокласників. Основним показником оцінки якості професійної підготовки спеціаліста є не лише аналіз і оцінка ефективності запропонованих заходів щодо покращення підготовки, а, в першу чергу, рівень готовності майбутнього спеціаліста до професійної діяльності та успішність вирішення ним професійних завдань у практичній діяльності. Виходячи з цього, одним із основних завдань освітнього процесу підготовки майбутнього спеціаліста до роботи в конкретній сфері діяльності є врахування

динаміки формування професійної готовності студента, на основі якої здійснюється кореляція підготовки і досягається гарантований результат.

На якість теоретичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи впливає зміст і структура навчальних дисциплін, а також можливості доступу студентів до сучасної науково-методичної літератури. Формування практичного аспекту підготовки витікає, в першу чергу, із можливостей професійної самореалізації студентів протягом навчання у ВНЗ. Звідси, здійснення оцінки якості підготовки студентів у ВНЗ до профілактичної роботи зі старшокласниками передбачає вивчення і аналіз трьох аспектів (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Оцінка якості підготовки майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ до роботи з профілактики наркотичної залежності неповнолітніх

Виходячи з результатів такої оцінки, можна виважено і грамотно підійти до розробки організаційно-педагогічних умов і моделі підготовки фахівця, які б усували певні недоліки підготовки і сприяли оптимізації навчально-виховного процесу у вищій школі.

Таким чином, на основі здійсненого аналізу проблеми підготовки соціальних педагогів до профілактичної діяльності можемо узагальнити:

1. Підготовка фахівців до соціально-педагогічної діяльності має здійснюватися на основі діалогізації, гуманізації, демократизації і педагогізації навчального процесу, варіативності та динамічності її форм і методів.

2. Забезпечення професійно-орієнтованого і психологічно-вмотивованого середовища навчання і підготовки студента у ВНЗ сприяє розвитку закладених у ньому природних можливостей, формуванню особистісних рис; стимулює духовну зрілість особистості, прагнення до успіху, самовдосконалення та повноцінної професійної самореалізації у сфері соціально-педагогічної діяльності.

3. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників методологічно і концептуально базується на підходах, принципах і загальних вимогах до підготовки фахівців соціально-педагогічного напрямку, але поряд з цим вимагає врахування змісту основних функцій спеціаліста-превентолога і напрямів його роботи, характеру діяльності установ, що працюють у сфері профілактики адиктивної поведінки і соціальної реабілітації наркозалежних осіб, специфіки взаємодії з учнями старших класів з урахуванням їх психолого-педагогічних особливостей тощо.

У наступному параграфі роботи ми розглянемо проблему підлітково-юнацької наркотизації і її профілактики, що становить змістоутворюючу основу підготовки майбутніх соціальних педагогів до цієї діяльності.

2.1.2. Професійна готовність соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

Вирішення проблеми профілактики має не тільки наукове, а й неабияке практичне значення, зумовлене суспільною потребою, а саме – потребою підвищити ефективність профілактичної роботи у сучасних умовах та оптимізувати підготовку майбутніх фахівців у вищих закладах освіти. На сучасному етапі однією із задач підготовки соціальних педагогів до упровадження антинаркотичної, валеологічної і здоров'язберігаючої парадигми у профілактичній освіті неповнолітніх є формування професійної готовності до профілактики наркотичної залежності серед підлітків.

Категорія „професійна готовність” є одночасно метою і результатом підготовки спеціалістів до професійної діяльності, а зміст професійної готовності – критерієм діагностики процесу підготовки. Від якості підготовки напряду залежить рівень готовності спеціаліста до виконання майбутніх професійних функцій.

Кінцевим результатом навчання і підготовки соціального педагога є формування у майбутнього фахівця професійно-педагогічної готовності до соціально-педагогічної діяльності [300, с. 46]. Усі етапи підготовки допомагають студенту рухатися від нижчого рівня готовності до вищого.

Явище готовності є предметом вивчення педагогів і психологів С. Рубінштейна [239], М. Дьяченка [75], Л. Кандиловича [77], Є. Клімова [107], Н. Кузьміної [127] та інших. Ними встановлена чітка залежність і зв'язок між станом готовності спеціаліста та ефективністю його діяльності. Проблеми розвитку особистості соціального педагога у системі професійної підготовки і досягнення ним професійної готовності розглядаються у працях М. Галагузової [72], А. Капської [95], О. Карпенко [102], О. Рєана [229], В. Сластьоніна [250], С. Харченка [300], Н. Шмельової, В. Якуніна.

У словнику В. Даля „готовність” визначено як „стан або властивості людини, готової, пристосованої до чого-небудь, яка може і бажає виконувати певну дію” [70, Т.1, с. 388]. Дослідник Л. Мардахаєв професійну готовність визначає як „суб'єктивний стан особистості, що вважає себе здатною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності і прагне її виконувати” [251, с. 229].

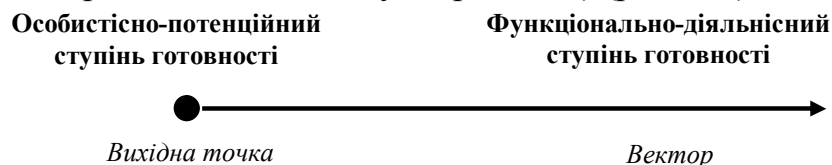
У процесі роботи із науковою літературою, ми з'ясували що погляди науковців на сутність і зміст поняття готовності різняться між собою: „особливий психічний стан, який характеризується наявністю у суб'єкта образу структури певних дій і постійним напруженням свідомості на їх виконання” (В. Сластьонін) [186]; „професійно важлива якість, психічний стан особистості, сукупність переконань, поглядів, відносин, мотивів, відчуттів, вольових і інтелектуальних якостей, знань, умінь, навичок, установка на активні, доцільні, цілеспрямовані дії” (М. Дьяченко і Л. Кандилович) [75, с. 18-19]; „відрефлексована спрямованість на професію типу „людина-людина” (І. Зимня) [91]; „установка, що спричиняє активність суб'єкта, певну форму поведінкового реагування, знаходження оптимального шляху вирішення професійних завдань” (Д. Узнадзе) [288]; „володіння педагогічною майстерністю, здатністю творчо ставитися до діяльності” (В. Щербина) [321]; „результат професійної підготовки, яка починається з професійного самовизначення, професійної освіти, виховання, розвитку,

самовиховання” (К. Дурай-Новакова) [74]; „функціональний стан, який сприяє успішній професійній діяльності” (Ф. Генів, В. Маришук) [200].

Аналіз поглядів дослідників на проблему професійної готовності виявив два ключові підходи у описі змісту цього поняття: функціональний і особистісний. Прихильники функціонального підходу (Е. Ільїн, Е. Кузьмін, Н. Левітов, В. М’ясищев, К. Платонов, В. Серіков та ін.) [106; 133; 233] характеризують готовність як певний функціональний, психічний стан, що забезпечує успішність виконання професійних дій. Прихильники особистісного підходу (Л. Вейланде, М. Д’яченко, Л. Кандибович, В. Сластьонін та ін.) [75-77; 186; 250] під готовністю розуміють інтегральне особистісне утворення, систему якостей, що забезпечують ефективність професійної діяльності фахівця.

Беручи за основу позиції дослідників, ми визначили *готовність студентів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників* як специфічну професійну характеристику особистості, яка включає наявність спеціальних знань із проблеми наркозалежності і специфіки взаємодії з учнями старшого шкільного віку у контексті профілактики, спектру умінь, які необхідні для реалізації соціально-профілактичної діяльності, комплексу індивідуально-психологічних якостей і особливостей соціального педагога, прагнення до творчого пошуку найбільш ефективних шляхів, способів, технологій профілактичної діяльності, професійної спрямованості на профілактичну діяльність, активізацію внутрішніх резервів особистості, які забезпечують ефективне професійне функціонування спеціаліста.

Якщо розглядати процес професійної підготовки з точки зору діалектики, то він являє собою постійний розвиток особистості, професійне вдосконалення, розкриття потенційних можливостей і здібностей, сходження від нижчої ступені готовності до вищої („я міг би це робити” → „я можу це робити”) (рис. 2.4)

Особистісно-потенційний ступінь готовності	Функціонально-діяльнісний ступінь готовності
<ul style="list-style-type: none"> - знання теорії і методики профілактичної діяльності, тих умінь, навичок, які необхідні для успішного виконання профілактичних завдань; - мотивація, установка, внутрішня спрямованість на діяльність; - інтерес до знань (потреба у новій інформації), пізнавальна активність; - установка на необхідність і доцільність профілактичної діяльності; - особисті якості, здібності, нахили і властивості особистості; - морально-психологічні позиції, переконання, погляди, ідеали; - натхнення і бажання здійснювати профілактичну діяльність; - прагнення підвищувати свій культурний і професійний рівні. 	<ul style="list-style-type: none"> - сконцентрованість на меті, спрямованість на результат; - певний рівень сформованості умінь і навичок профілактичної діяльності і професійних якостей соціального педагога; - творчо-пошукова спрямованість особистості; - прагнення до професійного саморозвитку і зростання; - цілеспрямованість і активність; - налаштованість на певну поведінку; - установка на активні і доцільні дії; - стимул до просування вперед; - мобілізація зусиль, діяльнісний стан; - установка на інноваційний пошук; - функціональність і мобільність спеціаліста; - бажання збагачувати свій досвід.

Рис. 2.4. Діалектичний розвиток професійної готовності спеціаліста

Формування готовності спеціаліста до соціально-педагогічної діяльності є основою розвитку його професійної компетентності. Аналіз тлумачень дослідниками дефініцій „професійна компетентність” і „готовність” виявив те, що вони близькі за змістом, що підтверджує ряд визначень дослідниками цього поняття: „інтегративне особистісно-діяльнісне новоутворення, яке представляє собою збалансоване поєднання знань, умінь і сформованої професійної позиції, що дозволяє самостійно і якісно виконувати завдання професійної діяльності і яке перебуває у відносинах діалектичної залежності з професійною спрямованістю особистості” (О. Карпенко) [101, с. 152]; „готовність виконувати трудову, професійну діяльність” (С. Максименко, Т. Щербан) [300]; „професійна підготовленість суб’єкта праці до виконання завдань і обов’язків повсякденної діяльності” (І. Підласий) [6].

Обидві дефініції, „професійна готовність” і „компетентність”, містять у собі діалектичну сутність. Основна відмінність їх у тому, що дослідники розглядають готовність переважно як „якість”, „особистісне утворення”, „психічний або функціональний стан”, а компетентність – як „здатність”, „спроможність діяти”, „рівень професіоналізму”, тобто у процесуально-динамічному аспекті.

Отже, розвиток готовності створює підґрунтя для оволодіння фахівцем професійною „компетентністю”. У контексті нашого дослідження ми використовуємо поняття „готовність”, що доцільніше застосовувати в аспекті підготовки студентів у вищих закладах освіти.

Дослідники виділяють різні критерії готовності: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінювальний (М. Д’яченко, Л. Кандибович) [75]; психологічна, науково-теоретична, практична, психофізична готовність (В. Сластьонін) [186]; мотиваційний, пізнавально-оціночний, емоційно-вольовий, операційно-діяльнісний, мобілізаційно-спрямований (К. Дурай-Новакова) [74]; професійні психологічні і педагогічні знання; професійні педагогічні уміння; професійні психологічні позиції і установки, які вимагає від спеціаліста педагогічна професія; особистісні особливості, що забезпечують оволодіння професійними знаннями і уміннями (А. Маркова) [230]; морально-психологічний, змістово-інформаційний, операційно-діяльнісний (Н. Шмельова) [96]; мотиваційний, морально-орієнтаційний, психофізіологічний, пізнавально-орієнтаційний, емоційно-вольовий, оцінювальний (О. Карпенко) [100].

Проаналізувавши зміст складових готовності, визначених науковцями, ми пропонуємо такі критерії готовності соціальних педагогів до профілактики наркозалежності серед старшокласників: теоретико-гносеологічний; функціонально-технологічний; мотиваційно-аксіологічний; персонально-квалітативний (дод. В).

Теоретико-гносеологічна готовність спеціаліста, як складова загальної професійної готовності і професійної компетентності соціального педагога у роботі з профілактики наркозалежності серед старшокласників, представляє собою наявність у спеціаліста необхідних знань зі сфери суспільних, гуманітарних, юридичних, медичних наук, отримані у процесі професійної підготовки. Безперечно, професійні знання є основою професійної культури соціального педагога. Тому вимоги до знань спеціаліста-превентолога є багатоаспектними і різноплановими. Вони обумовлені, в першу чергу, потребами клієнта, специфікою профілактичної

діяльності, характером проблематики, з якою має справу спеціаліст, сучасними тенденціями розвитку наркотизації, інноваціями у сфері профілактичної освіти.

Оволодіти знаннями означає уміти відтворити їх самостійно, скористатися ними при вирішенні різноманітних професійних задач, практичних ситуацій [300, с. 78]. Майбутній соціальний педагог у процесі навчання і професійної підготовки до профілактичної роботи має оволодіти теоретичними і методичними знаннями.

Теоретичні знання: понятійно-термінологічний апарат, що стосується проблем профілактики адиктивної поведінки учнів; історія розвитку педагогічної думки з питань антиалкогольного і антинаркотичного виховання молоді; медико-біологічні, анатоמו-фізіологічні особливості впливу різних видів ПАР на молодий організм і реакцій органів і систем на взаємодію з інтоксикантом; віково-психологічні особливості дітей старшого шкільного віку; фактори захисту і ризику втягнення у наркотичну залежність, способи їх активації і нейтралізації; особливості впливу мікросоціуму (сім'ї, школи, референтної групи) на поведінкові зміни і чуттєво-емоційну сферу особистості; соціально-економічні, демографічні, культурно-історичні причини і передумови виникнення і поширення адиктивних форм поведінки; гендерні стереотипи, які сформувались навколо традицій тютюнового та алкогольного споживання у різних народів; основні моделі профілактики, що використовуються у зарубіжній практиці та досвіду профілактичної роботи в Україні; законодавчі, юридично-правові норми, що регулюють питання розповсюдження тютюнової, алкогольної продукції і незаконного обігу наркотичних засобів, а також санкції, передбачені цими нормативними документами та інші.

Методичні знання: методика психолого-педагогічної діагностики мікросередовища і особистості дитини з проявами адиктивної поведінки; особливості профілактичної роботи з „групами ризику”, що перебувають на етапі експериментування з наркотиками; особливості та інноваційні технології профілактичної роботи зі старшокласниками; форми і методи організації змістовного дозвілля і соціальноактивної діяльності старшокласників; особливості реалізації гендерного підходу у профілактиці наркотизму; методика роботи з учнівським активом за освітньою технологією „рівний-рівному”; специфіка організації антинаркотичної профілактичної роботи за місцем проживання, у дитячих і молодіжних об'єднаннях; технології розробки профілактичних проектів; форми і методи соціально-просвітницької роботи з батьками; методика роботи з педагогічними працівниками з питань створення здорового мікроклімату у школі; методи реабілітаційної роботи з наркозалежними підлітками; особливості роботи з дітьми з сімей, обтяжених алкогольною (наркотичною) залежністю батьків та інші.

Для оцінки рівня теоретико-гносеологічної готовності студента пропонуємо використовувати такий діагностичний інструментарій:

1. Анкети самооцінки студентів та експертної оцінки (додаток К.1, К.2, К.4).
2. Опитувальник „Мої знання і уявлення про профілактичну діяльність” (додаток К.5).
3. Соціально-педагогічний диктант „Профілактика вживання ПАР” (додаток К.6).
4. Навчально-діагностичний тест „Адиктивна поведінка і профілактика” (додаток К.7).
5. Кейс-метод (додаток Ж.7).

В основі *функціонально-технологічної* готовності лежить практичний аспект діяльності з профілактики наркозалежності (сформованість методичної і технологічної грамотності: знання прийомів, способів, методів профілактичного впливу і уміння їх використовувати у роботі). Рівень функціонально-технологічної готовності залежить від інтенсивності включення майбутнього фахівця у практичну діяльність по формуванню ЗСЖ і профілактики вживання ПАР серед старшокласників. Знання, здобуті студенти, мають бути практично апробовані і закріплені функціонально, відповідно до принципу „поєднання теорії з практикою”.

Саме завдяки розвитку умінь відбувається становлення соціального педагога як цілісної особистості. Наукова категорія „професійні уміння соціального педагога/працівника” визначається дослідниками як: 1) особистісне утворення, що забезпечує успішне здійснення соціально-педагогічної роботи (Л. Алексеева, О. Бондаренко, А. Капська, Л. Міщик) [96; 101; 156]; 2) якість особистості, що функціонує як система теоретичних і операційних знань і навичок (О. Абдулліна, В. Поліщук, В. Сластьонін, С. Толстоухова) [186; 205; 249; 273; 300].

Відповідно до функціонально-технологічного критерію готовності ми визначили групи професійних умінь, якими має оволодіти майбутній соціальний педагог у процесі підготовки до здійснення профілактики:

1. Дидактичні: знаходити в наукових, публіцистичних, художніх літературних джерелах, періодичній пресі інформацію про негативні наслідки вживання ПАР та включати її до змісту основного навчального чи виховного матеріалу; відбирати та використовувати необхідну інформацію у здійсненні просвітницької роботи серед батьків і вчителів; вивчати і адаптувати передовий досвід профілактичної роботи.

2. Комунікативні: створювати довірливу атмосферу спілкування з учнем; налагоджувати співпрацю з соціальними службами, організаціями з метою інтеграції зусиль усієї соціально-виховної системи регіону; надавати консультативну і методичну допомогу батькам, вчителям, дітям і іншим особам; налагоджувати продуктивні контакти з сім'ями, де дитина вживає алкоголь чи наркотики; вирішувати і попереджувати конфліктні ситуації; добирати оптимальні засоби і прийоми спілкування з учнем, батьками, педагогічним колективом, спеціалістами.

3. Діагностичні: з'ясовувати мотиви адиктивної поведінки учня, виявляти соціально-психологічні умови та фактори „ризиків”; аналізувати сімейну ситуацію дитини з появами адиктивності; адекватно оцінювати елементи негативної молодіжної субкультури як соціально-психологічних детермінант адиктивного досвіду; визначати вплив соціального статусу учня, його внутрішньопсихологічної проблематики на появу адикцій; визначати потреби населення у проведенні профілактичної роботи; визначати домінанту серед інтересів, здібностей, життєвих планів учня; діагностувати прояви адиктивності, важковиховуваності, рівень обізнаності школярів з проблем вживання ПАР і основ ФЗСЖ; проводити моніторинг профілактичних проєктів; добирати діагностичний інструментарій.

4. Перцептивні: передбачати реакцію вихованця на виховну дію; прогнозувати можливі варіанти корекції адиктивної спрямованості учня; терпляче та чуйно ставитись до дітей „групи ризику”; прогнозувати поведінку учня у

створених педагогічних ситуаціях та ситуаціях, що виникли спонтанно; вміти відчувати внутрішній стан дитини; володіти прийомами емпатії.

5. Сугестивні: на основі власного авторитету, прикладу і аргументованої інформації переконувати учня у згубності, недоцільності обраних ним установок, ліній поведінки; створювати домінанту у системі життєвих планів та інтересів дитини; володіти психокорекційними прийомами впливу на особистість, її ціннісно-мотиваційну сферу, способами і прийомами навіювання та переконання.

6. Організаційні: планувати і організовувати профілактичні заходи; організовувати соціально-позитивну діяльність старших підлітків, залучати їх спільно з дорослими у активну просвітницьку діяльність; виступати посередником між дитиною, сім'єю, школою і соціальними службами, що надають допомогу; використовувати інноваційні методики та зарубіжний досвід у профілактичній роботі, педагогічні можливості соціуму у підвищенні авторитету ЗСЖ серед старшокласників; забезпечувати координацію діяльності організацій і спеціалістів, що працюють у напрямі профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх.

7. Рефлексивні: здійснювати самоаналіз своєї особистості як фахівця (рівня компетентності і професіоналізму), критично оцінювати адекватність і доцільність власних дій; бачити і усвідомлювати позитивні і негативні сторони своєї діяльності; аналізувати результати своєї діяльності і діяльності інших суб'єктів профілактики; будувати перспективи особистісного і професійного зростання.

8. Спеціальні (професійно-методичні): надавати як очну, так і дистанційну, індивідуальну, консультативну психолого-педагогічну допомогу дитині; застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної корекції і терапії; володіти груповими і масовими формами роботи; здійснювати педагогічне керівництво процесом виховання дітей у кризових сім'ях; надавати методичну допомогу вчителям, класним керівникам щодо активізації профілактичної роботи з учнями; здійснювати сімейний супровід і патронаж.

9. Уміння в галузі психотехніки: володіти собою, своїм тілом; уміти здійснювати самопрезентацію; контролювати свою поведінку; не допускати випадків вживання алкоголю та тютюну в присутності дітей; володіти прийомами психологічного розвантаження і саморегуляції; володіти методикою аутогенного тренування з метою вдосконалення певних характеристик особистості.

10. Академічні: розширювати науковий світогляд і сферу інтересів; займатися самоосвітою; здійснювати науково-дослідну діяльність, розробляти нові технології профілактичної роботи.

Для оцінки рівня функціонально-технологічної готовності студента пропонуємо використовувати такий діагностичний інструментарій:

1. Анкети самооцінки студентів та експертної оцінки (додаток К.1, К.2, К.4).
2. Методика „Виявлення і оцінка комунікативних і організаційних здібностей (КОЗ-1)” (додаток К.8).
3. Методика „Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності” (модифікаційний варіант Н.П. Фетіскіна) (додаток К.9).
4. Метод „навчального портфолію студента” (додаток Ж.7).

Зміст *персонально-квалітативної готовності* полягає у розвитку та удосконаленні професійних якостей спеціаліста, які б забезпечили ефективну

діяльність у майбутньому і стимулювали саморозвиток особистості. Сформованість особистісних якостей грає значну роль в структурі професійної готовності.

Виявленням і характеристикою професійно значимих якостей соціального педагога займалися такі дослідники, як В. Бочарова [43], І. Зимня [91], А. Капська [96], Л. Міщик [156], Р. Овчарова [172], Б. Шапіро [311] та інші.

Першочергове місце в системі професійних якостей соціального педагога займають вольові якості: вольова спрямованість, вольова стійкість, відповідальність, дисциплінованість, працелюбність, наполегливість, цілеспрямованість, відданість професійним цінностям, внутрішня готовність до профілактичної роботи.

Окрім цього, залучення до різних видів виховної та навчально-практичної діяльності розвиває інші групи важливих професійних якостей, таких як:

- комунікативні (автентичність, безконфліктність, толерантність, впевненість, делікатність, стриманість, психологічна гнучкість, товарицькість, переконливість);

- творчі (артистизм, креативність, винахідливість, творча обдарованість);

- організаторські (енергійність, активність, мобільність, самостійність, цілеспрямованість, менеджерські якості, ініціативність, рішучість, організованість);

- морально-етичні (гуманістичні) (співчуття, прагнення допомагати людям, любов до дитини, гуманне ставлення до людей і до людини у скруті, високий культурний рівень, вихованість, порядність, доброзичливість, людяність, милосердя, турботливість, особиста гідність, доброта, душевна теплота, висока моральність);

- інтелектуальні (логічність мислення, освіченість, ерудованість, широкий світогляд, критичність (аналітичність) мислення, допитливість);

- ділові (діловитість, компромісність, зацікавленість, конкретність, об'єктивність, володіння собою, розсудливість, компетентність і професіоналізм);

- перцептивно-рефлексивні (самокритичність, проникливість, емпатійність, психологічна гнучкість, інтуїтивність, відчуття міри).

Усі ці якості сприяють активній взаємодії з іншими суб'єктами профілактики і вихованнями, посиленню мотивації до обраної професії, творчому переосмисленню і використанню досвіду профілактичної роботи, формуванню установки на інноваційний пошук і розвитку індивідуального стилю діяльності.

З метою оцінки рівня персонально-квалітативної готовності студента пропонуємо використовувати такий діагностичний інструментарій:

1. Анкети самооцінки студентів та експертної оцінки (додаток К.1, К.2, К.4).

2. Методика „Самооцінка за методом полярних якостей” (додаток К.10).

3. Методика „Оцінка готовності і адаптованості особистості до педагогічної діяльності” (Симонов В., Дементьєва Ю.) (додаток К.11).

4. Класифікатор „Мій професійний портрет” (додаток К.12).

Мотиваційно-аксіологічна готовність передбачає „формування професійних мотивів, соціальної активності особистості, педагогічних ідеалів і цінностей, особистісну спрямованість на педагогічну діяльність, професійного обов'язку, честі і гордості за свою професію, культури педагогічного спілкування з об'єктами соціально-педагогічного впливу, потреби у професійній самоосвіті, ставлення майбутнього соціального педагога до самого себе як до суб'єкта соціально-педагогічної діяльності” (В. Сластьонін) [248]. Формування мотиваційно-аксіологічної готовності забезпечується включенням студентів у превентивну

діяльність, активізацією антинаркотичних установок у студентів і формуванням на цій основі бажання здійснювати профілактичну роботу; збудженням протиріччя між досягнутим і необхідним рівнем готовності до цього виду професійної діяльності, що є рушійною силою професійного становлення майбутнього спеціаліста.

Мотив (від фр. *motif* – приводити у рух, штовхати) – спонукання до дії, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості (інстинкти, інтереси, цілі, установки, ідеали, потяги, емоції, спрямовані на певний об'єкт тощо) [251, с. 159; 290, с. 264].

Мотиви лежать в основі мотивації (лат. *motivatio* – рухливий) – це внутрішній поштовх людини до дії [55]; „зовнішнє чи внутрішнє спонукання людини чи соціальної групи до активної діяльності під час досягнення індивідуальних та (або) спільних цілей; сукупність стійких мотивів, прагнень, що визначають задачі, зміст і характер діяльності” [251, с. 159]; „усвідомлювані або неусвідомлювані психічні фактори, що спонукають індивіда до певних дій” [310, с. 264]; відносно стабільна система мотивів, яка визначає поведінку соціального суб'єкта” [262, с. 186].

Поняття мотивації дослідники розглядають переважно з двох позицій: як таке, що становить систему факторів, що детермінують поведінку (А. Адлер, А. Маслоу, В. Франкл та ін.) і як характеристику процесу, що стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні (Е. Лоуер, Л. Портер, Х. Хекхаузен та ін.) [54].

Залучення студентів до участі у волонтерській роботі, науково-творчих товариствах та інших заходах, що дозволять максимально споріднити студентів з їх майбутньою професією, сприяє розвитку внутрішньої мотивації до діяльності.

Важливою є також гуманістично-ціннісна орієнтація особистості фахівця. У визначенні поняття „ціннісні орієнтації” ми керуємося точкою зору відомого філософа А. Здравомислова, який зазначає, що „сукупність складених і стійких ціннісних орієнтацій утворюють свого роду вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, прийнятність певного типу поведінки і діяльності, виражену у спрямованості потреб та інтересів. Ціннісні орієнтації виступають важливим фактором, що обумовлює мотивацію дій і вчинків особистості” [89, с. 117].

Ціннісні орієнтації спеціаліста у професійній діяльності визначають, координують поведінку та ставлення особистості до своєї професії, клієнтів соціально-педагогічної діяльності; формують почуття відповідальності, прагнення внести у свою роботу певні елементи креативності, розширювати соціальні контакти, саморозвиватись тощо [89; 243; 292; 328]. Для соціального педагога, що працює у напрямі профілактики вживання ПАР, найвищими цінностями є: цінності людського життя, здоров'я, благополуччя, спілкування, прагнення допомагати учням з адиктивною спрямованістю у подоланні їх негативних схильностей.

Мотивація до діяльності і ціннісний апарат особистості є тим фундаментом, на якому базуються усі інші надбудови (знання, уміння, професійні якості) (рис. 2.5). Чим міцнішим і ширшим буде фундамент, тим вищою і стійкою буде будівля. Якщо майбутній спеціаліст вмотивований до діяльності і основою його мотивів є власні переконання, цінності, то він відчуватиме потребу в оволодінні професійними знаннями і уміннями і намагатиметься досягти високих результатів у цьому.

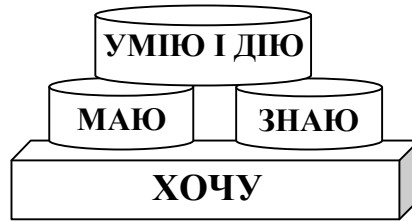

Рис. 2.5. Мотивація у структурі професійної готовності соціального педагога

Згідно рисунку, цеглина з написом „Хочу” – це основа діяльності – мотивація, (мотиваційно-аксіологічний критерій готовності). Надбудови „Маю” і „Знаю” – це спектр загальнонаукових і спеціальних знань та професійних якостей, які необхідні спеціалісту для оволодіння і ефективного застосування тих чи інших вмінь. На цих базисах виростає надбудова „Умію і Дію” як можливість діяти в руслі тієї діяльності, яка цікавить людину, тобто формуються практичні уміння і навички, які відпрацьовуються у навчальній ситуації і закріплюються у професійній діяльності (волонтерстві, стажуванні, штатній роботі спеціаліста соціальної установи).

Аналіз досвіду роботи соціальних педагогів у профілактичній сфері, дав можливість окреслити сукупність професійних цінностей і мотивів соціального педагога, що займають провідне місце в ціннісно-мотиваційній сфері спеціаліста, що працює зі старшокласниками у напрямі профілактики. Ми розподілили їх на групи:

1. Професійна етика і ставлення до клієнта. До цієї групи віднесено цінності і мотиви, пов’язані із професійним ставленням соціального педагога до вихованців, дітей і сімей „групи ризику”, наркозалежних клієнтів, суб’єктів профілактики.

Головними цінностями і мотивами для спеціаліста у цій групі є: повага до людей незалежно від їх соціального статусу, психофізіологічного стану; бажання допомагати людям і підтримувати їх у складних життєвих обставинах; визнання унікальності і неповторності кожної людини (дитини); толерантне ставлення дотримання педагогічної етики у взаємовідносинах з учнями; визнання особистісного зростання вихованця, перевиховання і позитивних змін поведінки як мети і пріоритету профілактичної діяльності соціального педагога; бажання працювати з дітьми „групи ризику” (важковиховуваними учнями, девіантними підлітками); прагнення розвивати позитивне в людині.

У процесі підготовки формування ставлення до клієнтів і розвиток професійної етики здійснюється шляхом включення в процес підготовки студентів різних тренінгових занять, вирішення і обговорення педагогічних ситуацій, залучення студентів до практичної роботи з клієнтами профілактичної роботи.

2. Антинаркотичні установки і соціально позитивна спрямованість. До цієї групи належать цінності і мотиви, які формують особисте ставлення майбутнього соціального педагога до вживання ПАР. На нашу думку, сформованість антинаркотичних установок у студентів є важливим індикатором їх ставлення до вживання тютюну, алкоголю та наркотиків, їх здатності здійснювати соціально-виховний вплив на вихованців, вирішувати власні проблеми і проблеми клієнтів. Адже людина, яка сама не веде ЗСЖ і не має глибокого переконання у згубному

впливові ПАР на фізичне, духовне, психічне, соціальне, інтелектуальне здоров'я людини, не викликатиме довіри, не зможе бути позитивним прикладом для вихованців, впливати на їх світогляд, сформувані безпечну модель поведінки.

Таким чином, до другої групи цінностей і мотивів ми відносимо: відсутність інтересу до вживання ПАР, сформованість антинаркотичних установок; підтримання ЗСЖ, змістовне проведення дозвілля, активний відпочинок; повага до закону і дотримання правових норм поведінки; усвідомлення пріоритетів безпечної, здорової поведінки і прагнення розвивати позитивні інтереси в учнів; бажання допомагати дітям позбавитись від шкідливих звичок; прагнення викоринювати „соціальне зло” (долати негативні соціальні явища); цінність людського життя, здоров'я, прагнення до його збереження і зміцнення.

У рамках системи підготовки студентів – майбутніх соціальних педагогів – формування антинаркотичної установки заключається в активізації участі студентів у різних акціях і масових заходах щодо підтримки молодіжного руху за здоровий спосіб життя; залученні студентів до участі у творчих, мистецьких колективах навчального закладу; виконанні студентами творчих письмових робіт; проведенні діагностики сформованості антинаркотичної установки серед студентів; проведенні семінарських занять і виховних годин з проблем формування ЗСЖ і визначенню ролі особистості соціального педагога в профілактиці наркотизації серед учнів.

3. *Ставлення до профілактичної діяльності і саморозвиток.* Визначення окремо цієї групи обумовлено важливістю розвитку свідомого, відповідального ставлення майбутнього спеціаліста до професійної діяльності.

Визначаємо провідні цінності і мотиви ставлення до профілактичної роботи: особистісно-орієнтоване ставлення особистості до своєї професії; індивідуальний підхід до діяльності, прагнення до професійного творчого пошуку, внести у свою роботу елементів креативності; стремління до професійного самовдосконалення і саморозвитку; визнання своєї діяльності як важливого засобу самореалізації і самоствердження; усвідомлення особистісної і соціальної значущості обраної професії; розуміння актуальності і складності соціально-педагогічної профілактики наркозалежності серед неповнолітніх, пріоритетності цієї роботи у сучасних умовах; активна громадська позиція; прагнення до професійного зростання; готовність підтримувати імідж і авторитет своєї професії; бажання працювати з учнівським контингентом щодо профілактики адиктивної поведінки; почуття відповідальності і професійного обов'язку; прагнення підвищувати свій рівень професійної компетентності у роботі з профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх.

З метою оцінки рівня мотиваційно-аксіологічної готовності студента пропонуємо використовувати такий діагностичний інструментарій:

1. Анкети самооцінки студентів та експертної оцінки (додаток К.1, К.2, К.4).
2. „Мотивація професійної діяльності” (К. Замір в модифікації А. Реана) (додаток К.13).
3. „Задоволеність обраною професією” (А.А. Реан; модифікація методик В.А. Ядова, Н.А. Кузьміної) (додаток К.14).
4. Анкета „Цінність здоров'я і орієнтація на здоровий спосіб життя” (додаток К.15).

5. Опитувальник професійної готовності ОПГ (методика Л. Кабардової) (додаток К.16).

6. Тест Дж. Голланда на визначення професійної спрямованості особистості (додаток К.17)

Формування усіх цих складових сприяє підвищенню рівня психолого-педагогічної готовності майбутнього соціального педагога до здійснення профілактики з різними категоріями дітей. Відповідно до критеріїв готовності ми сформулювали основні показники готовності.

Показники обізнаності і пізнавальної активності дозволяють визначити глибину теоретичного знання студентами проблеми підлітково-юнацької наркотизації та специфіки профілактичної роботи зі старшокласниками та іншими об'єктами профілактичного впливу. Це інформація, якою володіють студенти і яка усвідомлена ними з питань формування наркозалежності старшокласників, факторів соціального середовища, психофізіологічних і соціально-педагогічних особливостей учнів старшого шкільного віку, що можуть повпливати на розвиток адиктивних форм поведінки у неповнолітніх. Спираючись на ці знання, студент може оволодіти методами і технологіями профілактичної роботи, глибше розібратися у проблемі наркотизації серед неповнолітніх, пріоритетах і проблемах профілактичної освіти, має можливість об'єктивно оцінювати ситуацію, приймати рішення, обирати способи дій, контролювати і регулювати ці дії та аналізувати результати своєї роботи. У цьому контексті спеціальні знання є основним будівничим матеріалом для оволодіння практичними вміннями і професійною компетентністю.

Відповідно *показника технологічності* ми оцінюємо сформованість у студентів умінь і навичок роботи зі старшокласниками, які дозволяють обрати спосіб ефективного виконання функцій профілактичної діяльності, протидіяти негативним факторам, несприятливим соціальним обставинам, які впливають на появу адиктивності особистості, долати труднощі на шляху досягнення позитивного профілактичного результату, максимально використовувати соціально-педагогічні ресурси для вирішення проблем учнів чи з метою організації навчально-виховного впливу на них.

За допомогою *показників професійної спрямованості* ми можемо діагностувати наявність стійких соціальних цінностей, глибину професійної самосвідомості, усвідомлення студентом своєї ролі як майбутнього фахівця з профілактики і формування ЗСЖ молодого покоління. Існування внутрішнього переконання у тому, що діяльність з профілактики адиктивності і формування безпечної поведінки учнівської молоді є соціально важливою і гуманістично спрямованою діяльністю, є базою для оволодіння професійною компетентністю спеціаліста до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, виникнення усвідомленого прагнення до професійної самореалізації у цій діяльності. Безпечна, здорова, свідома поведінка, сформованість світогляду, упорядкована система ціннісних орієнтацій – основа мотиваційно-аксіологічної готовності спеціаліста.

Особистісні показники дозволяють діагностувати наявність інтелектуальних, організаторських, лідерських, ділових та інших якостей студента, необхідних для роботи у сфері профілактики з різними категоріями осіб. Для спеціаліста важливим є знання і внутрішнє прийняття моральних норм поведінки і діяльності згідно

поставлених цілей і задач, можливостей і засобів профілактичної роботи. Прагнення студента до удосконалення своїх професійних якостей є ознакою його професійного становлення і розвитку. Ми визначаємо окремо цей критерій з тих міркувань, що студент, який володіє набором знань, широким спектром умінь і орієнтований на профілактичну роботу, але не має відповідних якостей, які необхідні спеціалісту цього профілю, не зможе на високому професійному рівні виконувати свої функції.

Зважаючи на різні темпи формування готовності студентів до профілактичної роботи зі старшокласниками, нами виділено такі рівні її сформованості:

- *особистісно-орієнтований* (високий) – характеризується сформованістю системи знань із проблеми профілактики наркотичної залежності, високим пізнавальним інтересом, позитивною динамікою розвитку умінь, здатністю до інноваційної діяльності, глибоким переконанням у важливості превентивної діяльності в сучасних умовах, дотриманням професійної етики у роботі з клієнтами;

- *нормативно-свідомий* (достатній) – характеризується засвоєнням достатнього об'єму інформації з визначеної проблеми, відносною самостійністю у реалізації профілактичної діяльності; включенням у різні види роботи під дією зовнішніх стимулів, адекватним застосуванням умінь у конкретній ситуації і прагненням до їх удосконалення, баченням особистісних перспектив розвитку;

- *адаптивно-базовий* (середній) – характеризується базовими знаннями на рівні основних понять і категорій без чіткого розуміння суті та зв'язків між ними, обмеженим досвідом у реалізації діагностичних, організаційних, консультативних та інших умінь у практиці превентивної діяльності, епізодичним проявом інтересу до роботи у сфері профілактики, психологічною неготовністю до такої роботи;

- *інтуїтивно-відтворювальний* (нижче середнього) – характеризується фрагментарними знаннями без їх осмислення, інтуїтивним реагуванням у ситуаціях практичної дії без опори на досвід і знання, невпевненістю, відсутністю інтересу до профілактичної роботи, несформованістю професійно важливих якостей;

- *критичний* (низький) – характеризується поверховістю знань із проблеми і відсутністю інтересу до їх опанування, невідпрацьованими вміннями, що сформовані на примітивному рівні, несамостійністю; психоемоційною інертністю, незацікавленістю у результатах навчально-практичної діяльності, відсутністю мотивації до профілактичної роботи, адиктивними проявами у поведінці.

Готовність до роботи у сфері профілактики не виникає сама собою – вона розвивається, формується, внаслідок набуття людиною знань, досвіду, умінь і навичок практичної діяльності, якостей, позитивної спрямованості на діяльність, усвідомлення потреб і мотивів. Тому підготовку фахівців для роботи у профілактичному напрямі, ми пропонуємо розглядати як складний, розгорнутий у часі процес, що передбачає проходження студентами послідовних етапів на шляху формування професійної готовності (оволодіння теоретико-методологічним, практико-технологічним арсеналом засобів профілактики наркотичної залежності учнів, розвиток психолого-педагогічної компетентності, здатності до самостійного, творчого вирішення професійних завдань) (рис. 2.6):

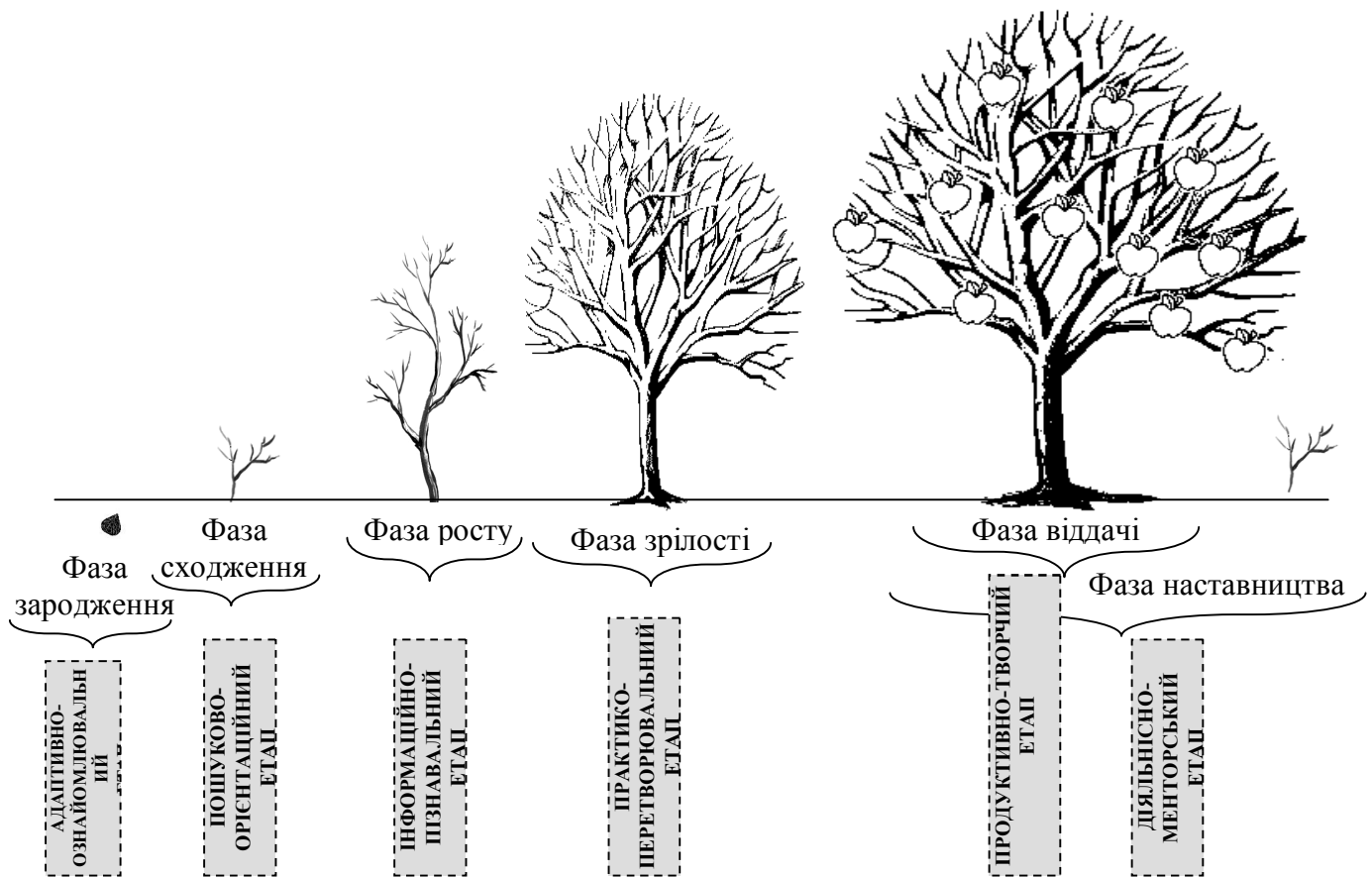

Рис. 2.6. Етапи професійного зростання студента в процесі їх підготовки до профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх

Адаптивно-ознайомлювальний етап (фаза зародження) передбачає знайомство студента із профілактичним напрямом діяльності соціального педагога, розвиток соціально-професійної сенситивності студентів. Усі можливості і професійні здібності студента у цій фазі ще не розвинені і перебувають в латентному стані. Студент починає знайомитися зі специфікою профілактичної роботи, соціальним підґрунтям такої діяльності, місцем профілактичної функції у системі функціоналу діяльності спеціаліста, із закладами, які реалізують заходи з профілактики тощо. Основними формами роботи на цьому етапі є діалогічні форми роботи, екскурсійна діяльність, творчі форми, які залишають у студентів позитивні, емоційно насичені враження і сприяють появі зацікавленості у роботі. Важливою у професійному плані є проведення ознайомчої практики студентів, яка орієнтує на профілактичну роботу, дає можливість отримати досвід спілкування з фахівцями.

Пошуково-орієнтаційний етап (фаза сходження) характеризується появою професійного інтересу і особистої зацікавленості у роботі, пов'язаній з профілактикою адиктивної поведінки. Він є складним у тому плані, що студент мусить зорієнтуватися у колі наукових проблем, які його цікавлять, набути досвіду роботи з науковою і спеціальною літературою, навчитись організовувати свій навчальний процес, бачити можливості для свого професійного розвитку. Процес формування готовності до професійної діяльності майбутнього соціального педагога здійснюється на цьому етапі як навчально-пошуковий процес. Сприймаючи

змістовий аспект діяльності, студенти мають змогу виявити основоположні функції превентивної діяльності соціального педагога.

Інформаційно-пізнавальний етап (фаза росту) – це активний період розвитку студента, засвоєння ним широкого масиву інформації, здійснення самостійної пошукової, теоретико-аналітичної роботи. Головне завдання – розвиток соціально-професійної перцепції майбутніх соціальних педагогів. На цьому етапі студенти апробують різні технології, вступають у контакти зі службами і організаціям, що працюють у сфері профілактики, набувають початкового досвіду роботи з клієнтами. На цьому етапі доцільно застосовувати комунікативні тренінги, тренінги самопізнання, особистісного зростання, дискусії і диспути, „круглі столи”, студентські конференції, спілкування зі спеціалістами, які можуть детально висвітлити особливості того чи іншого напрямку превентивної роботи.

На *практико-перетворювальному етапі* (у фазі зрілості) студент набуває умінь практичної діяльності, розвивається як майбутній фахівець, приміряє на себе роль спеціаліста і прагне до удосконалення своїх умінь і навичок. На цьому етапі відбувається пошук способів трансформації узагальненої інформації через призму операційної, технологічної структури профілактичної діяльності, тобто через реалізацію конкретних технологій і методів профілактики та проектування змісту конкретної діяльності. Навчальний процес має бути максимально технологізований, що дасть можливість студентам оволодіти сучасними технологіями профілактичної роботи і апробувати їх у комфортному середовищі та у реальних ситуаціях професійної взаємодії. На цьому етапі важливим є проходження студентами виробничих практик, які передбачають активну участь студентів у творенні себе як майбутніх фахівців. Особлива увага звертається на удосконалення у студентів навичок комунікації з проблемними старшокласниками, міжінституціональної взаємодії, ділового спілкування, навичок соціального проектування і моделювання діяльності соціального педагога у конкретних умовах і з конкретним клієнтом.

Продуктивно-творчий етап (фаза віддачі) передбачає розвиток професійної творчості, соціально-професійного мислення, індивідуального стилю діяльності спеціаліста, самостійний пошук студентом можливостей для практичної діяльності, підвищення результативності роботи, розвиток професійної ініціативи, активна діяльність у обраному напрямі діяльності, свідоме ставлення до своїх професійних обов'язків, мотивація до подальшого професійного самовдосконалення. У студента формується цілісне уявлення про доцільність, роль, можливості та особливості соціально-профілактичної роботи, навички управління складними соціальними процесами, відшліфовуються професійні уміння, студенти активно включаються у різноаспектну дослідницько-експериментальну роботу.

Діяльнісно-менторський етап (фаза наступництва) характеризується високим рівнем професійної компетентності студента. Це етап, який є вищою формою розвитку студента у ВНЗ, коли він є достатньо кваліфікованим у діяльності, яку здійснює, і може виступати наставником і радником для менш досвідчених студентів. Такі студенти самостійно організують соціальні акції, залучаючи до них своїх товаришів, і керують ними, допомагають викладачам у проведенні виховної роботи зі студентами, активно співпрацюють із соціальними організаціями і службами міста і залучають до знайомства і співпраці інших студентів. Вони

можуть проводити творчі практичні заняття із застосуванням різних інформаційно-практичних технологій, передаючи свої знання і уміння молодшим студентам.

Більшість досягають фази зрілості і менше – фази віддачі. На фазу наставництва, зазвичай, переходять лише одиниці. Такий розподіл за етапами звісно ж умовний, тому що кожен студент в залежності від індивідуальних особливостей і умов може повільніше або швидше переходити на інший етап.

Отже, у цьому параграфі ми розглянули сутність професійної готовності, як мети і результату підготовки спеціаліста у ВНЗ; показали зв'язок готовності з компетентністю; окреслили зміст готовності соціального педагога до профілактики наркозалежності серед старшокласників; охарактеризували критерії готовності (теоретико-гносеологічний, функціонально-технологічний, персонально-квалітативний, мотиваційно-аксіологічний), визначили показники їх оцінки.

Розуміння готовності як діалектичного і динамічного процесу професійного становлення спеціаліста, дозволило нам визначити етапи професійного зростання студента у процесі його підготовки у ВНЗ до профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх. Це дало нам змогу отримати більш чітке уявлення про потреби студента на кожному з етапів професійного розвитку, з метою розробки організаційно-педагогічних умов, які б максимально йому сприяли.

Таким чином, аналіз літературних джерел з проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників показав панування думки про те, що ефективність діяльності спеціаліста у цьому напрямі залежить від рівня професійної готовності і компетентності, яка виражається у теоретико-гносеологічній, функціонально-технологічній, мотиваційно-аксіологічній і персонально-квалітативній готовності.

2.2. Моделювання професійної підготовки майбутнього соціального педагога до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

Цей параграф монографії присвячено проблемам моделювання професійної підготовки майбутнього соціального педагога у вищих закладах освіти до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників та обґрунтування організаційно-педагогічних умов, шляхів та засобів професійної підготовки спеціалістів, які уможливають ефективність упровадження моделі.

Така моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, на нашу думку, повинна відповідати сучасним освітнім стандартам, кваліфікаційним вимогам до фахівців цього напрямку діяльності, інноваційним трансформаціям в системі вищої освіти та потребам студентів у професійному саморозвитку, і враховувати соціальні пріоритети щодо зниження масштабів і тенденцій зростання проблеми наркотизації серед підлітково-юнацьких груп, специфіку діяльності спеціаліста, що реалізує превентивну функцію, завдання ЗОЗ у здійсненні соціальної просвіти, корекції і профілактики цього явища.

Моделювання – метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю). М. Горячкова визначає моделювання як „побудову принципової схеми, що відображає реальний педагогічний процес або явище” [83]. Моделювання, тобто

перенесення результатів, одержаних у ході побудови та дослідження моделей, на реально існуючий предмет чи явище, базується на тому, що модель у певному значенні відображає окремі його сторони, уточнюючи певні характеристики і пропонуючи найбільш раціональні способи побудови сконструйованого об'єкта.

У педагогіці в основному застосовується моделювання як метод пізнання (Б. Глинський, Л. Зазуліна, В. Краєвський, П. Сікорський, І. Фролов, В. Штофф). Виявляється тенденція збільшення масштабів його застосування у моделюванні педагогічних процесів (М. Горячкова, А. Новіков, Н. Михайлова). Доцільність та ефективність використання методу моделювання у педагогічній науці обґрунтовано у працях В. Афанасьєва, В. Венікова, Б. Глинського, В. Монахова та інших.

Структурно-організаційні частини моделі описують логіку взаємодії предмета та суб'єкта моделювання і освітнього середовища, в якому взаємодіють всі учасники навчального процесу. Результатом моделювання є створення моделі.

З наукової і методичної точки зору, модель є теоретичною конструкцією, що описує, відображає певну діяльність, процес сукупність характеристик і зв'язки між ними [192]. Модель (від англ. *model* – шаблон, макет, зразок, зменшена або спрощена копія) – речова, знакова та уявна система, що відтворює, імітує, відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи (та) характеристики об'єкта дослідження. Модель виступає як своєрідний інструмент пізнання, який дослідник ставить між собою і об'єктом і за допомогою якого вивчає об'єкт, що цікавить його. Модель використовується для одержання нових знань про об'єкт дослідження [55]. В.А. Штофф визначив модель як мисленнєво представлену або матеріально реалізовану систему, яка відображає або відтворює об'єкт дослідження і може заміщувати його, даючи досліднику нову інформацію про цей об'єкт [101].

Модель, у якій представлено такі компоненти як зміст освіти, структура навчального процесу, система методів, технологій навчання, є „моделлю підготовки спеціаліста” [101]. Модель підготовки спеціаліста у загальному вигляді являє собою схематичне вираження обсягу та структури соціальних, спеціально-професійних, організаційно-управлінських, морально-етичних знань, властивостей і навичок, необхідних для трудової діяльності, що знаходить своє відображення у змісті документів, котрі регламентують відповідну організацію навчального процесу [255].

Модель підготовки соціального педагога передбачає теоретичне, організаційно-методичне та науково-технологічне забезпечення професійної підготовки студентів ВНЗ до соціально-педагогічної роботи. О. Карпенко пропонує розглядати модель як ідеальне відображення реальних процесів, що протікають у системі педагогічної освіти [102, с. 14].

При побудові моделі передбачалось розв'язання низки питань: визначення основних параметрів моделі підготовки спеціаліста на гіпотетичному й дослідницькому рівнях; відбору, конструюванню, стандартизації комплексу методик для формування моделі; розробки методичних шляхів прогнозування навчально-виховного процесу та їх реалізації при створенні конкретної моделі [290].

Розроблена нами модель підготовки фахівця є розгорнутим у часі педагогічним процесом, побудованим на ідеях цілісного підходу до розвитку особистості майбутнього спеціаліста, що реалізується шляхом доцільного вибору освітніх

технологій, форм і видів практичної діяльності студентів, стратегій і підходів до самореалізації і самовдосконалення студента і їх раціонального поєднання у єдиний комплекс педагогічних впливів, що забезпечать формування високого рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи (рис. 2.7).

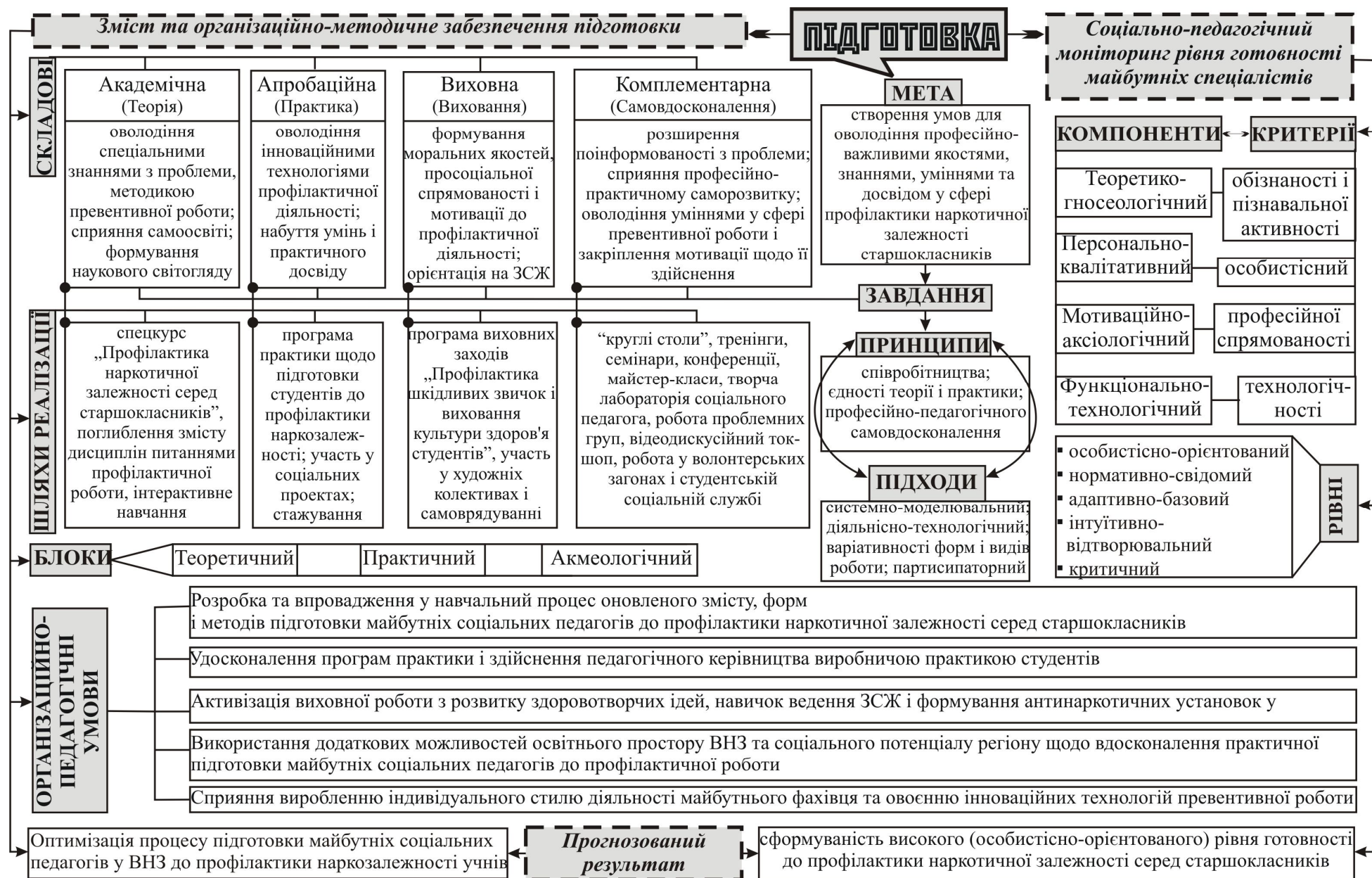

Рис. 2.7. Модель професійної підготовки соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

Запропонована модель включає у себе мету, завдання, підходи, принципи до підготовки, зміст підготовки, коло теоретичних знань, перелік педагогічних умінь і навичок, інтегративні професійно-особистісні якості, складові підготовки, форми і види діяльності, що упроваджуються у роботі зі студентами, організаційно-педагогічні умови підготовки, критерії, показники, рівні готовності студента до профілактичної роботи та інше. Вона моделює результат, який необхідно досягти у процесі навчання і виховання у ВНЗ та самостійної практичної діяльності студентів.

У процесі розробки моделі професійної підготовки майбутнього соціального педагога до профілактичної роботи ми враховували ряд важливих методологічних і педагогічних позицій: по-перше, моделювання професійної готовності неможливо розглядати поза професійною діяльністю без врахування взаємозв'язку особистості і діяльності; по-друге, модель готовності спеціаліста повинна бути чітко структурована і відображати логічні зв'язки між усіма її структурними частинами; по-третє, модель повинна відображати базові характеристики особистості, які формуються у процесі підготовки, з метою здійснення моніторингу готовності, розкривати компоненти і зміст освіти, навчально-виховне та організаційно-методичне забезпечення підготовки; по-четверте, моделювання професійної підготовки спеціаліста повинне дати можливість ВНЗ розробити на його основі нові підходи, удосконалити програми навчальних курсів і практики, створити додаткові умови і можливості для самореалізації студента, розробити засоби педагогічного управління професійним становленням майбутнього фахівця [96; 128; 135; 229; 255].

Аналіз сучасних *підходів до підготовки педагогічних працівників дозволив визначити основні з них, які відображені у моделі підготовки майбутнього соціального педагога до профілактичної роботи:*

1. Міждисциплінарний (Н. Пихтіна, М. Малькова) поєднання різних блоків дисциплін: медико-біологічних, соціальних, психолого-педагогічних, гуманітарних, філософських; а також, розширення спектру спеціальних дисциплін і спецкурсів, присвячених питанням організації профілактики і навчання основам ЗСЖ, які б допомогли майбутньому спеціалісту глибше зануритись у проблему і набути вузькоспеціалізованих умінь і навичок [145; 195].

2. Комплексно-інтегративний (М. Іванчук, В. Ільченко, С. Гончаренко) передбачає зв'язок теоретичного навчання з практичною підготовкою; використання усіх можливостей освітнього простору ВНЗ і навчальних ресурсів регіону у підготовці. Інтеграція змісту і форм навчально-практичної діяльності дає змогу охопити важливі питання проблеми наркотизації цілісно і різнобічно [156; 205].

3. Системно-моделюючий (Т. Браже, Н. Запрудський, Л. Міщик, М. Малькова, Н. Кузьміна) передбачає стимулювання активності особистості мабутнього соціального педагога у розвитку готовності за усіма критеріями, організацію процесу підготовки як певної системи навчально-виховного впливу, що передбачає розвиток професійної компетентності спеціаліста [127; 145; 156].

4. Діяльнісно-технологічний (С. Архипова, В. Беспалько, І. Богданова, І. Зверєва, Л. Коваль, О. Пехота, І. Прокопенко, Е. Холостова) передбачає пряму залежність ефективності підготовки від активності самих студентів і від рівня оволодіння технологіями просвітницької діяльності. Мова йде про особливу форму активності, яка б дозволила студенту в спеціальній ситуації не лише усвідомити і

переоцінити зміст профілактичної діяльності і явищ наркотизму, але і активно повпливати на ситуацію, отримувати прогнозований соціальний результат в процесі власної практичної діяльності [16; 33; 109; 190].

5. Професійно-спрямований (Н. Назаренко, О. Карпенко, В. Сластьонін, Ю. Поліщук) передбачає формування спеціальних умінь, перехід майбутнього фахівця від одного стану професійного розвитку (рівня готовності) до іншого, більш високого, у процесі практичної діяльності [100; 205; 206; 250].

6. Підхід варіативності і гнучкості різних форм і видів діяльності, до яких залучаються студенти у процесі їхньої підготовки до профілактики вживання ПАР підлітками (О. Карпенко, О. Цимбал, Б. Шапіро), передбачає побудову такої системи професійної підготовки, при якій зміст навчання і шляхи досягнення цілей освіти відповідали б індивідуальним потребам і можливостям студента; надання можливості кожному студенту визначати логіку оволодіння навчальним матеріалом, яка найбільш відповідає рівню його актуального розвитку (враховуючи проблемні зони і пріоритетні напрями професійного самовдосконалення) [101; 311].

7. Підхід науковості (С. Архангельський, Ю. Бабанський, І. Підласий,) означає, що вивчення дисциплін повинно будуватися таким чином, щоб існували міжнаукові зв'язки, а практичний досвід у сфері профілактичної роботи студентів постійно активізовувався і усвідомлювався з різних поглядів і наукових позицій [19; 300].

8. Особистісно-орієнтований (В. Антонюк, В. Бех, А. Бондар, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, С. Подмазін, Ю. Поліщук, В. Сластьонін, І. Якиманька) передбачає поєднання виховання та навчання у єдиний процес розвитку, підготовки, підтримки майбутнього фахівця на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, партнерства, співпраці і гуманізації взаємин викладача і студента, включення студента в творчу діяльність, індивідуалізації освітньо-виховних впливів. Навчально-практична діяльність кожного студента, зацікавленого проблемами антинаркотичної профілактики, має бути організована і скерована викладачем (допомога у визначенні теми наукової роботи, яка б висвітлювала певний аспект профілактичної діяльності, залучення до участі у студентських об'єднаннях, клубах, службах, які займаються профілактикою наркотизації в молодіжному середовищі, надання додаткових завдань, які б зміцнювали теоретичну базу, вдосконалювали вміння і розширювали сферу зацікавленості проблемою) [11; 127; 158; 205].

9. Індивідуально-творчий (М. Малькова, Л. Міщик, В. П'ятунін та ін.) націлює сучасну педагогічну освіту на особистісний рівень, забезпечує виявлення і формування у студентів творчої індивідуальності. Продуктивності професійної підготовки можна досягнути, лише орієнтуючись на особистісний потенціал студентів, творче начало, формуючи креативне мислення і неповторний, унікальний, неординарний, нетрадиційний підхід до профілактичної просвіти [145; 156].

10. Партисипаторний (В. Оржеховська) або підхід активної участі. Ми використовуємо цей підхід у нашій моделі в аспекті надання переваги активному навчання у підготовці майбутнього фахівця соціальної сфери, яке б дозволило йому проявити індивідуальність, розкрити внутрішній потенціал, проявити соціальну активність, професійну творчість, втілити у життя власні ідеї і розробки. Цей підхід базується на ідеї про те, що людина проявляє більшу зацікавленість у діяльності і отримує кращі результати, коли цінують її власні знання та спроможність до дії [152].

11. Наставницький (Л. Віннікова, Е. Дженкінс, О. Пічка, С. Шардлоу, У. Шіфер) передбачає спостереження студентів за роботою досвідчених фахівців-превентологів з адиктивними чи наркозалежними клієнтами; опосередкований контроль викладачів і спеціалістів з баз практики за практичною діяльністю студентів, за прогресом у професійному розвитку кожного студента; допомогу у пошуку шляхів і способів реалізації студентських ініціатив та інше [58; 198; 330];

12. Компетентнісний (А. Андрєєв, Е. Бондаревська, С. Кульневич, Є. Немкова, О. Овчарук) є одним із напрямів модернізації професійної підготовки і передбачає формування готовності людини успішно виконувати професійні дії за межами навчальної ситуації. Цей підхід спрямовує процес підготовки на формування самостійного, ініціативного фахівця з особистісно-усвідомлюваною системою відповідних знань, досвіду, цінностей, навичок, важливих для майбутньої діяльності у сфері профілактики наркотичної залежності неповнолітніх, здатного працювати над розв'язанням складних соціально-педагогічних задач [3; 240; 327].

Запропонована модель професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників побудована на *принципах*: єдності теорії і практики (дотримання принципу дозволяє осмислити і застосувати на практиці теоретичні знання, усвідомити їх значущість для успішної профілактичної роботи, закріпити у безпосередній діяльності емпіричні знання) [6; 128]; систематичності і послідовності (поетапне освоєння усього комплексу профілактичних умінь і навичок від простих до більш складних) [135; 186]; динамічності (поступове ускладнення задач, розширення спектру соціальних ролей спеціаліста, збільшення об'єму і ускладнення змісту діяльності, підвищення рівня відповідальності фахівця за результати своєї роботи) [186; 300]; співробітництва та партнерства (забезпечення таких взаємовідносин викладачів зі студентами, які базуються на пріоритеті довіри і партнерства, взаємної відповідальності за результати науково-пошукової, навчально-практичної діяльності, врахуванні інтересів і потреб усіх учасників освітнього процесу) [19; 33]; поліфункціональності (залучення студентів до різних видів діяльності з метою оволодіння функціоналом профілактичної діяльності, формування творчого підходу до вирішення професійних завдань, розвитку здатності до варіативності у діях, застосування гнучких підходів у використанні соціальних технологій залежно від соціального мікросередовища та потреб клієнта) [77; 128; 158]; професійно-педагогічного самовдосконалення (створення у ВНЗ таких умов, які б сприяли акмеологічному зростанню майбутнього спеціаліста, розвитку педагогічної майстерності) [49; 73; 127]; розвитку індивідуальності спеціаліста (розвиток своєрідного стилю діяльності, прояв професійно-педагогічної творчості у роботі) [74-75; 96; 148]; стимулювання потенційних можливостей студента (включення у навчальний процес практико-орієнтованих і особистісно-розвивальних навчальних технологій) [19; 33; 188; 233]; гармонізації освітнього простору, інтеграції освітньо-виховних можливостей регіону (максимальне залучення внутрішніх ресурсів ВНЗ і зовнішніх ресурсів для узгодження освітніх задач з практичною підготовкою) [19; 60; 128; 320].

З позицій вищезазначеного, навчальний процес вибудовується як цілісна функціональна, а не предметна система, що має на меті формування компетентного спеціаліста. Отже представлена модель є діяльнісно-орієнтована. Ми переконані, що

лише у власній активній діяльності формується і вдосконалюється майбутній спеціаліст. Як сказав Конфуцій: „Те, що я чую – я забуваю, те, що я бачу – я пам’ятаю, те, що я роблю – я розумію!” [55].

Зміст професійної підготовки соціального педагога до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників передбачає три *блоки підготовки*: теоретичний, практичний і акмеологічний, що являють собою триєдину структуру, яка активізує особистісні ресурси студента і дозволяє опанувати необхідні знання, уміння, навички на високому професійному рівні, розвинути особистісні і професійні якості та сформувати ціннісні пріоритети.

Виходячи з позицій розвиваючого навчання, система підготовки майбутніх соціальних педагогів має бути спрямована на формування особистісних установок, системи ціннісних орієнтацій, цілісної професійної позиції, розвиток творчого начала та індивідуального стилю діяльності спеціаліста [148]. Формування особистісних якостей і цінностей у студентів у навчальному процесі має здійснюватися у рамках акмеологічного блоку.

Акмеологічний блок підготовки (блок самовдосконалення) передбачає розвиток у студентів творчого начала (креативне мислення, активність студента, прагнення до творчого перетворення дійсності), навичок самоосвіти, самоаналізу, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення. У процесі навчання студенти повинні проходити низку особистісних програм і дисциплін, які направлені на самодослідження, самопізнання і формування свідомої професійної позиції майбутнього соціального педагога. Дослідники Н. Кузьміна і Н. Рибніков визначають дефініцію „акмеологічна зрілість” і підкреслюють такі її аспекти, як: здатність до творчої діяльності, формування системи особистісних цінностей, прагнення до самореалізації у особистісній і професійній сферах [127].

В. Бранський, Н. Кузьміна, С. Пожарський підкреслюють також важливість самопідготовки як одного з основних методів досягнення акме [49]. І дійсно, уміння самостійно досягати професійних і особистісних результатів є одним із професійно-важливих якостей особистості соціального педагога. На шляху професійного становлення студент проходить етапи самопізнання, що змінюють одне одного, які руйнують або трансформують попередні уявлення про себе і свій майбутній фах і замінюються новими уявленнями, знаннями, уміннями, новим професійним і особистісним світоглядом [73]. Акмеологія націлена на реалізацію принципу цілісності, оскільки акме людини (вищий прояв її професійного, особистісного самовираження), яке вивчається акмеологією, розуміється як гармонійна єдність психологічних і соціальних установок. Акмеологічний підхід передбачає формування творчої, гармонійної, самоактуалізованої особистості, що є цілісною сутністю [127].

Акмеологічна підготовка студентів передбачає включення особистості студента в активний процес саморозвитку з максимальною ефективністю. Важливо, щоб студент міг реально, об’єктивно оцінити свій наявний рівень теоретичної і практичної готовності до здійснення профілактичної роботи зі старшими підлітками, усвідомити рівень відповідності особистісних якостей тим вимогам, які висуваються до соціального педагога, який працює у напрямі профілактики.

Згідно з цим, акмеологічний блок забезпечує професійний саморозвиток особистості, творче самовиявлення, самовдосконалення, розкриття потенційних

можливостей суб'єкта навчання і підготовки, формування його мотивів, інтересів, професійно-значимих особистісних якостей, антинаркотичних установок тощо. Тобто акмеологічний блок передбачає формування переважно персонально-квалітативної і мотиваційно-аксіологічної готовності студентів.

Акмеологічний підхід до професійної підготовки і розвитку людини утверджує загальнонауковий, філософський принцип цілісності, який передбачає вивчення людини як цілісної істоти. Тому навчально-виховний процес має орієнтуватися на поєднання зусиль різних навчальних дисциплін у процесі формування професійної компетентності майбутнього фахівця (поглиблення міждисциплінарних зв'язків, розвиток міждисциплінарного синтезу, практико-орієнтованого навчання тощо) [19].

Акмеологічний блок був представлений упровадженням у процес підготовки спеціалістів інтерактивних методів навчання, розвиваючих технологій, активізацією науково-дослідної роботи, виховними заходами різного характеру.

Теоретичний блок системи підготовки спеціалістів спрямований на формування теоретико-гносеологічної готовності спеціалістів. Основу професійної підготовки фахівця складає комплекс сучасних наукових знань про людину, її становлення і розвиток, особливості функціонування людини у соціумі. Тому теоретичний блок включає безпосередньо обов'язкове вивчення студентами циклу гуманітарних і природничих наук (філософія, соціологія, культурологія, правознавство, екологія, вікова фізіологія, анатомія, психологія, етика та ін.), спеціальних соціально-педагогічних дисциплін („Актуальні проблеми соціальної педагогіки”, „Соціально-педагогічні технології у діяльності соціального педагога”, „Соціальна педагогіка”, „Основи соціалізації особистості”, „Соціально-педагогічна робота у закладах освіти”, „Основи дефектології” та ін.), а також оволодіння спеціальними теоретико-методологічними знаннями з проблеми наркозалежності і організації профілактичної діяльності під час вивчення дисциплін „Соціально-педагогічна профілактика правопорушень”, „Медико-соціальні основи здоров'я”, „Формування здорового способу життя”, Спецкурс „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників”. Цей блок спрямований на оволодіння студентами методикою організації профілактичної роботи зі старшими підлітками, налагодження співробітництва із соціальними інститутами та інше. З цією метою зі студентами використовувалися інтерактивні методи навчання

Практичний блок підготовки має на меті формування функціонально-технологічної готовності спеціаліста (знання прийомів, способів, методів, технологій і технік профілактичного впливу). Завданням практичного блоку підготовки є не лише навчити студентів методиці і технологіям соціально-педагогічної профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, а й сформувати професійний підхід до різних ситуацій, які можуть виникати у практичній діяльності спеціаліста, нешаблонне творче мислення, науково-дослідницький інтерес до різних аспектів профілактичної діяльності. Практичний блок представлено навчальною і виробничою практикою студентів, залученням їх до волонтерської роботи, з метою оволодіння технологічним інструментарієм, формування власного педагогічного стилю діяльності, сприяння усвідомленню студентами сильних і слабких сторін своєї професійної діяльності.

Ці три блоки цілісно пов'язані, так як оволодіння знаннями, уміннями, особистісний і професійний саморозвиток студента відбуваються паралельно і становлять основу ґрунтовної і багатогранної підготовки майбутнього спеціаліста до профілактичної роботи, створення цілісного портрету компетентного фахівця. Зміст кожного блоку відповідно до мети підготовки представлено у додатках (дод. Д).

Модель підготовки являє собою послідовне і взаємопроникливе поєднання основних *складових* (академічна, апробаційна, комплементарна та виховна) педагогічного процесу, що утворюють структуру навчально-виховного процесу у ВНЗ і забезпечують на ефективному рівні активне засвоєння програмних знань при одночасному формуванні особистості студента:

1) Теоретичні і методичні знання формувалися у процесі вивчення фахових дисциплін і спецкурсів: послідовно викладався певний об'єм навчальної інформації на лекційних заняттях; потім ці дози знань і умінь відпрацьовувалися на практичних заняттях; у відповідності із об'ємом знань проводилась індивідуальна робота; паралельно з навчальною діяльністю теоретична інформація творчо опрацьовувалась і поповнювалась у ході самостійної роботи (*академічна складова підготовки*);

2) Апробація і удосконалення умінь, а також встановлення зв'язку теорії з практичною діяльністю відбувалося у процесі проходження студентами різних видів практик та стажування (*апробаційна складова підготовки*);

3) Проведення виховної роботи, що спрямована на розвиток духовної, моральної, етичної, соціальної, творчої та інших сфер особистості та формування спрямованості студентів на ЗСЖ і вироблення активної життєвої і громадської позиції щодо поширення здоровотворчих ідей (*виховна складова підготовки*);

4) У процесі підготовки було активізовано позааудиторну, позанавчальну роботу (наукову, навчально-пізнавальну, волонтерську), що створювало для студентів додаткові можливості професійної самореалізації (*комплементарна складова підготовки*).

Упровадження моделі підготовки соціального педагога до профілактичної роботи дозволить досягти фундаментальності і системності соціально-педагогічної та психологічної підготовки фахівця до роботи зі старшокласниками у напрямі профілактики наркозалежності; підвищити рівень готовності студентів до профілактичної діяльності, максимально використавши освітні можливості ВНЗ і соціально-педагогічний потенціал регіону у процесі підготовки фахівців.

Таким чином, професійна підготовка соціальних педагогів до роботи зі старшокласниками щодо профілактики наркозалежності передбачає упровадження комплексної моделі формування професійної готовності шляхом використання сучасних освітніх технологій в процесі теоретичної, практичної підготовки студентів, а також у процесі виховної та позааудиторної роботи зі студентами.

Запропоновану модель підготовки соціального педагога можна розглядати як прогностичну, тобто таку, що може неодноразово зазнати змін під впливом трансформації соціальних відносин і змін у фахових вимогах до соціального педагога, що реалізує превентивну функцію. Вона дозволяє цілісно побачити процес підготовки майбутнього соціального педагога у ВНЗ до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників і обрати найбільш ефективні шляхи навчання студентів, удосконалюючи зміст і організаційно-методичне наповнення такої підготовки.

2.3. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи зі старшокласниками

Важливим моментом апробації моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників є упровадження гіпотетично спрогнозованих організаційно-педагогічних умов.

Організаційно-педагогічні умови – це: сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених задач (А. Найд); певні правила, що забезпечують нормальне протікання діяльності (С. Борунова); результат цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів, змісту, методів, організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей (В. Андреев) [188]. Виходячи з цього, під організаційно-педагогічними умовами ми розуміємо сукупність заходів, можливостей навчально-виховного середовища, необхідних для здійснення підготовки фахівця у вищій школі.

Організаційно-педагогічні умови підвищення ефективності підготовки студентів соціально-педагогічних спеціальностей до роботи зі старшокласниками в аспекті профілактики адиктивної поведінки ми визначаємо як сукупність зовнішніх і внутрішніх ресурсів вищого навчального закладу, обов'язкових і додаткових заходів освітнього процесу, а також внутрішніх резервів особистості студента, від реалізації яких залежить формування готовності майбутнього фахівця до профілактичної роботи зі старшокласниками. Упровадження умов у навчально-виховний процес підготовки спеціалістів відбувалося на етапі формувального експерименту, з метою перевірки висунутої гіпотези. Назвемо їх (табл. 2.1):

Зміст організаційно-педагогічних умов підготовки

№ з/п	Організаційно-педагогічні умови	Зміст організаційно-педагогічних умов
1.	Розробка та упровадження у навчальний процес оновленого змісту, форм і методів підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання індивідуального, партнерського партисипаторного та інших підходів до підготовки майбутніх соціальних педагогів до здійснення антинаркотичної профілактики; - забезпечення міждисциплінарного підходу у змісті теоретичної підготовки майбутніх фахівців до профілактики наркозалежності серед старшокласників, який інтегрує педагогічний, психологічний, соціологічний і медико-біологічний аспекти проблеми; - внесення до змісту загальних і спеціальних дисциплін тем, що торкаються проблем наркозалежності і профілактики; - упровадження спецкурсу „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників”; - використання потенціалу інтерактивної взаємодії при викладанні навчальних курсів.
2.	Удосконалення програм практики і здійснення педагогічного керівництва виробничою практикою студентів	<ul style="list-style-type: none"> - розробка додаткової програми неперервної практики, спрямованої на розвиток знань, умінь і навичок студентів у сфері соціально-педагогічної профілактики; - надання студентам методичних рекомендацій та індивідуальної консультативної допомоги до, після і під час практики; - сприяння організації стажування студентів старших курсів у соціальних закладах, що займаються питаннями профілактики.
3.	Активізація виховної роботи з розвитку здоровотворчих ідей, навичок ведення здорового способу життя і формування антинаркотичних установок у студентів	<ul style="list-style-type: none"> - запровадження окремого напрямку виховної діяльності вищого навчального закладу „Профілактика шкідливих звичок і виховання культури здоров’я студентів”; - реалізація програми виховної роботи куратора академічної групи щодо формування мотивації на здоровий спосіб життя і свідоме оволодіння професією.
4.	Використання додаткових можливостей освітнього простору ВНЗ та соціального потенціалу регіону щодо вдосконалення практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи	<ul style="list-style-type: none"> - залучення студентів до волонтерської діяльності у студентській соціальній службі і організація їх спеціальної підготовки у „Студентській школі волонтерів”; - участь студентів у соціальних проектах з профілактики вживання ПАР у співпраці з різними соціальними організаціями і службами; - сприяння науковій співтворчості студентів і викладачів; - організація роботи „відеодискусійного ток-шоупу” (професійного відеолекторію).
5.	Сприяння виробленню індивідуального стилю діяльності майбутнього фахівця та освоєнню інноваційних технологій превентивної роботи	<ul style="list-style-type: none"> - упровадження у процес підготовки інтегрованої технології оволодіння майбутніми спеціалістами інтерактивними методами профілактичної роботи; - використання коучінг-стратегій у процесі підготовки студентів до інноваційної діяльності; - формування у студента індивідуального підходу до діяльності як необхідна умова його професіоналізації.

Розроблені організаційно-педагогічні умови підготовки соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників поетапно реалізовувались у роботі зі студентами 2-5 (6) курсів.

З метою визначення і обґрунтування **першої умови**, було проведено оцінку методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи; а також вивчено місце профілактичних знань у тематичній структурі дисциплін, які вони вивчають протягом навчання, шляхом аналізу змістового насичення навчальних програм та опитування студентів (табл. 2.2).

Так, найбільш повно питання, пов'язані з темою дослідження, вивчаються у рамках таких спеціальних дисциплін та спецкурсів, як: „Соціальна педагогіка”, „Соціально-педагогічні технології у діяльності соціального педагога”, „Соціально-педагогічна профілактика правопорушень”, „Соціально-педагогічна робота у закладах освіти”, „Актуальні проблеми соціальної педагогіки”, „Формування здорового способу життя” та інших. Частково теми, пов'язані з проблемою вживання ПАР неповнолітніми та організацією профілактичної роботи з ними розглядаються у рамках дисциплін: „Вікова фізіологія, валеологія та психогігієна”, „Медико-соціальні основи здоров'я”, „Безпека життєдіяльності”, „Основи дефектології”. Питання організації взаємодії педагога з дітьми старшого шкільного віку, вивчаються у рамках курсів: „Педагогіка”, „Загальна психологія”, „Вікова та педагогічна психологія”, „Соціальна психологія”, „Теорія та методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями”, „Основи соціалізації особистості”, „Методика організації волонтерського руху” та інших.

Таблиця 2.2

Профілактичний компонент у змісті профілюючих дисциплін фахової підготовки студентів, що навчаються за спеціальністю „Соціальна педагогіка”

НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ	% годин присвячених питанням профілактики наркозалежності і ФЗСЖ від загальної к-ті годин	
	Ден.форма	Заоч.форма
<i>Бакалаврат</i>		
Соціологія	1,2	1,2
Правознавство	4,9	1,2
Безпека життєдіяльності	7,4	3,7
Медико-соціальні основи здоров'я та основи першої допомоги	13,9	9,3
Соціальна педагогіка	3,7	3,7
Соціально-педагогічні технології діяльності соціального педагога	4,9	3,7
Технології соціальної роботи у зарубіжних країнах	7,4	3,7
Соціально-педагогічна профілактика правопорушень	11,1	7,4
Теорія та методика роботи з дитячими і молодіжними організаціями України	14,8	7,4
Основи соціалізації особистості	0,9	0,9
Соціальна молодіжна політика	7,4	1,2
Соціальна робота у сфері вільного часу	3,7	1,9
Соціально-педагогічна робота у закладах освіти	3,7	1,9
Психодіагностика і корекція	0,5	0
Психологічне консультування	0,9	0

Організація діяльності державних і спеціалізованих служб	2,5	2,5
Актуальні проблеми соціальної педагогіки	2,5	1,2
Соціальна робота в Україні	3,7	0,9
Методика організації волонтерського руху	24,7	12,4
Організація роботи з різними соціальними групами	4,9	2,5
Технології соціально-педагогічної роботи за місцем проживання	2,5	2,5
Формування здорового способу життя	100	100
<i>Спеціалісти</i>		
Організація діяльності державних і спеціалізованих служб	11,1	7,4
Актуальні проблеми соціальної педагогіки	9,9	4,9
Соціальна робота в Україні	7,4	7,4
Методика організації волонтерського руху	24,7	12,4
Організація роботи з різними соціальними групами	4,9	2,5
Технології соціально-педагогічної роботи за місцем проживання	2,5	2,5
Формування здорового способу життя	100	100
<i>Магістратура</i>		
Організація діяльності державних і спеціалізованих служб	7,4	3,7
Актуальні проблеми соціальної педагогіки	4,9	4,9
Соціальна робота в Україні	7,4	3,7
Організація роботи з різними соціальними групами	4,9	2,5
Технології соціально-педагогічної роботи за місцем проживання	2,5	2,5
Профілактика вживання учнями психотропних речовин	100	100

У результаті проведеного аналізу змісту навчально-методичного комплексу у підготовці студентів до профілактичної роботи ми з'ясували ряд обставин: кількість годин, що відводиться на вивчення питань, пов'язаних із профілактикою адиктивної поведінки неповнолітніх і основами формування ЗСЖ не достатня для того, щоб висвітлити ці питання повно і ґрунтовно; зміст курсів, які читаються для бакалаврів і спеціалістів у багатьох аспектах дублюється; немає логічного міждисциплінарного зв'язку, що не дає можливості студентам цілісно і різнобічно сприймати інформацію; теми, які розглядаються у курсах, не повністю розкривають сучасну термінологію і недостатньо враховують сучасні тенденції. Окремі спеціальні дисципліни, що внесені у навчальні плани підготовки соціальних педагогів, дають достатньо глибоке бачення превентивної роботи і інших питань, пов'язаних з діяльністю спеціаліста у цьому напрямі. Але значним недоліком програм все ж залишається перевага теоретичного блоку дисципліни над практичним, який пов'язаний саме з формуванням умінь і навичок. Про це зазначали і студенти під час опитування, наголошуючи на тому, що навчальні курси, які пропонуються їм у розрізі даної проблеми, надзвичайно обмежують можливості практичної апробації набутих знань у навчальній ситуації (на семінарах, практичних). Тому, під час виробничої практики, коли їм доводиться стикатися з проблемою в реальних умовах, дуже часто вони виявляються не готовими до такої роботи, відчувають себе невпевнено і некомпетентні у вирішенні багатьох питань професійного характеру.

Аналіз навчальних планів і робочих програм курсів показав, що необхідно здійснити ряд заходів: збільшення кількості годин, що відведені безпосередньо підготовці соціальних педагогів до профілактичної діяльності; внести зміни до змісту (тематика лекцій і семінарсько-практичних занять) навчальних курсів,

присвячених цій проблемі; удосконалити зміст практичних завдань, які б розвивали функціонально-технологічну готовність фахівця; запровадити у процес підготовки фахівців сучасні навчальні і розвивальні технології.

Відповідно до вищезазначеного можна сформулювати першу умову – *розробка та упровадження у навчальний процес оновленого змісту, форм і методів підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників*. Реалізація цієї умови відбувалася у рамках академічної складової підготовки, що передбачала аудиторну роботу зі студентами під час вивчення фахових дисциплін і спецкурсів.

Упровадження визначеної умови в рамках академічної складової відбувалося шляхом поглиблення змісту загальних і спеціальних дисциплін питаннями, що торкаються проблемного поля нашого дослідження, а також розробки і апробації експериментального Спецкурсу „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників” (дод. Ж.1). Він передбачає оволодіння студентами теоретичним, практичним та діагностичним арсеналом засобів педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів, сприяє підвищенню мотивації і практичної готовності студентів до реалізації превентивних завдань. Спецкурс є практично-спрямованим, що дозволяє студентам апробувати різні форми і методи роботи, які можна використовувати з учнями у ЗОЗ; навчитись використовувати традиційні та інноваційні технології профілактики, сучасний досвід профілактичної роботи; оволодіти основами організації інтерактивної взаємодії зі старшокласниками, розробляти і упроваджувати просвітницькі проекти.

Спецкурс включає різні види навчально-практичної діяльності: робота під час лекційних пар; семінарсько-практичні заняття; самостійна робота студента з тем курсу; індивідуальна робота над проектом, консультування з викладачем.

Лекція – одна з найважливіших форм організації процесу навчання у вищій школі, що забезпечує швидку передачу студентам значного об’єму фундаментальних знань [300, с. 92]. Саме з лекції логічно витікають інші форми роботи, спираючись на неї змістовно і тематично. Лекційні заняття під час читання Спецкурсу були спрямовані на розвиток теоретико-гносеологічної готовності спеціаліста: ознайомлення студентів із основними поняттями, сучасними підходами, моделями і технологіями профілактичної роботи з дітьми, схильними до адиктивних проявів поведінки, наркозалежною молоддю, батьками і педагогічним колективом, методикою підготовки волонтерів з числа учнівського активу до роботи з профілактики вживання наркотичних речовин” („рівний-рівному”); формування наукового світогляду і професійного інтересу до профілактичної діяльності.

Ряд тем Спецкурсу було присвячено методиці застосування інтерактивних технологій навчання старшокласників та соціальних інновацій у здійсненні профілактики наркотизації, зокрема: методиці проведення тренінгових занять з профілактики вживання учнями ПАР, інтерактивної бесіди з учнями старшого шкільного віку, „живої бібліотеки”, відеолекторію, організації роботи соціального театру та „Театру-Форуму”, технологіям розробки соціальної реклами з проблем наркотизації, створення і реалізація соціальних профілактичних проектів та ін.

Засвоєння набутих знань і розширення діапазону пізнавального пошуку студентами відбувалося на семінарах і практичних заняттях. Семінарсько-практичні

заняття – це діяльнісна форма розвитку продуктивного мислення студентів у ході обговорення проблем, що розглядаються, включення у колективну пізнавальну діяльність на основі партнерства як вищої форми взаємодії [300, с. 100].

Семинарські і лабораторно-практичні заняття допомагають студентам у засвоєнні раціональних методів і прийомів антинаркотичного виховання учнів та у формуванні умінь майбутнього спеціаліста творчо використовувати знання методики профілактичної роботи, інтерактивних соціально-просвітницьких методик. Практичні заняття передбачають апробацію студентами окремих методів превентивної роботи, з якими вони знайомились, аналіз проблемних ситуацій та обговорення різних аспектів проблеми вживання ПАР з використанням активних та інтерактивних форм і методів навчально-практичної діяльності. Такі заняття спрямовані переважно на розвиток функціонально-технологічної готовності спеціаліста. Тематика занять розроблялась із урахуванням практичних потреб студентів в оволодінні спеціальними вміннями у соціально-просвітницькій роботі.

Спецкурсом також передбачено виконання студентами самостійних творчих та індивідуально-дослідних завдань. Самостійна робота студентів – є необхідним компонентом будь-якого процесу навчання. У ході самостійної роботи студенти виконують навчальні дії, пов'язані зі засвоєнням тематичного матеріалу, а також ряд навчально-практичних завдань творчо-репродуктивного характеру [97; 128].

На самостійну роботу протягом вивчення Спецкурсу виносились завдання по розробці шкільного профілактичного проекту, тематики виховних годин з ФЗСЖ неповнолітніх, сценарію виховного профілактичного заходу з учнями старшого шкільного віку, розробка соціальної реклами, програми тренінгу, бесіди, проведення діагностичного дослідження, робота з Інтернет-джерелами щодо пошуку інформації, вивчення досвіду антинаркотичної профілактики у різних країнах тощо.

Індивідуальна робота також є важливою складовою пізнавального процесу. Вона повинна носити продуктивний (творчий) характер, оскільки студент має не просто репродукувати навчальний матеріал, але й зробити спробу підійти до нього творчо, через призму своїх особистих уявлень про вивчене. Вона заснована на вільному діалозі і продуктивній взаємодії [300, с. 98]. Індивідуальні завдання запропоновані у спецкурсі дозволяють студентам краще оволодіти специфічною термінологією з проблеми шляхом підготовки глосарію; покращити діагностичні і комунікативні навички у процесі проведення соціологічних опитувань щодо проблем вживання ПАР серед старшокласників у ЗОЗ; актуалізувати для себе проблему зміцнення здоров'я і розвитку позитивних інтересів шляхом організації фотовиставки, яка ілюструє спрямованість студентів на ЗСЖ та інше.

З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів і кращого засвоєння студентом спеціальних знань з проблеми, ми намагалися максимально включити у навчальний процес інтерактивні технології навчання. Дослідження В. Гузеева [68], Л. Зарецької, В. Лозової, О. Пометун [94; 208], Т. Ремех [185], М. Сметанського, Н. Суворової, В. Федорчук [53] та інших доводять, що ІТН принципово змінюють схему комунікації у навчальному процесі, адже орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості.

Якщо традиційний методичний підхід являє собою модель односторонньої комунікації (монолог), активний підхід – модель двосторонньої комунікації (діалог),

то інтерактивна освіта, передбачає більш широку взаємодію учасників і розгалужену систему взаємозв'язків на занятті, домінування активності тих, хто навчається (полілог, модель багатосторонньої комунікації) [185] (рис. 2.8).

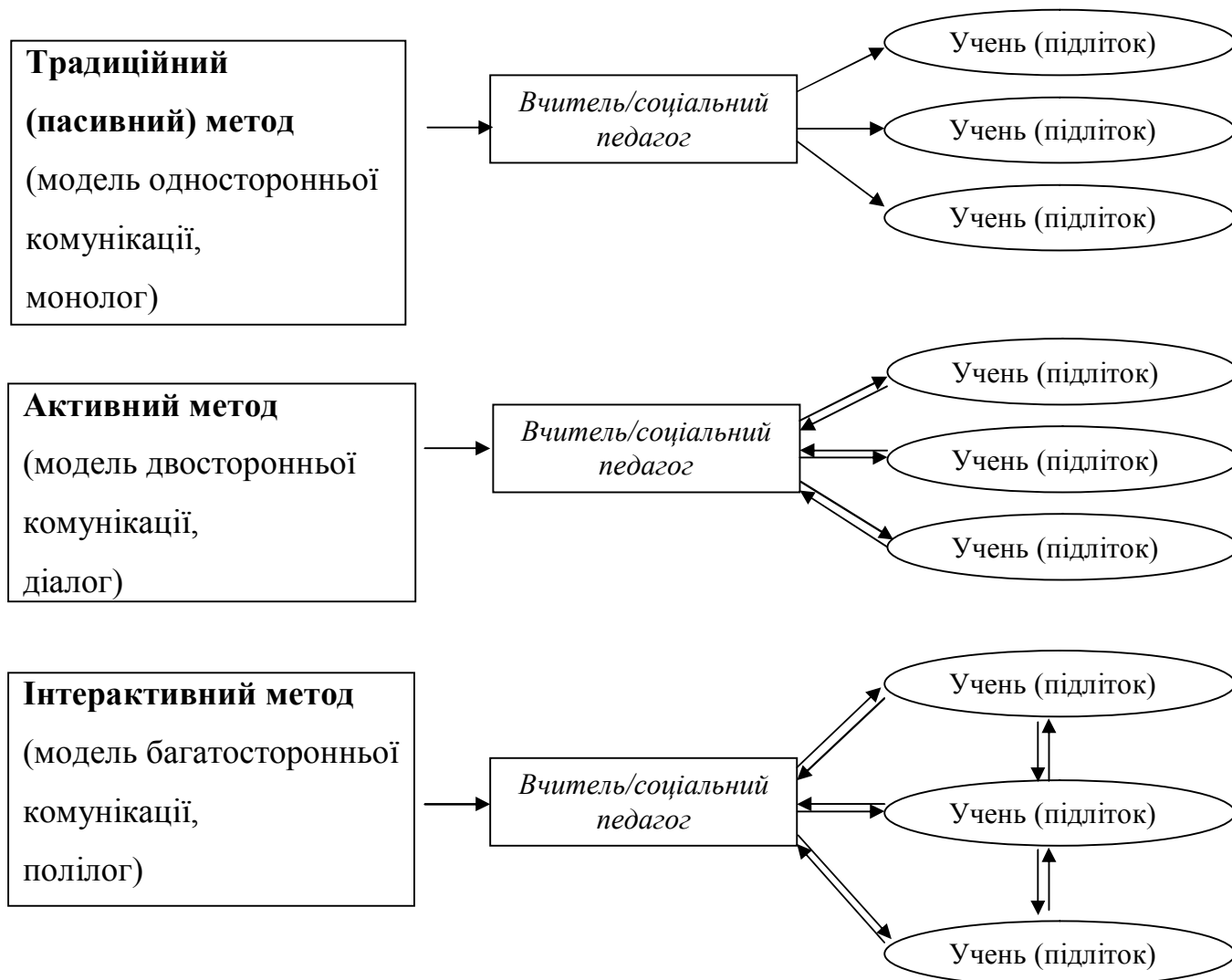

Рис. 2.8. Порівняльна характеристика методів навчання

Основна мета організації інтерактивного навчання студентів полягає у створенні комфортних умов навчання, при яких він відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, що забезпечує продуктивність навчання і дає можливість кожному максимально розкрити свій потенціал, розвивати творчі здібності [208, с. 9]. Інтерактивне навчання студентів вирішує п'ять основних завдань: конкретно-пізнавальне; комунікативно-розвивальне; соціально-орієнтаційне; професійно-розвивальне, самопізнавальне.

Використання ІТН у навчальній діяльності студентів оптимізує процес засвоєння превентивних знань студентами і формування умінь та навичок профілактичної діяльності; сприяє підвищенню рівня готовності студентів до використання ІТ у профілактичній освіті; створює умови для загальнопрофесійного розвитку майбутнього спеціаліста, розвитку креативного мислення, пізнавального інтересу, вироблення індивідуального стилю діяльності, мотивації до

профілактичної діяльності. Зважаючи на це, у процесі апробації Спецкурсу ми використовували ряд інтерактивних форм і методів, які б сприяли активізації навчальної діяльності студентів на академічному занятті, зокрема, тренінг, дискусія, рольова гра, кейс-метод, відеолекція, „круглий стіл”; а також інші нетрадиційні форми роботи: дайджест інформаційних джерел, „журналістське розслідування”, фотовиставка, метод творчих проектів та інші (дод. Ж.7).

Оцінювання досягнень студентів відбувалося шляхом поєднання традиційних та інноваційних методів: усне опитування, тестування, презентація розробки шкільного профілактичного проекту, метод аналізу „навчального портфоліо студента”, соціально-педагогічний диктант (дод. Ж.7).

Таким чином, розробка і обґрунтування названої організаційно-педагогічної умови в рамках академічної складової підготовки спеціалістів до профілактичної роботи дозволила спрямувати навчальну діяльність студентів на розвиток їх теоретичної і практичної готовності та мотивації на освоєння професії.

Удосконалення підготовки кадрів соціально-педагогічного профілю значною мірою визначається активізацією її практичного компоненту. Практика є системоутворюючим елементом усього процесу професійного навчання [1, с.18].

Соціально-педагогічна практика, як пріоритетна форма навчальної діяльності, являє собою активний засіб формування у студентів професійних умінь та навичок [168, с. 92]. Під час практики здійснюється широке перенесення засвоєння знань і умінь студентів у реальну педагогічну дійсність, знаходить вияв професійна спрямованість студента, його професійно важливі якості [187; 290], тобто формується функціонально-технологічна готовність, знаходять вияв і удосконалення професійні якості спеціаліста (персонально-квалітативна готовність), розвивається мотиваційний компонент і свідоме ставлення до здійснюваної роботи.

Соціально-педагогічна практика грає значну роль, оскільки саме у період практичної підготовки відбувається удосконалення теоретичних знань та встановлення їх зв'язку з практичною діяльністю, ознайомлення з прийомами і методами превентивної роботи і безпосереднє включення у профілактичну діяльність. Вона сприяє розвитку творчого мислення студентів, пізнавальної активності, формуванню власного нестандартного підходу до соціально-педагогічної діяльності, виробленню стійких професійно-ціннісних позицій, актуалізації, закріпленню, інтерпретації та синтезу засвоєних у процесі загально педагогічної і спеціально-професійної підготовки знань, умінь і навичок у сфері профілактичної діяльності, закладає основи для формування індивідуального стилю роботи майбутнього фахівця [210; 290; 300]. Практика має бути заснована не на репродуктивній діяльності студента, а на продуктивній (не на відтворенні, а на творенні) і мати пошуковий, розвивальний, творчий характер.

Оцінка можливостей професійної самореалізації студентів під час проходження практики здійснювалася нами на основі аналізу різних видів практик, передбачених навчальним планом ВНЗ, анкетування студентів щодо наявності досвіду практичної діяльності, а також на основі проведення бесід і „круглих столів” зі студентами, які пройшли практику у тому чи іншому соціально-виховному закладі (наскільки під час практики забезпечені можливості практичної діяльності студентів зі старшокласниками у напрямі профілактики наркотичної залежності).

Проведений аналіз доводить, що тривалість і змістове насичення практики майбутніх соціальних педагогів не завжди відповідають вимогам підготовки кваліфікованого фахівця. У середньому 12 тижнів виробничої практики протягом усієї підготовки є недостатнім для забезпечення особистісно-орієнтованого рівня практичної готовності студентів-випускників соціально-педагогічних спеціальностей.

У практичній підготовці соціального педагога існує ряд проблем: співвідношення теоретичного і практичного компонентів підготовки фахівців для соціальної сфери у ВНЗ України не відповідає тенденціям, що встановилися у світовій практиці [63]; неузгодженість у видах практик, термінах і тривалості їх проведення [156; 205]; невизначені програми кожного виду практики, вимоги до її змісту і форм звітності [290]; не завжди вирішується питання пошуку баз, придатних для проходження практики спеціалістами цього профілю [154; 290]; задачі, які ставлять перед студентами-практикантами на місцях не завжди відповідають встановленим вимогам [156]; нерідко додаткових зусиль вимагають налагодження контактів із фахівцями-практиками; стоять значні перешкоди на шляху розвитку інституту менторства, що вимагає відповідної підготовки кваліфікованих педагогів-наставників і належної оплати їх праці тощо (табл. 2.3) [58; 111].

Таблиця 2.3

Співвідношення годин, відведених на практичну підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери у навчальних закладах різних країн світу (у %)

№ з/п	Країна	Теоретична підготовка (%)	Практична підготовка (%)
1.	Франція	35-45	55-65
2.	США	40-50	50-60
3.	Великобританія	50-60	40-50
4.	Бельгія	70	30
5.	Австрія	75	25
6.	Польща	75	25
7.	Росія	65-80	20-35
8.	Україна	70-80	20-30

Ознайомившись зі змістом різних видів практик, ми визначили, що у них недостатньо уваги приділено апробації студентами умінь у сфері профілактики наркотичної залежності серед неповнолітніх. Тому, вивчаючи проблемне поле практики, ми прагнули до того, щоб воно включало у себе також ряд завдань, спрямованих на профілактичну діяльність і роботу по ФЗСЖ учнів старших класів.

Результати дослідження серед студентів, які готуються до проходження виробничої практики у ЗОЗ показали, що значна частина студентів вважають себе неготовими здійснювати профілактику серед учнів, особливо старших класів, з причин відсутності достатньої бази знань з проблем наркоспоживання, практичних умінь і досвіду такої роботи (24%); частина студентів зазначає, що мають широкий інструментарій діагностичної роботи, методичний портфель щодо проведення профілактичних заходів, але недостатньо умінь, досвіду і внутрішньої впевненості, щоб використовувати їх на практиці (21%). 37% студентів не володіють відповідними методиками профілактичного впливу, і лише 18 % опитаних вважають себе готовими до роботи у профілактичному напрямі.

Значна частина студентів після проходження соціально-педагогічної практики у ЗОЗ у анкетах самооцінки зазначили, що відчули певні труднощі, а подекуди і глибокі проблеми, із застосуванням ІТ на практиці, так як у методиці їх реалізації потрібно створювати багато умов і вміти підтримувати ці умови. Переважна більшість студентів відзначили ряд труднощів у роботі організаційного, комунікативного, дисциплінарного, методологічного характеру. Виходячи з цього, у процесі підготовки студентів до соціальної профілактики значна увага має приділятися змісту і методиці організації інтерактивної взаємодії.

У результаті опитування лише 24 % студентів відзначили, що під час проходження виробничих практик у ЗОЗ та соціальних службах, вони певним чином залучались до проведення профілактичних заходів з проблем вживання ПАР; 8% – мали змогу попрацювати в цьому напрямі як волонтери. Відтак, 68 % студентів не мають практичних навичок роботи в напрямі профілактики адиктивної поведінки. 35% студентів оцінюють свій рівень готовності до такої діяльності як критичний, 22 % – інтуїтивно-відтворювальний, 25 % – адаптивно-базовий, 16 % – нормативно-свідомий і лише 2 % – особистісно-орієнтований.

Студенти, що проводили профілактичну роботу у школах, відчули значні труднощі у роботі з учнями старших класів. Виникало ряд проблем із дисципліною, налагодженням контакту тощо. Учні часто не сприймали студентів-практикантів як авторитетних, компетентних осіб, в той час як молодші школярі більш уважні і дисципліновані, так як ставляться до студента як до вчителя, дорослого. Проведення профілактичної роботи серед старшокласників ускладнюється негативізмом, критицизмом їх по відношенню до дорослих, упередженим ставленням до педагогічних працівників. Студенти зазначають те, що їх важко зацікавити традиційними формами роботи, а для застосування інтерактивних методик не вистачає знань і умінь. Тому важливим є оволодіння прийомami і методами впливу на особистість старшокласника, інноваційними формами роботи з ними.

З метою покращення практичного компоненту підготовки і підвищення, у першу чергу, рівня функціонально-технологічної готовності студентів, нами була розроблена **друга умова** – *удосконалення програм практик і здійснення цілеспрямованого педагогічного керівництва виробничою практикою студентів*. Реалізація визначеної умови відбувалася у рамках апробаційної складової підготовки, яка включала: проходження студентами різних видів навчальних та виробничих практик, що допомагає набуту досвіду практичної роботи; стажування у соціальних службах для молоді, центрах підтримки, громадських організаціях тощо.

Різні види практик – ознайомча, діагностична, організаційно-дозвілєва (у оздоровчих таборах), психолого-педагогічна, виробнича соціально-педагогічна, асистентська (викладацька) – дають можливість студентам апробувати різноманітні технології, техніки і методики профілактичної роботи, отримати цілісне уявлення про зміст діяльності організацій і служб, які працюють у напрямі профілактики, осмислити мету і задачі превентивної діяльності, досвіду практичної роботи, здійснити спостереження за динамікою розвитку антинаркотичної установки у старшокласника, зібрати діагностичний матеріал для експериментальної роботи.

Для реалізації другої умови ми розробили і впровадили *додаткову програму неперервної практики студентів*, яка дозволила активізувати роботу студентів з учнями у школі щодо профілактики наркотичної залежності (дод. Ж.2).

Програма практики має на меті: 1) ознайомлення із проблемами сучасної молоді, тенденціями явища наркотизації в Україні і світі, основними лікувально-профілактичними моделями; 2) поєднання теоретичних знань з вирішенням практичних завдань у здійсненні профілактичної діяльності; 3) ознайомлення з основними типами закладів, що працюють у сфері профілактики та оволодіння методами та технологіями профілактичної роботи у цих закладах; 4) забезпечення психологічної адаптації майбутніх фахівців до роботи у напрямі профілактик та формування і розвиток професійно важливих якостей соціального педагога, які необхідні йому для роботи із дітьми різного віку, „групами ризику”, наркозалежними і їх сім'ями тощо; 5) стимулювання студентів до прояву соціальних ініціатив і оволодіння механізмами втілення їх у реальну практику; 6) розвиток професійно важливих умінь у сфері превентивної освіти неповнолітніх, корекційно-реабілітаційної роботи з учнями, схильними до адиктивної поведінки; 7) розвиток мотивації на профілактичну діяльність, переконання у соціальній значимості цієї роботи і важливості цих завдань для забезпечення фізичного здоров'я і соціального благополуччя теперішніх і майбутніх поколінь; формування навчальної мотивації, прагнення до підвищення свого професійного рівня.

Включення у практику спеціальних завдань дає можливість студентам апробувати отримані у ході опрацювання теоретичних курсів знання, відшліфувати вміння у реальних практичних умовах, набути досвіду у сфері профілактичної діяльності; сприяє творчому осмисленню і перетворенню теоретичних і методичних знань, ознайомлення з різноманітними напрямками профілактичної роботи, системою клієнтури організацій, що працюють у сфері профілактики і лікування наркозалежності, специфікою превентивної роботи з неповнолітніми та інше.

У ході виробничої практики студенти використовували розроблені нами *методичні рекомендації з організації профілактики вживання психоактивних речовин серед старшокласників*, в яких міститься ґрунтовна інформація з проблеми профілактики наркотичної залежності серед неповнолітніх, запропоновано сучасні підходи до профілактичної роботи, форми і методи просвітницької роботи з учнями старших класів у загальноосвітніх закладах, тематику соціально-просвітницьких заходів та ін.

Третьою умовою було запропоновано *активізацію виховної роботи з розвитку здоровотворчих ідей, навичок ведення здорового способу життя і формування антинаркотичних установок у студентів*. Вона була реалізована в рамках виховної складової підготовки.

Виховання – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив вихователя на вихованця з метою всебічного розвитку особистості (М. Сметанський); цілеспрямована змістова професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості, входженню її у контекст сучасної культури, становленню її як суб'єкта і стратега власного життя, достойної Людини (П. Підкасистий); цілеспрямована діяльність, покликана сформувати систему

якостей особистості, поглядів та переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів (М. Ярмаченко) [55; 60; 103].

Виховна робота у ВНЗ має будуватися на засадах гуманізму і демократизму [6]. Гуманістичний характер виховання передбачає побудову усього його змісту і форм на основі глибокого розуміння вихователем природи особистості студента, його індивідуальних рис, можливостей, потреб, повазі до особистості, турботи про її гармонійний розвиток [14; 56; 60; 145]. Метою виховання є розвиток гармонійної, високоосвіченої, соціально активної, свідомої особистості, що наділена глибокою громадською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, фізичними і духовними якостями, соціальною ініціативою, широким світоглядом, стійкими моральними переконаннями, позитивною соціальною спрямованістю [128; 312].

Упровадження визначеної умови передбачає створення такого поля життєдіяльності студентів, на якому проростатиме їх творчий потенціал, професіоналізм, проявлятимуться гуманістичні риси, особистісні та соціально-значущі якості, закріплюватиметься мотивація до здійснення профілактичної діяльності, формуватимуться антинаркотичні установки, прагнення до ведення ЗСЖ.

Аналіз річних планів виховної роботи свідчить про те, що профілактичний компонент у сфері антинаркотичного виховання студентської молоді у недостатній мірі включений у виховний процес ВНЗ. Як показало дослідження, на виховний аспект у розрізі підготовки студентів до профілактичної роботи недостатньо звертається уваги (близько 10-15 % від загальної тематичної структури). Тематика виховних годин переважно стосується художньо-естетичного, морального, правового, екологічного, трудового виховання.

У рамках напряму виховної роботи ВНЗ з фізичного виховання студентства, що спрямований на утвердження ЗСЖ як невід'ємного елементу загальної культури особистості через заняття спортивно-оздоровчою і туристичною діяльністю, було запроваджено програму виховної роботи зі студентами різних курсів „Профілактика шкідливих звичок і виховання культури здоров'я студентів”. Її завданнями є:

- 1) формування розуміння у студентів необхідних позитивних змін у способі життя і підтримувати їхнього прагнення до таких змін;
- 2) пропагування здоровотворчих ідей і розвиток мотивації у збереженні і зміцненні свого здоров'я, сприяння виробленню умінь і навичок ЗСЖ;
- 3) регулярне роз'яснення студентам наслідків паління, вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин;
- 4) навчання студентів правилам поведінки у ситуаціях адиктивного ризику;
- 5) інформування студентів про заходи особистої і соціальної профілактики залежностей і інфекцій; соціально-просвітницька робота серед молоді щодо пропаганди ЗСЖ і відмови від наркогенних звичок;
- 6) пропагування культури і спорту як складових національної ідеї, що формує фізично і духовно здорову, духовно багату, самодостатню і розвинену людину.
- 7) виховання „культури здоров'я”, як ознаки загальної вихованості людини.

З метою включення виховного компоненту в процес морально-етичного виховання студентів і підготовки їх до антинаркотичної профілактики, ми розробили орієнтований план виховної роботи куратора академічної групи студентів спеціальності „Соціальна педагогіка” щодо формування мотивації на ведення ЗСЖ і

подальше оволодіння професією (дод. Ж.3). Метою такої роботи є створення умов для формування у студентів цінностей і свідомого ставлення до здоров'я, виховання відповідальної поведінки; спрямування інтелектуальної активності студентської молоді на обговорення актуальних соціальних проблем.

У рамках програми у роботі зі студентами використовувалися різні види і форми виховної діяльності, а саме: виховні години; тематичні вечори, присвячені проблемам тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії та основам ФЗСЖ; ток-шоу за участі спеціалістів з профілактики, бесіди з елементами тренінгу, прес-конференції, „судові засідання”, „круглий стіл”, фотовиставка, клуб цікавих зустрічей; залучення до участі в художніх колективах і спортакіадах, які проводяться на рівні університету; організація „груп здоров'я” (для тих, хто хоче кинути палити; хто хоче більше дізнатися про репродуктивне здоров'я, здорове харчування, лікувальні властивості природи тощо); організація конкурсів, виставок соціальної реклами, віршів, творів, масових заходів, конкурсу соціальних театрів на тематику профілактики шкідливих звичок, збереження людського здоров'я і життя; навчальні екскурсії на об'єкти соціальної роботи (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри ресоціалізації наркозалежних, центри допомоги і підтримки людей з різними видами залежності, громадські соціальні молодіжні організації, що пропагують ЗСЖ і вільне від наркотиків майбутнє, медичні установи, що працюють з наркозалежними та в напрямку профілактики даного явища (наркодиспансери, наркологічні клініки, приватні центри лікування алкогольної та наркотичної залежності тощо) та ін.; альтернативні форми організації дозвілля, які розробляють, готують і проводили самі студенти під загальним керівництвом викладача. Тематика виховних заходів була різноманітною: „Культура здоров'я як ознака вихованості”, „Народна педагогіка про здоров'я і шкідливі звички”, „Наркогенні звички та їх вплив на формування іміджу студента і майбутнього соціального педагога” та ін.

Важливим є залучення самих студентів до проведення годин спілкування. Спочатку куратор може доручати студентам організацію і проведення спільних заходів, а потім запропонувати студентам готувати той матеріал, який, на їх думку, викличе найбільший інтерес у присутніх. Цінність такої методики полягає у тому, що підвищується активність студентів, у них формуються уміння працювати з літературою, творчо опрацьовувати матеріал, додавати елементи креативності у висвітлення буденних питань, формуються комунікативні і організаторські уміння, збагачується їх загальний культурний рівень. Такий підхід до виховної роботи зі студентами допоможе уникнути пасивності, байдужості до проблеми, ігнорування проблеми, негативізму і пожвавити процес обговорення [322].

Одним із основних завдань щодо розвитку антинаркотичних установок у студентів є виховання „культури здоров'я”, що являє собою багаторівневе утворення, яке входить у склад загальної культури особистості і характеризується глибиною засвоєння людиною валеологічного досвіду [55]. Досягнення і збереження здоров'я при цьому займає вищі щаблі у ієрархії життєвих цінностей людини. Сформованість антинаркотичних установок і „культури здоров'я” у майбутніх соціальних педагогів вкрай важлива для спеціаліста-превентолога, так як він безпосередньо працює над формуванням цих установок у своїх вихованців. Тому

викладачі, що здійснюють підготовку майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ, повинні взяти чіткий курс на формування здоровотворчої політики закладу.

Таким чином, упровадження третьої умови у виховну складову підготовки сприяє зміцненню психічного, фізичного, духовного і соціального здоров'я студентів, утвердженню принципів свідомого ставлення до вживання ПАР і розуміння своєї ролі у творенні власного благополуччя і збереженні здоров'я.

Четверта умова – використання додаткових можливостей освітнього простору ВНЗ та соціального потенціалу регіону щодо вдосконалення практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи зі старшокласниками – сприяє професійній самореалізації студента у позааудиторні години.

З метою визначення шляхів упровадження цієї умови в навчально-виховний процес, було запропоновано і обґрунтовано зміст комплементарної складової підготовки. Вона є найбільш широким полем для створення можливостей підвищення рівня готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркозалежності серед неповнолітніх. Під комплементарною складовою професійної підготовки (від лат. – *complementum* – додатковий, допоміжний, доповнення до чогось основного) ми розуміємо додаткові навчальні умови, які створюються з метою стимулювання активності особистості у напрямі самоосвіти і професійного розвитку та підвищення можливостей поліпшення якості підготовки фахівців.

Принцип комплементарності в освіті і педагогіці в цілому досліджували І. Галковська, С. Джанерян, А. Золотарьова, Е. Родіна та ін. [55; 56].

Переосмислюючи їх ідеї, ми визначили, що комплементарна складова підготовки направлена на забезпечення становлення студентів, як суб'єктів навчальної діяльності і вихід їх на рівень саморозвитку. Пропоновані види і форми навчально-практичної діяльності у рамках цієї складової підготовки є не обов'язковим компонентом навчально-виховної роботи, а додатковими можливостями, які студент може використати або не використати за своїм власним бажанням [312]. Дії студента, який вирішує використати ці можливості, направлені на задоволення своїх потреб у пізнанні і набуття професійного досвіду у тій або іншій сфері діяльності.

Комплементарний або доповнюючий ефект підготовки здійснюється, як правило, за рахунок використання внутрішніх ресурсів і можливостей навчального закладу, налагодження зовнішніх контактів за допомогою активізації позааудиторної роботи студентів і застосування спеціальних, нетрадиційних технологій, методів і форм і видів діяльності. Змістове і структурне насичення комплементарної складової підготовки, з одного боку, допомагає компенсувати прогалини у засвоєнні студентами знань, умінь і навичок, а з іншого боку – концентрує зусилля на мобілізації внутрішніх резервів студентів, які не повною мірою можуть бути використані засобами основного курсу навчання і практики.

Реалізація четвертої умови у рамках комплементарної складової підготовки передбачала включення у роботу зі студентами 2-4 курсів експериментальної групи таких видів і форм діяльності:

- участь студентів у студентській соціальній службі університету;

- волонтерська діяльність у соціальних службах для молоді, центрах соціальної підтримки, громадських соціальних організаціях з реалізації соціальних проектів; обмін досвідом волонтерської роботи (участь студентів у з'їздах волонтерів, у семінарах і тренінгах по волонтерству; розробка і упровадження спільних профілактичних проектів з іншими організаціями, пошук партнерів, переймання досвіду профілактичної роботи з різними соціальними групами);

- проведення науково-методичних семінарів за участі залучених спеціалістів, що працюють у сфері профілактики; супевізія, організація майстер-класів для студентів від провідних спеціалістів у напрямі профілактики (проведення інтерактивних занять, презентація нових методик тощо);

- наукова робота студентів спільно з викладачами (участь у студентських конференціях, олімпіадах, розробці наукових і творчих проектів);

- міжнародна співпраця – обмін досвідом викладачів і студентів кафедри з представниками зарубіжних ВНЗ з питань підготовки соціальних педагогів, організації спільних семінарів, науково-практичних конференцій тощо);

- диспути, дискусії, „круглі столи”, ділові ігри, тренінги, професійний відеолекторій тощо.

Науково-дослідна робота студентів є одним із системоутворюючих видів діяльності, що наскрізно проходить через увесь період навчання у вищій школі і є однією з основних умов якісної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи у сфері профілактики [56; 128; 300].

Науково-дослідну діяльність студентів як елемент підготовки майбутніх фахівців розглядають Р. Горохова, А. Кочетов, В. Савченко, Р. Сеульський, Н. Яковлева; наукову діяльність педвузів вивчають В. Андрєєв, В. Беспалько, В. Моляко, В. Успенський та інші. Така діяльність спрямована на розвиток наукового потенціалу майбутнього фахівця (наукової творчості, науково-професійного мислення, дослідницької спрямованості), потреби у ґрунтовному аналізі соціально-педагогічних процесів і явищ та в оволодінні науковими категоріями, уміння вільно орієнтуватися у потоці педагогічних інновацій [14; 33].

Науково-дослідна робота студентів передбачає участь студентів на рівні з викладачами у науково-теоретичних і науково-практичних конференціях, наукових дискурсах, „круглих столах” присвячених проблемам формування ЗСЖ неповнолітніх, підготовці майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання ПАР; участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, у теоретичній та експериментальній розробці комплексної теми дослідження кафедри; виконання наукових робіт (курсівих, кваліфікаційних, дипломних) на теми: „Вплив соціальної реклами на формування у старшого підлітка схильності до вживання психоактивних речовин”, „Діагностико-корекційна робота з адиктивно спрямованими учнями”, „Робота шкільного соціального педагога з адиктивними підлітками”, „Соціально-педагогічна робота з профілактики вживання старшокласниками психоактивних речовин”, „Духовне здоров'я як важливий чинник формування здорового способу життя людини”, „Соціально-психологічна реабілітація наркозалежних підлітків”, „Особливості створення і реалізації соціальних профілактичних проектів”, „Соціально-просвітницька робота з педагогічними працівниками з проблем вживання учнями наркотичних засобів”,

„Формування соціального імунітету до вживання неповнолітніми психоактивних речовин”, що передбачають соціально-педагогічне дослідження процесів і явищ, діагностику особистості і групи, аналіз і оцінку діяльності, моніторинг ефективності запропонованої програми дій.

Спільна наукова творчість студентів та викладачів створює умови для їх роботи у єдиній команді на правах колег, коли більш досвідчені колеги вчать науковій творчості менш досвідчених колег, коли досвід і компетентність викладачів поєднується із сучасним свіжим поглядом студентів на актуальні соціально-педагогічні проблеми. Це сприяє досягненню „паритету взаємодії”, оптимальної збалансованості ролі викладачів і студентів у науковій співтворчості.

У процесі роботи зі студентами у позааудиторні години нами була також запропонована форма роботи – „відеодискусійний ток-шоуп” (від англ., „talk shop” – говорити на професійні теми”), яка є модифікацією вже відомої і апробованої форми роботи відеолекторію. У роботі відео дискусійного клубу «Світло крізь темряву», окрім наочно-демонстраційних методів, використовувались методи дискусії, інтерактивні методи, методи наукового аналізу, елементи лекційної роботи.

Основна відмінність „відеодискусійного ток-шоупу” від інших варіантів проведення подібної роботи в тому, що у ньому беруть участь майбутні спеціалісти, які здобувають фах і орієнтовані на проведення профілактичної роботи.

Мета такої роботи – актуалізувати проблему наркозалежності для професійно зацікавлених студентів, допомогти їм краще усвідомити пов’язану з нею небезпеку, ознайомити з причинами, з яких неповнолітні починають експериментувати з тютюном, коноплею, алкоголем та важкими наркотиками; здійснити спільний пошук можливих шляхів вирішення ситуації чи повернення її до більш позитивного результату; виявити причини, з яких виникла кризова ситуація в житті героїв, їх прорахунки, помилкові кроки; активізувати наукове і творче мислення та інше.

Необхідно враховувати специфіку аудиторії, якій демонструється фільм: інформація, яка буде передана через відеоматеріали, та ідеї, які будуть народжені в дискусії, для студентів мають не просто буденний, а професійний інтерес. Тому безліч моментів потребують коментарів, додаткової спеціальної інформації.

Доцільний відбір відеоматеріалу (за змістом, проблематикою, емоційним наповненням), активізація аналітико-пізнавальної діяльності студентів є оптимальною умовою забезпечення повноцінного засвоєння навчального матеріалу і досягнення прогнозованого результату навчання.

У процесі перегляду та роботи над фільмами майбутні соціальні педагоги оцінювали ситуації з позиції спеціаліста, який повинен визначити причини, давали кваліфіковану оцінку ситуації, діагностували наслідки, розробляли алгоритм роботи відповідно до конкретної ситуації тощо. До роботи клубу залучались працюючі соціальні педагоги і працівники, інші фахівці, які могли дати своє бачення проблеми з позиції практикуючого спеціаліста.

Аналіз відеосюжетів сприяє переведенню системи наукових знань у цілісну методичну систему, посилює глибинне засвоєння гострих соціальних проблем і шляхів їх вирішення у практичній діяльності. Це ставить перед викладачем завдання навчити студентів не лише адекватно і професійно оцінювати і аналізувати проблему, ситуацію, поведінку учасників, а й самостійно окреслювати технологію

соціальної допомоги останнім, проектувати діяльність спеціаліста тощо. Ця форма роботи посприяла актуалізації пізнавального інтересу студентів, формуванню професійного підходу до вирішення соціально-педагогічних ситуацій.

Упровадження четвертої умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи передбачала залучення студентів до волонтерської роботи, і не лише у соціальних службах регіону, а й у сформованих студентами волонтерських загонах. З. Бондаренко, вивчаючи проблеми організації волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу, зазначає, що забезпечення такої роботи є важливою складовою підготовки студентів до професійної діяльності [59]. Студенти-волонтери здійснюють реалізацію просвітницько-профілактичних заходів, соціально-рекламних кампаній з ФЗСЖ, запобігання наркотичній залежності, ВІЛ-інфікуванню, набуваючи тим самим спеціальних знань і умінь, необхідних спеціалісту для роботи у цій сфері [197].

Здійснюючи підготовку студентів до такої роботи, ми вивчили і використали потенціал діяльності студентської соціальної служби. Залучення майбутніх соціальних педагогів до участі у СтСС дає їм змогу реалізувати свій особистісний і професійний потенціал у комфортному середовищі та ситуації активної дії. Ми спробували довести, що практичний досвід волонтерської роботи протягом усього періоду навчання у ВНЗ допомагає майбутнім соціальним педагогам сприяти розвитку соціальних ініціатив неповнолітніх, організовувати змістовне дозвілля старшокласників загальноосвітнього навчального закладу. Розробляючи методiku підготовки студентів до профілактичної роботи через діяльність інституту СтСС, ми вивчили технологічні та методологічні аспекти підготовки волонтерів до діяльності в соціальних службах і реалізації соціальних проектів – А. Капська [196; 269], Н. Комарова [59; 98], І. Зверева [197], О. Карпенко [98; 196], Р. Вайнола [59]; загальні питання створення і розвитку студентських соціальних служб вищих навчальних закладів – Н. Романова [236-238], С. Толстоухова [273]; деякі аспекти соціально-педагогічної взаємодії в системі соціальних служб для молоді – В. Андрущенко [11-12], А. Будник, І. Зверева [87], О. Іванова, П. Шептенко [314], шляхи та методи підготовки соціальних педагогів / працівників до профілактичної роботи з підлітками та молоддю – С. Архипова [15], В. Бех [11], І. Козубовська [112], М. Лукашевич [11], Г. Майборода [138], О. Пічкарь [198].

Студентська соціальна служба – це мікроутворення у системі соціальних служб для молоді, яка формується на рівні ВНЗ і діє відповідно до пріоритетних напрямів соціальної роботи і соціальної політики [236]. Вона працює на принципах добровільної участі. Усі бажаючі можуть долучитись до діяльності СтСС: виступати у ролі суб'єкта діяльності, організовуючи той чи інший захід; у ролі об'єкта – як учасник заходу; координувати виконання певного соціального проекту, розробленого особисто чи в співавторстві з групою осіб, – тобто може спробувати себе у ролях: керівника, організатора, виконавця, учасника.

СтСС ставить за мету не лише безпосередньо надання допомоги тим, хто її потребує, але й включення студентів-волонтерів у суспільну діяльність і комунікацію, соціалізацію і формування особистості як суб'єкта навчання, творчості, громадського життя, життєтворчості, професійної діяльності [236].

У студентів соціально-педагогічних спеціальностей мотиви для добровільної участі у СтСС максимально наближені до професійних. Для них більш важливим є спілкування з професіоналами, знайомство з новими методиками і технологіями, – все, що може допомогти стати висококваліфікованими фахівцями і працювати у нових соціальних умовах [98, с. 20-21]. Студенти-волонтери працюють у СтСС як інтерв'юери, рекламні технологи, промоутери, менеджери, організатори і учасники молодіжних акцій, консультанти, тренери-фасилітатори, ведучі інтерактивних бесід та інших заходів, дослідники соціальних процесів, учасники проектів, посередники, помічники спеціалістів соціальних служб тощо.

Окрім збагачення практичним досвідом, робота у службі впливає на ціннісно-смысловий компонент особистості майбутнього спеціаліста: формує свідоме ставлення до діяльності, розуміння її складності і необхідності суспільству, дотримання педагогічної етики взаємовідносин, почуття відповідальності за результати своєї діяльності і т.д. А також сприяє розвитку таких якостей, вкрай важливих для соціального педагога, як: цілеспрямованість, ініціативність, креативність, внутрішній контроль, самостійність, активність, впевненість у собі, відповідальність та інші [236, с. 39]. Досвід роботи студентів-волонтерів у СтСС підтверджує вироблення та вдосконалення таких характеристик особистості, як: мобільність, активна взаємодія, усвідомлюваність реалізовуваних дій, використання досвіду інших, розвиток творчого потенціалу, мотивація на інноваційний пошук.

Беручи активну участь в роботі СтСС протягом навчання, майбутній спеціаліст постійно перебуває у процесі саморозвитку (самовизначення, самоосвіти, самоорганізації, самопізнання, саморегуляції, самовиховання, самореалізації).

СтСС традиційно працює за чотири напрями: „Адаптація студентів 1-го курсу”, „Інтеграція в соціальне середовище”, „Сприяння самореалізації”, „Просвітництво і профілактика” [236]. Для нас був цікавий останній напрям, тому ми стимулювали роботу студентів саме у цій сфері і розробили орієнтовану програму роботи СтСС (дод. Ж.4). Волонтери СтСС, що працюють у напрямі „Просвіта і профілактика” навчаються:

- здобувати нову, цікаву, сучасну інформацію про проблему, використовуючи світовий інформаційний простір (вміння швидко і продуктивно працювати з друкованою літературою, електронними ресурсами, аудіо- і відеоінформацією); створювати методично-ресурсну базу діяльності, соціально-рекламну продукцію);

- налагоджувати професійні контакти зі службами у сфері профілактики;

- компетентно надавати інформацію про соціально-економічні, психолого-педагогічні, юридично-правові, медико-фізіологічні наслідки вживання та зловживання ПАР (вміння розробляти і проводити просвітницькі лекції, тематичні години спілкування, навчальні семінари, факультативи, бесіди, науково-аналітичні дискусії, диспути, форуми, зустрічі з кваліфікованими спеціалістами тощо);

- використовувати інтерактивні форми соціального навчання, організувати усі можливі профілактичні заходи, які спрямовані на популяризацію ЗСЖ;

- створювати умови для популяризації альтернативних видів здоровотворчої діяльності серед студентів (популяризація туризму, спорту, танців, мистецтва тощо);

- працювати з колективом, окремим клієнтом, ініціативною групою (розвиток навичок професійної комунікації, ділового спілкування під час проведення

інструктажу, вирішення поточних організаційних питань та питань співпраці; удосконалюють консультативних умінь, надання інформаційних послуг тощо);

- проводити діагностику (анкетування, тестування, експрес-інтерв'ю, соціологічні дослідження щодо вивчення поінформованості стосовно різних аспектів проблеми, дослідження життєвих пріоритетів та ціннісних орієнтацій особистості);

- опанувати механізми соціального проектування і програмування (розробляти і створювати соціальні профілактичні проекти, планувати діяльність, розробляти і здійснювати заходи щодо реалізації профілактичних завдань; проводити моніторинг та оцінку ефективності діяльності, контроль за виконанням програми, соціальну експертизу проекту; розподіляти функціональні обов'язки, здійснювати пошук соціально-педагогічних ресурсів для забезпечення роботи) тощо.

У процесі своєї діяльності у СтСС студенти здобувають такі знання і навички профілактичної і просвітницької роботи: 1) профільні: обізнаність з проблеми вживання наркотичних речовин, знання технік і методів профілактичного впливу та ін.; 2) організаційні: знання загальних підходів, соціальних технологій, основ соціального менеджменту, механізмів соціального впливу на особистість і колектив; 3) творчі: вироблення творчого осмислення роботи, вивчення нестандартних підходів до вирішення складних ситуацій [238].

Студенти-волонтери СтСС не лише отримують теоретичну і методичну підготовку згідно з навчальним планом, а й додатково проходять навчання безпосередньо як учасники Служби, а також розвиваються у процесі власної діяльності в Службі. Н. Романова пропонує при підготовці студентів-волонтерів використовувати такі форми навчання: інформаційно-методичні семінари, на яких розглядаються конкретні програми і способи їх реалізації; тренінги для підготовки тренерів в галузі антинаркотичної освіти; „школа волонтерів”; модульні курси для підвищення рівня професійної кваліфікації; навчальні студентські збори-походи; студентські конференції з обміну досвідом тощо [236, с. 19].

У рамках діяльності СтСС ми здійснювали підготовку тренерів з числа студентів-волонтерів до роботи з учнями старших класів ЗОШ у напрямі профілактики наркотичної залежності у „Студентській школі волонтерів” за допомогою розробленої нами модульної програми тренінгових занять „Здоров'я чи кайф – it's your choice and your life!”.

До підготовки волонтерів СтСС до профілактичної роботи залучаються медичні працівники, психологи, соціальні педагоги і соціальні працівники, які обговорювали зі студентами питання наркології, ВІЛ-інфікування, репродуктивного здоров'я, про глибинно-психологічні механізми, причини, передумови появи залежності від легких та важких наркотиків, проблему вживання наркотиків в учнівському середовищі, труднощі профілактичної роботи на сучасному етапі та кроки щодо їх подолання; передавали практичний досвід роботи з адиктивними дітьми, наркозалежними клієнтами та їх батьківськими сім'ями; представляли власні доробки, наочний, роздатковий матеріал, соціальну рекламу, знайомили з методиками, новітніми формами і технологіями діяльності в сфері профілактики.

Залучення студентів експериментальної групи до роботи у СтСС створює для них ряд можливостей щодо:

- здобуття спеціальних знань з проблеми, більш раннього осмислення студентами мети і задач антинаркотичної соціально-педагогічної роботи;
- отримання цілісного уявлення про зміст діяльності соціальних служб, закладів, установ, що реалізують профілактичні завдання;
- прогресивного розвитку професійних якостей майбутніх спеціалістів;
- знайомства з різними типами соціальних установ, відомствами, які просувають здоровотворчу політику та розширення професійних контактів;
- розвитку теоретико-практичної компетентності у профілактиці наркотичної залежності, переймання практичного досвіду від фахівців-професіоналів;
- збору якісного матеріалу для науково-дослідної роботи студента;
- самоаналізу власного рівня готовності до роботи у сфері профілактики і корекції та вдосконалення недосформованих компонентів цілісного „професійного образу” майбутнього спеціаліста; розвитку індивідуального підходу до діяльності.

Отже, діяльність СтСС у напрямі „Просвіта і Профілактика” є перспективним джерелом професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотизації і має широкі можливості для формування професійної готовності майбутнього спеціаліста. Це свідчить про необхідність розвивати цей інститут, зміцнювати його як елемент навчально-виховної структури.

Таким чином, практична робота студентів в рамках комплементарної складової підготовки є своєрідним комплексом дій, різноманітних за цілями, змістом, видами, формами, що сприяють всебічному розвитку студента, формуванню його особистісних якостей, спонукаючи до пошуку і реалізації нових форм і технологій роботи, породжуючи потреби у підвищенні рівня професійної готовності.

Останньою, п'ятою, умовою, яку ми вважаємо за доцільне виділити і обґрунтувати окремо, є *сприяння виробленню індивідуального стилю діяльності майбутнього фахівця та освоєнню інноваційних технологій превентивної роботи.*

Формування у студента індивідуального стилю діяльності є важливою стратегічною метою підготовки, що реалізується шляхом цілеспрямованої, зацікавленої, професійно спрямованої діяльності майбутнього фахівця через практикування, апробацію умінь, вправляння у різних видах діяльності.

Індивідуальний стиль діяльності, на думку Е. Клімова, – це індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, якими свідомо чи стихійно користується людина з метою найкращого урівноважування своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметами, зовнішніми умовами діяльності [148].

Індивідуальний творчий стиль у соціально-педагогічній діяльності прямо протилежний репродуктивній діяльності. Він передбачає вміння адаптувати теоретичний матеріал і методику до потреб визначеної категорії дітей, з урахуванням багатьох зовнішніх факторів, вміння перебудовувати свою педагогічну діяльність у мінливих обставинах. Виробити індивідуальний стиль діяльності означає сформувати оригінальний, неповторний підхід до своєї роботи [230, с. 233].

Ми трактуємо *індивідуальний стиль діяльності* як сукупність загальних специфічних способів діяльності, які дозволяють максимально використати потенційні можливості учня і компенсувати його недоліки з допомогою спеціаліста.

При визначенні змістових характеристик індивідуального стилю ми орієнтувалися на дослідження В. Сластьоніна, К. Левіна-Скейна. Питання

педагогічної творчості і творчого потенціалу спеціаліста, що є рушійною силою у формуванні індивідуального стилю діяльності вивчають А. Алексюк, В. Бондар, Є. Бондаревська, Н. Кичук, М. Никандров, Н. Тализіна та інші.

Індивідуальний стиль діяльності соціального педагога у роботі зі старшими учнями щодо профілактики наркотичної залежності передбачає високий рівень гуманістичного потенціалу особистості спеціаліста, професійну спрямованість (високу мотивацію і ціннісні пріоритети здоровотворчої діяльності), широку обізнаність спеціаліста у цій діяльності (компетентність у питаннях наркології, валеології, ювенальної педагогіки і психології тощо), професійну відповідність (володіння спеціальними знаннями і вміннями взаємодіяти зі старшими учнями), саморозвиваючий стержень, творчий підхід до діяльності; гнучке реагування на проблемні ситуації, вміння оперативно і грамотно визначати характер психолого-педагогічної допомоги, якої потребує особистість, вміння встановлювати партнерські стосунки зі старшими учнями, розвиток і вдосконалення навичок соціально-просвітницької, корекційної, реабілітаційної, консультативної діяльності, спостережливість, здатність швидко орієнтуватися у ситуації тощо [298, с. 202].

Розвиток індивідуального стилю неможливий без таких професійних характеристик, як: готовність до контактів, вміння їх встановлювати і підтримувати, емоційне самовладання, вміння емоційно притягувати до себе старшокласників і зацікавлювати їх активною, творчою діяльністю, широка обізнаність спеціаліста і ерудиція, розвиток „соціального інтелекту” (розуміння мотивів поведінки учня, соціальних передумов розвитку адикцій), соціальної фасилітативності тощо [158].

Формування індивідуального стилю діяльності студента є процесом сходження особистості до вершин особистісного і професійного саморозвитку – досягнення акме [49; 127]. Цей шлях реалізується через послідовні етапи розкриття потенційних можливостей студента, стимулювання його до самонавчання і підживлення бажання до самовдосконалення, підвищення мотивації не зупинятися на досягнутому і домагатися більшого. З цією метою у процесі підготовки було використано елементи коучінг-стратегій щодо розвитку готовності студента до інноваційної діяльності як необхідної умови його професіоналізації. Діяльність з реалізації коучінг-стратегій відбувалась у тісній співпраці з психологом ВНЗ та кураторами академічних груп і передбачала професійну підтримку студента, допомогу у саморозвитку, подоланні внутрішніх бар'єрів у взаємодії з оточенням, сприяння розкриттю творчих здібностей, розвиток гнучкості і адаптивності особистості, пошук ресурсів для самоорганізації студента.

Особливості індивідуального стилю діяльності соціального педагога-профілактолога проявляються у змістовій, динамічній і морально-етичній стороні його діяльності. Головним фактором розвитку індивідуального стилю діяльності соціального педагога у антинаркотичній профілактичній діяльності зі старшокласниками є його інноваційна підготовка. Вона передбачає навчання студентів ефективному упровадженню соціальних інновацій [100; 148; 156; 330].

В рамках цього питання є сенс говорити про необхідність навчання майбутніх фахівців використанню ІТ у профілактичній роботі з учнями старших класів, описаних у параграфі 1.3.3, так як реалізація інтерактивних стратегій досить поширена на сьогодні у практиці діяльності спеціалістів-превентологів. З цією

метою у процесі дослідної роботи було розроблено і апробовано „Технологію навчання майбутніх соціальних педагогів використанню інноваційних методів у профілактиці”, для реалізації якої були задіяні ресурси усіх складових підготовки (академічної, апробаційної, виховної, комплементарної), враховуючи провідні дослідження у цій царині В. Гузеєва [68], О. Пометун та А. Панченкова [169; 208], Л. Пироженко [94; 208], В. Федорчук [53] та інших дослідників.

Зокрема, ця технологія передбачала підготовку майбутніх соціальних педагогів до використання інтерактивних методів навчання у профілактичній роботі передбачала: ознайомлення із теоретико-методологічними основами застосування ІТ; опанування методами інтерактивного навчання за допомогою введення їх у практику проведення лекційних, практичних і семінарських занять; розширення використання на традиційних заняттях ігрових ситуацій та окремих прийомів, елементів дискусій, проведення в ігровій формі заліків, захисту курсових робіт, практичних робіт і самостійних індивідуальних завдань; упровадження у навчальний процес спецкурсів і спецсемінарів, які б давали не лише теоретичні знання з проблеми профілактики адиктивної поведінки, але й формували практичні уміння використання ІТН; апробацію практичних умінь під час проходження практики, у волонтерській діяльності; проведення майстер-класів і семінарів-тренінгів спеціалістами у сфері профілактики адиктивної поведінки і т. ін.

Алгоритм даної технології передбачав такі кроки: ознайомчий етап → етап входження у діяльність → апробації і закріплення у дії → корекційний етап → етап самостійної діяльності → моніторингу і визначення стратегій розвитку (дод. Ж.6).

Таким чином, упровадження запропонованих організаційно-педагогічних умов у навчально-виховний процес ВНЗ допомогли оптимізувати професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів і посприяли досягненню балансу між навчальною ситуацією і ситуацією практичної дії; створили широкий навчально-виховний простір для озброєння студентів необхідним арсеналом знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, які допоможуть їм у майбутньому ефективно здійснювати профілактичну роботу серед учнів старшого шкільного віку.

2.4. Рекомендації щодо покращення підготовки майбутніх соціальних педагогів до антинаркотичної профілактики у вищих навчальних закладах

У процесі навчальної діяльності студентів, роботи зі змодельованими ситуаціями, під час використання інтерактивних методів навчання та коучінг-технологій, у волонтерській діяльності у СтСС та протягом проходження професійно-орієнтованих практик на основі виконання спеціальних завдань, що стосуються профілактичної роботи, забезпечується перенесення теоретичних знань у площину практичної дії, відшліфовування умінь та навичок профілактичної роботи з учнівською молоддю, трансформацію професійного інтересу студентів до соціально-просвітницької і корекційно-профілактичної роботи з проблем наркотичної залежності у функціональний обов'язок і професійну потребу, формування позитивного ставлення до профілактичного аспекту діяльності

соціального педагога, набуття досвіду професійної самоактуалізації і самовдосконалення майбутнього спеціаліста.

Уважаємо за доцільне визначити ключові моменти, які необхідно враховувати для підвищення якості професійної підготовки соціальних педагогів до здійснення профілактики наркотичної залежності серед учнів старших класів:

1. Підготовка соціальних педагогів у ВНЗ до профілактики наркозалежності серед старшокласників має здійснюватися на основі комплексного, індивідуального, партисипаторного підходу, єдності теорії і практики, професійної самоактуалізації майбутніх спеціалістів та інших; зміст теоретичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до антинаркотичної профілактики серед старшокласників повинен мати міждисциплінарний характер, який передбачає інтеграцію педагогічного, психологічного, соціологічного і медико-біологічного аспектів проблеми;

2. З метою підвищення рівня готовності до превентивної роботи рекомендується передбачити розробку нових удосконалених навчальних програм і тематичних планів, програм ознайомчих і виробничих практик, збільшення кількості годин на виробничу практику і внесення у програму практик додаткових завдань, спрямованих на підвищення рівня готовності студентів до профілактичної роботи.

3. Доцільно внести зміни у тематику і зміст навчальних занять, приділивши більше уваги основним напрямам превентивної діяльності соціального педагога з попередження наркотичних проблем, посилити прикладну спрямованість спеціальних дисциплін і спецкурсів, включити творчий компонент у вивчення спеціальних дисциплін (надання можливості студентам проявити професійну творчість); увести у навчальну програму спецкурс „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників”, який навчає методиці роботи зі старшокласниками у напрямі профілактики наркотичної залежності.

4. Необхідно відмовитись від традиційного підходу до проведення лекцій і семінарських занять, максимально використати ресурс інтерактивної взаємодії у системі професійного навчання студентів (заняття з елементами тренігу, дискусій, імітаційно-рольових ігор, кейс-метод, відеолекція, метод творчих проєктів тощо); збільшити кількість годин для практично-семінарських занять.

5. У процесі підготовки студенти мають бути забезпечені сучасною методичною літературою з проблеми (розробка і публікація викладачами кафедр, що готують соціальних педагогів, сучасних підручників, навчально-методичних посібників, рекомендацій для студентів, які б концентрувалися на питаннях організації системи профілактики наркозалежності серед учнів ЗОЗ, методики і педагогічної взаємодії зі старшокласниками і враховували б потреби підготовки сучасного фахівця до роботи з профілактики наркотизації серед учнів ЗОШ);

6. Доцільно організувати міжвідомчу взаємодію фахової кафедри з організаціями і службами соціальної профілактики і допомоги наркозалежній молоді (організація зустрічей із соціальними педагогами, запрошення спеціалістів різних напрямів на практичні заняття, відвідування студентами соціальних служб державного та недержавного сектору, що спеціалізуються на профілактичній діяльності, проходження студентами виробничої практики у цих закладах, стимулювання участі студентів у соціальних проєктах, що реалізують подібні

заклади і установи, стажування студентів на випускному курсі навчання у організаціях і установах, що займаються проблемами профілактики тощо).

7. Рекомендується упровадження у освітній процес підготовки соціальних педагогів технології оволодіння студентами методикою використання ІТН у роботі зі старшокласниками у контексті профілактичної діяльності.

8. З метою розвитку наукового світогляду і розвитку дослідницької природи майбутнього фахівця рекомендується проводити науково-практичні конференції, семінари, дискусії у педагогічних ВНЗ, присвячених сучасним актуальним проблемами теорії і практики профілактики наркозалежності серед учнів ЗОШ.

9. Пропонується створити банк психолого-педагогічних ситуацій з виховної роботи і з питань попередження фактів вживання учнями наркотичних засобів, вирішення яких дозволить максимально наблизити навчальну ситуацію до реальних умов практичної діяльності (робота зі кейс-методом).

10. З метою покращання практичних умінь і навичок, які важливі для спеціаліста-превентолога, сприяння професійному зростанню студентів, розширення знань, розвитку мотивації до подальшого оволодіння уміннями, професійно-значущих якостей і бажання працювати у профілактичному напрямі, формування індивідуального стилю діяльності студента як необхідної умови його професіоналізації, необхідно залучати студентів до роботи у СтСС і до волонтерської діяльності у соціальних службах і установах міста та області;

11. У рамках виховної складової підготовки можлива активізація студентського молодіжного руху за ЗСЖ, покращення навичок ведення ЗСЖ і формування антинаркотичних установок у студентів шляхом розробки особистісно-орієнтованої програми виховної роботи зі студентами у ВНЗ;

12. Навчальний процес має гармонійно доповнювати різні форми позааудиторної роботи студента, (консультації та індивідуальна робота з викладачем, майстер-класи від провідних фахівців-превентологів, студентські наукові товариства, відеодискусійні клуби, волонтерство, соціально-громадська робота, робота у СтСС, організація студентських клубів, науково-пошукових товариств, центрів соціальних інновацій, творчих лабораторій соціального педагога, інформаційно-методичних центрів антинаркотичної профілактики та інше.

13. У процесі підготовки важливо формувати у студентів потреби у самостійній роботі над удосконаленням і корекцією своїх професійних якостей, що передбачає: надання допомоги студенту в оволодінні методами і прийомами самовдосконалення; творчий підхід і активність у плануванні і практичній реалізації цілей і задач самовдосконалення.

14. Необхідно забезпечити злагоджене функціонування єдиної, відкритої до співпраці освітньої системи, що передбачає моделювання процесу підготовки фахівця, структурування усіх елементів навчально-виховного процесу ВНЗ з метою створення практико-стимулюючого середовища підготовки.

Отже, результати експериментально-дослідної роботи підтвердили ефективність визначених нами організаційно-педагогічних умов, а висловлені нами пропозиції спрямовані на покращання підготовки студентів до роботи в напрямі профілактики наркотичної залежності серед старшокласників і формування більш високого рівня професійної готовності до такої діяльності.

ВИСНОВКИ

У монографії подано теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників в умовах університетської освіти.

У процесі теоретико-емпіричного дослідження отримано результати, які засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави зробити такі *висновки*:

1. Проблема наркотичної залежності неповнолітніх є негативним соціальним явищем, яке становить серйозну небезпеку як для окремої особистості, так і для всього суспільства. Спостерігається збільшення кількості активних і постійних споживачів психоактивних речовин серед учнів навчальних закладів та зниження віку осіб, які вживають наркотики і стають залежними від них; розширення спектру наркотичних засобів та їх доступність; непоодинокі випадки полінаркоманії серед осіб підліткового віку; прямий зв'язок вживання наркотиків із ростом злочинності, розповсюдженням ВІЛ-інфекції, зростанням смертності серед молодого покоління.

2. Аналіз стану профілактичної роботи у загальноосвітніх закладах виявив ряд проблем: несистематичність проведення профілактичної роботи, використання переважно традиційних форм і методів профілактики, відсутність інноваційного підходу до профілактичної роботи, неготовність значної частини соціальних педагогів до знаходження контакту з учнями, незнання психолого-педагогічних особливостей дітей підлітково-юнацьких груп, їх актуальних проблем, принципів і методів соціального навчання і виховання неповнолітніх, низький рівень навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення такої роботи у школі та інші. При цьому встановлено, що значну частину споживачів психоактивних речовин складають старшокласники, формування наркотичної залежності яких є продуктом патологічного розвитку особистості й обумовлено причинним комплексом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також специфічних обставин, умов, які активізують їх дію.

3. Теоретико-методологічне підґрунтя підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників склали

основні підходи (гендерний, соціального навчання, „активного сходження”, технологічний, партнерський, партисипаторний, особистісно-психологічний), стратегії (інформаційна, афективна, формування життєвих навичок та ін.) та принципи (адресності, алгоритмізації, комплексності, соціокультурної адекватності, доступності та ін.) профілактичної роботи зі старшокласниками. При цьому професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників визначена як ступінчастий процес передачі спеціальних знань, формування відповідних умінь, навичок, професійних цінностей і якостей особистості спеціаліста, які у своїй сукупності дозволяють йому забезпечити продуктивну взаємодію з учнями старших класів у сфері профілактичної освіти та корекційної роботи з урахуванням психолого-педагогічних особливостей визначеної вікової категорії.

Метою і результатом такої підготовки визначено *готовність майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників*, яку розуміємо як специфічну професійну характеристику особистості, що включає наявність спеціальних знань із проблеми наркотичної залежності та специфіки взаємодії з учнями старшого шкільного віку у контексті профілактики, спектру умінь, які необхідні для реалізації соціально-профілактичної діяльності, комплексу індивідуально-психологічних якостей і особливостей соціального педагога, прагнення до творчого пошуку найбільш ефективних шляхів, способів, технологій профілактичної діяльності, професійної спрямованості на профілактичну діяльність, активізацію внутрішніх резервів особистості, що забезпечують ефективне професійне функціонування спеціаліста.

Оцінка сформованості готовності повинна здійснюватися на основі відповідних критеріїв (теоретико-гносеологічний, функціонально-технологічний, персонально-квалітативний і мотиваційно-аксіологічний), показників (обізнаності і пізнавальної активності, технологічності, особистісний, професійної спрямованості) та рівнів (особистісно-орієнтований, нормативно-свідомий, адаптивно-базовий, інтуїтивно-відтворювальний, критичний).

4. Серед основних причин недостатньої підготовки у сфері профілактичної роботи майбутніх фахівців означено обмеженість практичного досвіду роботи студентів у цьому напрямі, низький рівень володіння інформацією на рівні базових теоретичних знань, незнання методики роботи з категоріями „групи ризику”, проблеми у налагодженні продуктивного контакту зі старшокласниками та деякі інші. Це зумовило необхідність розробки і обґрунтування моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників.

5. Розроблена та обґрунтована *модель підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників* представила собою цілісну педагогічну систему, що визначила конкретну мету і завдання підготовки, принципи і підходи, зміст та організаційно-методичне забезпечення підготовки: складові підготовки (академічна, апробаційна, виховна, комплементарна) та шляхи реалізації кожної з них; блоки підготовки (теоретичний, практичний, акмеологічний); *організаційно-педагогічні умови підготовки*, які було впроваджено у процесі експериментальної роботи: 1) розробка та впровадження у навчальний процес оновленого змісту, форм і методів підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників; 2) удосконалення програм практики і здійснення цілеспрямованого педагогічного керівництва виробничою практикою студентів; 3) активізація виховної роботи з розвитку здоровотворчих ідей і навичок ведення здорового способу життя і формування антинаркотичних установок у студентів; 4) використання додаткових можливостей освітнього простору вищого навчального закладу та соціального потенціалу регіону у практичній підготовці майбутніх спеціалістів; 5) сприяння виробленню індивідуального стилю діяльності майбутнього фахівця та оволодіння інноваційними технологіями превентивної роботи. Окрім цього у моделі представлено систему соціально-педагогічного моніторингу професійної готовності майбутніх соціальних педагогів та прогнозовані результати підготовки, що дозволило прослідкувати динаміку розвитку професійно

важливих характеристик у студентів, які необхідні для здійснення профілактичної роботи з учнями.

Як найбільш продуктивні навчально-практичні форми і методи роботи з експериментальною групою було визначено: кейс-метод, соціально-педагогічний тренінг, метод творчих проєктів, „дайджест інформаційних джерел”, „журналістське розслідування, елементи коучінг-стратегій, „портфоліо діяльності студента”. Комплексному упровадженню означених умов, форм та методів професійної підготовки студентів сприяла апробація спецкурсу „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників”, додаткової програми неперервної практики студентів, програми виховної роботи „Профілактика шкідливих звичок і виховання культури здоров’я студентів”, технології „Навчання майбутніх соціальних педагогів використанню інноваційних методів у профілактиці”; а також залучення майбутніх соціальних педагогів до роботи у студентській соціальній службі за напрямом „Просвіта і профілактика” та участі у тренінг-курсі, інформаційно-методичних семінарах з обміну досвідом тощо.

Перспективи подальших досліджень у цій царині вбачаємо у вивченні закордонного досвіду організації профілактичної роботи зі старшокласниками та підготовки фахівців до роботи у сфері профілактики наркотизації, а також можливостей адаптації цього досвіду в Україні; розробці нових особистісно-орієнтованих і практично спрямованих технологій навчання соціальних педагогів; створенні цілісної інтегративної системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації превентивної діяльності; пошуку і розробці оптимальних способів діагностики готовності соціального педагога до організації профілактичної діяльності; розробці нових підходів, стратегій соціального навчання старшокласників, інноваційних форм і методів профілактичної роботи.

ДОДАТКИ

Додаток А

ГЛОСАРІЙ

Наркотичні речовини – це речовини (офіційно, в установленому порядку, включені до списку наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів), які виявляють специфічну дію на нервову систему та організм людини в цілому, і спричиняють появу певних відчуттів, зміни стану свідомості, а у крайніх випадках – особливий стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Наркотичні засоби включає в себе сировинні ресурси, які можуть бути задіяні для виготовлення тютюнових, алкогольних виробів, наркотиків різного гатунку. До них належать рослини, сировина і речовини, природні чи синтетичні, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до категорії наркотичних засобів Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я; це речовини та вміщуючі їх продукти, зловживання якими може призвести до розвитку наркоманій.

Наркогенні речовини – це речовини, що змінюють психофізіологічний стан людини, штучно викликаючи почуття ейфорії, бадьорості, збудження та розподіляє їх на три основні групи: наркотичні речовини (наркотики), токсичні речовини, алкоголь і нікотин. Зловживання такими речовинами формує хворобливу залежність людського організму, ускладнює процеси його соціальної адаптації, створюючи відповідні причинно-наслідкові комплекси аморальності, правопорушень, злочинності. Вперше цей термін був запропонований Д.В. Колесовим.

Психотропні речовини це штучно створені людиною наркотичні засоби (напр., опіати, барбітурати, депресанти та ін.).

Інтотоксиканти – це токсичні речовини, що, потрапляючи всередину організму, призводять до змін у свідомості і фізичному стані людини і можуть викликати токсичне отруєння.

Психоактивні речовини – це речовини, які викликають токсичне отруєння, психологічну і фізичну залежність організму. Психоактивні речовини призводять до психічних, поведінкових перетворень, змін у свідомості, негативних особистісних і соціальних наслідків. На відміну від поняття „наркотичні речовини”, яке більше охоплює медико-фізіологічні, соціально-економічні і юридично-правові аспекти вживання, у змісті цього поняття автори наголошують на особистісних, соціально-психологічних, поведінкових, соціально-педагогічних аспектах вживання алкоголю, тютюну та наркотиків неповнолітніми. Головна ознака ПАР – це наявність визначеного або невизначеного психоруйнівного ефекту. За їх допомогою здійснюються спроби людиною подолати тривогу (страх), задовольнити потребу у почутті близькості та довіри, відчуті значущість, сенс та цілісність життя, заповнити життєвий вакуум.

Явищами стійкого (систематичного) вживання людиною ПАР різного порядку є тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія.

Тютюнопаління – це процес поглинання тютюнового диму в процесі випалювання цигарок, сигар, трубки тощо. Тютюновий дим містить в собі такі отруйні речовини, як: нікотин, окис вуглецю, смоли, окис сірки та азоту, гідроціанисту кислоту та ін.

Алкоголізм – хронічне захворювання, яке розвивається в результаті безконтрольного, тривалого, систематичного зловживанням спиртними напоями і характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовим розвитком фізичної і психічної залежності, соціально-моральної деградації особистості.

Наркоманія – хвороба, що викликається систематичним вживанням наркотиків і характеризується нездоланим потягом до приймання наркотиків, тенденцією до підвищення вживаних доз, „реакціями абстиненції”. Ознаками хвороби є психічна (моральна і соціальна деградація людини, серйозні психологічні розлади) і фізична залежність (тяжкі порушення функцій організму, втрата здоров'я).

Токсикоманія – захворювання, яке викликане психічною та фізичною залежністю внаслідок вживання речовин, які не включені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Зловживання психоактивними речовинами – це такий стан людини, коли вона збільшує дозу речовини внаслідок синдромів звикання та абстиненції, що може призвести до формування стійкої фізичної і психічної залежності від речовини [349]. Зловживання психоактивними речовинами – це стан людини, коли вона збільшує дозу речовини внаслідок синдромів звикання та абстиненції.

Залежність – це непереборна потреба знову і знову вживати наркотичну речовину.

Абстиненція (абстинентний синдром або синдром відмови) – тяжкий стан, що виникає при різкому припиненні або зменшенні дози наркотичних речовин, від яких особистість має залежність. Супроводжується комплексом болісних психологічних (напр. – депресія) і фізичних розладів (напр. – больових шоків, судом, сильними болями в м'язах і внутрішніх органах) різного ступеню прояву.

Хімічна залежність – це хвороба, що виникає внаслідок вживання наркотиків і спричиняє зміни у роботі біохімії центральної нервової системи людини. Таку людину називають наркозалежною (наркоманом чи алкоголіком) або людиною, що має хімічну залежність.

Наркоманія – хвороба, що викликається систематичним вживанням наркотиків. Ознаками хвороби є психічна і/або фізична залежність, втрата здоров'я, деградація поведінки людини.

Ейфорія – підвищений настрій (відчуття радості, безтурботності). Спостерігається при вживанні наркотичних, токсичних речовин.

Звикання – процес формування наркотичної залежності, як результат поступового збільшення дози наркотичної речовини. Наслідком є психічна або фізична залежність. Характеризується посиленням бажання приймати наркотик.

Наркокультура – культура наркоманів (субкультура), альтернативна загальній культурі суспільства. Визначається специфічною мовою (сленгом) та сукупністю спотворених цінностей.

Наркоман – хвора на наркоманію людина, особа, що систематично вживає наркотики і має стійку від них залежність.

Наркотизація – негативне соціальне явище, що характеризується поширенням вживання наркотиків.

Співзалежність – „специфічний стан, який характеризується сильною поглиненістю і стурбованістю, а також крайньою залежністю (емоційною, соціальною, а іноді і фізичною) від наркозалежної людини” (Шерон В. Круз); „такий тип взаємовідносин між людьми, коли кожен ігнорує свою здатність задовольняти власні потреби, маніпулюючи для цього іншими людьми” (Е. Скворцова, Е. Сулаберідзе), „спроба подолання проблеми, з якою зіштовхнулася близька людина; крайня форма співпереживання і співучасті у вирішенні проблеми іншої людини, підпорядкування життя співзалежної людини фізичному і психічному стану наркозалежного, посилене почуття провини через власну неспроможність допомогти, надмірна фіксація уваги на проблемі іншої людини і нівелювання своїх проблем і потреб, що може виражатися у соціальній і емоційній ізоляції тощо” (Р. Вестерхоут); „специфічний стан, який характеризується надзвичайною стурбованістю іншою людиною і надмірною залежністю (емоційною, соціальною, іноді фізичною) від неї” (Ш. Вершайдер-Круз). Дефініція „співзалежність” може бути застосовна відносно близьких людей, членів сімей алкоголіків або наркоманів, у яких проявляється надмірна, хвороблива потреба у допомозі залежній людині в подоланні її проблеми.

Співзалежна людина – це людина, яка дозволила, щоб поведінка іншої людини сильно вплинула на неї і підпорядкувала її життя. Така людина повністю поглинена тим, щоб контролювати дії наркозалежної людини (алкоголіка, наркомана, токсикомана). Тому всі співзалежні люди володіють схожими внутрішньопсихічними симптомами, такими, як контроль, тиск, нав'язливі стани і думки, низька самооцінка, ненависть до себе, відчуття провини, пригнічений гнів, неконтрольована агресія, нав'язлива допомога, надмірна відповідальність за іншу людину, зосередженість на інших, ігнорування власних потреб, проблеми спілкування, замкнутість, плаксивість, апатія, проблеми в інтимному житті, депресивна поведінка, суїцидальні думки, психосоматичні порушення тощо (М. Піті, Ш. Вершайдер-Круз).

Інтоксикаційна настанова – це реакція людей на ейфоризуючі речовини, різні вияви інтоксикації, спричинені вживанням наркотичних речовин. Інтоксикаційна настанова відіграє значну роль у формуванні наркотичної залежності.

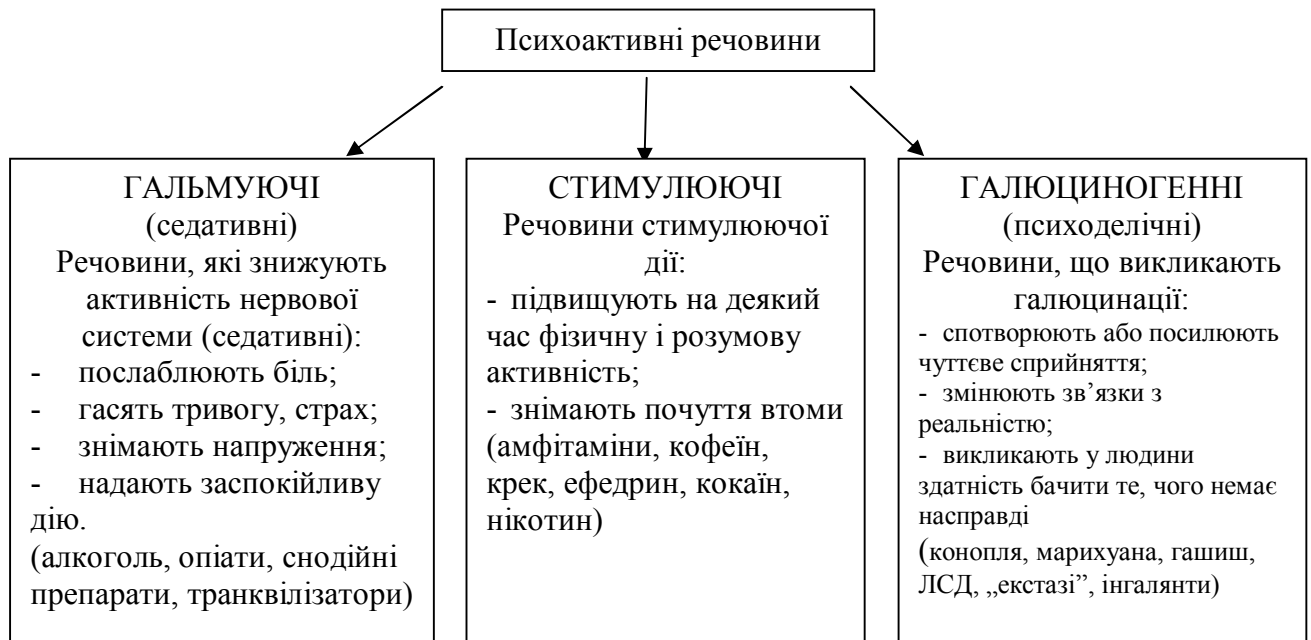
Під впливом інтоксикаційної настанови формується **інтоксикаційна потреба**, яка розвивається кількома етапами. Спочатку вона є складовою в структурі іншої потреби (відзначення свята, якоїсь події тощо). Поступово її значущість підвищується і первісна потреба перестає бути самостійною, а стає умовою вживання психоактивної речовини й алкоголю, відтак первісна потреба редукується до рівня псевдо мотиву споживання психоактивних речовин і алкоголю. І, насамкінець, – захоплення інтоксикаційною потребою інших сфер життя.

Під час вживання токсичних речовин формується так званий **інтоксикаційний динамічний стереотип**, що являє собою умовний рефлекс, кінцевою метою якого є вживання психоактивної речовини й алкоголю. Механізм динамічного стереотипу запускається за допомогою чинників, що діють на позасвідомому рівні.

Здоровий спосіб життя – це сукупність форм життєдіяльності людини, яка забезпечує її здоров'я та успішний життєвий шлях.

Додаток Б

Класифікація наркотичних речовин

Зміст професійної готовності соціального педагога до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

<i>Критерії готовності</i>	<i>Рівні готовності</i>	<i>Показники готовності</i>
Теоретико-гносеологічний	Особистісно - орієнтовани й (високий)	Студент оволодіває знаннями з великою цікавістю; володіє широким спектром знань з проблеми; чітко і без утруднень оперує поняттями і розуміє їх зміст; глибоко проникає в сутність подій і явищ; вловлює міжпредметні зв'язки; постійно поповнює базу знань шляхом самоосвіти; використовує набуті знання у практичній діяльності; усвідомлює необхідність цих знань для майбутньої діяльності.
	Нормативно -свідомий (достатній)	Студент засвоює навчальну інформацію і відтворює її у разі потреби; володіє термінологією, але не завжди може пояснити сутність понять; оволодіває знаннями за навчальними посібниками і підручниками, що вбачає абсолютно достатнім для себе; в деяких знаннях не бачить користі і звертає на них менше уваги, намагається застосовувати набуті знання на практиці.
	Адаптивно- базовий (середній)	Студент вивчає лише те, що йому цікаво; знає тільки основні категорії без чіткого розуміння суті і зв'язків між поняттями, недостатньо впевнено відтворює навчальний матеріал, плутається в поняттях; не готовий дискутувати на теми, пов'язані з проблемами вживання ПАР і профілактики, так як має лише опорні знання; при вивченні матеріалу не користується додатковою літературою.
	Інтуїтивно- відтворю- вальний (нижче середнього)	Студент володіє розпливчастими, безсистемними знаннями і не прикладає зусиль для їх поповнення; не може пояснити сутність багатьох понять; пам'ятає лише окремі питання з теми; у вирішенні навчально-практичних, науково-дослідних завдань ґрунтується не на знаннях, отриманих в процесі навчання, а на інтуїції та життєвому досвіді; не вбачає користі у засвоєнні теоретичних і методичних знань.
гр. gnoseos – пізнання, logos – вчення.	Критичний (низький)	Студент має надзвичайно обмежені знання з проблеми; не має інтересу до засвоєння знань і не використовує навчальні джерела для поглиблення інформації; не може розкрити сутність понять і явищ, сформулювати власну думку щодо певної наукової проблеми, не може відтворити лекційний матеріал.

Обізнаності і пізнавальної активності

Додаток В

Критерії готовності	Рівні готовності	Показники готовності
Функціонально-технологічний	Особистісно - орієнтовани й (високий)	Володіння вміннями доведене до автоматизму (уміння переходять у навички, які студент вміло застосовує у практичній діяльності). Студент може вирішувати складні професійні задачі, з якими можуть впоратись далеко не всі студенти. Студент проявляє винахідливість, творчість в тій чи іншій практичній діяльності; здійснює пошук нестандартних рішень і способів досягнення позитивного результату; проявляє своєрідний, індивідуальний, універсальний стиль діяльності; постійно працює над розвитком своїх вмінь і розкриває нові грані своєї індивідуальності. Його уміння постійно трансформуються і вдосконалюються під впливом практичного досвіду і багаторазової апробації. Такий студент може виступати порадником (прикладом) для менш досвідчених студентів.
	Нормативно -свідомий (достатній)	Студент має високий ступінь володіння вміннями з можливістю більш-менш успішно справлятися з основними професійними функціями і завданнями. Спостерігається чітка алгоритмізація, системність, самостійність студента у застосуванні вмінь; бачення студентом особистісних перспектив у розвитку своїх практичних вмінь і робота над їх вдосконаленням.
	Адаптивно- базовий (середній)	Студент має обмежений досвід у застосуванні тих чи інших вмінь і недостатній рівень готовності; володіє в достатній мірі лише основними прийомами і способами діяльності. Сфера застосування вмінь не розповсюджується на складні види діяльності, які вимагають високої технологічності і професіоналізму. Вміння студента виявляються у здійсненні зовні-активної діяльності при відсутності системності і глибокого розуміння того, що він робить.
	Інтуїтивно- відтворю- вальний (нижче середнього)	Студент вузько володіє вмінням, невпевнено застосовує його на практиці; перебуває на стадії засвоєння вміння і його апробації в конкретній ситуації; не має чіткого алгоритму діяльності, а діє в залежності від обставин. Його вміння недостатньо відточені і вимагають постійного контролю свідомості і зовнішнього контролю. Може здійснювати певні дії лише на основі запропонованого зразка, виступати лише в ролі помічника і повторювати певні дії за досвідченим фахівцем.
	Критичний (низький)	Рівень володіння тими чи іншими вміннями не відповідає нормам самостійної, свідомої професійної діяльності соціального педагога. Студент не здатен побудувати процес взаємодії на елементарному рівні, працює безсистемно і неефективно; не може впоратись із завданнями прикладного характеру навіть із допомогою досвідченого спеціаліста чи викладача.

Технологічності

Критерії готовності	Рівні готовності	Показники готовності
Персонально-квалітативний лат. personalitas – особистість, індивідуальність; лат. qualitas – якість	Особистісно-орієнтований (високий)	Якості проявляються у будь-якій ситуації, визначають лінію поведінки і ціннісні спрямування особистості і є одними з основних рис характеру студента. Вони допомагають студенту швидко і ефективно справлятися із ситуаціями навчального і професійного характеру, що виникають в процесі його підготовки. Студент постійно працює над розвитком тієї чи іншої характеристики.
	Нормативно-свідомий (достатній)	Якості представлені в достатній мірі і проявляються досить часто в актуальних для особистості ситуаціях та з метою досягнення позитивних результатів у значимій діяльності. Студент докладає значних зусиль для вдосконалення своїх професійних якостей.
	Адаптивно-базовий (середній)	Певні якості проявляються під дією зовнішніх стимулів (коли від особистості це вимагають авторитетна особа або конкретні умови) або внутрішніх спонукань; вони не є визначальними рисами характеру студента. Рівень розвитку цих якостей дозволяє посередньо виконувати завдання професійного характеру.
	Інтуїтивно-відтворювальний (нижче середнього)	Професійні якості представлені у незначній мірі і не є пріоритетними для особистості. Вони проявляються час від часу під дією певних стимулів. Студент не здійснює особливих зусиль для вдосконалення цієї характеристики.
	Критичний (низький)	Конкретні якості слабо представлені і проявляються надзвичайно рідко як виключення з правил. Низький рівень розвитку тих чи інших якостей унеможливує виконання спеціалістом в майбутньому професійних функцій. Людина не має бажання розвивати в собі ці якості і самовдосконалюватись.

Особистісний

<i>Критерії готовності</i>	<i>Рівні готовності</i>	<i>Показники готовності</i>
Мотиваційно-аксіологічний фр. motif – спонукання, поштовх, привід до діяльності, лат. moveo – причина, фактор; гр. – axia – цінність, logos – вчення.	Особистісно-орієнтований (високий)	Професійно-ціннісний апарат чітко сформований і структурований; цінності професійної діяльності і здоров'я усвідомлені, являються органічною складовою світоглядних позицій студента, його глибоким особистісним переконанням і займають провідне місце в ієрархії життєвих і професійних цінностей. Спостерігається високий рівень вмотивованості студента на здійснення профілактичної діяльності.
	Нормативно-свідомий (достатній)	Професійно-ціннісні установки чітко представлені в психологічній структурі особистості. Цінності і мотиви виконують роль орієнтира у професійній діяльності, дозволяють адекватно оцінювати актуальну ситуацію, але поведінка студента за деяких обставин не співвідноситься з цими цінностями. Присутня мотивація до здоровотворчої діяльності.
	Адаптивно-базовий (середній)	Студент частково вмотивований на діяльність, пов'язану з профілактикою негативних явищ. Визначені цінності займають певне місце в його системі життєвих і професійних цінностей, але не складають ланцюжок пріоритетів.
	Інтуїтивно-відтворювальний (нижче середнього)	У студента спостерігається низька мотивація до здійснення профілактики. Визначені цінності є другорядними з-поміж інших в системі особистісних цінностей.
	Критичний (низький)	Спостерігається повна відсутність мотивації до здійснення профілактики. Профілактична діяльність не викликає зацікавлення у студента і не заснована на особистих переконаннях і прагненнях. Окреслені цінності не є визначальними для особистості. Студенти мають шкідливі звички і заперечують необхідність їх подолання.

Професійної спрямованості

Зміст вузівської підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників

<i>Критерії готовності</i>	<i>Зміст критеріїв</i>	<i>Мета підготовки</i>	<i>Теоретичний блок</i>	<i>Практичний блок</i>	<i>Акмеологічний блок</i>
ТЕОРЕТИКО- ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ	Теоретичні знання	Сформувати високий рівень знань з питань профілактики наркозалежності і сучасний погляд на проблему вживання психоактивних речовин неповнолітніми; ознайомити з вітчизняним і зарубіжним досвідом роботи в цьому напрямку.	Засвоєння загальних і спеціальних знань, накопиченого вітчизняного та зарубіжного досвіду; осмислення ключових положень; оволодіння понятійним апаратом, глибинне розуміння сутності і природи асоціальних явищ; усвідомлення важливості теоретичної підготовки для професійного становлення спеціаліста.	Навчання методичі роботи з різними джерелами інформації; уміння здійснювати аналіз проблеми наркозалежності, виценовувати головне і другорядне, бачити проблемне поле діяльності, орієнтуватися в багатоманітності концепцій і теорій.	Оволодіння методикою самостійної дослідно-пошукової діяльності; розвиток навичок самоосвіти (зокрема, розширення сфери знань з проблеми підліткової наркозалежності і інших суміжних проблем) і розширення світогляду.
	Методичні знання				
ФУНКЦІОНАЛЬНО- ТЕХНОЛОГІЧНИЙ	Дидактичні уміння	Найбільш повно розкрити технологічні аспекти профілактики, ознайомити з інноваційними формами і методами просвітницької роботи з профілактики вживання психоактивних речовин; створити умови для розвитку усіх груп умінь, навчити ефективно використовувати різні технології і сучасний досвід профілактичної роботи у практичній діяльності.	Вивчення функціоналу діяльності соціального педагога і визначення місця профілактичної роботи в системі професійної діяльності спеціаліста; ознайомлення з основними напрямками, стратегіями, моделями, технологіями профілактичної діяльності в Україні та за кордоном	Оволодіння спеціальними вміннями, що необхідні спеціалісту для роботи в напрямі профілактики адиктивної поведінки; опанування новими технологіями і методиками просвітницької роботи з дітьми різного віку.	Розвиток індивідуального стилю діяльності майбутнього спеціаліста; навчання способам і методам самовдосконалення і розвитку прикладних вмінь; створення програм розвитку соціальної і життєвої компетентності особистості.
	Комунікативні				
	Діагностичні				
	Перцептивні				
	Сугестивні				
	Організаційні				
	Рефлексивні				
	Спеціальні (професійно-методичні)				
	Психотехнічні				
	Академічні				

Продовження табл. Д.1

<i>Критерій готовності</i>	<i>Зміст критеріїв</i>	<i>Мета підготовки</i>	<i>Теоретичний блок</i>	<i>Практичний блок</i>	<i>Акмеологічний блок</i>
ПЕРСОНАЛЬНО- КВАЛІТАТИВНИЙ	Комунікативні якості	Розвинути чи вдосконалити загальнолюдські і професійні якості, відкоректувати характерологічні недоліки майбутніх спеціалістів, що посприяло б успішному здійсненню профілактичної діяльності.	Складання характерологічного портрету особистості фахівця; осмислення ролі особистісного фактору (сукупність особистісних характеристик спеціаліста) у забезпеченні успішної діяльності.	Озброєння методами і інструментарієм для діагностики рис характеру і професійних якостей спеціаліста; розвиток і вдосконалення професійних якостей студентів за допомогою психокорекційних методик і професійно-активної діяльності.	Навчання самоаналізу і методам аутогенного тренування.
	Творчі				
	Організаторські				
МОТИВАЦІЙНО- АКСІОЛОГІЧНИЙ	Морально-етичні (гуманістичні)				
	Ділові				
	Вольові				
	Перцептивно-рефлексивні				
	Професійна етика і ставлення до клієнта	Підвищити рівень мотивації і внутрішньо-психологічної готовності студентів до здійснення профілактичної роботи зі старшокласниками; сформувати професійні цінності.	Вивчення психологічної і соціальної природи людських цінностей; розгляд особливостей ціннісно-мотиваційної сфери особистості соціального педагога; визначення ролі мотивів у забезпеченні ефективності діяльності.	Формування особистісних позицій; зміна негативних установок соціально-позитивними; навчання методам дослідження морально-ціннісної сфери людини і вивчення провідних мотивів поведінки; формування свідомого ставлення до професії соціального педагога.	Навчання прийомам самоаналізу і розвитку мотивації.
	Антинаркотичні установки і позитивна спрямованість				
	Ставлення до профілактичної діяльності і саморозвиток				

Додаток Ж

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ В ПРОЦЕСІ ЇХ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ

Додаток Ж.1

Програма Спецкурсу „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників”

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

В сучасній ситуації загострення проблеми вживання та зловживання психоактивними речовинами дітьми підліткового віку актуальною є організація ефективної профілактики наркотичної залежності, яка несе у собі потенціал фізичного і психічного здоров'я, необхідний для життя і розвитку суспільства на подальших етапах. Проведення профілактичної роботи серед підлітків ускладнюється негативізмом, критицизмом їх до дорослих, неприйняттям лекційних форм роботи, упередженим ставленням до педагогічних працівників. Тому важливим є оволодіння прийомами і методами впливу на особистість підлітка, інноваційними, цікавими для сприйняття і дієвими формами роботи з ними. Важливо формувати у підлітків психосоціальну стійкість до наркотичного впливу, що передбачає надання об'єктивних сучасних знань, формування відповідального ставлення та цінності власного здоров'я, викорінення легковажного ставлення та певних стереотипів відносно вживання ПАР, розвиток навичок ведення здорового способу життя.

В сучасній профілактичній діяльності існує протиріччя: з одного боку – спостерігається збільшення знань щодо причин виникнення залежності від психоактивних, психостимулюючих речовин, можливостей виокремлення „груп ризику”, а з іншого – все ще обмежений досвід профілактичної роботи, недостатність практично перевірених знань того, що можна зробити в цьому напрямку і відсутність комплексного підходу до підготовки потенційних соціальних педагогів до превентивної роботи з учнями. Постійно розробляються і оновлюються методи профілактичної діяльності, переймається закордонний досвід такої роботи, але не завжди рівень підготовки спеціаліста до роботи в цьому напрямі відповідає вимогам сьогодення.

Зважаючи на вищесказане, запропонований навчальний курс інтегрує в собі традиційні і сучасні підходи до організації профілактичної роботи з підлітками, охоплює технологічні аспекти профілактичної діяльності і сприяє розвитку прикладних умінь у студентів, що дозволяє їм оволодіти навичками практичної діяльності, апробувати технології превентивної роботи, навчитись розробляти і впроваджувати власні проекти і технології, тим самим сприяючи підвищенню готовності студентів до здійснення профілактичної роботи, оволодіння ними відповідним теоретичним, практичним та діагностичним арсеналом засобів педагогічної профілактики адиктивної поведінки учнів.

Мета спецкурсу: сформувати сучасний погляд на проблему вживання психоактивних речовин підлітками, найбільш повно розкрити технологічні аспекти профілактики, розширити знання та розвинути практичні навички роботи майбутніх соціальних педагогів у цьому напрямі.

Завдання спецкурсу:

1. Надати студентам нову сучасну інформацію про проблему наркозалежності у підлітковому середовищі;
2. Ознайомити з традиційними та інноваційними технологіями просвітницької роботи з профілактики вживання психоактивних речовин;
3. Навчити використовувати сучасний досвід профілактичної роботи на практиці;
4. Підвищити рівень мотивації студентів до здійснення профілактичної роботи з дітьми.

В результаті вивчення курсу студент повинен **знати**:

- основні терміни і поняття, стосовно теми профілактики наркотичної залежності учнів;
- медико-біологічні, анатомо-фізіологічні особливості впливу різних видів ПАР на молодий організм і реакції органів і систем на взаємодію з інтоксикантом;
- соціально-економічні, демографічні, культурно-історичні причини та передумови виникнення і поширення адиктивних форм поведінки;
- законодавчі, юридично-правові норми щодо регулювання питань розповсюдження тютюнової та алкогольної продукції і незаконного обігу наркотичних засобів, а також санкції, що передбачені цими нормативними документами;
- фактори ризику втягнення підлітків у наркотичну залежність;
- гендерні аспекти профілактики наркотизації;
- особливості впливу мікросоціуму (сім'ї, школи, референтної групи) на поведінкові зміни і чуттєво-емоційну сферу підлітка;
- методики психолого-педагогічної діагностики мікросередовища і особистості дитини з проявами адиктивної поведінки.

Студент повинен **уміти**:

- здійснювати пошук та аналіз сучасної інформації про проблему наркозалежності і шляхи профілактики та включати її до змісту навчального матеріалу чи виховного заходу з метою реалізації профілактичних завдань;
- використовувати нові підходи та інтерактивні методи у профілактичній роботі з учнями старшого шкільного віку; шукати шляхи організації змістовного дозвілля учнів-старшокласників;
- оволодіти технологіями і методами роботи з „групами ризику”, що знаходяться на етапі експериментування з наркотиками; методиками роботи з учнівським активом щодо підготовки інструкторів та підлітків-тренерів (за технологією „рівний рівному”);
- використовувати різні форми і методи соціально-просвітницької роботи з батьками та педагогічним колективом з питань створення здорового мікроклімату у школі, ВНЗ;
- надавати індивідуальну консультативну допомогу учневі та проводити групову роботу;
- використовувати діагностичні методики (діагностика мікросередовища; психолого-педагогічна діагностика особистості дитини; вивчення інтересів, захоплень, здібностей учня, його життєвих планів; діагностика проявів адиктивної поведінки учня та рівня обізнаності школярів щодо причин та наслідків вживання ПАР та їх ставлення до проблеми; діагностика колективу);
- розробляти соціальні профілактичні проекти;
- розширювати свій науковий і інформаційний світогляд; поповнювати знання шляхом самоосвіти (постійне ознайомлення з новинками психолого-педагогічної, юридичної, медичної літератури, що має відношення до проблем профілактики вживання учнями ПАР).

Досягнення поставленої мети неможливе без самостійної роботи студентів, яка сприяє формуванню педагогічних знань та вмінь. Основу самостійної роботи складає вивчення рекомендованої літератури та впровадження різноманітних форм і методів організації і проведення занять, активізація та вдосконалення пізнавальної діяльності студентів, озброєння їх практичними вміннями й навичками, необхідними соціальному педагогу.

Курс „**Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників**” розрахований на 54 годин, з них: 10 год. – лекційних, 14 год. – семінарсько-практичних, 30 год. – самостійних.

Необхідні знання та навички опановуються студентами шляхом проведення з ними навчальних занять у формі лекцій, семінарських занять, а також індивідуальних занять та консультацій і самостійної роботи.

Контроль знань студентів здійснюється шляхом поточного, модульного і підсумкового контролю і завершується складанням іспиту.

1.3. Міждисциплінарні зв'язки.

Навчальна дисципліна „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників” органічно пов'язується з іншими дисциплінами – соціальна педагогіка, соціально-педагогічні технології діяльності соціального педагога, вікова та соціальна психологія, загальна педагогіка, основи соціалізації особистості, формування здорового способу життя, медицина, правознавство, основи інформатики та іншими.

ЗМІСТ ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ПРОФІЛАКТИКА АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 1.1. Соціально-педагогічна характеристика адиктивної поведінки підлітків.

Поняття „адиктивна поведінка”, „адикт”. Адиктивна поведінка як різновид поведінкових девіацій. Адиктивна поведінка: передумови, причини, характеристика.

ТЕМА 1.2. Проблема вживання психоактивних речовин підлітками та молоддю.

Психоактивні речовини: поняття, класифікація, характер дії на людину. Зародження проблеми вживання наркотичних засобів: історичний екскурс. Вживання психоактивних речовин: аналіз сучасної ситуації і тенденції розвитку явища. Соціально-культурні та психолого-педагогічні чинники вживання учнями психоактивних речовин. Найбільш поширені психоактивні речовини у молодіжному середовищі. Медико-біологічні, соціально-психологічні, юридичні та економічні наслідки вживання наркотичних речовин. „Міфи”, пов'язані з вживанням психоактивних речовин.

ТЕМА 1.3. Профілактика вживання психоактивних речовин як соціально-педагогічна проблема

Поняття „профілактика”, „соціальна профілактика”. Зміст попереджувально-профілактичної функції соціального педагога. Сутність, мета, завдання та принципи профілактики вживання психоактивних речовин. Сучасні підходи до профілактики вживання підлітками психоактивних речовин. Гендерні аспекти профілактики вживання наркотичних речовин.

ТЕМА 1.4. Проблема формування наркотичної залежності у дітей підліткового віку.

Поняття „залежність”, „наркотична залежність”, „звикання”. Концепція звикання та пристрасті. Види залежності. Темпи та стадії розвитку наркотичної залежності. Аналіз проблеми формування залежності і співзалежності. Механізм формування наркотичної залежності у дітей підліткового віку. Психологічні умови та хвороби, які слугують основою для розвитку залежності.

ТЕМА 1.5. Особливості профілактичної роботи зі старшокласниками.

Психолого-педагогічна характеристика дітей старшого шкільного віку і особливості спілкування з ними. Сучасні проблеми у підлітковому середовищі та їх вплив на вживання ПАР. Типи особистості, яка схильна до ризикованої поведінки. Специфіка діяльності соціального педагога в напрямку профілактики наркотичної залежності з учнями старших класів. Формування позитивної мотивації учнів на здоровий спосіб життя.

ТЕМА 1.6. Особливості профілактичної роботи у сучасній школі.

Школа та її роль у профілактиці алкоголізму та наркоманії серед дітей та підлітків. Оздоровча та просвітницька політика школи у галузі попередження вживання учнями ПАР. Зарубіжні профілактичні програми. Типи профілактичних програм. Створення здорового мікроклімату у школі. Суб'єкти шкільної профілактики і їх роль у підвищенні ефективності профілактичних дій. Індивідуальна і групова робота з учнями.

ТЕМА 1.7. Особливості профілактичної роботи у соціальних службах для сім'ї, дітей та молоді.

Завдання ЦСССДМ щодо профілактики наркозалежності серед підлітків: аналіз діяльності відповідних підрозділів. Діяльність інших служб, центрів та організацій для підлітків та молоді у

напрямку профілактики адиктивної поведінки. Профілактичні програми ЦСССДМ. Співпраця ЦСССДМ із загальноосвітніми закладами. Діяльність спеціалістів соціальних служб для дітей та молоді по створенню здорового мікроклімату у школі.

ТЕМА 1.8. Досвід профілактичної роботи в Україні та за кордоном.

Знайомство з діяльністю соціальних служб (центрів, організацій) в напрямку профілактики вживання ПАР. Законодавство України щодо регулювання питань розповсюдження тютюнової та алкогольної продукції і незаконного обігу наркотичних засобів. Аналіз досвіду профілактичної роботи різних країн світу і можливості впровадження його в Україні. Нові стратегії і моделі профілактики в інших країнах. Досвід роботи міжнародних організацій у боротьбі з наркозалежністю.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

ТЕМА 2.1. Традиційні та інноваційні технології. Інтерактивні технології у профілактичній діяльності.

Традиційні та інноваційні форми роботи у діяльності соціального педагога. Поняття „інтеракція”, „інтерактивний метод”. Педагогічні інтерактивні технології. Особливості використання інтерактивних методів у профілактичній роботі. Завдання інтерактивних технологій у превентивному вихованні.

ТЕМА 2.2. Організація соціально-виховних заходів зі старшокласниками у напрямі профілактики вживання психоактивних речовин.

Методика організації дозвілєвої діяльності старшокласників. Організаційні форми соціальної роботи. Технологія організації та проведення творчих заходів (конкурсів, виставок, концертів, фестивалів тощо). Екскурсійно-туристична робота з учнями у напрямку профілактики.

ТЕМА 2.3. Методика проведення тренінгових занять з профілактики вживання учнями психоактивних речовин.

Загальне поняття про тренінг. Тренінг як альтернатива лекції. Види тренінгів. Структура тренінгового заняття. Атрибути тренінгу. „Тренерський портфель”: методи, техніки, прийоми тренінгової роботи. Підходи, правила, принципи тренінгової роботи. Мета і завдання тренінгу з профілактики підліткової наркозалежності, методика його розробки і проведення.

ТЕМА 2.4. Особливості побудови інтерактивної бесіди з проблем наркозалежності з учнями старшого шкільного віку. Інноваційна методика „Жива бібліотека”

Поняття „інтерактивна бесіда”. Алгоритм проведення інтерактивної бесіди. Методика проведення бесіди антинаркотичного спрямування. Вимоги до змістового матеріалу профілактичної бесіди. Специфіка проведення інтерактивної бесіди з учнями старших класів. Мотиваційні прийоми у спілкуванні з молоддю. Інноваційна методика у профілактиці наркотичної залежності серед підлітків та молоді „Жива бібліотека”: зміст, принципи, особливості проведення, профілактичний ефект.

ТЕМА 2.5. Використання методик соціального (соціально-психологічного) театру та „Театру-Форуму” у роботі зі старшокласниками з метою профілактики вживання наркотичних речовин.

Психодрама як основний метод соціально-психологічного театру. Техніки рольової гри. Схема роботи СПТ (соціально-психологічного театру). Можливості соціально-психологічних театрів у профілактиці негативних явищ серед учнівської молоді. Акторсько-режисерська підготовка учнів до участі у соціально-психологічному театрі (тренінг акторської майстерності). Театр-Форум як інноваційна форма роботи з профілактики.

ТЕМА 2.6. Технології створення соціальної реклами з профілактики вживання ПАР.

Поняття „реклама”, „комерційна реклама”, „соціальна реклама”, „рекламні технології”.

Компоненти реклами. Вплив реклами на свідомість підлітка. Психологічний і соціальний зміст реклами. Мета створення соціальної реклами. Види соціальної реклами. Механізми створення та можливості використання соціальної реклами у руслі профілактики адиктивної поведінки молоді. Вимоги до оформлення рекламного продукту профілактичного спрямування. Презентація і обговорення соціальної реклами.

ТЕМА 2.7. Методика використання відеоматеріалів у здійсненні профілактики.

Сутність методу відеолекторію. Алгоритм використання методу відеолекторію. Специфіка використання відеопродукції у проведенні профілактичної роботи. Технологія презентації і обговорення відеоматеріалу профілактичної тематики. Робота з учнями старших класів за методом відеолекторію.

ТЕМА 2.8. Розробка і реалізація соціальних профілактичних проєктів.

Шкільна профілактична програма: цілі, завдання. Види профілактичних програм. Планування профілактичної програми. Розробка проєктів з профілактики вживання учнями психоактивних речовин для закладів освіти. Схема залучення зацікавлених сторін до реалізації проєкту. Технологія реалізації соціальних проєктів. Критерії ефективності профілактичних проєктів. Система моніторингу і оцінки.

ТЕМА 2.9. Застосування діагностичних методик у профілактичній роботі.

Діагностика ставлення підлітків до вживання тютюну, алкоголю та наркотиків. Діагностика рівня обізнаності школярів щодо причин та наслідків вживання ПАР. Діагностичні методики в роботі з батьками. Методики психолого-педагогічної діагностики особистості дитини: вивчення інтересів, захоплень, здібностей учня, його життєвих планів. Діагностика можливих проявів адиктивної поведінки учня. Вивчення дитячого мікросередовища.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

ТЕМА 3.1. Технології роботи з дітьми „групи ризику”.

Виявлення учнів з проявами адиктивної поведінки. Індивідуальна робота з дітьми, схильними до вживання психоактивних речовин. Робота з сім'ями дітей „групи ризику”. Програма допомоги підліткам, які хочуть покинути курити, вживати алкоголь.

ТЕМА 3.2. Підготовка волонтерів до роботи в напрямку профілактики вживання наркотичних речовин.

Волонтерство як соціальний феномен. Ідейно-гуманістичні засади волонтерства. Досвід волонтерської роботи в Україні щодо профілактики наркотичної залежності серед підлітків та молоді. Особливості використання освітньої технології „Рівний-рівному”. Можливості учнівського самоврядування у здійсненні профілактики вживання підлітками психоактивних речовин.

ТЕМА 3.3. Технології просвітницької роботи з батьками.

Сім'я як середовище виховання та розвитку дитини. Роль сімейного середовища у профілактиці вживання учнями психоактивних речовин. Сутність нетрадиційних батьківських зборів, програма їх проведення.

ТЕМА 3.4. Просвітницька робота з вчительським колективом щодо профілактики вживання ПАР серед учнів.

Роль вчителів і класних керівників у профілактиці адиктивної поведінки учнів. Форми і методи просвітницької роботи соціального педагога з педагогічним колективом. Програми підготовки вчителів (вихователів) до проведення профілактичної роботи зі старшими підлітками.

ТЕМА 3.5. Технології роботи з наркозалежною молоддю.

Технології реабілітації та ресоціалізації наркозалежних. Технології роботи з батьками та сім'ями наркозалежних. Моделі профілактики та лікування наркозалежних.

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЯК
СТРАТЕГІЧНА МЕТА ПРОФІЛАКТИКИ**

ТЕМА 4.1. Основи здоров'я. Здоровий спосіб життя.

Поняття „здоров'я”, „здоровий спосіб життя”. Складові здоров'я і здорового способу життя. Культура здоров'я. Принципи і правила безпечного життя. Підходи до формування мотивації на ведення здорового способу життя.

ТЕМА 4.2. Шляхи формування здорового способу життя.

Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді. Робота з учнями з розвитку життєвих навичок. Формування здорового мікроклімату у школі.

Продовження додатку Л.1**ТЕМА 4.3. Художньо-мистецька діяльність як засіб профілактики шкідливих звичок.**

Організація художньо-мистецької діяльності учнів у школі. Альтернативні види діяльності. Вплив мистецтва на емоційно-психологічну і поведінкову сферу особистості дитини.

ТЕМА 4.4. Ідеї профілактики шкідливих звичок і ставлення до свого здоров'я у джерелах народної педагогіки.

Українська народна мудрість про цінність здоров'я. Ідеї збереження здоров'я і відмови від згубних звичок у пісенній спадщині українського народу. Здоровотворчі ідеї у етнопедагогіці народів світу.

Тема 4.5. Проблема вживання ПАР та наркотичної залежності у світовій літературі та кінематографії.

Висвітлення проблем вживання та залежності від наркотичних речовин і у творах класичної літератури. Сучасні письменники про проблему зловживання, наркозалежності та її наслідки. Аналіз продуктів української та закордонної кіноіндустрії (пошук, перегляд і обговорення кінострічок, в яких висвітлюються різні точки зору на проблему вживання наркотичних речовин підлітками та молоддю).

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема	Кількість годин, відведених на:							
	Лекції		Практично-семинарські заняття		Самостійна робота		Індивідуальна робота	
	ДФ	ЗФ	ДФ	ЗФ	ДФ	ЗФ	ДФ	ЗФ
Змістовий модуль 1 Профілактика адиктивної поведінки як напрям соціально-педагогічної діяльності								
Тема 1.1. Соціально-педагогічна характеристика адиктивної поведінки підлітків	0		0		1		0	0
Тема 1.2. Проблема вживання психоактивних речовин серед підлітків та молоді	0		0		1		0	0

Тема 1.3. Профілактика вживання психоактивних речовин як соціальна проблема	0		0		2		0	0
Тема 1.4. Проблема формування наркотичної залежності у дітей підліткового віку	2		0		0		0	0
Тема 1.5. Особливості профілактичної роботи зі старшокласниками	2		0		0		0	0
Тема 1.6. Особливості профілактичної роботи у сучасній школі	2		0		0		0	0
Тема 1.7. Особливості профілактичної роботи у соціальних службах для дітей та молоді	0		0		2		0	0
Тема 1.8. Досвід профілактичної роботи в Україні та за кордоном	0		0		2		0	0
Змістовий модуль 2 Традиційні та інноваційні технології у діяльності соціального педагога з профілактики вживання психоактивних речовин								
Тема 2.1. Традиційні та інноваційні технології. Інтерактивні технології у профілактичній діяльності	2		0		0		0	0
Тема 2.2. Організація соціально-виховних заходів зі старшокласниками у напрямі профілактики вживання психоактивних речовин	0		0		2		0	0
Тема 2.3. Методика проведення тренінгових занять з профілактики вживання учнями психоактивних речовин	0		2		0		0	0
Тема 2.4. Особливості побудови інтерактивної бесіди з проблем наркозалежності з учнями старшого шкільного віку. Інноваційна методика „Жива бібліотека”	0		2		0		0	0
Тема 2.5. Використання методик соціального (соціально-психологічного) театру та „Театру-Форуму” у роботі зі старшокласниками з метою профілактики вживання наркотичних речовин	0		2		0		0	0
Тема 2.6. Технології створення соціальної реклами з проблем профілактики вживання ПАР	0		2		0		0	0

Тема 2.7. Методика використання відеоматеріалів у проведенні профілактичної роботи	0		2		0		0	0
Тема 2.8. Розробка і реалізація соціальних профілактичних проєктів	0		2		2		0	0
Тема 2.9. Застосування діагностичних методик у профілактичній роботі	0		0		2		0	0
Змістовий модуль 3 Технології профілактики з різними категоріями клієнтів								
Тема 3.1. Технології роботи з дітьми „групи ризику”	0		0		2		0	0
Тема 3.2. Підготовка волонтерів до роботи у напрямі профілактики вживання наркотичних речовин	2		0		0		0	0
Тема 3.3. Технології просвітницької роботи з батьками	0		0		2		0	0
Тема 3.4. Просвітницька робота з вчительським колективом щодо профілактики вживання ПАР серед учнів	0		0		2		0	0
Тема 3.5. Технології роботи з наркозалежною молоддю	0		2		0		0	0
Змістовий модуль 4 Формування здорового способу життя у дітей та молоді як стратегічна мета профілактики								
Тема 4.1. Основи здоров'я. Здоровий спосіб життя	0		0		2		0	0
Тема 4.2. Шляхи формування здорового способу життя	0		0		2		0	0
Тема 4.3. Художньо-мистецька діяльність як засіб профілактики шкідливих звичок	0		0		2		0	0
Тема 4.4. Ідеї профілактики шкідливих звичок і ставлення до свого здоров'я у джерелах народної педагогіки	0		0		2		0	0
Тема 4.5. Проблема вживання ПАР та наркотичної залежності у світовій літературі та кінематографії	0		0		2		0	0
Усього годин – 54 год.	10		14		30		0	0

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1.4. Проблема формування наркотичної залежності у дітей підліткового віку (2 год.)

Домашнє завдання: поцікайтесь у наркодиспансері про кількість дітей підліткового і юнацького віку, які перебувають на лікуванні, і про результативність лікування; знайдіть інформацію про програми замісної терапії для наркозалежних.

ТЕМА 1.5. Особливості профілактичної роботи зі старшокласниками (2 год.).

Домашнє завдання: проаналізуйте письмово свій досвід роботи з учнями старшого шкільного віку, якщо такий є.

ТЕМА 1.6. Особливості профілактичної роботи у сучасній школі (2 год.).

Домашнє завдання: вивчити досвід профілактичної роботи однієї із шкіл за місцем проживання на основі бесід із соціальним педагогом, психологом, класними керівниками та вивчення документації. Письмово оформити свої напрацювання.

ТЕМА 2.1. Традиційні та інноваційні технології. Інтерактивні технології у профілактичній діяльності (2 год.).

Домашнє завдання: подумайте, якими специфічними якостями і вміннями повинен володіти соціальний педагог для того, щоб правильно застосовувати інтерактивні технології в роботі зі старшокласниками.

ТЕМА 3.2. Підготовка волонтерів до роботи в напрямку профілактики вживання наркотичних речовин (2 год.).

Домашнє завдання:

1. Опрацювати тренінгові модулі освітньої програми „рівний рівному”:

1-а група – „Методологія і методика „рівний-рівному” в просвітницькій роботі” – здобуття методологічних знань щодо реалізації програми й досягнення ефективного результату.

2-а група – „Психологія взаємодії та розуміння” – оволодіння знаннями і вміннями з психології особистісного розвитку, культури спілкування, психологічної сумісності, практичних умінь контактувати з різними соціальними групами.

3-я група – „Школа лідера” – розвиток особистісних якостей лідерів, набуття ними навичок та вмінь проводити просвітницьку роботу з однолітками.

4-а група – „Профілактика наркоманії серед учнівської молоді” – формування знань з питань профілактики куріння, алкоголізму та вживання наркотичних речовин; набуття навичок запобігання наркоманії.

5-а група – „Профілактика СНІДу і ПСШ серед молоді” – формування знань про соціальне небезпечні хвороби, моделі ризикованої поведінки, шляхи інфікування та запобігання йому.

6-а група – „Права дитини та захист її здоров'я” – здобуття правових знань із захисту прав дитини на збереження і розвиток здоров'я відповідно до міжнародного та вітчизняного законодавства.

2. Написати міні-твір на тему „Мій досвід волонтерської роботи” (1-3 стор.) та підготувати коротку розповідь (презентацію) цього твору.

ПЛАН ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 2.3. Методика проведення тренінгових занять з профілактики вживання учнями психоактивних речовин (2 год.)

Понятійний апарат: „тренінг”, „інтерактивні технології навчання”, „тренер-фасилітатор”, „учасник тренінгу”, „тренерський портфель”, „атрибути тренінгу”, „структура тренінгу”.

Мета: поглибити знання студентів щодо використання тренінгової форми роботи у діяльності соціального педагога з профілактики наркотичної залежності учнів; розкрити методичні аспекти підготовки і проведення тренінгу; визначити роль тренера-фасилітатора у організації процесу соціального навчання старшокласників.

Завдання для обов'язкового виконання

Творче завдання: розробити програму тренінгу з профілактики тютюнопаління (1-а група), вживання алкоголю (2-а група), наркотиків (3-я група), формування здорового способу життя (4-а група) для учнів старших класів.

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Професійний портрет компетентного тренера.
2. Оцінка ефективності тренінгу.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Дайте визначення поняттю „тренінг”.
2. Порівняйте лекційну і тренінгову форми роботи.
3. Назвіть підходи до організації взаємодії у тренінговій групі.
4. Назвіть правила і принципи тренінгової роботи.
5. Які види тренінгів ви знаєте?
6. Назвіть атрибути тренінгу.
7. Окресліть структуру тренінгового заняття.
8. Що таке „тренерський портфель”. Дайте визначення поняттям „метод”, „техніка”, „прийом”, „вправа” і розмежуйте ці поняття.
9. У чому полягає мета і завдання тренінгу з профілактики підліткової наркозалежності?
10. Назвіть особливості проведення тренінгів з профілактики вживання психоактивних речовин з учнями старших класів.

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 2.4. Особливості побудови інтерактивної бесіди з проблем наркозалежності з учнями старшого шкільного віку. Інноваційна методика „Жива бібліотека”(2 год.)

Понятійний апарат: „інтерактивна бесіда”, „профілактична бесіда”, „учасники інтерактивної бесіди”, „прийоми спілкування”, „алгоритм бесіди”, „комунікативний процес”, „інтерактивна комунікація”. „жива бібліотека”, „жива книга”.

Мета: ознайомити студентів із особливостями проведення інтерактивної бесіди; визначити відмінності у проведенні традиційної та інтерактивної бесід, їх змісті, технологічних аспектах, принципах, методах і прийомах, особливостях процесу комунікації, ролі соціального педагога у процесі бесіди тощо.

Завдання для обов'язкового виконання

Творче завдання: розробити тематику бесід профілактичного спрямування. Підготувати розгорнутий план-сценарій однієї з таких бесід з учнями старших класів на обрану студентом тему згідно з вимогами і правилами щодо побудови інтерактивних бесід.

Теми рефератів та наукових сповіщень:

- 1) Мотиваційні прийоми у спілкуванні з молоддю.
- 2) Порівняльний аналіз традиційної та інтерактивної бесід.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Дайте визначення поняттю „інтерактивна бесіда”.
2. Назвіть етапи проведення інтерактивної бесіди.
3. У чому специфіка проведення бесіди антинаркотичного спрямування?
4. Які існують вимоги до змістового матеріалу профілактичної бесіди?
5. Як необхідно враховувати віково-психологічні особливості учнів старших класів при проведенні з ними інтерактивної бесіди з проблем підліткової наркотизації?
6. Які ви знаєте мотиваційні прийоми у спілкуванні з молоддю?
7. У чому сутність методики „Жива бібліотека”. У чому профілактичний потенціал цієї методики?

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 2.5. Використання методик соціального (соціально-психологічного) театру та „Театру-Форуму” у роботі зі старшокласниками з метою профілактики вживання наркотичних речовин (2 год.).

Мета: розглянути теоретичний матеріал про специфіку організації і функціонування соціально-психологічного театру; визначити, чим відрізняється методика „театр-Форум” від СПТ, у чому її інноваційність і яким чином можна використати її потенціал у роботі з підлітками та молоддю з профілактики вживання наркотичних речовин.

Понятійний апарат: „соціально-психологічний театр”, „театр-Форум”, „рольова гра”, „психодрама”, „акторсько-режисерська підготовка”, „тренінг акторської майстерності”.

Завдання для обов’язкового виконання

Домашнє завдання: відвідайте театральну виставу і поспостерігайте за тим, які прийоми використовують актори, режисери, звукорежисери, оформлювачі сцени та інші спеціалісти з метою досягнення необхідного впливу на глядацьку аудиторію. Проаналізуйте цей досвід і використовуйте при розробці сценарію соціально-психологічного театру на практичне заняття.

Творче завдання: розробити сценарій вистави для постановки у молодіжному соціальному театрі на задану тему:

- проблема тютюнопаління: „Як воно: жити в тумані тютюнового диму?” (або „Портрет курця...Художник всім відомий”) – 1-а група;
- проблема підліткового алкоголізму: „На дні” горілкової пляшки” (або „Хлопчина і чарочка – жахлива парочка!”) – 2-а група;
- проблема вживання наркотиків: „Наркотик плюс-мінус життя” (або „Від відчаю до надії”; „Для мене життя – це вже наркотик!”) – 3-я група;
- проблема збереження здоров’я і формування здорового способу життя підлітків та молоді: „Спосіб життя – це життєва дорога” (або „Я обираю життя!”; „Про згубні звички позабудь – й здоровим будь!”; „Колотись, пити та палити – або щасливо, гідно жити”) – 4-а група.

Група може обрати іншу назву в рамках своєї проблеми.

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Тренінг акторської майстерності для потенційних учасників соціально-психологічного театру.
2. Схема роботи соціально-психологічного театру.
3. Підготовка соціального педагога до роботи з театром пригнічених (Театр-Форум).
4. Вплив театрального мистецтва на формування позитивної спрямованості особистості і відмову від адиктивних форм поведінки.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Розкрийте сутність психодрами як основного методу соціально-психологічного театру.
2. У чому сутність техніки рольової гри?
3. Назвіть прийоми впливу на аудиторію учасників соціально-психологічного театру.
4. В чому специфіка взаємодії учасників соціально-психологічного театру.

5. Яким чином відбувається навчання і підготовка підлітків та молоді до участі у СПТ
 6. У чому інноваційність методики „Театр-Форум”?
 7. Назвіть характерні риси застосування методики „Театр-Форум” у роботі з підлітками.
- Форми контролю:** усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 2.6. Технології створення соціальної реклами з проблем профілактики вживання ПАР (2 год.)

Понятійний апарат: „реклама”, „соціальна реклама”, „комерційна реклама”, „рекламні технології”, „рекламний продукт”, „компоненти реклами”.

Мета: з’ясувати особливості розробки і презентації соціальної реклами з питань соціально-педагогічної профілактики підліткової наркотизації; визначити, чим соціальна реклама відрізняється від комерційної.

Завдання для обов’язкового виконання:

Домашнє завдання: підберіть по два приклади соціальної і комерційної реклами з телебачення, білбордів або інших джерел і дайте їм порівняльну характеристику (письмово).

Творче завдання: розробити проект соціальної реклами профілактичного спрямування:

- друкована соціальна реклама (проект стінгазети, колажу, буклету, брошури, календарика, білборду тощо) (I група);
- проект соціальної реклами, у вигляді комп’ютерної презентації (5-7 хв.) (II гр.);
- проект соціальної реклами для шкільної радіогазети (коротка інформаційно-просвітницька передача, літературно-музична композиція або радіо-ролик з використанням інших жанрів і їх поєднань) (5-10 хв.) (III гр.);
- відеосюжет профілактичної тематики (проект соціальної реклами для телеперегляду) (10-15 хв.) (IV гр.).

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Механізми створення та можливості використання соціальної реклами у руслі профілактики адиктивної поведінки молоді.
2. Сильні і слабкі сторони сучасної соціальної реклами на телебаченні та з інших джерел

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Розкрийте зміст понять „реклама”, „рекламні технології”.
2. Зробіть порівняльну характеристику „комерційної реклами” і „соціальної реклами”.
3. Назвіть компоненти реклами.
4. У чому психологічний і соціальний зміст реклами?
5. У чому полягає мета створення соціальної реклами?
6. Назвіть і охарактеризуйте види соціальної реклами.
7. У чому полягає вплив реклами на свідомість підлітка?
8. Які ви можете назвати вимоги до оформлення рекламного продукту профілактичного спрямування?
9. Запропонуйте способи презентації соціальної реклами.

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 2.7. Методика використання відеоматеріалів у проведенні профілактичної роботи (2 год.)

Понятійний апарат: „відеолекторій”, „відеопрезентація”, „відеоматеріал”, „обговорення”.

Мета: ознайомитися зі специфікою використання відеопродукції у обговоренні актуальних питань, що стосуються наркоситуації у суспільстві, у вихованні антинаркогенної спрямованості неповнолітніх.

Завдання для обов’язкового виконання:

Домашнє завдання: подумайте і визначте, у чому основні відмінності відеолекторію від простого відеоперегляду.

Творче завдання: підібрати будь-який фільм, де піднімаються проблеми вживання наркотичних речовин, демонструються соціально-психологічні, морально-фізіологічні наслідки вживання для особистості; розробити сценарій-план обговорення цього фільму (цільова аудиторія – учні старших класів).

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Використання методу відеолекторію у підготовці майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Розкрийте сутність методу відеолекторію.
2. Назвіть етапи проведення відеолекторію.
3. У чому специфіка використання відеопродукції у проведенні профілактичної роботи?
4. Яким чином будується процес обговорення відеоматеріалу профілактичної тематики після перегляду?
5. У чому специфіка роботи з учнями старших класів за методом відеолекторію?

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 2.8. Розробка і реалізація соціальних профілактичних проектів (2 год.)

Понятійний апарат: „соціальне проектування”, „проект”, „проектна заявка”, „профілактична програма”, „критерії ефективності проекту”, „моніторинг проекту”, „оцінка ефективності”, „соціальна експертиза проекту”.

Мета: вивчити специфіку і технологію соціального проектування, можливості та шляхи підготовки соціального педагога до проектної діяльності; ознайомитися зі схемою (алгоритмом) розробки і впровадження соціального профілактичного проекту у шкільному середовищі.

Завдання для обов'язкового виконання:

Домашнє завдання: здійснити комплексну порівняльну характеристику бізнес-проекту і соціального проекту (спільне-відмінне)

Творче завдання: опрацювати технологію розробки соціальних проектів, засвоїти алгоритм розробки і впровадження профілактичного проекту; робота у групах по 3-5 осіб над розробкою проекту профілактики вживання ПАР для представлення і обговорення його на семінарському занятті.

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Соціальне проектування у соціально-педагогічній роботі.
2. Зарубіжний досвід розробки і впровадження профілактичних проектів.
3. Моніторинг шкільної програми профілактики.
4. Готовність соціального педагога до проектної діяльності.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Назвіть складові шкільної профілактичної програми: цілі, завдання.
2. Які ви знаєте види профілактичних програм?
3. Назвіть етапи планування, розробки і реалізації профілактичної програми.
4. Що таке „життєвий цикл проекту”?
5. Окресліть схему залучення зацікавлених сторін до реалізації проекту.
6. Назвіть критерії ефективності профілактичних проектів.
7. Які існують методи якісної і кількісної оцінки проекту?
8. Розкрийте поняття „моніторинг” проектної діяльності.

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ТЕМА 3.5. Технології роботи з наркозалежною молоддю (2 год.)

Понятійний апарат: „наркозалежна людина”, „хімічна залежність”, „групи самопомоги”, „консультативна робота”, „ресоціалізація наркозалежних”, „соціальна реабілітація наркозалежного”, „профілактика і лікування наркозалежності”.

Мета: визначити специфіку роботи з наркозалежними підлітками та молоддю, можливості та шляхи допомоги таким клієнтам; ознайомитися зі специфікою функціонування груп самопомоги для наркозалежних і їх сімей на етапі їх ресоціалізації і соціальної реабілітації.

Завдання для обов'язкового виконання:

Додаткове завдання: вивчити досвід роботи з наркозалежною молоддю у соціальних службах і організаціях міста (населеного пункту) та ознайомитись з програмами, за якими вони працюють.

Опрацювати програми:

1. Метод реабілітації наркозалежних „Терапевтична спільнота” – 1-а група;
2. Реабілітаційна програма „Дванадцять кроків” – 2-а група;
3. Методика біопсихосоціального підходу – різновид немедичної допомоги наркозалежним – 3-я група;
4. Реабілітаційна методика МОНАР (з досвіду Республіки Польща) – 4-а група;
5. Програма центру ресоціалізації наркозалежної молоді „Твоя перемога” – 5-а група;
6. Програма реабілітації християнських центрів „Пізнай істину” – 6-а група;
7. Зміна переконань наркозалежної молоді за психотехнологією НЛП – 7-а група – для презентації їх групі;
8. Метод аутогенного тренування (самонавіювання) (І. Шильц) – 8-а група.

Теми рефератів та наукових сповіщень:

1. Підготовка соціальних педагогів до роботи з наркозалежними підлітками.
2. Моделі профілактики та лікування наркозалежних.

Контрольні запитання до семінарського заняття:

1. Дайте визначення поняттям „реабілітація” та „ресоціалізація” наркозалежних.
2. У чому специфіка роботи соціального педагога з батьками та сім'ями наркозалежних?
3. Які ви знаєте моделі профілактики та лікування наркозалежних?
4. У чому сутність методу реабілітації наркозалежних „Терапевтична спільнота”?
5. Що являє собою реабілітаційна програма „Дванадцять кроків”. Назвіть етапи програми.
6. Яка роль християнських центрів у реабілітації наркозалежних?

Форми контролю: усне опитування, письмові відповіді, презентація творчого завдання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 1.1. Соціально-педагогічна характеристика адиктивної поведінки підлітків (1 год.)

1. Опрацювати самостійно такі питання і записати основні дефініції і термінолексеми у словничок:

- Поняття „адиктивна поведінка”, „адикт”.
- Адиктивна поведінка як різновид поведінкових девіацій.
- Адиктивна поведінка: передумови, причини, характеристика.

2. Підготувати дайджест інформаційних джерел з даної проблеми (короткий огляд): книги, монографії, навчальна література, інтернет-сайти, де можна почерпнути інформацію про проблему адиктивної поведінки, її профілактики, корекції і лікування.

ТЕМА 1.2. Проблема вживання психоактивних речовин серед підлітків та молоді (1 год.)

1. Скласти конспект, у якому розкриті наступні питання (основні поняття занотувати у словничок):

- Психоактивні речовини: поняття, класифікація, характер дії на людину.
- Зародження проблеми вживання наркотичних засобів: історичний експурс.
- Вживання психоактивних речовин: аналіз сучасної ситуації і тенденції розвитку явища.

- Соціально-культурні та психолого-педагогічні чинники вживання учнями психоактивних речовин.

- Найбільш поширені психоактивні речовини у молодіжному середовищі.

- Медико-біологічні, соціально-психологічні, юридичні та економічні наслідки вживання наркотичних речовин.

- „Міфи”, пов’язані з вживанням психоактивних речовин.

2. Провести „журналістське розслідування”: у періодичних виданнях (журнали, газети), у теле- або інтернет-новинах знайти 2-3 статті, замітки (інформацію), що розповідають про реальні події, пов’язані із вживанням психоактивних речовин, наслідки вживання, наркоторгівлею, соціальну політику держави в сфері наркообігу та подібні проблеми.

ТЕМА 1.3. Профілактика вживання психоактивних речовин як соціальна проблема (2 год.)

1. Написати тезисний конспект за такими питаннями (основні поняття занотувати у словничок):

- Поняття „профілактика”, „соціальна профілактика”.

- Зміст попереджувально-профілактичної функції соціального педагога.

- Сутність профілактики вживання психоактивних речовин.

- Мета і завдання профілактичної діяльності.

- Основні принципи здійснення профілактичної діяльності.

- Сучасні підходи до профілактики вживання підлітками психоактивних речовин.

- Гендерні аспекти профілактики вживання наркотичних речовин.

2. Ознайомитись із закладами та соціальними установами, що працюють в напрямку профілактики у населеному пункті, де ви проживаєте, і які завдання вони ставлять перед собою.

ТЕМА 1.7. Особливості профілактичної роботи у соціальних службах для дітей та молоді (2 год.)

1. Скласти схематичний конспект за такими питаннями (основні поняття занотувати у словничок):

- Завдання ЦСССДМ щодо профілактики наркозалежності серед підлітків.

- Аналіз діяльності підрозділів.

- Діяльність інших служб, центрів та організацій для підлітків та молоді у напрямку профілактики адиктивної поведінки.

- Профілактичні програми ЦСССДМ.

- Точки співпраці ЦСССДМ із загальноосвітніми закладами.

- Діяльність спеціалістів соціальних служб для дітей та молоді по створенню здорового мікроклімату у школі.

Вивчити досвід профілактичної роботи однієї із соціальних служб (центрів, організацій) для підлітків та молоді за місцем проживання на основі бесід із соціальним працівником, психологом та вивчення документації. Письмово оформити свої напрацювання.

ТЕМА 1.8. Досвід профілактичної роботи в Україні та за кордоном (2 год.)

1. Вивчити такі питання і занотувати основні поняття у словничок:

- Діяльність соціальних служб (центрів, організацій) у напрямі профілактики вживання ПАР.

- Законодавство України щодо регулювання питань розповсюдження тютюнової та алкогольної продукції і незаконного обігу наркотичних засобів.

- Досвід роботи міжнародних організацій у боротьбі з наркозалежністю.

2. Написати порівняльну характеристику, проаналізувавши досвід профілактичної роботи України і однієї із зарубіжних країн (на вибір студента) (Росія, США, Великобританія, Німеччина, Польща, Швеція та інші).

ТЕМА 2.2. Організація соціально-виховних заходів зі старшокласниками у напрямі профілактики вживання психоактивних речовин (2 год.)

1. Самостійно опрацювати методичку організації дозвіллевої діяльності старшокласників, технологію організації та проведення творчих заходів (конкурсів, виставок, концертів, фестивалів тощо) та екскурсійно-туристичної роботи з учнями у напрямі профілактики адиктивності.

2. Детально ознайомитися з різними організаційними формами діяльності і, обравши ту чи іншу організаційну форму роботи, розробити сценарій проведення профілактичного заходу з учнями старших класів.

ТЕМА 2.8. Створення і реалізація соціальних профілактичних проектів (2 год.)

1. Пригадати навчальний матеріал про шкільну профілактичну програму, її цілі, завдання, види профілактичних програм.

2. Опрацювати технологію розробки соціальних проектів, схему залучення зацікавлених сторін до реалізації проекту, засвоїти алгоритм розробки і впровадження профілактичного проекту та здійснення моніторингу і оцінки його ефективності.

3. Підготувати чорновий варіант проекту профілактики вживання ПАР (робота в групах по 3-5 осіб), що може бути впроваджений на рівні школи чи інтернатного закладу, для представлення і обговорення його у групі.

ТЕМА 2.9. Застосування діагностичних методик у профілактичній роботі (2 год.)

Підібрати тестові методики діагностики ставлення учнів і батьків до проблеми нарковживання; рівня обізнаності школярів щодо причин та наслідків вживання ПАР; методики психолого-педагогічної діагностики особистості дитини (вивчення інтересів, захоплень, здібностей, життєвих планів учня), учнівського колективу, сімейного середовища, особливостей виховання дитини у сім'ї і спілкування з батьками; виявлення шкільної дезадаптованості та можливих проявів адиктивної поведінки учня тощо. Для виконання завдання студенти розподіляються на групи.

ТЕМА 3.1. Технології роботи з дітьми „групи ризику” (2 год.)

1. Зробити опорний конспект, що висвітлює такі питання:

- Виявлення учнів з проявами адиктивної поведінки.
- Індивідуальна робота з дітьми, схильними до вживання психоактивних речовин.
- Робота з сім'ями дітей „групи ризику”.

2. Дати загальну соціально-педагогічну характеристику дітей „групи ризику”.

3. Розробити орієнтовану програму заходів щодо допомоги підліткам, які хочуть покинути курити, вживати алкоголь.

ТЕМА 3.3. Технології просвітницької роботи з батьками (2 год.)

1. Пригадати інформацію про: „Сім'ю як середовище виховання та розвитку дитини”; „Роль сімейного середовища у профілактиці вживання учнями психоактивних речовин”.

2. Вивчити сутність нетрадиційних батьківських зборів і опрацювати технологію їх проведення.

3. Розробити тематику бесід з батьками щодо профілактики вживання ПАР учнями (10 бесід) та розробити сценарій-план однієї з бесід. Знайти тренінги на розвиток батьківської компетентності, підвищення рівня педагогічної культури батьків, виховного потенціалу сім'ї, гармонізації сімейних відносин тощо (1 тренінг).

ТЕМА 3.4. Просвітницька робота з вчительським колективом щодо профілактики вживання ПАР серед учнів (2 год.)

1. Визначити роль вчителя, класного керівника і адміністрації загальноосвітнього навчального закладу у профілактиці адиктивної поведінки учнів.

2. Запропонувати форми і методи просвітницької роботи соціального педагога з педагогічним колективом щодо їх підготовки до проведення профілактики зі старшокласниками.

3. Розробити тематику бесід з вчителями щодо поширення знань з проблем вживання ПАР і оптимізації профілактичної роботи з учнями; скласти план-конспект однієї з бесід.

ТЕМА 4.1. Основи здоров'я. Здоровий спосіб життя (2 год.)

1. Опрацювати самостійно такі питання і записати основні дефініції у словничок:

- Поняття „здоров'я”, „здоровий спосіб життя”.
- Складові здоров'я і здорового способу життя.
- Поняття „культура здоров'я”.
- Принципи і правила безпечного життя.

- Підходи до формування мотивації на ведення здорового способу життя.

2. Розглянути рисунок „Колесо здоров'я” і визначити, як на різні сфери здоров'я людини впливає вживання психоактивних речовин.

3. Написати коротку прозову чи віршовану композицію, яка відображає ваше ставлення до здоров'я і проблеми його збереження (жанр довільний: вірш про здоров'я, гімн здоров'ю, речівка-заклик, монолог, казка, акровірш, загадка, розповідь, інше).

ТЕМА 4.2. Шляхи формування здорового способу життя (2 год.)

1. Розглянути концепцію формування мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді.

2. Запропонувати форми і методи роботи з учнями з розвитку життєвих навичок.

3. Назвати власні шляхи формування здорового способу життя, які, на вашу думку, є дієвими (ваші власні ідеї, досвід, перевірений практикою).

ТЕМА 4.3. Художньо-мистецька діяльність як засіб профілактики шкідливих звичок (2 год.)

1. Поміркуйте над питаннями про:

- організацію художньо-мистецької діяльності учнів у школі;
- альтернативні види діяльності;
- вплив мистецтва на емоційно-психологічну і поведінкову сферу особистості дитини.

2. Вивчіть надбаня в галузі психології творчості, мистецтва, музики, спорту, живопису та психології культури. Які дослідження є в цій царині і як ці знання може використати спеціалісти у контексті профілактики вживання психоактивних речовин, корекції, ресоціалізації та реабілітації наркозалежних (кожен студент опрацьовує один напрям психологічної науки).

ТЕМА 4.4. Ідеї профілактики шкідливих звичок і ставлення до свого здоров'я у джерелах народної педагогіки (2 год.)

1. Знайти ідеї збереження здоров'я і відмови від згубних звичок у творчій спадщині українського народу та інших народів світу.

2. Підібрати 10 прислів'їв та приказок, 1 загадку, 1 легенду (народну мудрість, притчу, казку), 1 пісню про здоров'я, здоровий спосіб життя, шкідливі звички.

ТЕМА 4.5. Проблема вживання ПАР та наркотичної залежності у світовій літературі та кінематографії (2 год.)

1. Вивчити, як висвітлені проблеми вживання та залежності від наркотичних речовин у творах класичної та сучасної літератури.

2. Підготувати короткий огляд кінофільмів і художньої літератури (назва, автор (режисер), основна ідея, коротка анотація до фільму (твору)), в яких прямо чи опосередковано піднімаються проблеми вживання підлітками та молоддю наркотичних речовин, демонструються соціально-психологічні, морально-фізіологічні наслідки вживання їх для особистості.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Провести опитування щодо проблеми вживання психоактивних речовин серед:
 - студентів ВНЗ міста – 1-а група;
 - учнів старших класів кількох ЗОШ міста – 2-а група;
 - дорослого населення міста – 3-я група.

Представити план роботи, перелік запитань і оброблені результати.

2. Доопрацювати і здати шкільний проект з профілактики вживання психоактивних речовин для цільової аудиторії – старшокласники.
3. Розробити програму підготовки волонтерів до профілактичної діяльності.
4. Підготувати „портфоліо” (фотографії з короткими коментарями), що ілюструють спрямованість студента на ведення здорового способу життя, або колективну фотовиставку зі знімків студентів усієї групи.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Соціальне партнерство як фактор профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх.
2. Соціальні технології формування здорового способу життя у старшокласників.
3. Діяльність студентської соціальної служби за напрямом „Просвіта і профілактика”: мета, завдання, зміст діяльності.
4. Роль учнівського самоврядування у профілактиці адиктивної поведінки учнів.
5. Сучасні програми замісної терапії для наркозалежних.
6. Шляхи оптимізації профілактичної роботи соціального педагога зі старшокласниками у загальноосвітніх закладах.
7. Роль сім’ї у формуванні адиктивної поведінки неповнолітніх.
8. Адиктивна особистість: психолого-педагогічний портрет.
9. Методичні аспекти організації і проведення батьківських зборів на тему профілактики вживання психоактивних речовин учнями.
10. Історичні довідки про походження психоактивних речовин і розповсюдження їх вживання.
11. Нормативно-правові документи, що регулюють питання розповсюдження, зберігання та вживання тютюну, алкоголю та наркотиків: опис і аналіз.
12. Інтегрування гендерного підходу в політику формування здорового способу життя.
13. Основні напрями міжнародної антинаркотичної політики.
14. Здоровозберігаючі технології у профілактиці наркозалежності підлітків.
15. Формування цінностей здорового способу життя у старшокласників.
16. Шляхи підвищення превентивної компетентності спеціалістів.
17. Робота „телефону довіри” і „пошти довіри” щодо вирішення проблем, пов’язаних з адиктивною ситуацією.
18. Особливості функціонування груп психологічної підтримки неповнолітніх і молоді з проблемами залежності від психоактивних речовин („Анонімні алкоголіки”, „Анонімні наркомани”, тощо).
19. Соціальна політика держави в області профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх.
20. Формування, навчання і соціальна підтримка груп підліткових і молодіжних лідерів до роботи з профілактики вживання психоактивних речовин.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Зародження проблеми вживання наркотичних засобів: історичний екскурс.
2. Вживання психоактивних речовин: аналіз сучасної ситуації і тенденції розвитку явища.
3. Поняття „адиктивна поведінка”, „адикт”. Адиктивна поведінка як різновид поведінкових девіацій: передумови, причини, характеристика.
4. Психоактивні речовини: поняття, класифікація
5. Вплив психоактивних речовин на різні складові здоров'я і сфери життя людини. Медико-біологічні, соціально-психологічні, юридичні та економічні наслідки вживання наркотичних речовин.
6. Соціально-культурні та психолого-педагогічні чинники вживання учнями психоактивних речовин.
7. „Міфи”, пов'язані з вживанням психоактивних речовин.
8. Поняття „профілактика”, „соціальна профілактика”.
9. Зміст попереджувально-профілактичної функції соціального педагога/працівника.
10. Сутність профілактики вживання психоактивних речовин. Мета, завдання і принципи профілактичної діяльності.
11. Основні стратегії профілактичної освіти і сучасні підходи до здійснення профілактичної діяльності.
12. Поняття „залежність”, „наркотична залежність”, „звикання”. Концепція звикання та пристрасті.
13. Види залежності. Темпи та стадії розвитку наркотичної залежності.
14. Специфіка діяльності соціального педагога в напрямку профілактики наркотичної залежності з учнями старших класів.
15. Школа та її роль у профілактиці алкоголізму та наркоманії серед дітей та підлітків.
16. Оздоровча та просвітницька політика школи у галузі попередження вживання учнями ПАР. Створення здорового мікроклімату у школі.
17. Суб'єкти шкільної профілактики і їх роль у підвищенні ефективності профілактичних дій.
18. Індивідуальна і групова робота з учнями.
19. Традиційні та інноваційні форми роботи у профілактичній діяльності.
20. Поняття „інтерація”, „інтерактивний метод”. Педагогічні інтерактивні технології.
21. Особливості використанні інтерактивних методів у профілактичній роботі. Завдання інтерактивних технологій у превентивному вихованні.
22. Організаційні форми роботи зі старшокласниками у напрямку профілактики шкідливих звичок і формування здорового способу життя (конкурси, виставки, концерти, фестивалі, екскурсії тощо).
23. Загальне поняття про тренінг. Тренінг як альтернатива лекції. Правила тренінгової роботи.
24. Види тренінгів. Структура тренінгового заняття. Атрибути тренінгу.
25. Методи, техніки, прийоми тренінгової роботи.
26. Мета і завдання тренінгу з профілактики підліткової наркозалежності.
27. Методика розробки і проведення тренінгів з профілактики вживання психоактивних речовин.
28. Поняття „інтерактивна бесіда”. Алгоритм проведення.
29. Методика проведення бесіди антинаркотичного спрямування. Вимоги до змістового матеріалу профілактичної бесіди.
30. Техніки рольової гри і психодрами у соціально-психологічному театрі.
31. Соціально-психологічний театр як форма профілактики негативних явищ серед неповнолітніх.

32. Підготовка учнів до участі у соціально-психологічному театрі (тренінг акторської майстерності).

33. Поняття „реклама”, „комерційна реклама”, „соціальна реклама”, „рекламні технології”. Компоненти реклами.

34. Психологічний і соціальний зміст реклами. Вплив реклами на свідомість підлітка.

35. Мета створення соціальної реклами.

36. Механізми створення та можливості використання соціальної реклами у руслі профілактики адиктивної поведінки молоді.

37. Вимоги до оформлення рекламного продукту профілактичного спрямування.

38. Сутність методу відеоеклекторію. Алгоритм проведення.

39. Специфіка використання відеопродукції у профілактичній роботі.

40. Шкільна профілактична програма: цілі, завдання, технологія розробки і впровадження.

41. Технологія реалізації соціальних проектів.

42. Система моніторингу і оцінки ефективності профілактичних проектів.

43. Застосування діагностичних методик у профілактичній роботі.

44. Технології роботи з дітьми „групи ризику”.

45. Волонтерство як соціальний феномен. Підготовка волонтерів до роботи в напрямку профілактики вживання наркотичних речовин.

46. Особливості використання освітньої технології „Рівний-рівному”.

47. Можливості шкільного учнівського самоврядування у здійсненні профілактики вживання підлітками психоактивних речовин.

48. Технології просвітницької роботи з батьками. Сутність нетрадиційних батьківських зборів, програма їх проведення.

49. Роль вчителів і класних керівників у профілактиці адиктивної поведінки учнів.

50. Форми і методи просвітницької роботи соціального педагога з вчительським колективом.

51. Технології реабілітації та ресоціалізації наркозалежних.

52. Поняття „здоров’я”, „здоровий спосіб життя”. Чинники, що впливають на спосіб життя.

53. Складові здоров’я і здорового способу життя.

54. Шляхи формування здорового способу життя учнів у школі.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ: творчі, словесні, інтерактивні, проблемно-інформаційні, аналітичні, наочно-демонстраційні, дослідно-пошукові, репродуктивні та ін.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ: соціально-педагогічний диктант, перевірка творчих, домашніх та індивідуально-дослідних завдань, тестовий контроль, оцінка проектно-розробки.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: опорні конспекти лекцій, навчально-методичний комплекс забезпечення дисципліни, ілюстративні матеріали, державні нормативні документи, відеоматеріали, літературні джерела (науково-популярна література та періодичні видання читального залу, методкабінету, Обласного ресурсного ЦСССДМ), Інтернет-джерела тощо.

Додаток Ж.2

Перелік додаткових завдань, включених до програм практики

У програмі формування професійної готовності соціального педагога до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників соціально-педагогічна практика грає першочергову роль, оскільки саме у період практичної підготовки відбувається знайомство з прийомами і методами профілактичної діяльності, зі специфікою діяльності служб профілактики і допомоги наркозалежним, безпосереднє включення студента у профілактичну діяльність, переосмислення матеріалу, отриманого у теоретичному курсі, стимулюється пізнавальна активність, закладаються основи формування індивідуального стилю діяльності студента.

Практика дає можливість апробувати різноманітні технології, техніки і методики профілактичної роботи, отримати цілісне уявлення про зміст діяльності служб, організацій, центрів, які працюють у напрямі профілактики, осмислити мету і задачі превентивної діяльності, розвинути особистісну сферу спеціаліста, набути досвіду практичної роботи, здійснити спостереження за динамікою розвитку антинаркотичної установки у старшокласника, зібрати діагностичний матеріал для експериментальної роботи.

Мета та завдання програми:

1. Ознайомлення студентів із проблемами сучасної молоді, тенденціями явища наркотизації в Україні і світі, моделями лікувально-профілактичної роботи;
2. Поєднання теоретичних знань з вирішенням практичних завдань у здійсненні профілактичної діяльності;
3. Ознайомлення майбутніх спеціалістів з основними типами закладів, що працюють у сфері профілактики та оволодіння методами та технологіями профілактичної роботи;
4. Забезпечення психологічної адаптації майбутніх фахівців до роботи у напрямі профілактики;
5. Формування і розвиток професійно важливих якостей соціального педагога, які необхідні йому для роботи із дітьми різного віку, „групами ризику”, наркозалежними і їх сім'ями;
6. Стимулювання студентів до прояву соціальних ініціатив і оволодіння механізмами втілення їх у реальну практику;
7. Розвиток професійно-важливих умінь у сфері превентивної освіти неповнолітніх, корекційно-реабілітаційної роботи з учнями, схильними до адиктивної поведінки;
8. Стимулювання до саморефлексії з метою виявлення труднощів у практичній роботі, „білих плям” у засвоєнні теорії і методики профілактичної роботи тощо.
9. Розвиток мотивації на профілактичну діяльність, переконання у соціальній значимості цієї роботи і важливості цих завдань для забезпечення фізичного здоров'я і соціального благополуччя теперішніх і майбутніх поколінь; формування навчальної мотивації, прагнення до підвищення свого професійного рівня.

Основним завданням ознайомлювальної практики на першому курсі підготовки є ознайомлення студентів з інфраструктурою закладів різного підпорядкування, які є осередками діяльності у сфері соціальної профілактики серед дітей та молоді та реабілітації і лікуванні наркозалежних хворих (державні та недержавні організації). Передбачається відвідування спеціалізованих організацій, центрів, служб: наркологічні служби, диспансери, соціальні служби допомоги підліткам та молоді, реабілітаційні центри, благодійні організації, служби у справах дітей, державні комітети по захисту прав неповнолітніх, неурядові асоціації і фонди, загальноосвітні заклади і спеціалізовані школи, що реалізують профілактичні програми та інші. Ми орієнтували студентів на вивчення змісту, форм і методів превентивної роботи у цих закладах, специфіки роботи зі старшими підлітками, які схильні до адиктивної поведінки, та їх сім'ями.

Діагностична практика на другому курсі пов'язана із навчанням майбутніх соціальних педагогів використанню діагностичних методів і методик у практичній діяльності на базі ЗОЗ,

Продовження дод. К.1

установ соціальної сфери, організацій, що реалізують соціальні програми. Ми спрямовували студентів на проведення діагностики схильності учнів старших класів до вживання ПАР, їх ставлення до згубних звичок, обізнаності з причин та наслідків вживання різних ПАР, знання наркоситуації в країні і соціальних механізмів поширення наркотичної епідемії серед підлітково-юнацьких груп; на вивчення методів і технологій профілактичної діяльності, які використовуються у роботі з неповнолітніми спеціалістами відвідуваних закладів.

На третьому курсі має місце літня практика у дитячих оздоровчих таборах (організаційно-дозвіллева), яка передбачає безпосередню участь студентів у виховній роботі оздоровчих центрів для дітей та юнацтва, знайомство зі специфікою виховної роботи у закладах такого типу. Нас цікавив саме напрям здоровотворчої діяльності табору, виховної роботи, що спрямована на профілактику шкідливих звичок і популяризації ЗСЖ серед вихованців закладу. Тому під час цієї практики студенти мали ознайомитися з тими заходами, формами і методами роботи, які орієнтують дітей на позитивно спрямовану, здорову, безпечну поведінку, і набути досвіду проведення профілактичних, інформаційно-просвітницьких, спортивно-оздоровчих, культурно-дозвіллевих, творчих заходів, які розвивають дитину фізично, морально, естетично, соціально. Ми орієнтували студентів на активне залучення вихованців до позитивно-спрямованої, здоровотворчої діяльності, що сприятиме поступовому формуванню у них антинаркотичних установок.

Психолого-педагогічна практика, яка передбачена на четвертому курсі, проходить на базі закладів освіти і спеціалізованих шкіл. Запропоновані нами завдання цієї практики спрямовані на оволодіння студентами навичками соціально-педагогічної профілактики з учнями старших класів. Це і робота з учнями, які не залучені до вживання ПАР, і робота з групами підвищеного ризику наркотизації, а також робота з батьками, сім'ями „групи ризику” та педагогічним колективом школи. При підготовці студентів до проходження виробничої практики у ЗОЗ, ми орієнтували експериментальну групу на: активне впровадження у роботу з учнями старших класів інтерактивних освітніх технологій; роботу з батьками щодо популяризації профілактичних знань і озброєння методами гармонізації стосунків зі старшим підлітком; співробітництво із соціумом (зв'язок із установами та організаціями, що займаються питаннями профілактики і ФЗСЖ).

Виробнича соціально-педагогічна практика для спеціалістів і магістрантів проходить у соціальних установах і в рамках досліджуваної проблеми полягає у практичній апробації теоретико-методологічних знань у сфері застосування технологій соціально-педагогічного впливу на схильних до адиктивної поведінки підлітків, у виконанні посередницької функції між закладом та іншими освітніми і соціальними установами з метою інтеграції зусиль у боротьбі з наркотизацією учнівського контингенту, у наданні допомоги спеціалістам закладу у якості асистента, у здійсненні дослідницької діяльності по визначеній проблематиці. Студенти таким чином переходять від вивчення специфіки превентивної роботи до безпосередньої практичної діяльності у якості фахівця. Ми орієнтували їх на соціально-просвітницьку роботу з підлітками та молоддю, психокорекційну роботу з „групами ризику”, організаційно-методичну роботу з волонтерськими підлітково-юнацькими і молодіжними групами, консультативну роботу з батьками, педагогічними працівниками, спеціалістами інших організацій і служб, що можуть звертатися по допомогу, науково-дослідну, експериментальну роботу із використанням різних форм і методів профілактичної роботи, посередницьку діяльність між Службою і іншими закладами освітянської і соціальної сфери тощо.

Основним призначенням асистентської практики магістрантів у контексті підготовки випускників до профілактичної роботи є поглиблення розуміння змісту превентивної діяльності соціального педагога, збагачення інформаційним матеріалом у процесі підготовки до лекційних і практично-семінарських занять; розвиток викладацької компетентності у процесі читання пробних лекцій і ведення семінарів під керівництвом досвідченого викладача; формування навичок професійної самоосвіти і самовиховання як фахівця цієї спеціалізації; удосконалення навичок науково-дослідної роботи, розвиток навичок інтерактивного спілкування зі студентами, формування творчого підходу до організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та ін.

Програма практики

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
НАВЧАЛЬНО-ОЗНАЙОМЧА (1 курс)	<p>1. Відвідування і знайомство із різними державними та недержавними організаціями, що працюють у сфері профілактики (наркодиспансери, ЗОЗ, спецшколи, реабілітаційні центри, служби у справах дітей, благодійних організацій, муніципальних органів тощо).</p> <p>2. Вивчення структури закладу і його основних підрозділів; провідних напрямів і специфіки діяльності організацій; функціональних обов'язків спеціалістів; кадрового складу; посадових інструкцій; документалії, що регулює діяльність організацій; соціальних проектів і програм, які реалізуються на базі цієї організації і цільових груп, на які вони спрямовані; системи клієнтурі центру тощо.</p> <p>3. Вивчення найбільш глобальних і актуальних проблем у діяльності організацій.</p>	<p>1. Детально ознайомитися із одним із напрямів профілактико-реабілітаційної діяльності Служби; вивчення форм і методів роботи спеціалістів у цьому напрямі.</p> <p>2. Взяти безпосередню (як учасник) чи опосередковану (як спостерігач) участь у проведенні одного із заходів, які організує і проводить Служба.</p> <p>3. Розробити груповий чи масовий захід з профілактики наркозалежності для певної цільової групи (на вибір студента).</p> <p>4. Підготувати творчу презентацію (сповіщення) на одну із тем:</p> <p>1) „Шляхи формування соціального імунітету у неповнолітніх до вживання ПАР”;</p> <p>2) „Наркозалежність: правда без ілюзій”;</p> <p>3) „Роль центрів профілактики у попередженні наркотичної епідемії”;</p> <p>4) „Наркотики і молодь ХХІ століття”;</p> <p>5) „Наркоманія крізь „рожеві окуляри”;</p> <p>6) „Наркозалежність: Де знайти світло спасіння?!”;</p> <p>7) „Півний чемпіонат” серед молоді: Хто у виграші?!”;</p> <p>8) Тютюнова індустрія – „з турботою” про покупця”;</p> <p>9) „(Наркотики + Алкоголь + Тютюн – Здоров'я) x Роки = Втрачене Життя”;</p> <p>10) „Ворог в диму”: Чому молодь недооцінює шкоди від куріння?”</p>	<p>1. Щоденник з практики.</p> <p>2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами).</p> <p>3. Самооцінка студента.</p> <p>4. Коротка інформація про кожен із відвідуваних об'єктів у формі таблиці (назва організації – директор – адреса – основні напрями діяльності – соціальні програми з профілактики, що реалізуються Центром – клієнти центру).</p> <p>5. Аналіз спостереження за проведенням заходу чи своїх вражень від участі у заході.</p> <p>6. Програма групового чи масового заходу, розробленого студентом для подальшого з певною цільовою групою.</p> <p>7. Творче сповіщення і його презентація академгрупі.</p>	<p>1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики.</p> <p>2. Налагодження позитивних взаємовідносин зі спеціалістами баз практики.</p> <p>3. Розуміння місця того чи іншого закладу у системі соціальних закладів міста та знання специфіки його профілактичної роботи.</p> <p>4. Виокремлення позитивних і негативних моментів у діяльності спеціалістів відвідуваних організацій і служб.</p> <p>5. Визначення студентом своїх сильних і слабких сторін, здібностей і недоліків, які можуть допомогти або скласти перешкоди у виробленні практичних умінь у сфері профілактичної діяльності, власного стилю роботи і успішному професійному становленню.</p> <p>6. Усвідомлення соціальної значущості професії соціального педагога і його діяльності по збереженню здоров'я майбутніх поколінь і протидії віянням наркокультури.</p>

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
ДІАГНОСТИЧНА (2 курс)	<p>1. Ознайомлення із алгоритмом діагностичної роботи.</p> <p>2. Дослідження місця соціальної діагностики у системі роботи соціального педагога школи.</p> <p>3. Вивчення діагностичних методів, які використовуються у сфері профілактики у закладах соціальної, освітньої сфери, які відвідує студент під час практики.</p> <p>4. Оволодіння методикою діагностики сім'ї, класного колективу, підлітково-юнацьких груп.</p> <p>5. Вивчення технології моніторингу проектної діяльності і оцінки ефективності профілактичного проекту.</p> <p>6. Ознайомлення із напрямками оздоровчої політики відвідуваних закладів.</p> <p>7. Формування у студентів навичок проведення діагностичної і науково-дослідної роботи.</p> <p>8. Розвиток умінь і навичок психолого-педагогічної діагностики особистості старшокласника.</p> <p>9. Оволодіння методикою комплексної діагностики особистості і пошук на її основі закономірностей, зв'язків, передумов тощо.</p>	<p>1. У кожному з відвідуваних закладів поцікавитися про діагностичні методи, які використовують спеціалісти у профілактичній роботі та хто є об'єктами діагностики.</p> <p>2. Поцікавитися у спеціалістів організацій, яким чином вони проводять оцінку ефективності соціального проекту, що реалізується ними.</p> <p>3. Вивчити зміст і форми діагностичної роботи у ЗОЗ шляхом ознайомлення з документацією і бесід зі шкільним соціальним педагогом.</p> <p>4. Підібрати пакет діагностичних методик на виявлення адиктивних форм поведінки і оцінки ставлення учнів до вживання різних видів ПАР.</p> <p>5. Розробити опитувальник і провести опитування серед старшокласників на тему вживання ПАР і ФЗСЖ.</p> <p>6. Провести індивідуальну діагностику на основі комплексу методик та бесід з дитиною.</p> <p>7. Підготувати виховний захід для старшокласників з профілактики адиктивності і формування ЗСЖ учнівської молоді та здійснити спостереження за поведінкою учнів у процесі його підготовки і проведення (рівень зацікавленості, активності, налаштованості на роботу тощо).</p> <p>8. Запропонувати учням написати на уроці міні-твір-роздум на тему, пов'язану із проблемою вживання ПАР і ставленням до ведення ЗСЖ (напр., „Мій спосіб життя – це моя життєва дорога”, „Шкідливі звички у моєму житті”, „Спорт і Я”, „Свято у колі друзів: відео з прихованої камери”, „Моя ціна здоров'ю” та ін.).</p> <p>9. Поспостерігати за поведінкою учнів у позаурочний час щодо паління, вживання алкоголю (хто з учнів проявляє себе таким чином, де збираються „палящі тусовки”, які заходи приймає школа для зменшення ризику залучення учнів до вживання ПАР у позаурочний час).</p>	<p>1. Щоденник з практики.</p> <p>2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами).</p> <p>3. Самооцінка студента.</p> <p>4. Папка із діагностичними методиками.</p> <p>5. Діагностичний інструментарій дослідної роботи і детальний аналіз проведеного дослідження.</p> <p>6. Програма і висновки спостереження за поведінкою старшокласників під час проведення профілактичного заходу.</p> <p>7. Кілька прикладів творів-роздумів, які, на думку студента, заслуговують особливої уваги з професійної точки зору; аналіз учнівських робіт.</p> <p>8. Сценарій виховного заходу для старшокласників.</p>	<p>1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики.</p> <p>2. Уміле володіння методиками діагностики особистості старшокласника, підлітково-юнацьких груп, сімейного середовища виховання учня.</p> <p>3. Активізація до проблеми профілактики наркотичної залежності.</p> <p>4. Інтерес до дослідницької діяльності; зацікавленість у отриманні достовірних, об'єктивних, наукових результатів своєї роботи.</p>

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ДОЗВІЛЛЄВА (3 курс)	<p>1.Вивчення структури оздоровчого закладу, його функцій, основних напрямів і специфіки діяльності, документації, що регулює діяльність закладів такого типу, контингенту дітей, які перебувають у таборі.</p> <p>2.Глибоке ознайомлення зі спортивно-оздоровчою, соціально-просвітницькою роботою дитячого табору.</p> <p>3.Оволодіння уміннями та навичками організації індивідуальної та групової роботи у дитячому колективі, а також консультативної роботи з батьками.</p> <p>4.Навчання організації активного літнього відпочинку, орієнтованого на збереження і зміцнення здоров'я вихованців і невживання ПАР.</p> <p>5.Залучення дітей і підлітків до діяльності по формуванню ЗСЖ.</p> <p>6.Розвиток творчої, діяльнійшої спрямованості вихованців табору.</p>	<p>1. Вивчити документацію, що регламентує загальні напрями роботи закладу та діяльність вихователя у літньому оздоровчому таборі; зафіксувати ті положення, які стосуються здоровотворчої політики закладу і профілактичної роботи щодо попередження вживання ПАР серед різних вікових груп дітей.</p> <p>2. Вивчити склад дітей у своєму загоні, виокремити тих, які потребують посиленої уваги і контролю з боку вихователів.</p> <p>3. Розробити і провести інтерактивний захід профілактичної тематики для конкретної вікової групи з вибором певної організаційної форми роботи.</p> <p>4. Організувати конкурс віршів, прозових творів чи малюнків серед вихованців одного або кількох загонів на тему здоров'я, здорового способу життя, активного відпочинку, подолання шкідливих звичок та ін.</p> <p>5. Проведення індивідуальної роботи з дітьми, у яких наявні адиктивні прояви поведінки, бесіди і консультації з їх батьками.</p> <p>6. Здійснити спостереження за участю дітей у різних заходах, спрямованих на розвиток антинаркотичних установок і здоровотворчих тенденцій у молодого покоління.</p>	<p>1. Щоденник з практики.</p> <p>2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами).</p> <p>3. Самооцінка студента.</p> <p>4. План-сценарій проведеного профілактичного заходу із визначеною цільовою аудиторією.</p> <p>5. Підбірка найкращих творчих робіт дітей і аналіз проведення конкурсу.</p> <p>6. Підготовка тематичного виступу у довільній формі на підсумкову конференцію про спрямованість дітей на ЗСЖ; специфіку профілактичної роботи закладу з різними віковими категоріями дітей; нетрадиційні заходи і цікаві методики, які реалізує заклад з дітьми у розрізі профілактико-оздоровчої діяльності; дитячі ініціативи, які студент допоміг реалізувати.</p>	<p>1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики.</p> <p>2. Швидке встановлення контакту з вихованцями на основі довіри і взаємоповаги.</p> <p>3. Активно-діяльнійша спрямованість особистості студента.</p> <p>4. Прояв організаторських, творчих, комунікативних здібностей.</p> <p>5. Знання методики дозвіллевою діяльності з дітьми різного віку.</p> <p>6. Уміння застосовувати навчально-ігрові методики, заохочувати дітей до участі у масових та групових заходах.</p>

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
ВИРОБНИЧА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА (4 курс)	<p>1. Ознайомлення зі змістом, формами, методами, технологіями і специфікою профілактичної роботи зі старшими учнями.</p> <p>2. Удосконалення навичок спілкування і організації продуктивної взаємодії зі старшокласниками, розвиток ініціативи і лідерських якостей студента.</p> <p>3. Оволодіння практичними навичками виокремлення „груп адиктивного ризику” і соціально-педагогічної, психокорекційної, виховної роботи з ними.</p> <p>4. Практичне застосування теоретичних знань у сфері технологій соціальної просвіти, виховного і корекційного впливу на старшокласників, в тому числі і схильних до адиктивної поведінки.</p> <p>5. Дослідження специфіки контингенту старшокласників, що складають „групу ризику” наркотизації.</p> <p>6. Оцінка власних можливостей по роботі зі старшокласниками у сфері профілактики.</p> <p>7. Навчання соціально-просвітницькій роботі з батьками і педколективом.</p> <p>8. Оволодіння методикою виявлення, дослідження і допомоги сім'ям асоціальної спрямованості, в яких дорослі члени сім'ї зловживають алкоголем чи наркотиками.</p> <p>9. Налагодження партнерства із закладами і установами, що спеціалізуються на профілактиці наркозалежності; здійснення функцій посередництва.</p>	<p>1. Ознайомлення із напрямками оздоровчої політики школи.</p> <p>2. Спільно із соціальним педагогом школи розробити програму тижневика турботи про здоров'я і профілактики шкідливих звичок і розпочати її впровадження; в рамках тижневика розробити і провести інтерактивний захід для учнів старших класів.</p> <p>3. Провести комплексне вивчення особистості учня, схильного до адиктивної поведінки, і складання рекомендації щодо проведення подальшої психокорекційної, профілактичної роботи з ним.</p> <p>4. На основі бесіди із соціальним педагогом записати кілька ситуацій (2-3) з його практичного досвіду, що так чи інакше пов'язані із проблемою адиктивної поведінки учнів, для презентації і обговорення цих ситуацій на групі при роботі за кейс-методом.</p> <p>5. Ознайомитися з освітньою методикою „рівний-рівному” і програмою роботи „Школи волонтерів” для учнів старшої ланки.</p> <p>6. Залучити учнівське самоврядування до організації і проведення масової благодійної акції „Здорове майбутнє”, вилучені кошти від якої підуть на розвиток профілактично-оздоровчого напрямку діяльності школи.</p> <p>7. Здійснити облік сімей учнів, обтяжених алкогольною чи наркотичною залежністю батьків чи інших родичів, на яких покладено виховні функції.</p> <p>8. Розробити і провести спільно із соціальним педагогом інформаційно-просвітницький семінар для батьків (напр., „Роль сім'ї у профілактиці адиктивної поведінки учнів”) або серед вчителів та класних керівників (напр., „Шляхи оптимізації профілактичної роботи зі старшокласниками у школі”).</p>	<p>1. Щоденник з практики.</p> <p>2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами).</p> <p>3. Самооцінка студента.</p> <p>4. Програма проведення тижневика з профілактики шкідливих звичок і ФЗСЖ.</p> <p>5. Програма інтерактивного заходу і аналіз його проведення на основі діагностики тренерської компетентності, активності учасників групи, рівня засвоєння нової інформації, реалізованості очікувань старшокласників.</p> <p>6. Карта діагностики учня, схильного до адиктивної поведінки.</p> <p>7. Опис ситуацій з соціального педагога.</p> <p>8. Аналіз методики „рівний-рівному”: переваги і недоліки.</p> <p>9. Аналіз проведення благодійної акції.</p> <p>10. Програма інформаційно-просвітницького семінару для батьків чи педагогічних працівників.</p>	<p>1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики.</p> <p>2. Зацікавленість і активність студента у оволодінні практичними навичками, розвиток навичок спілкування і встановлення ділових та міжособистісних контактів зі старшокласниками, соціальним педагогом, спеціалістами соціальних служб, батьками, учителями та іншими особами.</p> <p>3. Розуміння механізмів взаємодії соціального педагога зі старшокласниками.</p> <p>4. Володіння навичками педагогічного спілкування, організаційними здібностями, лідерськими і діловими якостями на високому професійному рівні.</p>

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
ВИРОБНИЧА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА (5 курс, магістратура)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Детальне вивчення специфіки, основних напрямів роботи соціальної служби, центру, організації, установи (далі Служба). 2. Вивчення змісту профілактичної діяльності у закладі. 3. Удосконалення практичних навичок соціально-просвітницької роботи з підлітками та молоддю, корекційної роботи з неповнолітніми, що у різній мірі залучені до вживання ПАР. 4. Ознайомлення з методикою роботи Служби з волонтерськими підлітково-юнацькими і молодіжними організаціями. 5. Удосконалення умінь і навичок психолого-педагогічної діагностики особистості старшого підлітка „групи ризику”, що проявляє схильність до адиктивної поведінки. 6. Покращення навичок консультативної роботи з батьками, педпрацівниками, спеціалістами інших організацій і служб та клієнтами, що звернулися по допомогу. 7. Налагодження співпраці, встановлення професійних контактів, удосконалення навичок міжінституціонального спілкування. 8. Удосконалення навичок науково-дослідної діяльності. 9. Спроба себе у якості самостійного спеціаліста; відпрацювання фахових умінь у сфері превентивної роботи, виконання основних функцій, покладених на спеціаліста-превентолога. 10. Перехід на творчий рівень виконання посадових обов'язків професійно компетентного спеціаліста, творчий підхід до вирішення проблем профілактики. 11. Формування власного стилю професійної діяльності, спілкування із позитивно орієнтованими та проблемними категоріями клієнтів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дослідити структуру Служби (підрозділи, що займаються проблемами профілактики і реабілітації наркозалежних), кадровий склад Служби; основні напрями роботи Служби, виокремити і детально описати ті з них, які відповідають за реалізацію превентивних завдань; види допомоги, яка надається кожній із категорій клієнтів, виходячи з їх проблем і потреб. 2. Вивчити основні державні нормативно-правові і внутрішні розпорядчі документи, що регулюють питання реалізації заходів зі збереження здоров'я, формування безпечної поведінки неповнолітніх, корекції відхилень у поведінці дітей, реабілітації і ресоціалізації наркозалежної молоді. 3. Вивчення пріоритетних соціальних технологій, які використовуються спеціалістами з профілактики. 4. Ознайомитися із соціальними проектами, які реалізуються на базі Служби і партнерами Служби, з якими налагоджено тісну співпрацю щодо проведення профілактичної роботи. 5. Взяти участь в організації і проведенні інформаційно-просвітницького семінару або тренінгу на визначену тематику. 6. Поспостережати за проведенням індивідуальної консультації спеціалістом Служби з клієнтом (за домовленістю); засвоїти етичні стандарти, які визначають характер проведення індивідуальної роботи з клієнтом. 7. Ознайомитися з особливостями роботи „груп взаємодопомоги” („груп самопомоги”), з методикою роботи з наркозалежними і співзалежними клієнтами. 8. Підготувати спільно з керівником практики виїзну акцію з профілактики наркозалежності і пропаганди ЗСЖ, в рамках якої передбачається проведення соціологічного дослідження (інтерв'ювання, анкетування серед учнів старшого шкільного віку, пов'язане з тематикою акції). 9. Під керівництвом спеціалістів Служби розробити проект профілактичної програми, який може бути реально реалізований у діяльності Служби. 10. Підготувати виступ на звітну конференцію про специфіку діяльності Служби у сфері профілактики адиктивної поведінки дітей та молоді і ФСЗЖ. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Щоденник з практики. 2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами). 3. Самооцінка студента. 4. Програма проведення тижневика з профілактики шкідливих звичок і ФСЗЖ. 5. Програма виїзної акції і детальний аналіз її проведення. 6. Тезисний план тематичного виступу на підсумкову конференцію. 7. Опис індивідуальної консультації, на якій студент був присутній або яку проводив самостійно. 8. Пакет матеріалів щодо діяльності Служби, на базі якої студент проходив практику. 9. Проект профілактичної програми, спрямований на зменшення ризику вживання підлітками ПАР і пропаганду ЗСЖ. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики. 2. Чітке уявлення про зміст, форми і методи профілактичної роботи з підлітками, старшими підлітками, молоддю та їх сім'ями, освітніми закладами тощо. 3. Уміле впровадження різних моделей профілактики. 4. Володіння соціально-педагогічними технологіями, які використовуються для вирішення завдань первинної, вторинної і третинної профілактики наркозалежності. 5. Швидке застосування, адаптування і пошук раціональних методів і технік соціальної просвіти, корекції і реабілітації. 6. Володіння прогностичними, організаційними, комунікативними, інформаційними умінями у профілактичній роботі зі старшокласниками. 7. Розуміння механізмів взаємодії соціального педагога з іншими закладами і інститутами соціалізації особистості, соціальної допомоги і підтримки дітей та молоді. 8. Сформованість професійної компетентності і готовності до діяльності з профілактики наркозалежності серед неповнолітніх. 9. Володіння і належне виконання функцій на рівні зі спеціалістами Служби. 10. Сформованість творчого підходу до профілактичної діяльності і індивідуального стилю діяльності у якості спеціаліста.

Вид практики	Зміст (мета) практики	Завдання на практику	Форми звітності	Критерії оцінки
<p style="text-align: center;">АСИСТЕНТСКА (магістратура)</p> <p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Продовження дод.Ж.2</p>	<p>1.Поглиблення теоретико-методологічних знань шляхом підготовки до проведення лекційних, семінарсько-практичних занять зі студентами молодших курсів на тематику адиктивної поведінки і сутності профілактичної роботи.</p> <p>2.Подальший розвиток комунікативних, організаційних умінь, мовленнєвої культури у володінні науковою термінологією.</p> <p>3.Удосконалення умінь і навичок виховної діяльності у процесі проведення виховних заходів зі студентами.</p> <p>4.Розвиток викладацької компетентності.</p> <p>5.Удосконалення навичок самоосвіти, самостійної науково-пошукової діяльності, самоаналізу і самовиховання як фахівця, компетентного у питаннях теорії і методики профілактичної роботи з неповнолітніми.</p> <p>6.Формування творчого підходу до планування і організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.</p>	<p>1. Вивчити вимоги до організації навчального процесу у вищій школі, психолого-педагогічних особливостей студентства; засвоїти методику викладання дисциплін соціально-педагогічного спрямування.</p> <p>2. Розробити план конспект 2-3 лекцій і 2-3 творчих практично-семінарських занять, тематично пов'язаних із соціально-педагогічною роботою з профілактики адиктивної поведінки, проблемою наркотизації в цілому і узгодити його із керівником (напр., „Явище підліткової наркотизації як соціально-педагогічна проблема”, „Соціально-педагогічні передумови розвитку наркотичної залежності у старшокласників”, „Технологія розробки, впровадження і моніторингу шкільних соціально-профілактичних проєктів”, „Інтерактивні технології профілактики адиктивної поведінки у діяльності шкільного соціального педагога”, „Гендерний підхід до профілактики наркотичних проблем” тощо).</p> <p>3. Бути присутнім на показовій лекції досвідченого колеги-викладача („майстер-клас”); проаналізувати її за „Схемою аналізу лекції”.</p> <p>4. Поспостерігати за ходом лекції, яку проводить колега-студент.</p> <p>5. Провести одне академічне заняття із запрошенням свого колеги-студента, а інше із запрошенням викладача, що керує практикою студента; студент і запрошені спостерігачі мають оцінити проведене заняття за Схемою (самоаналіз і висновки експертів).</p> <p>6. Здійснити порівняльну характеристику лекцій.</p>	<p>1. Щоденник з практики.</p> <p>2. Оцінки студента керівниками практики (спеціалістами, викладачами).</p> <p>3. Плани-конспекти лекцій та творчі розробки практично-семінарських занять.</p> <p>4. Схеми аналізу лекцій</p> <p>5. Листок рекомендацій і зауважень від викладача практикуючому студенту.</p> <p>6. Комплексний самоаналіз студентом своїх досягнень і прорахунків, пропозиціями щодо розвитку своєї викладацької компетентності.</p> <p>7. Порівняльний аналіз лекцій, які спостерігав студент-практикант (викладача і колеги-студента; колеги студента і студента-практиканта).</p> <p>8. Обмін досвідом викладацької діяльності з викладачами під час „круглого столу” у підсумках практики.</p>	<p>1. Точне розуміння студентом мети і задач практики; освоєння принципів її побудови; засвоєння форми звітності за результатами практики.</p> <p>2. Досконале володіння методикою викладання соціально-педагогічних дисциплін.</p> <p>3. Сформованість навичок педагогічного спілкування.</p> <p>4. Зацікавленість викладацькою діяльністю і свідоме прагнення до підвищення свого інтелектуального рівня.</p> <p>5. Уміння зацікавлювати аудиторію і зберігати її увагу, налагоджувати суб'єкт-суб'єктні відносини.</p> <p>6. Методичне оформлення плану-конспекту лекційного і семінарського заняття.</p> <p>7. Яскраво виражений творчий підхід до організації навчальної роботи зі студентами; прояв активності і творчого потенціалу особистості студента-практиканта.</p> <p>8. Володіння культурою мовлення і етикою міжособистісного спілкування.</p>

Додаток Ж.3

Рекомендований річний план виховної роботи в рамках програми „Профілактика шкідливих звичок і виховання культури здоров'я студентів”¹

I. Мета та завдання виховної роботи

Важливим завданням вищих закладів освіти щодо підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед неповнолітніх є *активізація виховної роботи зі студентами* з розвитку здоровотворчих ідей, навичок ведення здорового способу життя, формування антинаркотичних установок у студентів, особистісного і професійного зростання студента. Ця робота передбачає створення такого поля життєдіяльності студентів, на якому проростатиме їх творчий потенціал, професіоналізм, проявлятимуться гуманістичні та соціально-значущі якості, закріплюватиметься мотивація до здійснення профілактичної діяльності, формуватимуться антинаркотичні установки, прагнення до ведення ЗСЖ.

Мета виховної роботи: створення умов для формування у студентів цінностей і свідомого ставлення до здоров'я, мотивації на ЗСЖ, виховання відповідальної поведінки; спрямування інтелектуальної активності студентської молоді на обговорення актуальних соціальних проблем.

Завдання:

- 8) формування розуміння у студентів необхідних позитивних змін у способі життя і підтримка їхнього прагнення до таких змін;
- 9) пропагування здоровотворчих ідей і розвиток мотивації у збереженні і зміцненні свого здоров'я, сприяння виробленню умінь і навичок ЗСЖ;
- 10) регулярне роз'яснення студентам наслідків паління, вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин;
- 11) навчання студентів правилам поведінки у ситуаціях адиктивного ризику;
- 12) інформування студентів про заходи особистої і соціальної профілактики залежностей і інфекцій; соціально-просвітницька робота серед молоді щодо пропаганди ЗСЖ і відмови від наркогенних звичок;
- 13) пропагування культури і спорту як складових національної ідеї, що формує фізично і духовно здорову, духовно багату, самодостатню і розвинену людину.
- 14) виховання „культури здоров'я” як ознаки загальної вихованості людини;
- 15) спрямування інтелектуальної активності студентів на обговорення актуальних соціальних проблем.

Примітки:

1. План розроблено для куратора академічної групи студентів спеціальності „Соціальна педагогіка” щодо формування мотивації на здоровий спосіб життя і просоціальної спрямованості особистості

II. Заходи

№ з/п	Назва	Форма проведення	Термін Виконання
1. ...	„100 запитань про алкоголь та наркотики”	Зустріч з фахівцями різних сфер діяльності (нарколог, юрист, соціальний працівник та ін.)	початок вересня
2. ...	„Нарконенні звички та їх вплив на формування іміджу студента і майбутнього спеціаліста – соціального педагога”	Бесіда з елементами тренінгу	середина вересня
3. ...	Алкоголь – загроза генофонду нації	Судове засідання	кінець вересня
4. ...	„Твоє здоров’я у твоїх руках”	Прес-конференція	жовтень
5. ...	„Міфи і факти про куріння і наркотики”	Інтерактивна бесіда	жовтень
6. ...	Обговорення проблеми алкоголізму на одну з тем за вибором академгрупи: - „З чого починається пияцтво”, - „Пивний алкоголізм”, - „Підлітковий алкоголізм” - „Алкоголь і здоров’я майбутньої дитини”. - „Соціальні наслідки алкоголізації молоді”, - „Жіночий алкоголізм”, - „Робота груп взаємопідтримки для алкогولهзалежних”: реабілітаційний потенціал	Дискусія	жовтень-листопад
7. ...	„Вживання наркотичних речовин. Як це впливає на життєвий світ особистості”	Тренінг	середина листопада
8. ...	„Кинути палити: прагнути і реалізувати”	Круглий стіл	кінець листопада
9. ...	„Культура здоров’я як ознака вихованості людини”	Зустріч з творчими людьми, спортсменами...	початок грудня
10. ...	„Релігія як альтернатива вживання наркотиків”	Дискусійний клуб	грудень
11. ...	„Алкогольні традиції у святкуваннях українців”	Круглий стіл	кінець грудня

Продовження дод. Ж.3

№ з/п	Назва	Форма проведення	Термін Виконання
12.	„Відверто про наркотики”	Ток-шоу за участі запрошених спеціалістів	січень
13.	„Усім згубним звичкам ми скажемо „Ні”! життю і здоров’ю ми скажемо „Так”!”	Конкурс віршів, прозових творів, соціальної реклами Презентація робіт у групі	січень
14.	„Народна педагогіка про здоров’я і шкідливі звички”	Вечорниці	лютий
15.	Розмова про проблему ін’єкційної наркоманії з переглядом художнього фільму „Місто без сонця”	Відеолекторій	лютий
16.	„Про дим, який забирає життя”	диспут	кінець лютого
17.	„Сам собі режисер: як я формую свій спосіб життя”	Неформальне спілкування у колі друзів	початок березня
18.	„Що чекає людину у „кайфі” наркоманії: фантастичні картини чи дорога у небуття”	Театралізована вистава	березень
19.	„Життя в рожевих окулярах: сповідь наркомана”	Спілкування з експозитивачем наркотиків	березень
20.	Обговорення проблеми наркотичної залежності на одну з обраних студентами тем: - „Подвійний діагноз: наркоманія-ВІЛ, – чи є порятунком”, - „Наркотики і закон”, - „Що таке співзалежність” - „Наркотики і суспільна думка”, - „Чи можливо зупинитися перед прірвою?” - „Замісна терапія для наркозалежних”	Тематична година спілкування	кінець березня
21.	„Спорт у житті студента. Збережи своє здоров’я”	Туристичний похід	травень-червень
22.	„Наркотичні речовини і сучасна молодь”	Науково-аналітична дискусія	травень
23.	„Спосіб життя – це життєва дорога”	Фотовиставка	травень
	„Життя не мить – зумій його прожити”	Клуб цікавих зустрічей (Сцени життя)	кінець травня-початок липня

Додаток Ж.4

Програма роботи студентської соціальної служби з профілактики вживання наркотичних речовин і формування здорового способу життя студентської молоді „Відчуй життя”

Проблема: недостатня поінформованість студентської молоді про психофізіологічні та соціальні наслідки вживання наркотиків.

Пріоритети: створення умов для успішної соціалізації студентів в стінах університету.

Актуальність розробки програми: розробка програми здійснюється з метою просвіти молодих людей стосовно вживання та наслідків вживання наркотичних речовин, для того, щоб вплинути на їх ставлення і поведінку в ситуаціях адиктивного ризику (у випадку, якщо їм доведеться мати справу з наркотиками, наркоспоживачами, представниками наркобізнесу).

Вживання наркотичних речовин молоддю – це серйозна проблема, адже залежність від психоактивних речовин (особливо від важких наркотиків) часто перетворює молоду людину в дисфункціонального члена суспільства, що не здатен адекватно будувати процес спілкування та взаємодії з соціумом. Особливо це важливо для академічної молоді, яка завжди, в усі роки вважалася елітою нації, її інтелектуальним і культурним потенціалом.

Профілактика означає будь-яку дію, яка має на меті вплинути, зменшити чи уповільнити розповсюдження вживання наркотичних речовин. Головними завданнями такої первинної профілактики є: пропагування невживання, альтернатив ризикованому поведінню, інформування про небезпеку вживання психоактивних речовин (далі ПАР), створення перешкод для поширення вживання наркотиків у студентському середовищі. Превентивна освіта в університеті із зазначеної проблеми має здійснюватись через діяльність студентської соціальної служби (СтСС) заходами популяризації здорового способу життя, пригнічення явищ наркотизації в студентському середовищі, надання допомоги у вирішенні будь-яких проблем, пов'язаних з ризиком експериментування і втягнення у наркотичну залежність.

Можливості до подолання проблеми можна відкрити лише в рамках єдиної комплексної, чітко структурованої програми шляхом цілеспрямованої, системно-організованої просвітницької роботи з молоддю, що передбачає в подальшому їх орієнтацію на позитивно спрямований соціум, на здорове суспільство; сприяє безперешкодному залученню їх до суспільно-корисної діяльності, громадської активності; усвідомленню самоцінності, індивідуальності і неповторності своєї особистості, виникненню бажання пройти власний життєвий сценарій, відносно до своїх потреб, прагнень, мрій, рівня домагань, без сліпого наслідування модних тенденцій (особливо негативних, таких, як куріння, алкоголь, наркотики). А це в значній мірі впливає на гармонізацію процесу соціалізації молодої людини в цілому і відкриває подальші можливості до її самовдосконалення, майбутньої сімейної і професійної самореалізації. Тому, актуальним є надання студентам об'єктивних сучасних знань про адиктивну залежність, формування відповідального ставлення до власного здоров'я та його цінності, викорінення легковажного ставлення та певних стереотипів відносно вживання наркотиків, розвиток навичок ведення здорового способу життя (далі ЗСЖ).

Молодь має виробити продуктивний стиль життя і отримати змогу відмовитись від вживання ПАР. Здоровий, вільний від ПАР стиль життя має стати привабливою альтернативою для молодого покоління майбутніх фахівців сфери освіти, обслуговування, соціальної сфери, спеціалістів народного господарства. Від того, який спосіб життя обиратиме молода людина, залежить її соціальний статус, рівень суспільного визнання і майбутній професійний розвиток.

Тип програми: інформаційна (забезпечення студентської молоді розширеним колом інформації про види ПАР, наслідки їх вживання, фактори ризику втягнення у наркотичну залежність. Таке інформування має бути спрямоване на вироблення негативного ставлення у студентів до вживання наркотиків, утримання від експериментування з ними; розвиток соціальних цінностей і навичок поведіння та захисних механізмів особистості щодо недопущення

Продовження дод. Ж.4

вживання; підвищення чутливості до проблем здоров'я та попередження виникнення залежності; усвідомлення студентами, як майбутніми фахівцями тих згубних соціальних наслідків, які тягне за собою надмірне вживання алкоголю, тютюнопаління, вживання наркотиків).

Мета: розробка та реалізація комплексу освітніх, соціально-педагогічних, інформаційно-консультативних заходів, спрямованих на поширення інформації про наслідки вживання ПАР, формування у студентів свідомого ставлення до проблеми вживання наркотиків, стимулювання їх активної позиції, популяризацію ЗСЖ.

Цільова аудиторія: студенти ЧНУ ім. Б.Хмельницького.

Виконавці програми:

1. Лідери з числа студентства, волонтери студентської соціальної служби ЧНУ;
2. Керівники секторів просвіти і профілактики та культури і дозвілля студентської соціальної служби ЧНУ, психологічна служба університету;
3. Адміністрація ВНЗ (департамент гуманітарно-виховної роботи), викладачі, члени студентської ради університету;
4. Залучені спеціалісти по роботі в даному напрямку (фахівці ЦСССДМ, медичні працівники, спеціалісти Центру профілактики алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії „Escape” та ін.)

Характеристика виконавців програми:

1. Волонтери, студентський актив.

Організаторська функція: допомога в організації і участь у реалізації загальноуніверситетських просвітницьких заходів, організація і управління профілактичними заходами на факультетах, внутрішній розподіл обов'язків і контроль за їх виконанням; прояв ініціативи, представлення нових ідей.

Інформаційна: поширення інформації серед студентства, розповсюдження друкованих джерел інформації, забезпечення інтерактивної взаємодії під час проведення заходів.

Комунікативно-посередницька: налагодження співпраці з представниками студентських рад всіх факультетів, залучення волонтерів з числа студентів різних факультетів, надання інформації стосовно діяльності СтСС, донесення інформації про заплановані заходи (друкована інформація (оголошення), через представників студради факультетів, через університетську радіомережу).

Мотивація: можливість для зацікавлених студентів реалізувати свої організаторські і комунікативні здібності, задовольнити потребу у спілкуванні, розширити коло знайомств, проявити творчість і ініціативність; підвищення рівня професійної компетентності, потреба у професійному зростанні, можливість набуття професійних умінь для студентів, що навчаються за спеціальностями „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”, підвищення їх професійної спрямованості, можливість подальшого працевлаштування.

2. Керівники студентської соціальної служби і психологічної служби.

Організаторська: матеріально-технічне, науково-методичне забезпечення діяльності з програми, надання посередницької допомоги.

Навчально-методична: надання волонтерам методичних рекомендацій щодо здійснення просвітницьких заходів зі студентами, проведення навчально-роз'яснювальної роботи з питань організації просвітницької діяльності на факультетах, навчання різним формам і методам роботи, надання можливості користуватися навчально-методичною літературою з проблеми, підготовка волонтерів до роботи за програмою.

Інформаційна: інформування студентів з питань профілактики, просвіти, розширення спектру знань з ключових аспектів проблеми наркотизації.

Контролююча: аналіз результатів проведення тих чи інших профілактичних заходів, контроль за виконанням, моніторинг діяльності.

Координуюча: координування діяльності волонтерів СтСС.

Комунікативна: налагодження співпраці з волонтерами, адміністрацією ВНЗ, створення доброзичливої атмосфери серед волонтерів та об'єктів програми з метою її успішної реалізації.

Продовження дод. Ж.4

Мотивація: потреба у професійному зростанні, підвищення рівня організаторських, комунікативних здібностей, активізація діяльності служб і зростання авторитету, довіри до їх співробітників з боку студентства.

3. **Адміністрація** ВНЗ, професорсько-викладацький склад, студентське самоврядування.

Організаторська: надання офіційних розпоряджень, дозволу, згоди на проведення заходів в рамках програми, сприяння залученню спонсорів, матеріально-технічне забезпечення діяльності.

Координуюча: координування діяльності СтСС та її керівників, організація у реалізації програми взаємодії всіх зацікавлених сторін

Посередницька: налагодження співпраці з соціальними службами, державними органами, що можуть посприяти в реалізації програмних завдань. **Мотивація:** недопущення розповсюдження явища наркотизації в студентському середовищі університету; підняття авторитету навчального закладу як осередку не лише навчально-освітньої роботи, а й широкої культурно-просвітницької, виховної, оздоровчої, соціалізуючої діяльності.

4. **Залучені фахівці.**

Комунікативна: проведення навчально-інформаційних форм роботи зі студентами (бесіди, лекції, тренінги), допомога в підготовці волонтерів СтСС до проведення просвітницької роботи зі студентами, розповсюдження інформаційних матеріалів.

Посередницька: налагодження співпраці СтСС з конкретною соціальною службою, надання будь-якої необхідної інформації про діяльність конкретної установи, представником якої є фахівець.

Мотивація: презентація конкретної соціальної чи іншої установи, рекламування спектру послуг, які надаються спеціалістами, з метою розширення клієнтури і підвищення престижу; потреба фахівця у розширенні спектру діяльності, прагнення до співробітництва, залучення волонтерів з числа студентів.

Термін реалізації програми: вересень 2006 – травень 2008.

Завдання:

1. Формування робочої групи, яка окреслює план роботи і керує процесом підготовки, організації і проведення профілактичних заходів.

2. Залучення волонтерів з числа студентів факультетів.

3. Залучення підтримкою ректорату університету.

4. Залучення спонсорської допомоги.

5. Налагодження та координація співпраці з соціальними службами, організаціями, що займаються проблемами попередження негативних явищ.

6. Підготовка навчально-методичного інструментарію для проведення заходів.

7. Складання сценаріїв запланованих групових і масових заходів.

8. Розробка схематичного плану проведення профілактичної роботи в університеті: визначення черговості заходів, термінів їх реалізації, розподіл обов'язків тощо.

9. Реалізація запланованих заходів:

- Навчання ініціативної групи лідерів з числа студентів, діяльність яких буде спрямована на подальшу реалізацію профілактичних заходів на факультетах;

- Проведення масової загальноуніверситетської акції із залученням волонтерів СтСС. Тривалість акції: 1-2 тижні. Хід акції: під час академічних занять волонтери відвідують групи, надаючи протягом 10 хв. інформацію про шкідливий вплив ПАР на організм молодої людини та пріоритети формування ЗСЖ, роздають друковану інформацію: брошури, календарики, буклети, демонструють фотографії, плакати соціальної реклами. Примітка: весь викладацький склад заздалегідь повідомляється про проведення акції;

- Проведення інструктажу для кураторів. Надання методичних рекомендацій щодо здійснення просвітницької діяльності з питань формування ЗСЖ молоді;

- Проведення анонімного опитування студентів шляхом анкетування;

Продовження дод. Ж.4

- Створення куточку профілактики „Вибір за нами” для розміщення інформаційних повідомлень, закликів, наочного матеріалу;
- Організація просвітницьких інтерактивних, творчих заходів на факультетах, у групах;
- Організація співпраці зі спеціалістами служб, установ, організацій, що займаються проблемами профілактики вживання ПАР (спеціалісти Управління у справах молоді і спорту ОДА, фахівці ЦСССДМ, Центру профілактики алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії „Escape”, міжнародної організації з проблем ВІЛ/СНІДу „Альянс”, благодійної ВІЛ-сервісної організації „Від серця до серця”, Спілки ЛЖВ (людей, що живуть з ВІЛ), наркодиспансеру та ін.);
- Транслявання соціальної реклами через мультимедійний проектор на перервах;
- Створення і функціонування соціально-педагогічного театру;
- Функціонування постійно-діючого відеолекторію з демонстрацією документальних і художніх фільмів (художні фільми: „Реквієм за мрією”, „На іглі”, „Коли дерева були великими”, „Угода зі смертю” та ін., документальні фільми Центру „Escape”: „Не обдурюй себе”, „Якби я знав раніше”, „Тютюн – помста індіанців” та ін.);
- Масовий похід студентів до кінотеатру з метою перегляду художньої кінострічки, де піднімається проблема адиктивної поведінки та її наслідків (напр., „Місто без сонця”). Даний захід передбачає попереднє замовлення кінозалу. Може доповнюватись розповсюдженням листівок профілактичного спрямування та інформаційними повідомленнями на початку та в кінці фільму;
- Проведення соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення домінуючих цінностей студентської молоді в умовах сьогодення, орієнтирів щодо ЗСЖ, рівня поінформованості стосовно шкідливості впливу наркотичних речовин на організм і соціальну позицію молодого людини;
- Діючий 4-6-ти годинний факультатив для студентів академічних груп факультетів;
- Проведення загальноуніверситетської конференції з профілактики негативних явищ за активної участі студентської молоді.

10. Проведення поетапного моніторингу.

Оцінка ефективності програми буде здійснюватись за такими критеріями:

Кількісними: кількість залучених волонтерів; кількість звернень за консультативною допомогою у психологічну службу; відсоток студентів, що були охоплені програмними заходами; кількість розповсюджених інформаційних матеріалів; результати опитувань тощо.

Якісними: рівень активності студентської молоді; наскільки реалізовані поставлені завдання; чи досягнута мета; науково-методичне забезпечення програми; виявлення досягнень і прорахунків, позитивного досвіду і аспектів діяльності, що потребують вдосконалення; можливість перспективи подальшої розробки заходів і їх втілення в роботі СтСС.

Моніторинг результативності діяльності (чи підвищився рівень поінформованості студентів, що дала дана діяльність для кожного студента):

Попередній: опитування методом анкетування;

Проміжний: проведення „круглих столів”, опитувань, ток-шоу;

Кінцевий (заключний): інтерв'ю-опитування.

Моніторинг діяльності виконавців програми (наскільки чітко виконуються програмні завдання, позитивні і негативні сторони діяльності)

Попередній: обговорення, бесіда;

Проміжний: проведення „круглих столів”, підготовка звітів;

Кінцевий (заключний): конференція за участі активу організаторів, підготовка звіту, оцінка ефективності програми.

Очікувані результати:

- 1) підвищити рівень поінформованості студентів з проблем нарковживання, адиктивної залежності, шляхів формування здорового способу життя;
- 2) сформувані установки-опір до невживання психоактивних речовин;
- 3) виробити навички самозахисту в ситуаціях наркотичного ризику, уміння сказати „Ні”;
- 4) сприяти утвердженню пріоритетності ЗСЖ на протипагу вживанню ПАР.

Робочий план проекту

Завдання, вид діяльності	Мета діяльності	Термін виконання	Форми і методи роботи	Відповідальні	Очікувані результати
Підготовчий етап (вересень-листопад 2006 р.)					
Формування робочої (ініціативної) групи	Створити колектив організаторів для керування і координації діяльності по проекту, контролю за виконанням поставлених завдань	1 тижд.	Проводиться у формі зібрання методом обговорення пропозицій	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, голова студради університету, керівники секторів та волонтери СтСС	Утворити єдиний багатofункціональний злагоджений колектив, окреслити план роботи на найближчий час, визначити ключові завдання і призначити відповідальних
Залучення волонтерів з числа студентів факультетів.	Залучитись підтримкою студентських мас, стимулювати активність і зацікавленість даною діяльністю з боку студентства	2 тижд. (можуть залучатися і в процесі реалізації програми)	Інформаційні заклики, повідомлення	Волонтери СтСС, представники студрад факультетів, старости, куратори академічних груп	Залучити до просвітницької роботи якомога більше зацікавлених студентів
Залучення підтримкою ректорату університету	Отримати підтримку ректора і ректорату, представити і узгодити програму дій, обговорити матеріальні виплати по кошторису	2-3 дні	зустріч	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, голова студради університету, керівники СтСС	Обговорити з ректором перспективи діяльності по проекту, визначити ресурси університету, які можна використовувати при проведенні заходів по проекту
Залучення спонсорської допомоги	Залучитись спонсорською підтримкою з боку державних та неурядових організацій	підготовчий етап і протягом реалізації проекту	Зустрічі, бесіди, телефонні переговори, листування, інтернет-звернення	Ректор, начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС	Знайти донорів, які в разі потреби зможуть надати посильну матеріальну (грошову), натуральну (речову) допомогу при проведенні заходів, людські ресурси, приміщення, технічне оснащення і т.д.
Налагодження та координація співпраці з соціальними службами, організаціями, що займаються проблемами попередження негативних явищ	Залучити кваліфікованих спеціалістів до просвітницької роботи зі студентами	на етапі підготовки і протягом реалізації програми	Зустрічі, бесіди, телефонні переговори, офіційні запрошення	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС	Допомога у проведенні та проведення різних форм роботи зі студентами, отримання можливості використовувати методичні розробки, літературу, роздатковий матеріал, налагодження співпраці з метою майбутнього проходження студентами практики в цих службах, організаціях
Підготовка необхідного навчально-методичного інструментарію для проведення заходів	Розробити рекламні, інформаційно-просвітницькі та методичні матеріали для проведення профілактичних заходів	2-3 місяці (та протягом реалізації програмних завдань)	Робота з текстовою інформацією, інтернет-джерелами, комп'ютерний набір, обробка, аналіз і виокремлення необхідного матеріалу	керівники секторів та волонтери СтСС, психологічна служба університету	Розробити соціально-рекламну продукцію, підібрати цікаві інформативні методики. Підготувати матеріали для проведення діагностики, бесід, тренінгів тощо. Адаптувати існуючі методики до умов ВНЗ і студентського середовища

Завдання, вид діяльності	Мета діяльності	Термін виконання	Форми і методи роботи	Відповідальні	Очікувані результати
Складання сценаріїв запланованих групових і масових заходів	Підготувати плани намічених заходів, передбачити можливі відхилення від запланованого	2-3 міс.	Обговорення, бесіда, метод „мозкового штурму”	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, голова студради університету, СтСС	Розробити сценарії заходів, передбачених програмою, визначити ресурси, що необхідно задіяти в їх реалізації
Розробка схематичного плану проведення профілактичної роботи в університеті	Визначити черговість заходів, терміни їх реалізації, розподілити обов'язки, призначити відповідальних осіб тощо.	1 тиждень.	Обговорення, бесіда, „круглий стіл”, установча конференція	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, окремі представники студради університету та студрад факультетів, заступники деканів з виховної роботи	Ознайомити всіх задіяних до реалізації програмних завдань осіб. Включити заходи в плани виховної роботи факультетів на найближчий навчальний семестр
Моніторинг	Контроль результативності попереднього (підготовчого) етапу роботи	1-2 дні	Обговорення, бесіда, „круглий стіл”	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, голова студради університету та голови студрад факультетів.	Визначити досягнення підготовчого етапу роботи (що зробили) і недоліки, прорахунки (що не зроблено або зроблено недостатньо добре). Накреслити найближчу перспективу.
Етап реалізації (грудень 2006 – травень 2008 р.)					
Навчання ініціативної групи лідерів з числа студентів	Підготовка зацікавлених студентів до активної діяльності, спрямованої на реалізацію просвітницьких заходів на факультетах	1 міс. (грудень 2006 р.)	Бесіди, навчальні тренінги, робота за методикою „рівний-рівному”, забезпечення навчальною літературою	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, психологічна служба університету, голова студради університету та голови студрад факультетів.	Навчити технологіям профілактичної діяльності, озброїти методикою і засобами проведення просвітницьких заходів в умовах ВНЗ
Проведення масової загально-університетської акції із залученням волонтерів СтСС.	Привернення уваги студентів до проблеми адиктивної поведінки молоді, акцентування уваги на перевагах ЗСЖ	2 тиж. (грудень 2006 р.)	Усне повідомлення, розповсюдження інформаційних матеріалів, демонстрація фотографій, плакатів соціальної реклами	Волонтери СтСС, студенти, що навчаються спеціальністю „Соціальна педагогіка” і „Соціальна робота”	Мобілізувати увагу студентів і акцентувати її на важливості свідомого ставлення до власного здоров'я і відмови від вживання наркотичних речовин
Проведення інструктажу для кураторів.	Надання методичних рекомендацій щодо здійснення просвітницької діяльності з питань формування ЗСЖ молоді та інформаційних матеріалів з проблеми.	2-3 дні (січень-березень 2007 р.)	Семінар, зустріч, розповсюдження текстових матеріалів	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, ЦСССДМ, фахівці „Escape”	Залучити кураторів до участі в реалізації програмних заходів, озброїти їх сучасними методиками ведення просвітницької роботи серед студентів і навчити використовувати їх при проведенні кураторських годин

Зміст заходу	Мета (що передбачає)	Термін виконання	Форми і методи роботи	Відповідальні	Очікувані результати
Проведення анонімного опитування студентів	Визначення ставлення студентів до проблеми наркозалежності, причин її розповсюдження, до різних аспектів формування ЗСЖ молоді	1тиж. (січень-лютий 2007 р.)	Метод анкетування, методи статистичної обробки і графічного зображення даних	Куратори академічних груп, заступники деканів з виховної роботи, начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС	Отримати якомога більш об'єктивну інформацію про ситуацію обізнаності студентів і їх бачення проблеми, про місце, яке займає здоров'я у системі їх життєдіяльності та ін.
Створення куточку профілактики „Вибір за нами”	З метою розміщення інформаційних повідомлень, закликів, наочного матеріалу	січень-травень 2007 р.	Наочно-демонстраційні методи	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, ЦСССДМ, фахівці „Escape”, студентський актив факультетів, студради факультетів.	Систематично інформувати, підвищувати рівень обізнаності, інформаційної компетентності студентів
Організація просвітницьких інтерактивних, творчих заходів з студентами на факультетах (всередині груп, загальнофакультетських)	Передбачає широке інформування з проблеми, навичок альтернативної поведінки, свідомого ставлення до свого здоров'я і життя	січень-травень 2007 р.; вересень-грудень 2007 р.	Тренінги, бесіди, диспути, „круглі столи”, художні виставки, ток-шоу, вікторини, конкурси соціальної реклами, конкурси прозових і поетичних творів, інформаційних стінгазет	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, психологічна служба університету волонтери, куратори, заступники деканів з виховної роботи, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Розширення кола зору, зниження ризику втягнення у наркотичну залежність, розвиток навичок ведення ЗСЖ
Проведення загальноуніверситетської конференції з профілактики негативних явищ за активної участі студентської молоді	Підвищення наукової значущості проблеми наркозалежності, стимулювання пізнавальної активності, науково-дослідної діяльності студентів, глибокого розгляду і вивчення ними найрізноманітніших аспектів проблеми	Травень 2007 р.	Наково-практична студентська конференція	Ректор, Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, Департамент навчально-методичної роботи, СтСС, студрада університету та факультетів, кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Розглянути проблему з різних точок зору, залучити якомога більше студентів до участі
Створення і функціонування студентського соціально-педагогічного театру	Актуалізувати проблеми вживання ПАР для молодих людей із залученням їх самих до її вирішення, розкрити творчий потенціал та підвищити активність	Березень-травень 2007 р.	Методики роботи соціально-психологічного театру і театру пригнічених „Форум”, рольова гра, робота з психодрамою, тренінги акторської майстерності	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, психологічна служба університету, СтСС, голова студради університету, голови студрад факультетів, заступники деканів з виховної роботи, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Очікуємо, що в емоційно насиченій формі театралізованої постановки профілактична інформація сприйметься студентами глибше, а заняття у соціально-педагогічному театрі дозволяють набути той позитивний досвід спілкування і поведінки, відсутність якого штовхає багатьох молодих людей до пошуку неприродних форм самоспостереження через вживання алкоголю, наркотиків, схильність до безпідставного ризику і т.д.

Зміст заходу	Мета (що передбачає)	Термін виконання	Форми і методи роботи	Відповідальні	Очікувані результати
Організація співпраці зі спеціалістами служб, установ, організацій, що займаються проблемами профілактики вживання ПАР	Ознайомлення студентів з найновішою інформацією з проблеми, передача практичного досвіду діяльності	Протягом січня-травня 2008 р.	Лекції, бесіди, тренінгові заняття зі студентами	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, психологічна служба університету	Залучення до роботи зі студентами за програмою кваліфікованих спеціалістів, залучити активістів до волонтерської діяльності у соціальних службах міста, сприяти залученню студентів до співпраці зі СтСС
Транслявання соціальної реклами через мультимедійний проектор на перервах	Привернути увагу широкого загалу студентів до масштабності розгортання явищ тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії в молодіжному середовищі, до наслідків цих явищ для розвитку і соціалізації особистості	Грудень 2007р.; січень-травень 2008 р.	Метод демонстрації соціальної реклами	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Охопити просвітницькою роботою кожного студента, звернути увагу студентської молоді на ті фізіологічні і соціальні проблеми, що виникають у людини з причин надмірного вживання тютюнових виробів, неконтрольованого споживання алкоголю, експериментування з наркотиками, ризикованої поведінки.
Діючий 4-6-ти годинний факультатив, який мають пройти всі академічні групи кожного з факультетів	Охоплення вивченням даної проблеми кожного студента університету через участь у 4-6-годинному занятті	Протягом лютого-травня 2007 р.	Факультатив включає: бесіди, тренінги	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, психологічна служба університету, СтСС, заступники деканів з виховної роботи, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Очікуємо, що всі студенти візьмуть участь у факультативі і розширять свій діапазон бачення проблеми згубного впливу наркотичних речовин і формування ЗСЖ
Функціонування постійно-діючого відеоекрану з демонстрацією документальних і художніх фільмів	Зробити тему куріння тютюну, марихуани, алкоголізму обговорюваною серед молоді, щоб допомогти їм краще усвідомити пов'язану з цим небезпеку.	Лютий-травень 2008 р.	Демонстрація художніх і документальних кінофільмів, зворотній зв'язок у колі	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, голова студради університету, голови студрад факультетів, заступники деканів з виховної роботи, фахівці „Escape”	Створити підґрунтя для роздумів, допомагати глядачам висловлювати свої враження від перегляду, бачення реальних фактів та подій, давати оцінку, здійснювати спільний пошук можливих шляхів, варіантів вирішення кризових ситуацій людини через аналіз ситуацій героїв фільму тощо.
Масовий похід студентів до кінотеатру з метою перегляду художньої кінострічки, де піднімається проблема адиктивної поведінки та її наслідків	Передбачає профілактичний вплив на свідомість молоді засобами кіномистецтва	Березень-квітень 2008 р.	Демонстрація художнього фільму, розповідження інформаційних матеріалів, заклики	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, голова студради університету, голови студрад факультетів, заступники деканів з виховної роботи	Спонукаючи студентів глибоко замислитись над цінністю життя і здоров'я, виховати свідоме ставлення до проблем тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії

Зміст заходу	Мета (що передбачає)	Термін виконання	Форми і методи роботи	Відповідальні	Очікувані результати
Проведення соціологічних досліджень	Дослідження, спрямовані на вивчення домінуючих моральних та інших цінностей студентської молоді в умовах сьогодення, орієнтирів щодо ЗСЖ, рівня поінформованості стосовно шкідливості впливу наркотичних речовин на організм і соціальну позицію молоді людини	Протягом 2007-2008 р.	Методи опитування і статистичної обробки інформації	Волонтери СтСС, представники студрад факультетів, кафедра філософії	Отримати об'єктивну інформацію стосовно визначених проблем
Здійснення поточного моніторингу	Поточний, проміжний контроль над виконанням програми	Протягом реалізації програми	„Круглий стіл”, бесіда, обговорення	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, психологічна служба університету, СтСС, студрада університету, заступники деканів з виховної роботи, фахівці „Escape”, спеціалісти ЦСССДМ	Визначити досягнення і прорахунки діяльності, накреслення подальшого плану дій, розподіл обов'язків
Підсумковий етап (червень 2008 р.)					
Здійснення підрахунків за кошторисом (контроль грошових витрат)	Визначити відповідність фінансових затрат досягнутим результатам	2 тиж.	Комп'ютерно-числова обробка даних	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, керівники та волонтери СтСС	Оцінити економічну ефективність програми
Оцінка ефективності програми	Здійснити аналіз діяльності по проекту і узагальнення його кількісних і якісних результатів	1 міс.	Обговорення, математично-статистичні методи обробки інформації	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС, студрада університету, представники студрад факультетів, заступники деканів з виховної роботи.	Визначити результативність діяльності за кожним з критеріїв (кількісними і якісними)
Оформити програмний звіт	Скласти детальний опис результатів проведення заходів	2-3 тиж.	Обговорення, письмовий звіт, „круглий стіл”	Начальник департаменту гуманітарно-виховної роботи, СтСС	Показати результати програми (текстово, графічно, малюнкомово), визначити перспективи розгортання подальшої діяльності в даному напрямку

Практичне застосування результатів проекту:

Результати діяльності по проекту, навчально-методичні розробки можуть бути використані соціальними педагогами/працівниками, керівниками і членами студентських соціальних служб для організації просвітницької роботи у ВНЗ, професійно-технічних закладах освіти з метою

популяризації ЗСЖ серед молоді, яка здобуває спеціальність, оволодіває професією і в майбутньому буде працювати в різних сферах народного господарства.

Додаток Ж.5

Модульна програма тренінгових занять

для підготовки волонтерів студентської соціальної служби у школі волонтерів

Мета тренінгу „Студентської школи волонтерів”:

1. Вивчення теоретичних основ проблеми наркотизації. Обговорення проблеми вживання ПАР з точки зору соціальної педагогіки.
2. Вивчення методологічної основи профілактичної діяльності і оволодіння методами та формами, які застосовуються у профілактиці зі старшокласниками.
3. Оволодіння навичками планування роботи, створення індивідуальних профілактичних програм.
4. Формування індивідуальної системи цінностей кожного студента.
5. Створення студентом свого „професійного образу”.

Програма включає такі модулі:

1. „Цигарці я кажу прощай
І всіх запрошую на чай”

Перший модуль присвячений проблемам, пов'язаним із тютюнопалінням і наслідками, які воно несе для здоров'я людини, майбутнього покоління і оточуючих людей.

2. „Юнак і чарочка –
жахлива парочка”

Другий модуль привертає увагу до проблеми вживання спиртних напоїв неповнолітніми, проблем жіночого і чоловічого алкоголізму, пивного підліткового алкоголізму і т.д.

3. „Життя і наркотик – це різні світи!
Дізнайся про це трохи більше і ти!”

Третій – спрямований на надання загальної інформації про проблеми наркотиків, аналіз різних точок зору на дане явище, формування ставлення до проблеми наркозалежності, розвінчення „міфів”, пов'язаних із зловживанням ПАР.

4. „Наркотики вживаю, та я не наркоман” –
Це дійсно так насправді, чи це самообман?”

Четвертий модуль присвячений ґрунтовному аналізу проблеми наркотичної залежності і стадій її формування, аналізу ситуацій ризику, шляхів опору і протидії, пошуку шляхів безпечної поведінки.

5. „Кайф від наркотиків зникає, –
Що далі? Що попереду чекає?”

П'ятий – визначенню і аналізу наслідків вживання наркотиків для різних сфер життя особистості, обговоренню проблем соціальної дискримінації наркозалежних.

6. „Наркотик і ВІЛ –
Смерть і біль”;

Шостий модуль розглядає передумови та наслідки вживання легких наркотиків і механізм переходу до важких наркотиків, фізичні, психічні і соціальні наслідки такого вживання, розкриває зв'язок наркозалежності і ВІЛ-інфікування, шляхи запобігання отриманню подвійного діагнозу „наркоманія-ВІЛ”.

7. „Мій вибір – щасливе, активне життя! Здорове й світле майбуття!”

Сьомий модуль інформує студентів-волонтерів про ЗСЖ і шляхи його формування, переваги безпечної поведінки, формуванню пріоритетів здорового, повноцінного життя.

8. „ЗМІ, реклама соціальна –
Тема досить актуальна”

Останній, восьмий модуль спонукає до обговорення ролі ЗМІ у формуванні адиктивної поведінки старшокласника; розкриває механізм та вивчає засоби впливу реклами на формування способу життя людини; сприяє пошуку і вивченню потенціалу соціальної реклами у здоровотворчій політиці суспільства.

ПРОГРАМА ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ
з профілактики вживання психоактивних речовин і формування наркотичної залежності
„ЗДОРОВ'Я ЧИ КАЙФ – IT'S YOUR CHOICE AND YOUR LIFE!”

МОДУЛЬ 1
„ЦИГАРЦІ Я КАЖУ ПРОЩАЙ
І ВСІХ ЗАПРОШУЮ НА ЧАЙ”

Мета: підвищити рівень поінформованості підлітків щодо проблеми тютюнопаління; з'ясувати причини початку паління; виробити і розвинути навички протистояння негативному впливу оточення; визначити переваги безпечної здорової поведінки і сформувати переконання на користь ведення здорового способу життя.

Тривалість: 1 год 30 хв.)

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

<i>Етап</i>	<i>Тривалість</i>
Вступ	3 хв.
Знайомство	5-7 хв.
Прийняття правил роботи групи	3 хв.
Очікування учасників	5 хв.
Актуалізація проблеми	5 хв.
Оцінка рівня поінформованості	5 хв.
Інформаційний блок	15 хв.
<i>Рухлива гра “Ураган”</i>	3 хв.
Набуття практичних навичок	15 хв.
Завершення роботи	5 хв.

ВСТУП

Тренер коротко висвітлює проблематику тренінгу, актуалізує дану проблему для учасників.

ЗНАЙОМСТВО

Вправа на знайомство «На кого я схожий»

Кожен з учасників по колу має представити себе групі, продовжуючи речення: „Мене звати ... Мені здається, що сьогодні я схожий(а) на ..., тому що ...”. Щодо пошуку своєї схожості не робиться ніяких обмежень (учасники можуть асоціювати себе з якоюсь тваринкою, рослиною, явищем природи, матеріальною річчю, – будь з чим). Аргументувати схжість можна за бажанням учасника.

ПРИЙНЯТТЯ ПРАВИЛ РОБОТИ ГРУПИ

Тренер представляє учасникам правила тренінгової роботи, пропонуючи доповнити їх перелік іншими, які вони вважають за доцільне додати для того, щоб робота групи була більш продуктивною.

ОЧІКУВАННЯ УЧАСНИКІВ

Тренер запитує групу про їх очікування від сьогоднішнього заняття: про те, що кожен з них хоче почути, що хоче обговорити, що хоче прояснити для себе, на що звернути увагу. Свої очікування учасники пишуть на стікерах, які прикріплюють на заделегідь підготовлений тренером великий плакат. На плакаті зображено річку, яка розділяє два береги. Лівий берег – це берег сподівань, а правий – берез реалізованих бажань. Усі стікери кріпляться на лівий берег. До плакату тренер повертається по завершенні заняття.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Тренер наводить статистичні дані, які демонструють ситуацію з палінням серед дитячого і дорослого населення в Україні і закордоном. Учасники групи висловлюються щодо того, яким вони бачать розвиток явища через 10 років (чи зміниться ситуація з тютюнопалінням; якщо зміниться, то яким чином; пргресуватиме чи регресуватиме явище).

ОЦІНКА РІВНЯ ПОІНФОРМОВАНОСТІ

Вправа „Я знаю про тютюнопаління те, що...”

Учасники по колу продовжують фразу „Я знаю про тютюнопаління те, що...”. Висловлювання мають бути лаконічними, не повторюватися і не бути загальними, типу: „Я знаю про тютюнопаління те, що воно шкодить здоров’ю” або „Я знаю про тютюнопаління те, що це шкідлива звичка”. Потім тренер підсумовує усі фрази, наголошуючи на тому, яке забарвлення мало більшість висловлювань (позитивноспрямовані чи негативноспрямовані). Всі разом думають, про що це свідчить, бажаючи висловлюються.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Вправа „Не люблю”

Учасники по колу називають будь-яку страву чи продукт харчування, який вони не люблять і відчувають відразу до його споживання. Тренер наголошує на оому, що у кожного свої вподобання у їжі. Якщо я, наприклад, не люблю манну кашу, то чому я маю її їсти. Я завжди можу відмовитись, піти поїсти у інше місце, якщо нічого окрім цієї страви мені не можуть запропонувати, або ж зварити щось самому попоїсти. Чому ж я так само не можу відмовитися від куріння, адже перші відчуття від викуреної цогарки не з приємних, але чомусь я примушую себе попри свою волю спробувати (інакше кажучи, запихаю себе манною кашею, в той час як не люблю її). Адже я маю вибір.

Вправа „Чому підлітки починають палити?”

Тренер разом із групою заповнює таблицю:

<i>№ з/п</i>	<i>Чому підліток починає палити</i>	<i>Чому підліток не палить (не потребує цього)</i>
1.		
2.		
3.		
...	

Усі варіанти, пропонувані учасниками, аналізуються і обґрунтовуються. Відбувається пошук закономірностей. Визначаються найбільш поширені причини початку паління. Робиться висновок.

Вправа „Батьки, що палять і батькі, які не палять”

Тренер просить підняти руки тих учасників, в кого курять обоє батьків. Потім тих, у кого курить хтось один з батьків. А потім тих, у кого жоден з батьків не палить. Підраховується кількість батьків, що курять і тих, що не курять. Тренер наголошує на тому, що більшість все ж таки не палить. Тому, коли підліток говорить: „Я палю, тоому що хочу бути як усі”, то простає питання про те, хто такі „усі”, якщо за статистикою більшість не палить. „Усі” знаходяться у меншості і тому, чи варто бути у гіршій меншості, якщо можна бути у кращій більшості.

Вправа „Шкідливі звички”

Учасники називають по колу різні шкідливі звички людини (адже шкідливі звички – це не лише паління, вживання алкоголю та наркотиків): читати лежачи, гризти нігті, грати в азартні ігри, довго сидіти за комп’ютером, колупатися у носі чи зубах, дивитись близько телевизор тощо. Після того, як учасники завершують перелік, тренер резюмує сказане і звертає увагу на те, що у людини, яка гризе нігті, не виникає бажання навчити цієї звички іншу людину. Чому ж людина, яка палить спонукає до цього заняття інших? Учасники висловлюються за бажанням.

Вправа „Чому пропонують закурити?”

Тренер веде розмову про те, що дуже часто буває нелегко відстояти свій вибір. Запитання до групи: „З чим пов’язані труднощі відстоювання свого вибору?”. Учні висловлюють свої думки

(приклад близьких, друзів, вплив реклами тощо). Тренер акцентує на основних причинах куріння – низька самооцінка, реклама та інші.

Запитання до групи: „Чому тютюнові компанії так наполегливо пропонують свою продукцію, адже виробники морозива не такі наполегливі? Чого насправді вони від нас хочуть?”. Учні висловлюються, відповіді фіксуються на дошці.

Продовження дод. Ж.5

Запитання до групи: „Як ви гадаєте, ті, хто пропонує вам закурити, вважають вас «вище» чи «нижче» за себе?”. Учасники висловлюють свої думки з приводу цього запитання. Тренер підсумовує почуте – якщо людину поважаєш, йому не будеш пропонувати те, що може йому зашкодити. Такі пропозиції роблять тим, хто потребує додаткового підтвердження своєї значимості, підвищення власної самооцінки. Отже, пропонуючи закурити, тютюнові компанії не вважають нас кращими.

Запитання до групи: „Як ви вважаєте, що має на увазі ваш друг, який наполегливо пропонує вам закурити?”. Учні висловлюються.

Тренер підводить підсумки: кожен, хто пропонує закурити, хоче лише самоствердитись, принизити іншого до свого рівня.

Запитання до групи: „Хто з вас хоче, щоб над ним посміялися? Хто не заперечує, щоб інший самоствердився за ваш рахунок?”

Рухлива гра „Ураган”

Тренер просить помінятися місцями між собою тих, в кого є те, що називає тренер, або хто відповідає названій ним ознаці: напр., в кого є брат, в кого є сестра, в кого є брат чи сестра-близнюк, хто на сніданок їв яєшню, у кого блакитні очі, у кого улюблений предмет – історія, у кого взуття без каблуків, у кого є замок на одязі, у кого сьогодні є гарний настрій, у кого сьогодні поганий настрій, хто забув вдома щоденник, хто отримав 12 балів на уроці, в кого одяг червоного кольору, блондини, шатени, в кого розпущене волосся, усі хлопці, усі дівчата і т.д.

Вправа-експеримент „Робот-курець”

Використовуючи інструкцію, слід виготовити модель «Робота-курця», завчасно подбати про те, щоб приміщення, де проходять заняття можна було швидко і якісно провітрити. Дослід проводить тренер.

Дослід проводиться з метою спростування міфу про «погані» і «хороші» цигарки. Існує думка, що дорогі цигарки завдають менше шкоди здоров'ю людини, ніж дешеві. В кінці досліду учням демонструються плями нікотину і смоли на ваті, задимлена пляшка.

Запитання до класу:

- Чи подобається вам запах від пляшки, як його можна охарактеризувати?
- Хто бажає, щоб від нього йшов такий запах?
- Чи привабливо виглядають рештки смоли на ваті?
- Якщо уявити, що те саме осідає у легенях, то як вам таке?
- Що можна зробити з пляшкою і ватою, щоб позбутися запаху і рештків смоли? (Викинути), А з легенями, в які потрапили ці речовини, можна зробити те ж саме? (ні).

Запитання до групи: „Що ви думаєте про виробництво «легких», «надлегких» цигарок, що містять меншу кількість нікотину, смоли, шкідливих домішок, чи можна вважати це турботою тютюнових компаній про здоров'я курців-споживачів?”

Необхідно зауважити, ці, так звані, «легкі» з особливим вугільним фільтром цигарки шкодять здоров'ю так само як звичайні цигарки. Людина, що починає курити такі цигарки, поступово збільшує кількість викурених цигарок для отримання необхідної, звичної йому дози нікотину. Це самообман, який провокують тютюнові компанії для того, щоб курці не кидали свою звичку. Ціна такої продукції не нижча, а іноді навіть вища, тому тютюнові компанії збитків на мають.

Вправа „Проблеми курця”

Тренер разом з учасниками називає і коментує проблеми, які виникають у курця у різних сферах життєдіяльності:

- > Зі здоров'ям.
- > У спілкуванні з оточуючими (навіть тими, які курять; конфлікти з сусідами).
- > В родині – страждають близькі, діти.
- > В інтимному житті (рання імпотенція, порушення менструального циклу, безпліддя).
- > Фінансові витрати на цигарки, жувальну гумку, дезодоранти тощо.
- > З працевлаштуванням (курець витрачає до двох годин часу на перекури протягом 8-годинного робочого дня, частіше хворіє).

- > 3 законодавством (штрафи за куріння у непристосованих місцях).
- > 3 виїздом за кордон (за законом деяких країн штраф за куріння від 100 до 1500)

НАБУТТЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

Інформаційне повідомлення «Типи відмови»

Тренер розповідає про те, які типи відмови існують:

Тип відмови	Приклад відповіді
Гідний (обгрунтований, аргументований)	
Агресивний (різкий)	
Непереконливий (невпевнений)	
Жартівливий (з гумором)	

Вправа „Якщо пропонують закурити”

Мета: навчитись діяти в ситуаціях, коли наполегливо пропонують закурити.

Учасникам дається кілька секунд на те, щоб придумати відмовку, обравши той чи інший тип відмови. Далі по колу пускається картонна сигарета: кожен з учасників звертається один до одного, виступаючи, то в ролі відмовника, то в ролі того, хто робить пропозицію.

Вправа: “Пошуки альтернативи”

Мета: здійснити спільні пошуки можливих варіантів альтернативи палінню.

Завдання: занесіть в таблицю свої міркування, подумавши над такими запитаннями:

- Чи є інші способи отримати те, задля чого людина палить не вживаючи сигарет?
- Яких переваги надає людині відмова від паління?
- Які можна дати поради тмм, хто хоче кинути палити?

Примітка: результати зображуються у вигляді таблиці на дошці або ватмані, обговорюються, учасники діляться враженнями і поглядами на проблему.

Задля чого палять	Альтернатива

Вправа «Прислів'я про здоров'я»

Учасники об'єднуються по 2 особи. Об'єднання відбувається таким чином. Кожен учасник витягає папірець, на якому написана частина прислів'я, приказки чи загальновідомого лозунгу про здоров'я („Здоров'я маємо – не дбаємо, а втративши – плачемо”, „Все можна купити – тільки здоров'я – ні” „Вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив” „Бережи одяг знову, а здоров'я – змолоду” і т.д.). Кожен має знайти продовження своєї фрази і іншого учасника, щоб скласти її повністю.

Вправа «Шлях до острова здоров'я»

Після того, як команди об'єдналися, вони зачитують свою фразу і під цим лозунгом починають працювати. На рулоні паперу, де зображені людські сліди, вони мають вписати у ці сліди дії та приклади поведінки, які сприяють здоров'ю. Потім всі рулони склеюються в один довгий і ця доріжка простеляється до умовного „Острову Здоров'я». Потім тренер просить кожного висловитися, що він побачив, кого зустрів на острові на який прибув.

ЗАВЕРШЕННЯ РОБОТИ

Тренер повертається до очікувань учасників, які вони писали на початку заняття, і просить кожного учасника перемістити свої стікери на берег реалізованих бажань, якщо їх бачення справдились, а якщо ні – залишити на березі сподівань. Потім учасники висловлюються про те, „Що дав мені тренінг”: що дізнався нового і що можеш сміло використовувати у подальшому житті; що потребує обдумування; що виявилось зайвим, не принесло абсолютно ніякої користі і т.д. Також учасники висловлюються по бажанню про хід всього тренінгу: чи цікаво було, які вправи справили враження, а які ні і т.д.

МОДУЛЬ 2
 “ЖИТТЯ І НАРКОТИК – ЦЕ РІЗНІ СВІТИ!
 ДІЗНАЙСЯ ПРО ЦЕ ТРОХИ БІЛЬШЕ І ТИ!”

Мета: надати загальну інформацію про проблеми наркотиків, відшукати різні точки зору на дане явище, визначити групове ставлення до проблеми.

Тривалість: 2 год. 15 хв.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Етап	Тривалість
Вступ	3 хв.
1. Знайомство	5-10 хв.
2. Прийняття правил роботи групи	3 хв.
3. Очікування учасників	5 хв.
4. Актуалізація проблеми	5 хв.
5. Оцінка рівня поінформованості	15 хв.
6. Інформаційний блок	35 хв.
7. Рухлива гра “Ми з тобою схожі...”	5 хв.
8. Рухлива гра “Обсерваторія”	5 хв.
8. Вправа на згуртованість	5 хв.
9. Набуття практичних навичок	45 хв.
10. Завершення роботи	5 хв.

Вправа на знайомство «Потяг» (10 хв.)

Тренер підходить до когось з учнів, запитує його ім'я, потім повторює його вголос три рази, а потім запрошує його на потяг. Направляючий, «Дівчино, дівчино як тебе звати?», «Оля-Оля, Оля-Оля-Оля! Поїхали з нами?!». Учасник приєднується до потягу, пролазючи між ногами інших учасників «вагончиків» в кінець потягу. Потяг в процесі руху говорить: «Я паровик чух-чух-чух». Коли потяг зібрав усіх пасажирів, тренер розподіляє їх на чотири групи. Перший - «вагони і машиніст»; другі - «пасажирів»; треті – «контролери»; четверті – «зайці». Кожна групка говорить свою фразу в процесі руху поїзда одночасно. Перші – «чух-чух-чух – ту-ту!», другі «хочу чаю-хочу чаю!», треті «купить білетики!», четверті «А я заєць!». Трохи поїздивши паровозик робить заключне коло по всій його ширині, висаджуючи усіх його учасників на їх зупинках (кожного біля свого місця).

Вправа для вітання «Шляпа»(5 хв.)

Використовується на початку роботи групи.

Тренер презентує учасникам шляпу, говорячи про те, що ця шляпа знає про вас все і говорить завжди правду. Тренер одягає її на голову і розповідає учасникам про себе щось таке, чого вони раніше не знали (це може бути що завгодно: звичка, хобі, вподобання, риса характеру...). Потім передає шляпу далі по колу. Вправа триває доти, поки всі учасники не висловляться.

ПОВТОРЮВАННЯ ПРАВИЛ ГРУПИ

ПРОГОВОРЮВАННЯ ОЧІКУВАНЬ

Вправа „Мої очікування”(5 хв.)

Тренер пропонує учасникам записати свої очікування від тренінгу на окремих стікерах (абсолютно все, що ви бажаєте здобути на цьому тренінгу). Потім на робочу поверхню (фліпчарт, дошку, стіну тощо) вішається плакат з трьома написами: Знання (поряд зображення книги, щоб ілюструвати даний напис), Уміння (зображення дівчини, що в'яже на спицях), Емоції (зображення серця). Після цього всі стікери розподіляються за цими написами відповідно до змісту очікування. Цей розподіл робиться для того, щоб побачити який інтерес превалює у учасників тренінгу: інформаційно-теоретичний, пізнавально-практичний чи емоційно-розважальний.

ОЦІНКА РІВНЯ ПОІНФОРМОВАНOSTI

Учасникам пропонується опитувальник.

ЕТАП АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМИ

Гра: "Асоціації" (5 хв.)

Мета: визначити рівень знань учасників групи. Створити основу для глибшого змісту роботи та дискусії.

Хід гри: До гри залучається вся група. Під час гри визначається вихідне (початкове) ставлення групи до проблеми. Дається завдання написати асоціацію на кожну букву слова "наркотик". Для цього учасникам роздаються аркуші паперу з написом цього слова посередині. Робота відбувається в малих групах, після чого напрацювання презентуються іншим у колі.

Наголошується увага на творчому ставленні до виконання вправи. Після цього всі названі асоціації обговорюються, визначаються причини виникнення подібних асоціацій, описується міф про наркоманію в нашій культурі, виходячи з асоціацій, які було вказано.

Примітка: асоціації бувають різними; найчастіше вони відображають особисте ставлення людини до цієї проблеми, навіть неусвідомлюване.

Вправа «Я знаю про наркотики те, що» (5 хв.)

Тренер пропонує кожному учаснику висловитися по колу, починаючи своє висловлювання фразою «Я знаю про наркотики те, що ...», продовжуючи її певною конкретною відомою йому інформацією. Це має бути не щось загальне, а більш конкретне. Тренер підсумовує висловлювання.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Гра: "Я так думаю" (10 хв.)

Мета: ця гра, крім інформування, дає можливість кожному учасникові визначити свій погляд на проблему наркоманії.

Хід гри: на 4 аркушах паперу написано одне з тверджень: "Цілком згоден"; "Згоден, але не зовсім"; "Зовсім не згоден"; "Важко відповісти/не знаю".

Прикріпіть підготовлені аркуші з твердженнями на кожній стіні кімнати.

Тренер зачитує по черзі декілька тверджень щодо проблем наркоманії, які можуть суперечити одне одному. Після того як твердження називається, учасники відразу ж повинні розійтися і стати біля тих аркушів паперу, на яких відображено їхні погляди. Учасників просять пояснити, чому саме вони обрали ці твердження. Почувши всі точки зору, учасники можуть змінити свою думку і обрати ті аркуші з твердженнями, які тепер найбільше їм підходять.

Для даного тренінгу можна використовувати такі твердження, що іноді суперечать одне одному:

1. Легкі наркотики нешкідливі.
2. Наркоманія – це злочин.
3. Наркотики підвищують творчий потенціал.
4. Наркоманія – це хвороба.
5. У багатьох молодих людей виникають проблеми із законом через наркотики.
6. Припинити вживання наркотиків можна у будь-який момент.
7. Наркоманія виліковна.
8. Багато підлітків починають уживання наркотиків "за компанію".
9. Люди, які вживають наркотики, дуже часто не усвідомлюють, що залежать від них.
10. Наркоман може померти від СНІДу.
11. Залежність від наркотиків формується тільки після їх багато разового вживання.
12. За зовнішнім виглядом людини можна визначити, вживає вона наркотики чи ні.
13. Наркоман може померти від передозування.
14. Продаж наркотиків не переслідується законом.
15. Наркоманія невиліковна.
16. Треба, щоб наркомани могли безкоштовно отримувати чисті голки та шприци.

Продовження дод. Ж.5

17. Легкі наркотики слід дозволити, щоб вирішити проблему опійної наркоманії.
18. Проблема розповсюдження ВІЛ-інфекції та гепатитів В, С стосуються тільки наркоманів, проституток, гомосексуалістів.
19. Лікування та реабілітація тих, хто вживає наркотики, повинні бути абсолютно безкоштовні, якщо держава дійсно хоче вирішити цю проблему.
20. Запитання для обговорення:
21. Які почуття виникли у вас, коли ви розмірковували над цими питаннями?
22. Чи легко було вам висловлювати свій погляд перед усіма учасниками, особливо коли ви опинилися в меншості?
23. Чи легко вам було змінити свій погляд?
24. Примітка: Проводячи цю гру, Ви можете обрати будь-яку кількість тверджень, відповідно до поставленої мети.

Рухлива гра "І схожі, і ні..." (5 хв.)

Хід вправи: тренер говорить вступне слово стосовно вправи, пов'язуючи виконання вправи з даною проблемою, наголошуючи на тому, що кожен з нас – особистість, індивідуальність; ми схожі одне на одного, але в той же час відрізняємось; те, що подобається, те, що приваблює і є добре для однієї людини не означає те ж саме для іншої, – і тому не слід сліпо наслідувати зразки поведінки інших, змінювати своїм пріоритетам і вподобанням відповідно до віянь моди і молодіжної субкультури, бо тоді є ризик втратити свою унікальність і неповторність, загубити своє "Я", змішатися з іншими. Учасники стають у два кола: зовнішнє і внутрішнє. Внутрішнє коло говорить фразу: "Ми з тобою схожі тим, що..." і має продовжити її. Зовнішнє коло дає відповідь на цю фразу: "Ми з тобою відрізняємось тим, що...". Після завершення вправи можна обмінятися ролями. При обговоренні можна використати такі запитання:

- Чи легко було говорити, підбирати доцільну відповідь?
- Чи змогли відреагувати адекватно?
- Що було складно і чому? тощо.

Міні-повідомлення „Класифікація наркотиків” (5 хв.)

Мета: надати коротку інформацію для засвоєння, з ціллю систематизувати вже існуючі знання і досвід у єдину картинку розуміння різновидів наркотичних речовин і наркотиків, зокрема.

Хід роботи: тренер пропонує до уваги учасників схему класифікації ПАР, яку коротко коментує. Схема може бути такою:

Вправа «Чому вживають наркотики?» (10 хв.)

Тренер представляє плакат розділений на дві частини: Чому підлітки та молодь вживають наркотики (основні причини), чому інші підлітки та молоді люди не вживають наркотики. Учасники розподіляються на два табори і методом «аргумент – контраргумент» заповнюють таблицю. Тренер підсумовує отриману інформацію.

Рухлива вправа „Обсерваторія” (5 хв.)

Мета: сприяти створенню доброзичливої невимушеної атмосфери під час роботи, дати учасникам можливість розслабитись після напруженої інформації.

Хід виконання: учасники стають у коло, поетапно повторюючи за тренером рухи жести і текст: „Ми з вами знаходимося в обсерваторії. Зігнули перед собою руки, долоні вертикально – жалюзі розкриваються

(озвучити бж-же, бж-же); виїжджає телескоп – витягли руки (у-у-у); протерли екран – відповідні рухи (тьфу-тьфу); побачили зірку (показали на „небо” – о-о-о), посипалися планети (чпок-чпок); полетіли метеорити (вж-же, вж-же); побачили інопланетянина і т.д.”

Мозковий штурм: “Переваги і недоліки вживання наркотиків” (10 хв.)

Мета: з'ясувати рівень знань учасників у сфері шкідливості впливу тих чи інших наркотиків на організм людини.

Завдання: заповніть таблицю, вказавши, що може бути плюсом, а що мінусом вживання наркотиків.

Продовження дод. Ж.5

Хід вправи: тренер пропонує групі поділитися на дві частини. Одна частина групи умовно названі “людьми, що вживають наркотики” і знаходять у цьому лише позитив, а друга частина – “люди, що не вживають наркотики”. І вони по черзі називають плюси і мінуси вживання наркотиків.

Плюси	Мінуси

Питання для обговорення:

- Які мінуси Вам вважаються найбільш вагомими? Поясніть чому?
- Які плюси Ви вважаєте найбільш переконливими? Поясніть свою відповідь.
- Деякі люди стверджують, що куріння коноплі - це засіб втекти від реальності. Проблеми для них зникають разом з димом. Але це не вирішує проблем. Чи згодні Ви з цим? Аргументуйте свою відповідь.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Вправа «Мистецтво самоперевірки» (10 хв.)

Після завершення викладання матеріалу тренінгу тренер розподіляє учасників на пари і пропонує уявити, що один член пари щойно з'явився в аудиторії і йому потрібно допомогти швидко засвоїти все, що він пропустив. За сигналом тренера інший член пари протягом п'яти хвилин пояснює тому, хто «запізнився», ключові поняття пройденого на занятті матеріалу, намагається показати як цей матеріал застосувати на практиці. Після цього учасник, що «запізнився», додає важливу інформацію, яку не згадав промовець. Ця вправа дає учасникам краще запам'ятати вивчений матеріал.

Рольова гра “Вживати наркотики шкідливо” (15 хв.)

Учасники поділяються на пари і намагаються переконати одне одного в тому, що вживати наркотики шкідливо. Діляться враженнями. Відбувається обговорення:

- З якими труднощами зіткнулися?;
- Які аргументи не знаходили контраргументів?;
- Чи був досягнутий результат, мета, яку ставили перед собою?;
- Чи комфортно було в тій ролі, яку довелося виконувати?;
- Які відчуття викликало виконання вправи? Тощо.

Вправа “Ситуаційний тест” (20 хв.)

Мета: сформувати у учасників групи навички поведінки в ситуаціях адиктивного ризику, розробити стратегії поведінки в ситуаціях вибору.

Хід вправи: тренер пропонує до розгляду кілька ситуацій, які можна програвати або ж висловлювати думку відповідно до поставлених запитань. Пропонуємо до прикладу такі ситуації:

Ситуація №1: Ти сидиш разом зі своїми друзями у парку. У вас приємна компанія. Один з твоїх друзів зробив собі цигарку з гашишу та пропонує іншим. Цигарка пішла по колу. Ось вона дійшла і до тебе. Твій сусід пропонує тобі затягнутися...

Запитання: 1. Як ти подієш у цій ситуації, чи приєднаєшся ти до них?

2. Що ти говоритимеш у випадку, коли не забажаєш приєднуватися до всіх?

3. Як ти вважаєш, чи тиснуть на тебе у цій ситуації друзі? Поясни чому.

Ситуація №2: Ви із друзями домовились піти після школи в парк, щоб трохи покурити там коноплю. Завтра в тебе контрольна з математики. Ти знаєш, що для того, щоб отримати гарну оцінку, тобі треба весь вечір працювати. Для тебе важлива ця контрольна і її результати, але ти не хочеш відрватися від компанії...

- Запитання: 1. Який вибір ти зробиш?
2. Яке буде в такій ситуації твоє відношення до вживання коноплі?
3. З якої причини тобі буде важко приєднатися до своїх друзів?
4. Чи може така ситуація трапитись насправді?

Ситуація №3: Олі подобається Сашко. Про це знає Алла – її подруга. Всі вони з однієї компанії. На одній з вечірок Саша пропонує Олі викурити цигарку. Вона спочатку відмовляється, але хлопець наполягає: “Ти що, спиш?! Затягуйся швидше!”. Алла знає, що Оля ніколи не курила. Перед дівчиною стоїть нелегкий вибір...

- Запитання: 1. Який вибір стоїть перед Олею?
2. Якби ви були на місці Олі, чи приєдналися б ви до компанії, чи піддалися б на вмовляння Сашка?
3. Чи являються вмовляння хлопця тиском для дівчини. Якщо так, то яким є цей тиск: легкий чи сильний? Поясніть, чому?
4. Що Алла може сказати, щоб допомогти Олі відмовитись від пропозиції?
5. Якщо Оля погодиться викурити цигарку, то чи зміниться ставлення Сашка до неї? Якщо так, то яким чином?

Примітка: Зміст ситуацій може варіюватися і змінюватися в залежності від діагностичної мети, яку ставить перед собою дослідник, від якісних і кількісних характеристик аудиторії, від ситуації "тут і тепер" та від інших факторів.

ЗАВЕРШЕННЯ РОБОТИ

Гра “Назви моє ім’я” (5 хв.)

Мета: підготувати групу для спільної роботи та створити відповідну атмосферу і настрій.

Хід гри: учасники групи стають щільним колом, обіймаючи один одного. Перший учасник називає своє ім’я так, як йому подобається, щоб його називали, витримуючи певну інтонацію і манеру промовляння. Усі інші члени групи повинні повторити ім’я першого з дотриманням вище названих вимог (тією ж інтонацією, наголосом, звучанням). І так всі по черзі.

МОДУЛЬ 3

„НАРКОТИКИ ВЖИВАЮ ТА Я НЕ НАРКОМАН! ЦЕ ДІЙСНО ТАК НАСПРАВДІ, ЧИ ЦЕ САМООБМАН?!”

Мета: розглянути проблему наркотичної залежності і стадії її формування, проаналізувати ситуації ризику і виробити шляхи опору і протидії, здійснити пошук шляхів безпечної поведінки.

Тривалість: 2 год. 5 хв.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Етап	Тривалість
Вступ	5 хв.
1. Вітання учасників	5 хв.
4. Актуалізація проблеми	10 хв.
5. Оцінка рівня поінформованості	5 хв.
6. Інформаційний блок	40 хв.
7. Рухлива гра “Бджоли”	5 хв.
9. Набуття практичних навичок	50 хв.
10. Завершення роботи	5 хв.

ВСТУП

Вправа на привітання «Інтерв’ю» (5 хв.)

Тренер викликає одного з найактивніших учасників групи, дає йому жартівливий мікрофон і просить взяти в усіх присутніх інтерв’ю, керуючись такими запитаннями: «Що вам запам’яталося з минулого тренінгу?», «Як настрої і самопочуття?», «Що цікавого сталося з тобою сьогодні?».

Продовження дод. Ж.5

«Чи настроєний на сприйняття нової інформації?». Вправа виконується в довільній імпровізаційній формі.

Гра: "Асоціації" (10 хв.)

Мета: визначити рівень знань учасників групи. Створити основу для глибшого змісту роботи та дискусії.

Хід гри: До гри залучається вся група. Під час гри визначається вихідне (початкове) ставлення групи до проблеми. Дається завдання: "Назвіть 1-2 слова, що спадають вам на думку, коли ви чуєте слова "залежність". Учасники по черзі висловлюються, називаючи 1–2 асоціації, які викликають у них ці слова. Ведучий фіксує всі відповіді на аркуші ватману. Після цього всі названі асоціації обговорюються, визначаються причини виникнення подібних асоціацій, описується міф про наркоманію в нашій культурі, виходячи з асоціацій, які було вказано.

Примітка: асоціації бувають різними; найчастіше вони відображають особисте ставлення людини до цієї проблеми, навіть неусвідомлюване.

ОЦІНКА РІВНЯ ПОІНФОРОВАНOSTI

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Міні повідомлення «Стадії залежності» (5 хв.)

Тренер коротко представляє і характеризує стадії форм залежності від наркотиків та психотропних речовин: соціальну, психологічну і фізичну; причини вживання наркотику на кожній стадії і домінуюча думка людини, що побуджує її вживати наркотик. Всю інформацію можна зобразити у вигляді таблиці і супроводжувати вербальним коментарем.

Рухова гра "Лялька-маріонетка" (10 хв.)

Мета: визначити, що може відчувати людина, коли нею хтось керує, коли вона не є вільною, за неї вирішують, нею маніпулюють. Відчути стан наркозалежної людини, яка вже не підвладна собі, яка є залежною.

Хід гри: тренер викликає одного добровольця, який виконуватиме роль ляльки-маріонетки. Учаснику дається хвилина в ході якої він може робити все, що завгодно; на другій хвилині учасник має робити лише те, що будуть по-черзі задавати йому учасники; на третій хвилині йому зав'язують очі і приставляють йому у допомогу поводиря, який водить його по кімнаті; на четвертій хвилині учасник залишається сам із зав'язаними очима; на п'ятій, останній хвилині до учасника приставляються двоє –"ляльководи": "ляльководи-маніпулянти" повністю керують рухами і діями "ляльки-маріонетки"(перед учасниками виставляються два стільці, парта або інші перешкоди на відстані 3-х метрів, необхідно перевести "ляльку" з одного стільця на інший). На цьому етапі дії учасників завершуються і тренер підсумовує обґрунтовує виконання вправи, пояснює, для чого вона була потрібна (кожен етап вправи символізує моральне, психологічне падіння особистості наркозалежного)

Обговорення:

1. Наскільки було комфортно у ролі, яку виконував?
2. Які відчуття виникали під час виконання?
3. Провести паралель з життям: чи в такій самій ролі перебуваєте чи опиняєтесь у різних ситуаціях?

Гра "Життя з хворобою" (15 хв.)

Мета: усвідомлення учасниками проблем, пов'язаних з наркоманією; зміна поглядів на наркоспоживачів.

Хід гри: ведучий роздає кожному учасникові по 12 маленьких аркушів паперу (розміром 5x5 см) і просить написати: на 4-х аркушах – назви улюблених страв, на 4-х – назви улюблених справ, захоплень, хобі, на 4-х – імена близьких або коханих людей.

Коли всі учасники готові, ведучий каже: "Давайте поставимо себе на місце тієї людини, яка вживає наркотики (наркозалежна). Ми робимо це для того, щоб краще зрозуміти, що відбувається в житті цієї людини. Отже, людина обрала задоволення, яке отримує від вживання наркотиків.

Продовження дод. Ж.5

За будь-яке задоволення треба платити... і не лише гроші. Тому я прошу вас віддати мені по одній картонці з улюбленою стравою, захопленням, близькою людиною". Далі залежність потребує нових жертв, і учасники віддають ще 3 картки. Після цього ведучий сам проходить по колу і забирає, не дивлячись, по одній картці у кожного учасника. Це символізує те, що наркоспоживач не може сам контролювати ситуацію. Все що залишилося в учасників, – це можливий варіант того, що наркоманія може зробити з життям людини.

Запитання для обговорення:

- Що ви відчували під час гри?
- Що відчуваєте зараз?
- З чим (або з ким) важко було розтаватися?

Примітка: Після гри обов'язково необхідно зробити емоційне розвантаження, для того, щоб вивести учасників з ігрової ситуації.

Мозковий штурм «Попит-пропозиція» (5 хв.)

Мета: проаналізувати причини, з яких пропонується наркотик і причини, з яких підліток чи юнак погоджується на пропозицію.

Тренер представляє плакат розподілений на 2 колонки. Учасники по чергово відповідають на запитання: «Чому наполегливо пропонують?» і «Чому погоджується на пропозицію (що хоче довести, для чого вживає?)». Тренер записує відповіді в дві колонки. У другій й колонці можливі такі варіанти відповідей: довести, що вже дорослий; самоствердитися; так модно; за компанію; бажання бути на рівні з друзями; щоб поважали; бажання бути схожими на батьків, які вживають наркотики. У першій колонці: розвести на гроші; затягнути з собою на дно; підвищити свою самооцінку; опустити до свого рівня.

Вправа «Щоденник» (10 хв.)

Тренер зачитує витяг зі щоденника наркомана, історію, що ілюструє поступове його падіння і втрату життя. Читає повільно, а всі учні відмічають (зупиняючи тренера) ті місця в тексті, де відбувається переломний момент вибору, де людина могла змінити хід подій, проявити силу волі, врятувати своє життя, ті моменти, де наркотик спокушав і перемагав, де людина опиняється перед вибором «вживати наркотик чи ні». У тренера стоїть поряд прозора ємність з водою, на поверхні якої лежить легка ємність, що символізує людину. На кожному переломному моменті в цю ємність вкладається монетка. В кінці цієї історії ці монетки топлять ємність, що символізує падіння особистості, втрату сенсу існування і завершення життя.

Рухлива гра «Бджоли» (5 хв.)

Учасники розподіляються на три групи відповідно до напису на картці, що вони витягують. На картці написана буква «а», «о» чи «у». Це звук, який має вимовляти кожен одночасно, в один і той самий період часу.

Серед розмаїття звуків кожна «бджола» має приєднатися до іншої «бджоли» зі своєї родини «а» до «а», «о» до «о» і «у» до «у». Так утвориться три бджолині родини.

Після цього тренер запитує чи сподобалась вправа, що було складно чи легко. Виконання цієї вправи дозволяє розслабитися і активізувати учасників до подальшої групової взаємодії.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Вправа «Мій товариш наркоман» (15 хв.)

Мета: відтворення шляху тих, хто перший раз легковажно вжив наркотик до залежності.

Хід гри: учасники складають опис життя відомої їм реальної людини (друга, знайомого, або про яку вони читали, чули, чи вигаданої яка стала наркоманом).

Учасники групи зачитують свої спостереження, діляться думками, щодо шляхів залежності, шляхів виходу з даної залежності, говорять про своє внутрішнє ставлення до героя історії.

Вкінці тренер задає запитання: «Яким чином я особисто можу брати участь у профілактиці наркоманії серед дітей, підлітків та молоді у повсякденному житті». Учасники відповідають по колу, відповіді узагальнюються.

Продовження дод. Ж.5

Вправа «Класифікатор» (10 хв.)

Тренер пропонує учасникам колективно розподілити написані на окремих листочках фрази на 3 групи: фізична залежність, психічна, соціальна.

Мета: навчити учнів розрізняти види залежності і характеристики, що відповідають цим різновидам.

Фрази:

1. Після перших спроб вживання наркотичних засобів виникає комплекс неприємних відчуттів: сухість у роті, нудота, запаморочення, біль і шум у голові, порушення роботи легенів і серця, психічний дискомфорт, відчуття провини, неадекватне збудження.
2. Активізація захисних сил організму у відповідь на введення наркотичних засобів у здоровий організм.
3. Поява хвилі нових відчуттів, зокрема комфортності
4. З'являється особливий стан «ейфорія»
5. Організм зникає до відповідної дози наркотику
6. До вживання ставлюсь погано, але й скуштувати раз другий можна, щоб не відрізнятись від своїх друзів.
7. Якщо не має наркотику, настає психічний дискомфорт, виникає роздратування на зауваження про спосіб життя.
8. Моє життя нещасливе і сіре. Коли я вживаю наркотик я відчуваю незрівнянні емоції, відлітаю у казковий світ і не хочу повертатися на землю.
9. Я готовий вчинити крадіжку, в обмін на дозу наркотику.
10. Людина ставиться до наркотиків позитивно і внутрішньо готова до вживання.
11. Я не вживаю, а мої друзі – так. Чому б і мені не спробувати. Вони говорять, що це круто.
12. Наркотик включений в процес обміну речовин організму.
13. Різке припинення вживання наркотику спричинює фізичний розлад різного ступеню.
14. Виникає абстинентний синдром, синдром відміни.
15. Я відчуваю внутрішню потребу вжити наркотик. Ми з ним, мов єдине ціле.
16. Коли хтось з моїх друзів запропонує мені закурити коноплю, я не наважусь відмовитися, бо не хочу, щоб мене вважали боягузом і сміялися наді мною.
17. Часто людині потрібно вживати все більшу і більшу дозу наркотику для досягнення однакового ефекту.
18. Людина погано себе почуває, коли не має змоги більше вживати наркотиків.
19. Наркоман не може уявити своє життя без наркотику.
20. У підлітка виникли серйозні проблеми, про які не може сказати батькам. Заглиблюючись у проблему, він бачить реальний спосіб відсторонитися від цієї проблеми, спробувати наркотик.

Вправа «Лотерея» (20 хв.)

Ця вправа на повторення матеріалу. Тренер роздає всім лотерейні білети. Кожен учасник пише на лотерейному білеті своє ім'я і кидає його у спільну «лотерейну скриньку». Кожен з учасників складає 3-4 запитання за темою попередньо проведеного заняття і залишає їх у себе. Після того хтось один з групи виходить в центр і з «лотерейної скриньки» витягує білет. Той, хто витягне має відповісти на одне з тих запитань, які склав цей учасник. Коли він відповідає, то займає місце попереднього, витягує зі скриньки наступний білет і ставить його «власникові» запитання зі свого переліку. Вправа триває, поки кожний учасник отримає можливість поставити всі свої запитання та відповісти на запитання інших. В процесі «питань - відповідей» всі члени групи і тренер мають стежити за правильністю побудови запитань і точністю відповідей, коригувати і доповнювати, стежити, щоб не було повторень, допомагати.

Гра: «Якщо пропонують шприц» (15хв.)

Мета: навчити учасників аргументовано відстоювати свою думку та приймати ефективні для людини рішення, щоб у ситуації вибору вона змогла сказати "ні".

Продовження дод. Ж.5

Хід гри: учасники сідають у коло, їм дається завдання придумати 10 варіантів пропозиції спробувати наркотик і 10 варіантів відмови від його вживання. Ведучий бере шприц і пропонує його учасникові, який сидить праворуч від нього. Учасник відмовляється. Відмова повинна бути тактовною, але твердою. Час, відведений для роботи пари, – 3 хвилини. Після цього шприц переходить до учасника, і вже він умовляє свого сусіда спробувати наркотик.

Запитання для обговорення:

- Чи легко вам було знайти гідну відмову?
- Які варіанти відмови були, на ваш погляд, найефективнішими? Чому?
- Як себе почували учасники в тій та тій ролі (хто умовляв і хто відмовлявся)?
- Якими ще можуть бути форми відмови?

ЗАВЕРШЕННЯ РОБОТИ

Вправа: «Якби я був піснею, то...» (5 хв.)

Учасники стають в коло і по черзі говорять початок фрази «Якби я був піснею, то...», доповнюючи її за власним бажанням.

МОДУЛЬ 4

“КАЙФ ВІД НАРКОТИКІВ ЗНИКАЄ, – ЩО ДАЛІ? ЩО ПОПЕРЕДУ ЧЕКАЄ?”

Мета: визначити і проаналізувати наслідки вживання наркотиків для різних сфер життя особистості, торкнутися проблем дискримінації наркозалежних, проаналізувати індивідуальні позиції учасників.

Тривалість 2 год. 30 хв.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Етап	Тривалість
Вступ	5 хв.
1. Вітання учасників	5 хв.
2. Актуалізація проблеми	15 хв.
3. Інформаційний блок	50 хв.
4. Вправа на активізацію уваги	10 хв.
5. Набуття практичних навичок	60 хв.
6. Завершення роботи	5 хв.

Вправа на привітання «Як вітаються олені» (5 хв.)

Тренер дає команду всім учасникам розійтися по приміщенню, а потім повідомляє правила гри. Він пропонує уявити себе оленями, які зустрілися на лісовій галявині. І, зустрівшись, вони вітаються спочатку лівим вухом, потім – правим, а потім тупотять ногами. Кожен має привітатися з усіма по черзі. Вправа сприяє підвищенню настрою і дає змогу учасникам привітати одне одного перед початком заняття.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Вправа „Кросворд” (15 хв.)

Ця вправа використовується з метою повторення розглянутої інформації, активізації опорних знань і досвіду учасників.

Хід вправи: тренер розподіляє учасників на малі групи і пропонує до їх уваги вирішити нескладний кросворд, який готується ним заздалегідь. Кросворд має являти собою декілька схрещених гілок. На виконання завдання відводиться не більше 5-ти хвилин. Після цього учасники презентують свої старання, щоб інші могли не лише перевірити вірність відповідей, але і самі відновити в пам'яті понятійний апарат. Якщо команда допустила помилки або не змогла підібрати вірне поняття інші учасники групи спільно допомагають їм у цьому. Можемо запропонувати такі терміни і поняття для їх використання у кросворді:

Продовження дод. Ж.5

1. „Стан, що виникає при різкому припиненні або зменшенні дози наркотичних речовин, від яких особистість має залежність. Супроводжується комплексом болісних психологічних (напр. - депресія) і фізичних розладів (напр. — больових шоків) різного ступеню прояву” (Абстиненція)
2. „Отруєння організму в результаті вживання наркотиків” (Інтоксикація).
3. „Здійснення вибору між протилежними варіантами. Пошук протилежних суджень, рішень, вчинків, способів поведінки тощо” (Альтернатива)
4. „Марення, видіння, виникають внаслідок дії наркотичних, токсичних речовин” (Галюцинації)
5. „Вид наркотику, що виготовляють з конопель. Його вживання однозначно призводить до психічної залежності. Відноситься до так званої групи "легких" наркотиків. Це стартовий наркотик — його вживанням відкривається шлях до "важких наркотиків" (Гашиш)
6. „Напівсинтетичний наркотичний засіб, екстракт морфіну. Відноситься до групи так званих "важких наркотиків"(Героїн)
7. „Підвищений настрій (відчуття радості, безтурботності). Спостерігається при вживанні наркотичних, токсичних речовин” (Ейфорія)
8. „Непереборний потяг до вживання наркотичних речовин, спричиняє психічні, фізичні розлади” (Залежність)
9. „Процес формування наркотичної залежності, як результат поступового збільшення дози наркотичної речовини. Наслідком є психічна або фізична залежність. Характеризується посиленням бажання приймати наркотик” (Звикання)
10. „Стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад” (Здоров'я)
11. „Наркотична речовина, стимулятор нервової системи з групи "важких наркотиків". Активний алкалоїд, елемент рослини коки” (Кокаїн)
12. „Наркотична речовина галюциногенної дії з групи "легких наркотиків". Отримують із сушених листів конопель” (Марихуана)
13. „Культура наркоманів (субкультура), альтернативна загальній культурі суспільства. Визначається специфічною мовою (сленгом) та сукупністю спотворених цінностей” (наркокультура)
14. „Хвора на наркоманію людина, особа, що звикла до вживання наркотиків” (Наркоман)
15. „Хвороба, що викликається систематичним вживанням наркотиків. Ознаками хвороби є психічна і/або фізична залежність, втрата здоров'я, деградація поведінки людини” (Наркоманія)
16. „Негативне соціальне явище, що характеризується поширенням вживання наркотиків” (Наркотизація)
17. „Група наркотиків (морфін, кодеїн, героїн тощо). При певних технологіях виготовлення впливають на організм як стимулянт, інтоксикант, снодійна або беззаспокійлива речовина” (Опіати)
18. „Питання, що потребує розв'язання, вивчення і дослідження” (Проблема)
19. „Небезпечна ситуація, що спричинює можливість наркотизації” (Ризик)
20. „Судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком, вияв оцінювального ставлення людини до себе. Вона може бути завищеною, заниженою й об'єктивною” (Самооцінка)
21. „Сполучення ознак (Симптомів) хворобливого стану організму, характерне для даного захворювання. В аспекті хвороби наркоманії це явище характеризується бажанням і потребою продовжувати вживати наркотичні речовини шляхом різноманітних засобів; тенденція нарощування прийнятої дози” (Синдром).
22. „Система емоційно-вольових дій, спрямованих на примушення людини здійснювати спрямовані вчинки поза своїм бажанням, що стосується і вживання наркотиків” (Тиск) та інші.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК*Вправа «Дискримінація» (10 хв.)*

Учасники шикуються в шеренгу спиною до тренера. Тренер кріпить їм на спину кольорові стікери (три чи чотири різновиди кольору), а одному з учасників білий, т.з. «біла мітка». Протягом п'яти хвилин учасники мають об'єднатися в групи за якоюсь ознакою. Ставити питання чи розмовляти під час виконання вправи не дозволяється. Зазвичай групи розподіляються за кольором стікера і людина з «білою міткою» залишається на самоті. Після виконання вправи необхідно пояснити, що людина з «білою міткою» уособлювала наркозалежну людину. Тренер запитує, чому саме так відбулось об'єднання. Як кожен почував себе, приєднавшись до своєї групи? Що відчувала людина з «білою міткою». Тренер говорить завершальні слова, наголошуючи на жалюгідній ролі того, хто став наркоманом, на його відстороненості від суспільства, на суспільному неприйнятті такої людини. Чи варте штучне задоволення таких жертв?..

Вправа «Наслідки» (15 хв.)

Тренер розміщує плакати з написами: людина, сім'я, суспільство, друзі, навчальний заклад, держава.

Учасники мають визначити, якими є наслідки вживання людиною наркотиків для неї самої і для інших осіб і інститутів. Вони підходять до плакатів (фліп-чартів) і записують свої думки з цього приводу. Після цього ці думки аналізуються шляхом групового обговорення.

Вправа: “Пошуки альтернативи” (5 хв.)

Мета: здійснити спільні пошуки можливих варіантів альтернативи вживанню коноплі чи інших наркотиків.

Завдання: занесіть в таблицю свої міркування, подумавши над такими запитаннями:

- Чи є інші способи отримати для себе такі ж відчуття, як і при вживанні коноплі?
- Яких переваг можна досягнути в інший спосіб?
- Чи є, на вашу думку, альтернатива курінню коноплі? Якщо так, то яка?

Задля чого вживають	Альтернативи
1. Забути проблеми, безтурботність.	
2. Отримати гарний настрій.	
3. Розслабитись.	
4. Потрапити у стан збудження.	
5. Посміятись без причини.	
6. Посилене бажання їсти.	
7. Слідування моді.	
8. Відчуття легкості і свободи.	
9. Загострення відчуттів, політ фантазії.	
10. Самовираження.	
11.	

Примітка: результати зображуються у вигляді таблиці на дошці або ватмані, обговорюються, учасники діляться враженнями і поглядами на проблему.

Вправа на активізацію уваги «На поготові» (10 хв.)

Тренер присвоює кожному учаснику номер порядку і сам також приймає участь (його номер 1-й). Він показує учасникам комплекс дій із трьох рухів: 1-й – обома долонями легенько вдарити стегнову частину ніг; 2-й – плеск в долоні, 3-й – почерговий щиголь однією і іншою рукою. На перший щиголь вголос називається свій порядковий номер, а на другий – порядковий номер когось з групи, але не того, кого назвав попередній учасник. Наприклад: тренер говорить: один – п'ять, той хто під номером п'ять говорить: п'ять – сім і т.д. Рухи здійснюються синхронно усіма у заданому тренером ритмі, темп рухів тренера може знижуватися і уповільнюватися в залежності від його бажання. Ця вправа дозволяє емоційно розслабитися після напруженої інформації, стосовно проблеми і відновити увагу.

Продовження дод. Ж.5

Вправа “Джокер” (20 хв.)

Мета: надати достовірну інформацію про різні аспекти вживання наркотиків “з перших вуст”.

Хід вправи: До групи приєднується ще одна людина, людина у масці, яка мала досвід вживання наркотиків, але змогла протидіяти виникненню залежності. Вона представляється тренером як Джокер. Учасники пишуть на окремих листочках анонімні запитання, які передаються Джокеру для відповіді. Він відповідає за бажанням.

Запитання для обговорення:

- Що нового встигли дізнатися?
- Чи отримали відповіді на запитання, які турбували вас довгий час?
- Чи доцільне було введення нової фігури у групу?
- Чи не викликала дискомфорт його присутність?

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Рольова гра «Ситуація» (15 хв.)

Сашко, Микола та Сергій зібралися на шкільну дискотеку. Сергію подобається Наталка, з якою він хотів би ближче поспілкуватися на дискотеці, але він відчуває себе ніяково і переживає, що буде виглядати не в кращому світлі під час залицяння до Наталки. Сашко запропонував «для сміливості» трохи випити перед дискотекою. Але Микола нагадав, що можлива «перевірка» на вході до шкільного залу, та і Наталка якось казала, що не може терпіти обкурених чи п'яних хлопців. Як «досвідчений» він запропонував своїм товаришам покурити «трави», бо вона забезпечить кайф і ніякого запаху.

Учасники розподіляють ролі по ситуації і програють заданий сюжет. Після цього відбувається обговорення, яке можна здійснити за такими запитаннями:

- Які на вашу думку можливі сюжети розвитку цієї ситуації?
- Як Сергій має аргументувати свою відповідь, щоб відмовитись від пропозиції і не посваритися з друзями.
- Як зміниться ставлення Наталки до Сергія, якщо ж він все таки покурить «Трави»?
- Чим аргументована поведінка друзів Сергія і як ви її оцінюєте?

Вправа «Відмова» (10 хв.)

Мета: навчити діяти в ситуаціях адиктивного ризику, коли наполегливо пропонують наркотик.

Учасники по колу звертаються один до одного, виступаючи, то в ролі відмовника, то в ролі того, хто робить пропозицію.

Коли ти чогось не хочеш, ти завжди можеш сказати «Ні!». Також ти завжди можеш пояснити, чому ти відмовляєшся, або ж просто відбутися жартом.

- Якби ви відреагували, якби друзі запропонували вам викурити з ним «косяк»?
- Як би ви змогли опиратися груповому тиску або тиску однієї особи?
- Придумайте кожен якусь відповідь (відмову), можна жартівливу, можна серйозну.

Наприклад: «Ні, тому що я поїду додому на мотоциклі і може статися аварія»; «щоб добре себе почувати, мені не потрібна конопля», «Ні, тому що я тоді не підніму своїх ніг», «Ні, бо в мене вчора кішка померла від передозування», «Завтра контрольна з математики мені потрібно щось вивчити».

Рольова гра „Суд над наркотиками” (30-35 хв.)

Учасникам пропонується виконати вправу у формі рольової гри.

З групи обираються: „СУДДЯ”, який вислуховує обидві сторони і присутніх, „СЕКРЕТАР”, який письмово фіксує аргументи сторін, „ПРОКУРОР”, який робить обвинувачення наркотику і виступає проти його вживання, „АДВОКАТ”, який стоїть на позиції захисту і відстоює право кожного на вживання наркотику, „ПРИСЯЖНІ”, які здійснюють спостереження за ходом всього процесу, за поведінкою всіх інших учасників, „СВІДКИ” (свідки обвинувачення і свідки захисту), яких можуть викликати сторони для свідчень (свідчення являють собою реальні приклади, історії власного життя і життя оточення, пов’язані з проблемою, а також правдиві відповіді на поставлені запитання). В ролі ОБВИНУВАЧЕНОГО, Наркотики, виступає символічна постать, фігура чи

Продовження дод. Ж.5

предмет, будь-що. Всі ролі умовні і учасникам слід про це пам'ятати. Учасники, що виконують ролі мають добре володіти інформацією (теоретичною, історичною, ситуацією в світі і т.д.) про наркотики і залежність, мають активізувати власний досвід, щоб наводити рішучі аргументи, захищаючи свою позицію. Особливо це стосується адвоката і прокурора. Після оголошення засідання відкритим, вони виголошують короткі промови, а потім процес розвивається за загальноприйнятою схемою. Присяжні також можуть висловлюватись, задаючи запитання до сторін. Процес відбувається в дещо імпровізаційній формі чим і є цінним для процесу соціального навчання у тренінгу. На завершення секретар зачитує основні положення, а суддя виносить рішення. Далі учасники, зайнявши свої звичні місця обговорюють процес: висловлюються присяжні, оцінюючи об'єктивність судійського рішення, аргументованість заяв сторін і переконливість свідків, та всі інші члени групи.

ЗАВЕРШЕННЯ ГРУПИ

Вправа «Побаження» (5 хв.)

Використовується по завершенню роботи. Учасники стають в коло, обіймаючи один одного. Тренер пропонує усім побажати кожному щось на сьогоднішній вечір двома словами. Коли всі висловили свої побажання одне одному, тренер бажає справдитися усьому, що було сказано і дякує за роботу.

МОДУЛЬ 5

“Я ОБИРАЮ ЖИТТЯ!

ЗДОРОВЕ СВІТЛЕ МАЙБУТТЯ!”

Мета: надати інформацію про ЗСЖ і визначити шляхи його формування, переваги і недоліки здорової поведінки, сформувані пріоритети повноцінного життя.

Тривалість 2 год. 25 хв.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Етап	Тривалість
Вступ	5 хв.
1. Актуалізація проблеми	10 хв.
2. Інформаційний блок	40 хв.
3. Рухлива гра „Моє хобі”	5 хв.
4. Набуття практичних навичок	60 хв.
5. В якості післямови	5 хв.
6. Завершення роботи	20 хв.

ВСТУП, вітання 5 хв.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Вправа «Для мене бути здоровим означає» (10 хв.)

Учасникам пропонується написати на стікерах свої думки з приводу цього. Написані твердження розподіляються відповідно до категорій: фізичне, психологічне, емоційне, соціальне, духовне здоров'я людини.

Цією вправою можна виявити, яка сфера життя більш актуальна для більшості присутніх, про який різновид здоров'я учасники піклуються найбільше, що залишається поза увагою, в чому причини.

Рухлива вправа «Моє хобі» (5 хв.)

Тренер дає завдання учасникам не вербально показати своє улюблене заняття, хобі. Інші повинні відгадати. По завершенні тренер наголошує на тому, що кожен має своє заняття і в цьому проявляється індивідуальність кожного, а отже приємніше робити те, що характерне саме тобі, а не комусь. Пов'язуючи це з проблемою наркотиків можна сказати про те, що важливо мати свою позицію і не робити так, як роблять всі, бо кожен – це індивідуальність.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Вправа «Чинники здоров'я» (10 хв.)

Тренер пропонує кожному учаснику подумати над тим, які чинники (фактори) впливають на погіршення здоров'я людини. Після того, як всі подумали, тренер виставляє на стільці ємність з водою, а поряд чорнило. Кожен учасник по черзі підходить до ємності і називаючи руйнівний фактор, капає краплю чорнил у воду. Вода символізує здоров'я, чорнило – негативний фактор оточення, що на нього впливає і погіршує його. Після того, як всі висловилися (можна і неодноразово) розглядається заздалегідь підготовлена таблиця чинників, узагальнюється інформація (що було названо, що - ні) і напроти факторів записується коротко спосіб (дія) чи шлях, який може зменшити дію цього фактору на здоров'я людини.

Вправа «Колесо здоров'я» (5 хв.)

Тренер представляє схему колеса здоров'я і спільно з учасниками аналізує вплив рушійних факторів на здоров'я людини, її благополуччя і характер поведінки.

Вправа «Шлях до острова здоров'я» (15 хв.)

Учасники об'єднуються по 2 особи. Об'єднання відбувається таким чином. Кожен учасник витягає папірець, на якому написана частина прислів'я, приказки чи загальновідомого лозунгу про здоров'я („Здоров'я маємо – не дбаємо, а втративши – плачемо”, „Все можна купити – тільки здоров'я – ні” „Вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив” „Бережи одяг знову, а здоров'я – змолоду”)

Кожен має знайти продовження своєї фрази, щоб скласти її повністю.

Після того, як команди об'єдналися, вони зачитують свою фразу і під цим лозунгом починають працювати. На рулоні паперу, де зображені людські сліди, вони мають вписати у ці сліди дії та приклади поведінки, які сприяють здоров'ю. Потім всі рулони склеюються в один довгий і ця доріжка простеляється до умовного острова «здоров'я». Потім тренер просить кожного висловитися, що він побачив, кого зустрів на острові на який прибув.

Вправа “Ілюстрація схеми алгоритму формування поведінки, що сприяє здоровому способу життя” (5 хв.)

Протягом ілюстрації учасники висловлюють свої думки, зауваження, пропозиції.

Вправа «Шкала» (5 хв.)

Мета: довести учасникам. Що власна життєва позиція і власне «Я» є основним для проблеми початку вживання наркотичних речовин.

Учасникам роздаються стікери двох кольорів. Всім пропонується виставити свою оцінку в балах від 0 до 10 за позиції, що впливають на початок вживання наркотичних речовин підлітками та молоддю. Виставити бал означає приклеїти стікер у відповідному місці шкали, яка розміщена на фліп-чарті. Шкали дві: одна – власне «Я», інша – «вплив середовища». Після того, як всі учасники тренінгу визначилися зі своєю думкою і аргументували позицію, тренер підсумовує роботу, говорячи про те, що яким би важливим не був вплив оточення, а все-таки вирішальною в проблемі початку вживання наркотичних речовин є власне «Я» людини, її позиція та рішення.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Вправа «Рекламне замовлення» (30 хв.)

Мета: навчити учасників розуміти, де закінчуються рекламні заклики й починається дійсність; не піддаватися провокаційному впливу реклами.

Тренер ділить учасників на 3 підгрупи. Кожна з них отримує завдання підготувати антирекламу наркотичних речовин. Одна група має підготувати плакат, інша – буклет, інша – календар чи календарик антинаркотичної тематики. Потім підгрупи захищають свої проекти і визначають основні прийоми, якими користувалися при її створенні. Потім завдання ускладнюється тим, що учасникам необхідно підготувати телевізійну антирекламу. Вони презентують свої доробки і визначають рекламні засоби, які представлені у ній, їх силу і впливовість на психіку і сприйняття молодим поколінням. Потім учасники порівнюють профілактичний вплив різних форм соціальної реклами, які прозвучали.

Продовження дод. Ж.5

Примітка: перед виконанням вправи тренер дає коротке міні повідомлення про те, що являє собою с. р. і якими прийомами користується рекламодавці, щоб привернути увагу споживачів (яскравість слів, гумор, статистика, колір, свідчення знаменитостей, свідок з успіхом).

Вправа на завершення «Тотем» або «Талісман». (15 хв.)

Учасникам пропонується різнокольоровий пластилін і дається завдання виліпити з нього, використовуючи все, що завгодно (інші речі та підручні матеріали), свій тотем. Потім кожен презентує його, пояснюючи, що він для нього може означати, а також звертатися до нього з якимсь проханням.

По завершенні презентації тренер говорить, що вони можуть залишити свій талісман собі і бажає, щоб цей талісман повертав згадку про цей тренінг і слугував оберегом від неправильних вчинків, помилкових кроків, бажає всім здоров'я і благополуччя.

або можна використати з цією ж метою іншу вправу:

Вправа "Символ життя" (15 хв.)

Мета: створити позитивний "акорд" заняття, закріпити особисті висновки кожного учасника щодо їх позицій, переконань і цінностей; реалізувати всіма учасниками в символічній формі свого бачення щодо проблеми вибору й відповідальності за життя.

Хід вправи. Учасники об'єднуються в три команди, кожна з яких отримує завдання створити свій символ життя. Учасники мають можливість використовувати різноманітні матеріали: папір різного кольору та формату, клей, ножиці, фломастери, пластилін, нитки, різноманітний природний матеріал - шишки, колоски, гілочки, камінці тощо. Готові символи команди презентують.

До уваги викладача. Важливо сприяти усвідомленню учасниками їх почуття піднесеності, зацікавленості, творчого натхнення під час виконання вправи. Звернути увагу на те, що серед символів немає місця наркотичним речовинам.

Вправа "Гімн здоров'ю" (15 хв.)

Завдання для учасників: придумати і написати за 5 хвилин текст "Гімну здоров'ю", або "Клятви невживаючих". Текст може бути написаний у серйозній формі, жартівливій, з використанням невербальної техніки, в поетичній формі тощо.

Хід вправи: учасники складають гімни по групах. Розподіл на групи за їх бажанням. Після виконання завдання тренер запитує у учасників про те, хто готовий промовити текст і представити його іншим. Але треба наголосити на тому, що виголосити гімн необхідно усвідомлено.

В якості післямови (5 хв.)

Учасникам презентується пам'ятка „10 ХОРОШИХ ПРИЧИН СКАЗАТИ НАРКОТИКАМ „НІ!”". Після представлення члени групи пропонують чим можна її доповнити. Пам'ятка містить в собі такий перелік:

Наркотики дають фальшиве уявлення про щастя.

Наркотики не дають чітко мислити.

Наркотики часто призводять до нещасних випадків.

Наркотики руйнують дружбу.

Наркотики роблять людину слабкою і безвольною.

Наркотики штовхають людину на крадіжки і насилля.

Наркотики є джерелом численних захворювань.

Наркотики руйнують сім'ї.

Наркотики призводять до дефектів у майбутніх дітей.

Наркотики є перешкодою на шляху до духовного розвитку.

ЗАВЕРШЕННЯ РОБОТИ (20 хв.)

«Чи справдились очікування». Кожен учасник відшукує свої стікери і переміщує їх на інший плакат в одну з двох колонок. Якщо очікування справдилося, то в колонку зі знаком «+», якщо ні, то зі знаком «-». Якщо частково справдилося, то на межу між двома колонками. Таким чином можна перевірити ефективність тренінгу за рівнем пізнавально-емоційної задоволеності учасників.

Продовження дод. Ж.5

«Що дав мені тренінг». Тренер вивішує три плакати: із зображенням м'ясорубки, Валізи і Відро для сміття. Тренер пропонує учасникам записати на трьох стікерах все те, що дав тренінг. На одному стікері все те, що дізнався нового і можеш сміло використовувати набуту інформацію і досвід у подальшому житті (ці стікери учасники, по черзі висловлюючись, прикріплюють до плакату «Валіза»). На іншому – те, що потребує обдумування (плакат «М'ясорубка»). На третьому – все, що виявилось для учасника зайвим, інформація і вправи не принесли йому абсолютно ніякої користі (плакат «Відро для сміття»). Після цього учасники висловлюються по бажанню про хід всього тренінгу і завершують роботу побажаннями одне одному.

Додаток Ж.6

Технологія оволодіння майбутніми соціальними педагогами методикою інтерактивного навчання у профілактичній роботі зі старшокласниками

1. Ознайомлювальний етап:

а) ознайомлення із теоретичними положеннями використання інтерактивних методів у навчальному процесі, озброєння методами наукового пошуку. Вивчення основних завдань і принципів застосування інтерактивних педагогічних технологій у профілактичній роботі з різними категоріями осіб;

б) знайомство із сучасними інтерактивними методами роботи;

в) самостійне доопрацювання студентами недостатньо розкритих питань і пошук додаткової інформації з проблеми, методичного інструментарію;

г) навчання студентів веденню індивідуального щоденника самоспостереження за розвитком тренерської майстерності і самоаналізу.

2. Етап входження у діяльність:

а) спостереження за процесом проведення інтерактивного заняття у якості спостерігача-дослідника та суб'єкта групової інтеракції (учасника);

б) участь студентів у розробці експериментальної програми проведення інтерактивного профілактичного заняття під керівництвом викладача, керівника практики чи тьютора.

3. Етап апробацій і закріплення у дії:

а) експериментальні заняття, на яких кожен студент зміг би спробувати себе у ролі тренера і апробувати експериментальну програму у комфортному для себе середовищі (на практичному чи семінарському занятті у своїй академічній групі);

б) моніторинг знань, умінь і навичок студентів на основі самооцінки студента-тренера, оцінки студентів-учасників та викладача, аналізу матеріалів щоденника самоспостереження та їх обговорення у студентській групі.

4. Корекційний етап:

а) проведення додаткових занять та індивідуальних консультацій зі студентами з метою вирішення незрозумілих питань, надання методичних рекомендацій, інструментарію, розробки плану розвитку практичних умінь студента, який відчуває труднощі в процесі використання ІТ;

б) складання індивідуального плану професійного розвитку студента щодо оволодіння тренерською компетентністю.

5. Етап самостійної діяльності:

а) самостійна розробка студентом програми проведення інтерактивного профілактичного заходу для апробації з цільовою аудиторією, на яку вона спрямована (викладач може перевіряти і вносити корективи);

б) апробація розробленої програми під час виробничої практики або у процесі волонтерської діяльності у соціальних службах і молодіжних організаціях міста або у психологічній службі чи СтСС ВНЗ.

6. Етап моніторингу і визначення стратегій розвитку:

а) моніторинг діяльності студента на основі самооцінки студента-тренера і керівника з бази практики (керівника служби чи викладача);

б) виявлення „зони прогресивного розвитку” (сукупність тих знань, умінь і навичок, які студент розвинув у собі в процесі практичної діяльності) і „зони загальмованих можливостей” (якості, знання, уміння, які ще не розвинені у достатній мірі і потребують вдосконалення способом практичної дії і самоосвіти) і розробка програми індивідуального професійного розвитку студента;

в) пошук можливостей для подальшого практикування і вдосконалення своїх умінь (у рамках вивчення інших навчальних курсів, під час практики і участі у СтСС чи волонтерських організаціях міста).

Додаток Ж.7

Інтерактивні і творчі методи навчання студентів в процесі їх підготовки до профілактичної роботи

З метою інтенсифікації процесу навчання студенти експериментальної групи неодноразово працювали в режимі тренінгу, який базується на вимогах інтеракції.

Соціально-педагогічний тренінг – це один із різновидів активного навчання для підготовки соціальних педагогів, психологів [298, с. 244].

У ході соціально-педагогічного тренінгу під час читання спецкурсу ми прагнули до вирішення таких основних завдань:

- оволодіння студентами спеціальними знаннями з проблеми наркозалежності та її профілактики, активізація мисленнєвої (аналітичної, порівняльної) діяльності, спостережливості і запам'ятовування програмного матеріалу; розширення інформаційного поля;

- розвиток вербальних умінь, удосконалення і корекція навичок міжособистісного і професійного спілкування на основі щирості, відкритості, поваги, толерантності;

- виробити професійні уміння використання різних форм, методів і технологій профілактичної роботи;

- залучення учасників до багатоваріативного пошуку шляхів вирішення професійних проблем;

- вирішення внутрішніх проблем професійного становлення спеціаліста, усвідомлення пріоритетів і слабких сторін у діяльності з профілактики і набуття навичок взаємодії у змодельованих ситуаціях;

- формування і закріплення життєвих цінностей студентів, усвідомлення своєї картини світу, прийняття здорового способу життя як однієї із базових цінностей життя людини взагалі і спеціаліста з профілактики наркозалежності зокрема;

- усвідомлення індивідуальної потребнісно-мотиваційної системи, що спонукає студента до роботи у сфері соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки тощо.

Тренінг застосовувався і під час вивчення окремих лекційних тем і на семінарських заняттях, зокрема тих, що були присвячені методиці організації і проведення тренінгу зі старшими учнями з профілактики вживання ПАР.

Ключовим під час тренінгу є підхід – „навчання досвідом”, що дозволяє перетворити навчальну ситуацію у пізнавально-пошуковий і творчо-ігровий процес. Важливо зазначити, що тренінг, як інтерактивний метод навчання, передбачає особистісно-орієнтований підхід, тобто спрямованість на розвиток студента як майбутнього фахівця із соціально-педагогічної роботи.

Одним із методів, які ми використовували у роботі зі студентами для розвитку компетентності у вирішенні професійних задач, є **кейс-метод** (case study: від англ. case – ситуація, випадок; study – вивчення, дослідження, розгляд). Це техніка активного навчання, що використовує опис реальних ситуацій (Ю.П. Сурмін); метод використання ситуаційних вправ (Е.І. Михайлова, А.І. Сидоренко, В.І. Чуба); інтерактивний метод навчання, який дає можливість студентам в уміло організованій ігровій ситуації освоїти теоретичні положення і оволодіти практичним використанням матеріалу (О.Г. Смолянинова); вивчення предмету студентами шляхом розгляду великої кількості ситуацій у певних комбінаціях (Р. Меррі).

Підсумовуючи сказане, можемо узагальнити, що кейс-метод – це ситуаційна методика навчання, інтерактивний навчальний метод, який на даний час тільки починає впроваджуватися у практику підготовки фахівців у вищій школі.

Продовження дод. Ж.7

Використання цього методу здійснюється згідно таким основоположним принципам: технологізації, оптимізації, демократизації і модернізації навчального процесу, персоніфікації, індивідуалізації, інтерактивності, професіоналізації, партнерства, творчості, прагматизму, психолого-педагогічної обґрунтованості, співпраці викладача і студентів, а також принципу різноманіття і ефективності дидактичного арсеналу, принципу зміщення ролі викладача з „транслятора” знань до „організатора” процесу їх добування.

Ідеї, що лежать в основі кейс-методу, досить прості: [246-247; 254; 266]

- ідея плюралізму (немає однозначної відповіді на пізнавальне питання, а є декілька відповідей, які можуть змагатися по ступеню істинності);

- ідея рівноправності (демократія в процесі отримання знання, коли студенти і викладач рівноправні між собою у процесі обговорення проблеми.

- ідея продукування знань (акцент переноситься не на оволодіння готовим знанням, а на його вироблення, співтворчість студента і викладача, формування методичних, технологічних знань і прогресивного стилю мислення);

- ідея реалістичності (розробляється модель конкретної ситуації, що відбулася або може відбутися у реальному житті, і визначається той комплекс знань і практичних навичок, які студентам потрібно отримати);

- ідея професіоналізації навчання (студентам пропонується осмислити реальну професійну ситуацію, опис якої одночасно відображає не тільки яку-небудь практичну проблему, але і актуалізує певний комплекс спеціальних знань, який необхідно засвоїти при вирішенні проблеми, формує інтерес і позитивну мотивацію до подальшого професійного розвитку).

Перевагами кейс-методу є: [246-247]

- студент вчиться легко співвідносити отриманий теоретичний багаж знань з реальною практичною ситуацією;

- гіпотетична ситуація, що розглядається, не пов'язана з особистим ризиком для жодного з учасників;

- метод дозволяє не завантажувати студента великим об'ємом теоретичного матеріалу, а концентруватися лише на основних положеннях;

- сприяє формуванню навичок самоменеджменту, умінь працювати з інформацією;

- дозволяє активізувати теоретичні знання і практичний досвід;

- дає можливість студентам проявити і удосконалити аналітичні і оціночні навички, навчитися працювати у команді;

- метод дозволяє побачити неоднозначність вирішення проблем у реальному житті;

- передбачає не тільки отримання знань і формування практичних навичок, але й розвиток системи цінностей студентів, професійних позицій, життєвих установок, своєрідного професійного світогляду;

- долається класичний дефект традиційного навчання, пов'язаний з сухістю, неемоційністю викладу матеріалу;

- сприяє розвитку у студентів уміння вирішувати проблеми з урахуванням конкретних умов і наявності фактичної інформації;

- дозволяє демонструвати академічну теорію на реальних прикладах;

- дозволяє зацікавити студентів у вивченні конкретного предмету, в контексті інших предметів і явищ;

- сприяє генерації альтернативних рішень, які не можна знайти логічним шляхом;

- формує уміння вести дискусію, переконувати, захищати власну точку зору, аргументувати свою позицію тощо);

- вимагає мобілізації інтелектуальних ресурсів студентів.

Кейси також класифікують на польові (ситуації, засновані на реальному фактичному матеріалі) і вигадані; практичні, навчальні, науково-дослідницькі.

Не останню роль при застосуванні цього методу грає викладач, який, виступаючи у ролі ведучого, генерує питання, фіксує відповіді, підтримує і грамотно спрямовує дискусію, може вивести студентів на нове вирішення проблеми, побачити упущені раніше грані ситуації. Тобто він виступає не у домінуючій ролі, а у ролі фасилітатора (помічника) в процесі співтворчості.

Вирішуючи змодельовану ситуацію, студент ставить себе на місце соціального педагога чи інших спеціалістів, які задіяні у проблемній ситуації, і визначає діяти та мисленнєво діє максимально наближено до того, як він би діяв у реальній ситуації, пробує передбачити труднощі, які можуть виникнути на його шляху, реакції дійових осіб ситуації (клієнта, представників соціальних установ, батьків (опікунів), педагогів (вихователів), шкільного колективу чи інших осіб).

Використання кейс-методу повинне бути підкріплене наочною (відео-, аудіокасети, CD-диски, мультимедіа, графічна інформація тощо).

Джерелами сюжету для кейсів, які використовуються з метою підготовки студентів до профілактичної діяльності, є:

- соціальні проблеми сучасної молоді, соціальні передумови формування адиктивної поведінки у неповнолітніх;

- публіцистичні джерела, які висвітлюють конкретні факти, що стосуються проблеми наркотизації серед підлітків, сучасних превентивних заходів і методів лікування наркозалежних, державної соціальної політики у цій сфері тощо;

- матеріал і досвід діяльності соціальних служб, центрів профілактики і реабілітації наркозалежних і хворих на ВІЛ/СНІД, неприбуткових громадських, благодійних організацій, які є потенційними місцями роботи для майбутніх соціальних педагогів і викликають професійний інтерес для обговорення;

- статистичні матеріали про тенденції розвитку наркотизації підліткового і молодіжного середовища, ситуацію розповсюдження ВІЛ-інфекції в Україні і світі, про частку молоді з подвійним діагнозом наркоманія/ВІЛ, зведення правоохоронних органів по злочинам неповнолітніх, пов'язаних із наркотиками тощо);

- наукові статті, монографії, офіційні звіти, присвячені проблемам вживання підлітками ПАР, Інтернет з його масштабними і оперативними ресурсами.

При розробці чи підборі кейсів у контексті досліджуваної проблеми нами враховувалися: 1) актуальність проблеми наркотизації; 2) рівень особистісного і професійного розвитку студентів на певному етапі підготовки; 3) потреби студентів, які практично стикалися з певними проблемами і труднощами на місцях (під час проходження практики, у волонтерській діяльності); 4) коло найбільш гострих проблем, які існують у сучасній профілактичній діяльності; 5) труднощі взаємодії зі старшокласниками, які найчастіше зустрічаються у практичній діяльності студентів.

Вимоги до розробки і роботи з кейсами:

- вирішення проблемної ситуації має бути орієнтоване на максимальну самостійність і пізнавальну діяльність суб'єкта навчання (студента);

- проблема повинна повністю відповідати навчальній інформації, яку пізнає студент, а також тій інформації і тому досвіду, що вже засвоєні і набуті ним;

- проблемна ситуація повинна мати достатню складність для того, щоб активізувати мисленнєву діяльність студентів, і, в той же час, посилюю, що сприятиме формуванню потреби у її вирішенні;

Продовження дод. Ж.7

- кейси повинні мати максимально можливу спорідненість з реальними соціальними умовами і професійною діяльністю;
- в основу кейсу має бути покладена проблема, яка реально існує або може виникати у практичній роботі спеціаліста;
- кейси повинні містити протиріччя, які вимагають пошуку різних шляхів реагування у проблемній ситуації;
- процес розгляду і вирішення ситуацій має зацікавлювати студентів і активізувати професійний інтерес та потребу у роботі з іншими ситуаціями, пов'язаними з цією проблематикою.

Здійснюючи пошук ефективних навчальних технологій у підготовці майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників, ми розробили ситуації (кейси) відповідно визначеній проблематиці на основі бесід зі шкільними соціальними педагогами і психологами. Тобто ситуації, які ми пропонували студентам, були реалістичними і професійно спрямованими, адже були взяті із практичного досвіду спеціалістів.

Алгоритм роботи з проблемною ситуацією:

1. Виклад (опис проблемної ситуації) і усіх фактів, які можуть бути використані в процесі аналізу;
2. Визначення причин виникнення проблемної ситуації, головних діючих осіб і винуватців виникнення проблеми, усіх задіяних осіб;
3. Аналіз дій, поведінки кожного з учасників проблемної ситуації і наслідків цих дій;
4. Пошук шляхів реагування на проблемну ситуацію;
5. Побудова алгоритму діяльності соціального педагога щодо вирішення ситуації і професійних прогнозів (визначення послідовності дій спеціаліста);
6. Пошук соціально-педагогічних ресурсів для вирішення проблемної ситуації;
7. Аналіз можливих варіантів розгортання ситуації у процесі її вирішення;
8. Визначення позитивних моментів професійного втручання і дій, які, можуть перешкодити ефективному вирішенню проблеми, поставити під загрозу життя і благополуччя клієнта (дитини, сім'ї, підліткової групи тощо).
9. Постановка висновків (що було досягнуто, а що залишилося невирішеним).

Окрім названих методів, також застосовувалися інші методи:

1) **„Дайджест інформаційних джерел**, що передбачає огляд літератури (книги, монографії, навчальна література, науково-популярні видання, періодика, Інтернет-джерела тощо), де можна почерпнути інформацію про різні аспекти проблеми адиктивної поведінки, профілактики, корекції і лікування в залежності від теми лекційного заняття і презентація „дайджеста” на групі.

2) **„Журналістське розслідування”**, який передбачає комплексний аналіз конкретної проблеми за допомогою активного пошуку і вивчення різних джерел інформації: людські ресурси (бесіди, соціологічні опитування); друкована інформація у періодичних виданнях, наукових джерелах (статті, замітки); віртуальна інформація (інтернет-новини, спілкування на форумах і в режимі он-лайн); аудіо-візуальна інформація із теле- та радіо джерел тощо. У такий спосіб у студентів є можливість зібрати різноманітні факти і думки і скласти найбільш повну картинку про реальні події, проблеми, пов'язані із вживанням ПАР, наслідками вживання, наркоторгівлею, соціальною політикою держави в сфері наркообігу та подібні теми і обговорити їх на кваліфікованому рівні.

3) **Метод творчих проектів**, що передбачає розробку студентами, захист та обговорення соціальних проектів на тему профілактики вживання ПАР і ФЗСЖ учнівської молоді;

виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань; розробку, створення, презентацію та аналіз соціальної реклами з профілактики шкідливих звичок; виконання творчих робіт (написання віршів, творів на задану тему тощо); розробку програми тренінгу чи відеолекторію профілактичної тематики. Цей метод використовувався для того, щоб урізноманітнити навчальний процес, забезпечити творче проведення практичних і семінарських занять, активізувати творчо-пошукову діяльність студентів, розвинути навички соціального проектування і уміння використовувати ті чи інші нестандартні форми і методи роботи у своїй майбутній практичній діяльності.

Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень студентів

Серед нетрадиційних форм контролю і оцінки знань ми запропонували студентам **соціально-педагогічний диктант „Профілактика вживання ПАР”**. Методика являє собою суцільний, логічно-пов'язаний науковий текст, що актуалізує і розкриває сутність проблеми вживання неповнолітніми ПАР, основи профілактичної роботи з ними, звертає увагу на професійний портрет спеціаліста-превентолога, методика профілактичної роботи зі старшокласниками та інші питання. У тексті визначено місця, на яких викладач робить паузи для того, щоб дати можливість студентам заповнити прогалини у тексті, активізуючи свої знання і досвід. Ця робота вимагає від студента не лише глибокого розуміння основних понять, а й спеціальних знань, які він міг здобути, спілкуючись із фахівцями у цій сфері або беручи особисту участь у такій роботі.

Інший використаний нами метод контролю за професійним розвитком студента – **„навчальне портфоліо студента”**

„Портфоліо” – індивідуальний „портфель” освітніх досягнень студента, куди можуть бути вміщені результати олімпіад, цікаві самостійні проекти і творчі роботи. Це дуже важливо при оцінці засвоєння програмного матеріалу і рівня активності студента і при визначенні готовності студента до професійної діяльності.

Технологія „навчального портфоліо” є способом самопрезентації, формою звітності і передбачає самоспостереження, самоаналіз, самоконтроль, самооцінку студента на основі результатів його навчальної, творчої, практичної, науково-дослідної, соціально-комунікативної діяльності, виконання аудиторних, домашніх самостійних завдань, індивідуально-дослідних робіт.

„Портфоліо” виконує роль індивідуальної накопичувальної оцінки і є формою автентичного оцінювання освітніх результатів за продуктами діяльності суб'єкта навчального процесу, відповідаючи таким чином цілям, завданням і ідеології практико-орієнтованого навчання.

Основна ідея ведення „навчального портфоліо” у зміщенні акценту з того, що студент не знає і не уміє, на те, що він знає і уміє з тієї проблеми, яку вивчає; інтеграції кількісної і якісної оцінок; заміна стратегій оцінки на стратегію самооцінки особистості. „Портфоліо” як накопичувальна оцінка, відображає стійкі і довготривалі освітні результати, компенсуючи ефект випадкового успіху або неуспіху в ситуації іспиту, тестування або інших варіантів контролю.

„Портфоліо” вміщує інформаційний пакет матеріалів діяльності студента (його власні доробки, наукові, соціальні проекти, результати психодіагностики особистості, відгуки про його роботу спеціалістів з баз практики, самооцінка, відзнаки (подяки, грамоти) за участь в олімпіадах, активну громадську роботу, особисті розробки, ідеї та інше). Основний зміст „портфоліо” – показати досягнення і прорахунки у діяльності студента, що дозволяє йому об'єктивно оцінити свої можливості, динаміку свого професійного розвитку і рівень кваліфікації. Він може чітко побачити, наскільки активно працює, що у нього виходить краще, а що гірше, і внести відповідні корективи.

Продовження дод. Ж.7

Ведення „портфоліо” не лише сприяє системності і послідовності діяльності студента, а й бажанню позитивно (активно, ініціативно, творчо) проявити себе, включатися в роботу і досягати успіху, підвищити мотивацію до професійного зростання і самовдосконалення, усвідомленню власних сильних і слабких сторін і можливостей, розвитку творчої спрямованості особистості і зацікавленості у результатах своєї праці.

Ми пропонували студентам зібрати усі матеріали, які ілюструють їх участь в організації і проведенні профілактичних заходів, а також усі матеріали, які були напрацьовані ними з цієї проблеми за роки навчання.

Оцінка роботи студентів за цим методом здійснювалася на основі сформульованих нами критеріїв (таблиця Р.1.)

Таблиця К.7.1.

Критерії оцінки функціонально-технологічної готовності за методом „навчального портфоліо студента”

<i>Рівень</i>	<i>Показники</i>
недопустимий	Студент абсолютно не має досвіду роботи у сфері профілактики і ФЗСЖ серед підлітків та молоді.
низький	Студент має незначний досвід роботи з профілактики адиктивної поведінки і ФЗСЖ під контролем та з допомогою фахівця на рівні організатора і помічника у проведенні заходів.
нижче середнього	Студент має обмежений досвід роботи в профілактичному напрямі лише у співпраці з педагогами, соціальними працівниками, психологами та іншими спеціалістами.
середній	Студент має невеликий досвід самостійної роботи в організації і реалізації профілактичних дій за допомогою ментора (наставника, консультанта), ким може виступати фахівець у цій сфері, викладач, психолог, педагог-вихователь, педагог-організатор позакласної роботи тощо. студент має досвід апробації переважно традиційних методів профілактики: опитування, виховні бесіди, екскурсії тощо.
достатній	Студент має достатній досвід реалізації превентивних заходів з дітьми різного віку, мав неодноразові спроби працювати з дітьми „групи ризику”, важковиховуваними. Самостійно розробляє і організовує проведення профілактичних заходів.
високий	Студент має великий досвід самостійної роботи та роботи у співпраці „на рівних” з фахівцями профілактичного напрямку; застосування широкого спектру традиційних та інтерактивних методів, методів індивідуальної, групової,

	масової роботи; використання нетрадиційних підходів у роботі; досвід роботи з дітьми „групи ризику” і наркозалежними; має власні творчі розробки, які апробовує на практиці.
--	--

Додаток К

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ СТАРШИХ КЛАСІВ

Додаток К.1

Анкета самооцінки студента

Шановний студенте!

Просимо Вас дати відповідь на запитання. Сподіваємось на Вашу відвертість і об'єктивність!

Інструкція: уважно прочитайте запитання і варіанти відповідей. Вам необхідно обвести той варіант або декілька варіантів (якщо запитання це передбачає), які, на Вашу думку, найбільш відповідають дійсності, або вписати інший варіант у відведеному для цього місці.

1. На якому курсі навчаєтесь: 1 2 3 4 5 магістратура
2. У яких закладах (установах, організаціях, ЗОШ) Ви проходили виробничу практику? _____
3. Чи проводили Ви з учнями заходи з профілактики тютюнопаління, алкоголізму та наркоманії під час проходження різних видів практики?
а) Так; б) Ні.
4. Якщо „Ні”, то Чи маєте досвід роботи в напрямку антинаркотичної профілактики взагалі?
а) працював(ла) як волонтер _____; (вказіть організацію, в якій Ви були (є) волонтером)
б) працював(ла) в студентській соціалній службі;
в) працюю за спеціальністю у штаті _____;
г) інше _____ (вказіть організацію, в якій Ви є штатним працівником)
5. З дітьми якого віку проводили профілактичні заходи?
а) дошкільнята (1-6 років);
б) молодші школярі (6-9 років);
в) учні 5-8 класів (діти та підлітки 10-13 років);
г) старшокласники (9-11 кл.) (старший підлітковий, ранній юнацький вік 14-18 років);
6. Які заходи з профілактики вживання наркотичних речовин Ви проводили?

7. Чи самостійно ви проводили ці заходи?
а) Так; б) Ні.
8. Хто допомагав вам у проведенні цих заходів?
а) фахівці з бази практики (спеціалісти з соціальної роботи, вчителі школи);

- в) залучені спеціалісти (з інших установ, організацій);
- б) викладачі ВНЗ;
- г) студенти старших курсів;
- д) інші _____

9. Які труднощі виникали у Вас при проведенні цих заходів? (проаналізуйте в довільній формі свій досвід) _____

10. Що Вам вдалося найкраще? _____

11. Наскільки Ви були задоволені проведенням цих заходів?

- а) дуже задоволений (на 100%);
- б) задоволений (\approx 80-90 %);
- в) неповністю задоволений (\approx 50%);
- г) частково задоволений (\approx 25%);
- д) незадоволений (\approx 0-10%)

12. Чи вважаєте Ви себе готовими до проведення профілактичної роботи з учнями?

- а) високий рівень готовності („5”);
- в) достатній рівень („4”);
- б) середній рівень готовності („3”);
- г) нижче середнього („2”)
- д) низький рівень готовності („1”)

13. Чи подобається Вам працювати з дітьми та молоддю в напрямку профілактики вживання наркотичних речовин і формування ЗСЖ?

- а) Так
- б) Ні

14. Я вважаю, що маю:

- а) великий досвід роботи в сфері профілактики адиктивної поведінки;
- в) значний досвід;
- б) невеликий досвід;
- г) незначний досвід;
- д) не маю досвіду роботи в цій сфері взагалі.

15. Чи достатній рівень уваги приділяється під час навчання у ВНЗ підготовці соціальних педагогів до профілактичної діяльності?

- а) високий рівень підготовки („5”);
- б) вище середнього („4”);
- в) середній рівень підготовки („3”);
- г) нижче середнього („2”);
- д) низький рівень підготовки („1”).

16. Які навчальні дисципліни, на ваш погляд, сприяють підготовці студентів, майбутніх соціальних педагогів/працівників до профілактичної діяльності? (перерахуйте): _____

17. Що Ви можете запропонувати для вдосконалення підготовки майбутніх фахівців до проведення антинаркотичної профілактики з учнями? _____

Додаток К.2

Опитувальник для викладачів та спеціалістів з баз практики

Шановні колеги!

Ви берете участь в опитуванні, що присвячене проблемі профілактики адиктивної поведінки і оцінці готовності студентів, майбутніх соціальних педагогів, до роботи в цьому напрямі соціально-педагогічної діяльності.

Просимо Вас бути уважними, максимально об'єктивними і відповідально поставитися до роботи!

Інструкція: Опитувальник складається з двох частин. У першій частині ми пропонуємо Вам 10 запитань з варіантами відповідей та без них. Якщо запитання передбачає варіанти, то Вам необхідно обвести той з них або кілька варіантів (якщо запитання це передбачає), які, на Вашу думку, найбільш відповідають дійсності, або вписати інший варіант у відведеному для цього місці. У запитаннях, які не мають варіантів відповідей, просимо Вас професійно висловити свою думку.

Другу частину опитувальника складає „Листок оцінки рівня готовності студентів до профілактичної роботи”, який передбачає окрему інструкцію для виконання (дивіться далі).

Отже, час розпочинати!

1. Чи є актуальною проблема паління, вживання алкоголю та наркотиків неповнолітніми у нашому суспільстві? (поясніть) _____

2. Наскільки ефективно в Україні здійснюється профілактична робота з підлітками та молоддю, на ваш погляд?

- а) абсолютно неефективна („0-1”);
- б) малоефективна („2”);
- в) частково ефективна („3”);
- в) достатньо ефективна („4”);
- г) дуже ефективна („5”).

3. В чому Ви бачите глибинні причини поширення явища вживання тютюну, алкоголю та наркотиків серед неповнолітніх в нашій державі?

- а) відсутність єдиної чіткої програми дій на рівні держави та її органів щодо питань профілактики;
- б) нестабільна соціально-економічна, політична, правова ситуація в державі;
- в) недостатня поінформованість підлітків з питань шкідливості вживання наркотичних речовин;
- г) низький рівень морального, розумового та естетичного виховання у сім'ї;
- д) криза інституту сім'ї;
- е) засилля масової культури (модні тенденції, молодіжна субкультура);
- ж) інші причини: _____

4. Яким, на вашу думку, має бути фахівець, що працює зі старшими підлітками та юнацтвом у напрямі профілактики вживання психоактивних речовин (якими основними знаннями, уміннями і професійними якостями він має володіти і які цінності сповідувати)?

Знання	Уміння та навички	Професійні якості	Професійні цінності і мотиви

5. Як Ви вважаєте, чи достатньо ґрунтовно здійснюється підготовка студентів у ВНЗ до роботи в напрямку профілактики адиктивної поведінки?

- а) підготовка здійснюється на високому теоретичному і практичному рівні;
- б) теоретична підготовка ґрунтовна, а практична – недостатня;
- в) практична підготовка ґрунтовна, а теоретична база – слабка;
- г) і теоретична і практична підготовка на середньому рівні;
- д) низький рівень теоретико-практичної підготовки.

6. Як Ви оцінюєте загальний рівень готовності студентів спеціальності „Соціальна педагогіка” до здійснення антинаркотичної профілактики серед учнів старшого шкільного віку? (поставте відмітку у потрібній комірці)

Курс	високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
1					
2					
3					
4					
5					
магістранти					

7. До проведення яких профілактичних заходів Ви залучаєте студентів?

8. Як Ви залучені до підготовки студентів в умовах вузу до здійснення профілактичної роботи?

- а) як викладач (торкаюсь окремих аспектів проблеми на своїх навчальних курсах);
- б) викладаю спецкурси і спецсемінари по даній тематиці;
- в) як організатор позааудиторної роботи студентів (організую культурно-масову і дозвіллєву діяльність студентів);

- г) залучаю студентів до волонтерства (участь у акціях і інших профілактичних заходах);
- д) як куратор проводжу виховні години і інші організаційні заходи на теми, пов'язані із вживанням та зловживанням наркотичними засобами;
- е) як організатор різних студентських об'єднань (гуртків, волонтерських загонів, наукових товариств, студентських соціальних служб тощо);
- ж) як пропагандист здорового способу життя за покликом душі;
- з) іншими шляхами: _____

9. Якими шляхами, на Вашу думку, можна підвищити рівень готовності студентів до роботи з профілактики вживання наркотичних речовин у дитячому та молодіжному середовищі?

- а) розширення спектру дисциплін практичного спрямування з даної тематики;
- б) введення спецкурсів і спецсемінарів на дану тематику;
- в) внесення змін до навчальних планів і програм загальних дисциплін, щодо поміщення тем, які стосуються даної проблеми (міждисциплінарний зв'язок);
- г) залучення студентів до волонтерства в соціальних службах, організаціях, центрах міста з першого курсу навчання;
- д) введення додаткових видів навчальних і виробничих практик;
- е) налагодження співпраці з організаціями, які безпосередньо працюють з наркозалежними, їх родинами і реалізують профілактичні програми, з метою розширення переліку баз практик для студентів;
- ж) стажування студентів за кордоном з метою збагачення та обміну досвідом;
- з) організація студентських науково-практичних конференцій, присвячених проблемам формування ЗСЖ молоді і профілактики адиктивної поведінки;
- к) позааудиторна робота зі студентами (організація студентських гуртків, творчих лабораторій, відеолекторіїв тощо);
- л) створення студентських волонтерських загонів (набуття практичного досвіду);
- м) залучення студентів до організації та роботи у студентських соціальних службах, що діють при ВНЗ;
- н) внесення у план виховної роботи зі студентами проведення систематичних заходів щодо профілактики пагубних звичок, навчання основам здоров'я і ведення здорового способу життя.

10. Запропонуйте свої ідеї щодо покращання підготовки майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ до роботи у сфері профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх _____

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток К.3

Анкета для працюючих соціальних педагогів

Шановні колеги!

Просимо Вас взяти участь в опитуванні. Сподіваємось на Вашу відвертість і об'єктивність!

Інструкція: уважно прочитайте запитання і варіанти відповідей. Вам необхідно обвести той варіант або декілька варіантів (якщо запитання це передбачає), які, на Вашу думку, найбільш відповідають дійсності, або вписати інший варіант у відведеному для цього місці.

Освіта за дипломом _____

Стаж роботи соціальним педагогом: _____ років _____ міс.

1. Чи вважаєте ви проблему підліткової наркоманії актуальною в даний час в нашому суспільстві? (аргументуйте)

а) Так. Чому? _____ б) Ні. Чому? _____

2. В чому бачите причини поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків підлітками:

- а) низька зацікавленість і відсутність соціальної політики держави щодо цієї проблеми;
- б) нестабільна соціально-економічна, політична, правова ситуація в державі;
- в) низький рівень морального, розумового та естетичного виховання у сім'ї;
- г) недостатня просвітницька робота у школі;
- д) засилля масової культури;
- е) інші причини (назвіть їх): _____

3. Як Ви оцінюєте рівень ефективності профілактичної освіти в цьому напрямі в школах на сьогоднішній день?

- а) високий („5”);
- б) достатній („4”);
- в) середній („3”);
- г) недостатній („2”);
- д) низький („1”);

4. З яких причин, на Вашу думку, шкільні профілактичні програми з проблем вживання наркотичних речовин учнями недостатньо ефективні?

- а) низька зацікавленість адміністрації школи;
- б) низька активність учнів;
- в) відсутність зацікавленості та сприяння з боку батьків;
- г) слабка підтримка ініціатив з боку вчителів і класних керівників;
- д) низький рівень навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення такої роботи у школі;
- е) проблема налагодження співпраці з соціальними службами, організаціями, центрами, що займаються профілактикою наркозалежності;
- є) необхідність проходження спеціальної підготовки до профілактичної роботи соціальними педагогами і психологами;
- ж) інші проблеми (азначте їх) _____

5. Як часто Ви проводите з учнями заходи з профілактики вживання наркотичних речовин?

- а) щотижня;
- б) щомісяця;
- в) раз у семестр;
- г) раз на рік;
- д) не проводжу взагалі.

Продовження дод. К.3

6. Які форми і методи роботи з учнями Ви використовуєте з метою профілактики вживання наркотичних речовин?

- а) організація зустрічей з фахівцями (психологами, лікарями-наркологами, валеологами, спеціалістами соціальних служб та іншими);
- б) перегляд відеофільмів, присвячених проблемам вживання наркотиків (відеолекторій);
- в) бесіди на виховних годинах на ці теми;
- г) функціонування соціального театру;
- д) включення в навчальний процес школи спеціальних занять (напр., “Молодь за здоровий спосіб життя”, “Молодь обирає майбутнє”, “Профілактичний курс” чи подібне). Як у вашій школі називається такий курс, заняття (якщо є)? _____;
- е) проведення тренінгів;
- ж) екскурсії (до наркодиспансерів, соціальних організацій, що працюють з наркозалежними і здійснюють профілактичну роботу);
- з) проведення тижневиків або місячників, акцій по боротьбі зі шкідливими звичками у школі (підготовка учнями стінгазет, розповсюдження брошур, проведення загальношкільних заходів, присвячених цій проблемі, та інше);
- к) інші методи: _____

7. Які з цих форм і методів роботи Вам особисто найбільше подобається використовувати? Які з них Ви вважаєте найбільш та найменш ефективними? (поставте відмітку: „V”)

№ з/п	Форми і методи роботи	Подобається використовувати	Найбільш ефективні	Найменш ефективні
1.	Організація зустрічей з фахівцями			
2.	Перегляд відеофільмів з їх обговоренням (відеолекторій)			
3.	Бесіди соціального педагога з учнями на виховних годинах			
4.	Організація соціального театру і залучення учнів до участі			
5.	Включення в навчальний процес спеціальних предметів			
6.	Проведення тренінгів			
7.	Навчальні екскурсії			
8.	Проведення тижневиків або місячників профілактики шкідливих звичок			
	Інші:			
9.				
10.				

8. З учнями яких класів Вам найлегше і найважче працювати у цьому напрямі? (поставте відмітку і заповніть останню колонку)

X	Початкові класи (1-4 кл.)	Середня ланка (5-9 кл.)	Старші класи (10-12 кл.)	Поясніть чому?
НАЙЛЕГШЕ				
НАЙВАЖЧЕ				

Продовження дод. К.3

9. З учнями яких класів, на Ваш погляд, потрібно проводити найбільш поглиблену і системну роботу з профілактики вживання наркотичних речовин? (обведіть кружечком)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 класи

10. В яких класах в учнів вашої школи спостерігаються шкідливі звички? (поставте відмітку в потрібних комірках)

Клас	Паління	Вживання алкоголю	Вживання наркотиків	Комп'ютерна залежність
1-й				
2-й				
3-й				
4-й				
5-й				
6-й				
7-й				
8-й				
9-й				
10-й				
11-й				

11. Серед дітей (учнів) яких категорій Ви найчастіше спостерігаєте випадки вживання алкоголю і експериментування з наркотиками?

За типом сім'ї, в якій виховується учень:

- а) серед учнів з багатодітних сімей;
- б) з неповних сімей (немає одного з батьків);
- в) з дистанційних сімей (батьки на заробітках);
- г) асоціальних сімей (поведінка батьків аморальна та соціально неприйнятна);
- д) з конфліктних сімей;
- е) з прийомних сімей;
- ж) з дитячих будинків сімейного типу;
- з) опікунських сімей (дитину виховують опікуни або усиновителі);
- к) з сімей, обтяжених алкогольною чи наркотичною залежністю батьків або інших родичів;
- л) із соціально благополучних сімей;
- м) із матеріальнозабезпечених родин;
- н) з малозабезпечених сімей.

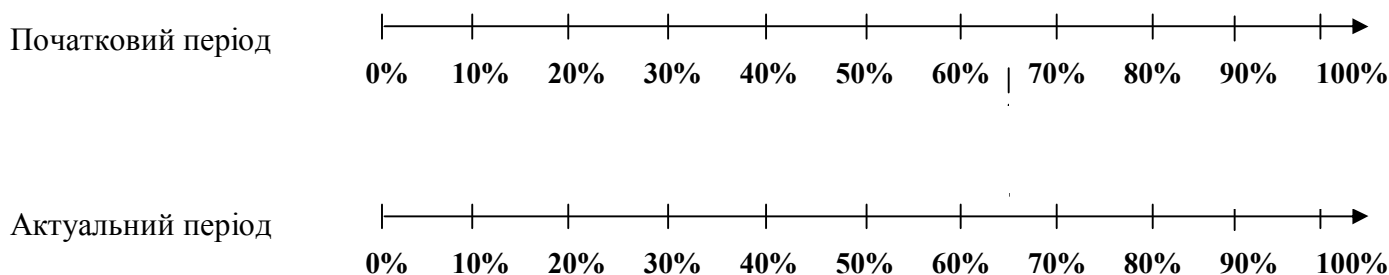
За психолого-педагогічною характеристикою учня:

- а) серед відмінників;
- б) серед учнів, що відстають у навчанні;
- в) з середнім рівнем шкільної успішності;
- г) серед обдарованих дітей;
- д) серед активістів класу;
- е) неформальних лідерів;
- ж) аутсайдерів (відторгнутих колективом);

Серед інших категорій дітей „групи ризику”:

- а) серед дітей з психічними порушеннями;
- б) серед дітей з вадами фізичного розвитку;
- в) дітей-сиріт;
- г) серед важковиховуваних (наявні прояви демонстративної поведінки, агресивна, брутальна поведінка на уроках та поза ним);
- д) серед інших категорій дітей _____

12. Порівняйте свій рівень професійної готовності до проведення профілактичної роботи на етапі вступу до професії (початковий період) шкільного соціального педагога та на теперішньому етапі (актуальний період)

13. Як Ви оцінюєте ефективність (результативність) своєї роботи в напрямку профілактики шкідливих звичок серед старшокласників? (оцініть за 5-бальною шкалою):

„1” „2” „3” „4” „5”

14. Які знання, уміння, професійні якості Ви особисто хотіли б сформувати (набути) чи вдосконалити (розвинути) в собі для того, щоб успішно проводити профілактичну роботу?

Знання	Уміння	Професійні якості і цінності

15. Як Ви оцінюєте загальний рівень готовності студентів, майбутніх соціальних педагогів, що проходили у Вас практику, до здійснення профілактики вживання наркотичних речовин і формування здорового способу життя учнівської молоді?

- а) високий („5”);
- б) достатній („4”);
- в) середній („3”);
- г) недостатній („2”);
- д) низький („1”);

16. Ваші пропозиції щодо підвищення рівня професійної готовності соціальних педагогів до здійснення профілактики вживання наркотичних речовин серед учнів _____

17. Якими шляхами, на Вашу думку, можна підвищити ефективність профілактичної роботи з учнями у школі?

- а) участь школи у міжнародних соціальних проектах з профілактики вживання психоактивних речовин;
- б) організація спеціальної підготовки соціальних педагогів до проведення профілактики (методичні семінари, тренінги, стажування за кордоном, науково-практичні конференції тощо);
- в) налагодження більш тісної співпраці з соціальними службами і центрами, що займаються проблемами профілактики;
- г) створення у школі учнівського активу з пропаганди здорового способу життя;
- д) об'єднання зусиль вчителів, учнів, батьків, адміністрації школи по створенню здорового мікроклімату в школі;
- е) інші шляхи _____

18. Опишіть проблемну ситуацію з Вашої практики, пов'язану із проблемою вживання учнями тютюну, алкоголю та наркотиків, із організацією взаємодії з такими учнями та їх сім'ями.

Інструкція:

Опишіть ситуацію за таким алгоритмом:

1. Виклад проблемної ситуації у довільній формі. Обов'язково вказати причину виникнення проблемної ситуації, головних винуватців її виникнення, усіх задіяних осіб (їх імена можна не називати).

2. Послідовність Ваших дій, як спеціаліста, щодо вирішення даної ситуації.

3. Які ресурси були задіяні Вами для вирішення проблемної ситуації?

4. Дії інших учасників ситуації і наслідки цих дій (до чого вони призвели).

5. Кінцевий результат (яким чином була вирішена ситуація). Якщо ситуація залишилася не вирішеною, то які дії планується здійснити по усуненню проблеми.

6. Проаналізуйте ваші дії у описаній Вами ситуації (що Ви зробили правильно, а що ні; що ще можна було б зробити; що можна було б зробити по-іншому).

ЩИРО ДЯКУЄМО ВАМ ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток К.4

Листок оцінки рівня готовності студента до профілактичної роботи

Інструкція: дайте свою оцінку від „1” до „5”, базуючись на критеріях, які визначені до кожного з пунктів Листка Оцінки. В кожній комірці („1”, „2”, „3”, „4”, „5”) Ви маєте поставити приблизно відсоток студентів, які відповідають кожній з 5-ти оцінок (усіх студентів, з якими Ви працюєте, умовно беремо за 100 %).

1. Оцініть рівень знань, необхідних для роботи у напрямі профілактики наркотичної залежності серед старшокласників за такими критеріями:

„5” – свідомий рівень – студент оволодіває знаннями з великою цікавістю; володіє широким спектром знань з проблеми; чітко і без утруднень оперує поняттями і розуміє їх зміст; глибоко проникає в сутність подій і явищ; вловлює міжпредметні зв'язки; постійно поповнює базу знань шляхом самоосвіти; використовує набуті знання у практичній діяльності; усвідомлює необхідність цих знань для майбутньої діяльності.

„4” – відтворювальний – студент засвоює навчальну інформацію, відтворює її у разі потреби; володіє термінологією, але не завжди може пояснити сутність понять; оволодіває знаннями за навчальними посібниками, що вбачає абсолютно достатнім для себе; в деяких знаннях не бачить користі і звертає на них менше уваги, намагається застосовувати набуті знання на практиці.

„3” – базовий рівень – студент вивчає лише те, що йому цікаво; знає тільки основні категорії без чіткого розуміння суті і зв'язків між поняттями, недостатньо впевнено відтворює навчальний матеріал, плутається в поняттях; не готовий дискутувати на теми, пов'язані з проблемами вживання психоактивних речовин і профілактики, так як має лише опорні знання; при вивченні матеріалу не користується додатковою літературою.

„2” – інтуїтивний рівень – студент володіє розпливчастими, безсистемними знаннями і не прикладає зусиль для їх поповнення; не може пояснити сутність багатьох понять; пам'ятає лише окремі питання з теми; у вирішенні навчально-практичних, науково-дослідних завдань ґрунтується не на знаннях, отриманих в процесі навчання, а на інтуїції та життєвому досвіді; не вбачає користі у засвоєнні теоретичних і методичних знань.

„1” – критичний рівень – студент має надзвичайно обмежені знання з проблеми; не має інтересу до засвоєння знань і не використовує навчальні джерела для поглиблення інформації; не може розкрити сутність понять і явищ, сформулювати власну думку щодо певної наукової проблеми, не може відтворити лекційний матеріал.

ЗНАННЯ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
теоретичні	понятійно-термінологічного апарату, що стосуються проблем профілактики адиктивної поведінки учнів					
	історії розвитку педагогічної думки з питань антиалкогольного і антинаркотичного виховання молоді					
	медико-біологічних, анатомо-фізіологічних особливостей впливу різних видів ПАР на молодий організм і реакцій органів і систем на взаємодію з інтоксикантом					
	ролі рекламної індустрії і стресогенних факторів у формуванні схильності особистості до наркотизму					
	віково-психологічні особливості учнів старшого шкільного віку					

ЗНАННЯ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
теоретичні	можливих факторів захисту і ризику втягнення у наркотичну залежність, способи їх активації і нейтралізації					
	особливостей впливу мікросоціуму (сім'ї, школи, референтної групи) на поведінкові зміни і чуттєво-емоційну сферу підлітка					
	соціально-економічних, демографічних, культурно-історичних причин і передумов виникнення і поширення адиктивних форм поведінки					
	специфіки підліткового і раннього юнацького віку, соціально-психологічних новоутворень цих вікових періодів					
	гендерних стереотипів, що сформувались навколо традицій тютюнового та алкогольного споживання у різних народів					
	сучасну ситуацію розвитку підліткових і юнацьких рухів, організацій, неформальних об'єднань і їх роль, вплив на особистість підлітка і на формування в нього установки щодо вживання чи невживання ПАР					
	основних моделей профілактики, що використовуються в зарубіжній практиці					
	досвіду профілактичної роботи в Україні					
	законодавчих, юридично-правових норм щодо регулювання питань розповсюдження тютюнової та алкогольної продукції і незаконного обігу наркотичних засобів, а також санкцій, що передбачені цими нормативними документами					
	соціально-педагогічних можливостей регіону, в якому Ви проживаєте, у сфері профілактичної роботи (організації і центри, що займаються профілактикою)					
методичні	методики психолого-педагогічної діагностики мікросередовища і особистості дитини з проявами адиктивної поведінки					
	особливостей профілактичної роботи з „групами ризику”, що знаходяться на етапі експериментування з наркотиками					
	особливості профілактичної роботи з ними					
	форм і методів організації змістовного дозвілля і соціально активної діяльності старшокласників					
	особливості реалізації гендерного підходу у профілактиці наркотизму					
	методики антинаркотичної профілактики серед учнів в умовах школи					
	інноваційних технологій профілактичної діяльності					
	методики роботи з учнівським активом щодо підготовки інструкторів та підлітків-тренерів (за освітньою технологією „рівний-рівному”)					
	специфіки організації антинаркотичної профілактичної роботи в соціальному середовищі (за місцем проживання, в дитячих і молодіжних об'єднаннях тощо)					
	технології розробки соціальних профілактичних проектів і можливих механізмів їх фінансування					

ЗНАННЯ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
методичні	форм і методів соціально-просвітницької роботи з батьками (інформування з питань причин, ознак та наслідків вживання ПАР, шляхів допомоги дитині позбавитись від залежності тощо)					
	методики роботи з вчителями і адміністрацією закладу з питань створення здорового мікроклімату у школі; навчання методам профілактичної роботи з учнями					
	особливостей роботи з підлітками, що виховуються в сім'ях, обтяжених алкогольною чи наркотичною залежністю батьків					

2. Оцініть рівень професійних умінь і навичок, необхідних для роботи в напрямку профілактики наркотичної залежності за такими критеріями:

„5” – творчо-генеративний рівень – володіння вміннями доведене до автоматизму. Студент може вирішувати складні професійні задачі, з якими можуть впоратись далеко не всі студенти. Студент проявляє винахідливість, творчість в тій чи іншій практичній діяльності; здійснює пошук нестандартних рішень і способів досягнення позитивного результату; проявляє своєрідний, індивідуальний, універсальний стиль діяльності; постійно працює над розвитком своїх умінь і розкриває нові грані своєї індивідуальності. Його уміння постійно трансформуються і вдосконалюються під впливом практичного досвіду і багаторазової апробації. Такий студент може виступати порадником (прикладом) для менш досвідчених студентів.

„4” – системно-моделювальний рівень – студент має високий ступінь володіння вміннями з можливістю більш-менш успішно справлятися з основними професійними функціями і завданнями. Спостерігається чітка алгоритмізація, системність, самостійність студента у застосуванні умінь; бачення студентом особистісних перспектив у розвитку своїх практичних умінь і робота над їх вдосконаленням.

„3” – локально-моделювальний – студент має обмежений досвід у застосуванні тих чи інших умінь і недостатній рівень готовності; володіє в достатній мірі лише основними прийомами і способами діяльності. Сфера застосування умінь не розповсюджується на складні види діяльності, які вимагають високої технологічності і професіоналізму. Вміння студента виявляються у здійсненні зовні-активної діяльності без системності і глибокого розуміння того, що він робить.

„2” – адаптивний рівень – студент вузько володіє вмінням, невпевнено застосовує його на практиці; перебуває на стадії засвоєння вміння і його апробації в конкретній ситуації; не має чіткого алгоритму діяльності, а діє в залежності від обставин. Його вміння недостатньо відточені і вимагають постійного контролю свідомості і зовнішнього контролю.

„1” – репродуктивний рівень – студент володіє вміннями на рівні відтворення на основі запропонованого зразка (прикладу); може виступати лише в ролі помічника і повторювати певні дії за більш досвідченою людиною. Рівень володіння тими чи іншими вміннями не відповідає нормам самостійної, свідомої професійної діяльності соціального педагога.

УМІННЯ І НАВИЧКИ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
дидактичні	знаходити в науковій, публіцистичній, художній літературі, періодиці інформацію з проблеми вживання психоактивних речовин та включати її до змісту навчального чи виховного матеріалу так, щоб вона ефективно працювала на досягнення поставленої профілактичної мети					
	відбирати та використовувати необхідну інформацію у здійсненні просвітницького всеобучу батьків та вчителів					

УМІННЯ І НАВИЧКИ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
комунікативні	вивчати, узагальнювати і адаптувати передовий досвід профілактичної роботи з підлітками і їх сім'ями					
	створювати довірливу атмосферу спілкування з учнем					
	переорієнтовувати думку колективу у напрямку, сприятливому для позитивного статусу учня, корекції його поведінки					
	налагоджувати співпрацю з соціальними службами, організаціями з метою інтеграції зусиль усієї соціально-виховної системи регіону					
	надавати консультативну і методичну допомогу батькам, вчителям, дітям і іншим особам					
	встановлювати довірливі відносини з сім'ями, де дитина вживає алкоголь чи наркотики					
	вирішувати і попереджувати конфліктні ситуації					
	добирати оптимальні засоби і прийоми ділового спілкування					
	володіти багатим словниковим запасом і термінологічним апаратом з проблеми					
	здійснювати комунікативну самопрезентацію					
	вміти управляти комунікативним процесом					
володіти технікою і логікою мовлення та мовленнєвим етикетом						
діагностичні	з'ясовувати мотиви адиктивної поведінки учня, виявляти соціально-психологічні умови та фактори „ризиків”					
	аналізувати сімейні ситуації як можливого фактору появи адиктивності					
	адекватно оцінювати елементи масової культури, негативної молодіжної субкультури як соціально-психологічних детермінант адиктивного досвіду					
	визначати вплив соціального статусу учня в колективі, внутрішньопсихологічної проблематики дитини на мотивацію вступу у неформальні молодіжні об'єднання з орієнтацією на нездоровий спосіб життя					
	визначати індивідуальну чутливість учня до антинаркотичної інформації, ставлення, характер переосмислення, зміну позицій, пріоритетів					
	визначати потреби населення в проведенні профілактичної роботи					
	визначати домінують серед інтересів, захоплень, здібностей учня, його життєвих планів					
	діагностувати можливі прояви адиктивної поведінки учня, важковихованості					
	діагностувати рівень обізнаності школярів з проблем вживання ПАР і основ формування ЗСЖ					
	розробляти програму психолого-педагогічного діагностування як окремої особистості, так і мікрогруп					
	аналізувати та узагальнювати результати діагностики					
проводити моніторинг профілактичних проєктів						

УМІННЯ І НАВИЧКИ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
перцептивні	добирати оптимальний діагностичний інструментарій					
	бачити симптоми інтоксикації					
	передбачати реакцію вихованця на виховну дію					
	прогнозувати можливі варіанти корекції адиктивної спрямованості учня					
	терпляче та чуйно ставитись до дітей „групи ризику”					
	прогнозувати поведінку учня у створених педагогічних ситуаціях та ситуаціях, що виникли спонтанно					
	вміння відчувати внутрішній стан дитини					
	володіти прийомами емпатії					
сугестивні	на основі власного авторитету, прикладу і аргументованої інформації переконувати учня у згубності, недоцільності обраних ним установок, ліній поведінки					
	створювати домінанту у системі життєвих планів та інтересів дитини					
	володіти психокорекційними прийомами впливу на особистість, її ціннісно-мотиваційну сферу, способами і прийомами навіювання та переконання					
організаційні	планувати і організовувати профілактичні заходи					
	зацікавлювати учнів альтернативними видами діяльності; організовувати соціально-позитивну діяльність підлітків та молоді через участь в учнівському самоврядуванні, у позанавчальних закладах (клубах, секціях, гуртках) тощо					
	створювати педагогічно-значущі ситуації, ситуації вибору					
	здійснювати індивідуальний підхід до дітей „групи ризику”					
	створювати позитивний емоційно-психологічний клімат у колективі					
	виступати посередником між дитиною і сім'єю, сім'єю і школою, школою і соціальними організаціями, що надають допомогу					
	використовувати інноваційні методики, вітчизняний та зарубіжний досвід в профілактичній роботі					
	виявляти і використовувати педагогічні можливості соціуму у підвищенні авторитету ЗСЖ серед дітей і дорослих					
	налагоджувати співпрацю з організаціями і установами профілактики і лікування наркозалежності					
	забезпечувати координацію діяльності, взаємодію організацій, центрів, установ і окремих спеціалістів, що активно працюють в напрямку профілактики адиктивної поведінки молоді					
	визначати цілі і задачі профілактичної освіти, планувати основні етапи роботи					

	УМІННЯ І НАВИЧКИ	„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
рефлексивні	уміння швидко приймати рішення, бути гнучким у реагуванні на проблемну ситуацію					
	здійснювати самоаналіз власної діяльності, критично оцінювати адекватність і доцільність власних дій					
	бачити і усвідомлювати позитивні і негативні сторони своєї діяльності (успіхи і прорахунки)					
	аналізувати результати власної діяльності і діяльності інших суб'єктів профілактики					
	аналізувати конфліктні ситуації					
	будувати перспективи особистісно-професійного зростання					
	здійснювати самоаналіз своєї особистості як фахівця (рівня компетентності і професіоналізму)					
спеціальні (професійно-методичні)	надавати як очну так і дистанційну індивідуальну консультативну допомогу дитині					
	застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної корекції і терапії					
	володіти груповими формами роботи (тренінг, групова бесіда, дискусія, „круглий стіл”, соціально-психологічний театр, відеолекторій, ділова гра тощо)					
	володіти масовими формами роботи (благодійні акції, концерти, фестивалі, екскурсії, лекції тощо)					
	здійснювати педагогічне керівництво процесом виховання дітей у кризових сім'ях					
	надавати методичну допомогу педагогічним працівникам щодо проведення профілактичної роботи з учнями					
	здійснювати сімейний супровід і патронаж					
	надавати першу допомогу при інтоксикації					
вміння в галузі психотехніки	володіти собою, своїм тілом; вміння здійснювати самопрезентацію					
	контролювати свою поведінку; не допускати випадків вживання алкоголю та тютюну в присутності дітей					
	володіти прийомами психологічного розвантаження, психологічної саморегуляції, зняття стресу					
	володіти методикою аутогенного тренування (самонавіювання) з метою вдосконалення певних характеристик особистості					
академічні	розширювати науковий світогляд і сферу інтересів					
	поповнювати знання шляхом самоосвіти (постійне ознайомлення з новинками психолого-педагогічної, юридичної, медичної літератури, що має відношення до проблем профілактики вживання учнями ПАР)					
	здійснювати науково-дослідну діяльність по розробці нових технологій профілактики наркотичної залежності серед підлітків та молоді					

3. Оцініть рівень сформованості моральних і професійних якостей, необхідних для успішної роботи в напрямку профілактики наркотичної залежності серед старшокласників за такими критеріями:

„5” – високий рівень – якості проявляються у будь-якій ситуації, визначають лінію поведінки і ціннісні спрямування особистості і є одними з основних рис характеру студента. Вони допомагають студенту швидко і ефективно справлятися із ситуаціями навчального і професійного характеру, що виникають в процесі його підготовки. Студент постійно працює над розвитком цієї чи іншої характеристики.

„4” – оптимальний – якості представлені в достатній мірі і проявляються досить часто в актуальних для особистості ситуаціях та з метою досягнення позитивних результатів у значимій діяльності. Студент докладає значних зусиль для удосконалення професійних якостей.

„3” – достатній – певні якості проявляються під дією зовнішніх стимулів (коли від особистості це вимагають авторитетна особа або конкретні умови) або внутрішніх спонукань; вони не є визначальними рисами характеру студента. Рівень розвитку цих якостей дозволяє посередньо виконувати завдання професійного характеру.

„2” – недостатній – професійні якості представлені у незначній мірі і не є пріоритетними для особистості. Вони проявляються час від часу під дією певних стимулів. Студент не здійснює особливих зусиль для вдосконалення цієї характеристики.

„1” – низький рівень – конкретні якості слабо представлені і проявляються надзвичайно рідко як виключення з правил. Низький рівень розвитку тих чи інших якостей унеможлиблює виконання спеціалістом в майбутньому професійних функцій. Людина не має бажання розвивати в собі ці якості і самовдосконалюватись.

Додаткова інструкція: у таблиці, представленій нижче, виставляється загальна оцінка по кожній з груп якостей, а поряд з тими якостями, які у студентів розвинені найкраще, ставиться позначка („+” або „V”)

ЯКОСТІ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
комунікативні	автентичність (здатність бути самим собою в контактах з іншими)					
	безконфліктність					
	щирість					
	впевненість у собі					
	делікатність					
	відкритість					
	коректність, лаконічність					
	витримка, стриманість					
	комунікабельність					
	тактовність					
	товариськість					
переконливість						
інтелектуальні	логічність мислення					
	освіченість					
	ерудованість					
	широкий світогляд					
	критичність (аналітичність) мислення					
	допитливість					

ЯКОСТІ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
творчі	артистизм, акторська майстерність					
	креативність					
	натхненність					
	винахідливість					
	образність мислення					
	творча обдарованість (спортивна, художня, вокальна, хореографічна, поетична, літературна)					
організаторські	енергійність					
	активність, мобільність					
	самостійність					
	цілеспрямованість					
	менеджерські якості					
	ініціативність					
	відданість справі					
	відповідальність					
	організованість					
морально-етичні (гуманістичні)	гуманізм					
	безкорисливість					
	високий культурний рівень, вихованість					
	доброзичливість, милосердя					
	любов до дітей					
	турботливість					
	особиста гідність					
	порядність, справедливість					
	оптимістичність					
	толерантність					
	чесність					
	чуйність, доброта, душевна теплота					
	духовність, моральність					
небайдужість						
ділові	діловитість					
	компромісність					
	зацікавленість					
	переконливість					
	об'єктивність, неупередженість					
	витриманість					
	володіння собою					
	розсудливість					
	компетентність і професіоналізм					
	інтелігентність					
	рішучість					
перцептивно-рефлексивні	самокритичність					
	проникливість					
	емпатійність					
	психологічна гнучкість					
	інтуїтивність					
	відчуття міри					

ЯКОСТІ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
ВОЛЬОВІ	вольова спрямованість					
	моральна стійкість					
	сила волі					
	наполегливість					
	працелюбність					
	принциповість (відданість професійним цінностям)					
	внутрішня готовність до здійснення профілактики					
	внутрішній контроль					
	дисциплінованість					
	самовладання					

4. Оцініть рівень вмотивованості на здійснення профілактичної діяльності і рівень сформованості професійних цінностей за такими критеріями:

„5” – особистісно-орієнтований рівень – професійно-ціннісний апарат чітко сформований і структурований; цінності усвідомлені і є органічною складовою світоглядних позицій людини, глибоким переконанням і займають провідне місце в ієрархії життєвих і професійних цінностей людини; спостерігається високий рівень вмотивованості до здійснення профілактичної діяльності.

„4” – стійкий рівень – професійно-ціннісні установки чітко представлені в психологічній структурі особистості; цінності і мотиви виконують роль орієнтира у професійній діяльності, дозволяють адекватно оцінювати актуальну ситуацію, але поведінка людини за деяких обставин не співвідноситься з цими цінностями; присутня мотивація до роботи в напрямку профілактики.

„3” – допустимий рівень – людина частково вмотивована на діяльність, пов'язану з профілактикою негативних явищ; визначені цінності займають певне місце в системі життєвих і професійних цінностей людини, але не складають ланцюжок пріоритетів.

„2” – нестійкий рівень – низька мотивація до здійснення профілактики; визначені цінності є другорядними з-поміж інших в системі особистісних цінностей.

„1” – недопустимий рівень – відсутність мотивації до здійснення профілактики; профілактична діяльність не викликає зацікавлення і не заснована на особистих переконаннях і прагненнях; окреслені цінності не є визначальними для особистості.

ПРОФЕСІЙНІ ЦІННОСТІ І МОТИВИ		„1”	„2”	„3”	„4”	„5”
Професійна етика і ставлення до клієнта	повага до людей незалежно від їх соціального статусу чи психофізіологічного стану					
	бажання допомагати людям і підтримувати їх у складних життєвих обставинах					
	визнання унікальності і неповторності кожної людини (дитини)					
	прагнення розвивати позитивне в людині					
	визнання особистісного зростання вихованця, перевиховання і позитивних змін поведінки як мети, призначення і пріоритету профілактичної діяльності соціального педагога					
	бажання працювати з дітьми „групи ризику” (важковиховуваними учнями, девіантними підлітками)					
	сприйняття і прийняття людей такими, якими вони є (толерантне ставлення)					

Антинаркотичні установки і соціально позитивна	відсутність інтересу до вживання ПАР					
	сформованість антинаркотичних установок					
	бажання покращувати своє здоров'я і розвивати позитивні інтереси					
	підтримання здорового способу життя, змістовне проведення дозвілля, активний відпочинок					
	законослухняна поведінка					
	бажання допомагати дітям позбавитись від шкідливих звичок					
	прагнення викоринювати „соціальне зло” (долати негативні соціальні явища)					
	цінність людського життя, здоров'я і благополуччя, збереження власного життя і продовження поколінь					
Ставлення до профілактичної діяльності і саморозвиток	особистісно-орієнтоване відношення особистості до своєї професії					
	прагнення внести у свою роботу певні елементи креативності					
	індивідуальний підхід до діяльності, прагнення до професійного творчого пошуку					
	цінність людського спілкування; прагнення розширювати соціальні контакти					
	стремління до саморозвитку, професійного самовдосконалення, підвищення рівня професійної компетентності					
	свідоме прийняття обраної професії і напряму діяльності					
	усвідомлення особистісної і соціальної значущості обраної професії					
	розуміння творчої природи діяльності соціального педагога, що вимагає значних нервово-психологічних затрат і самовдосконалення					
	висока громадська відповідальність і активна громадська позиція					
	прагнення змінити світ на краще і приносити користь людям					
	прагнення до професійного зростання і кар'єрного росту					
	готовність підтримувати імідж і авторитет своєї професії					
	визнання своєї діяльності як важливого засобу самореалізації і самоствердження					
	бажання працювати з підлітками та молоддю в напрямі профілактики адиктивної поведінки					
	розуміння необхідності здійснення превентивних заходів і посиленої уваги суспільства до проблеми підліткової наркозалежності					
	почуття професійного обов'язку					
	інтерес до нових знань з проблеми і усвідомлення їх цінності; прагнення до розширення свого світогляду					
прагнення підвищувати свій рівень професійної компетентності у роботі з профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх						

ЩИРО ВДЯЧНІ ВАМ ЗА СПІВПРАЦЮ!

Обробка результатів:

Теоретико-гносеологічний критерій (ТГ):

$$K = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + \dots + K_n}{n},$$

де K (Knowledge – знання) – оцінка знань студентів за 5-бальною шкалою. Окремо вираховується показник за обома групами знань (K_t – Теоретичні знання, K_m – методичні знання); n – кількість позицій в групі знань ($n_t = 15$; $n_m = 13$)

Середній показник теоретико-гносеологічної готовності студента визначаємо за формулою:

$$ТГ = \frac{K_t + K_m}{2}$$

Функціонально-технологічний критерій:

$$S = \frac{S_1 + S_2 + \dots + S_n}{n},$$

де S (Skills – уміння та навички) – оцінка умінь студентів за 5-бальною шкалою; n – кількість позицій в групі умінь. Окремо вираховується показник S для усіх груп умінь: дидактичних (SI), де $n=3$; комунікативних (SII), де $n=11$; діагностичних ($SIII$), де $n=14$; перцептивних (SIV), де $n=6$; сугестивних (SV), де $n=3$; організаційних (SVI), де $n=12$; рефлексивних ($SVII$), де $n=6$; спеціальних ($SVIII$), де $n=8$; психотехнічних (SIX), де $n=4$ та академічних (SX), де $n=3$.

Далі вираховуємо показник функціонально-технологічної готовності (ФТ) студента за формулою:

$$\Phi T = \frac{S_I + S_{II} + \dots + S_X}{10}$$

Персонально-квалітативний критерій:

$$Q = \frac{Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n}{n},$$

де Q (Qualities – якості) – оцінка професійних якостей за 5-бальною шкалою; n – кількість позицій у групі якостей. Вираховується показник Q для кожної з груп якостей: комунікативні (QI), де $n=12$; творчі (QII), де $n=7$; організаторські ($QIII$), де $n=10$; морально-етичні (QIV), де $n=17$; ділові (QV), де $n=13$; інтелектуальні (QVI), де $n=6$; перцептивно-рефлексивні ($QVII$), де $n=6$; вольові ($QVIII$), де $n=10$.

Середній показник сформованості персонально-квалітативної готовності (ПК) студента обраховується за формулою:

$$ПК = \frac{Q_I + Q_{II} + Q_{III} + \dots + Q_{VIII}}{8}$$

Мотиваційно-аксіологічний критерій:

$$M = \frac{M_1 + M_2 + \dots + M_n}{n},$$

де M (Motives – мотиви) – оцінка професійних цінностей і мотивів діяльності у профілактичній сфері; n – кількість позицій у групі цінностей і мотивів. Вираховується показник M для кожної з груп якостей – MI , MII , і $MIII$, в яких значення n дорівнювало відповідно – 7, 8 і 18.

Середній показник сформованості мотиваційно-аксіологічної готовності (MA) студента обраховується за формулою 2.10

$$MA = \frac{M_I + M_{II} + M_{III}}{3}$$

Визначення рівня готовності студента до проведення профілактики наркотичної залежності серед старшокласників здійснювалося шляхом співвіднесення отриманих результатів зі шкалою числових інтервалів (табл. Л.4.1).

Таблиця Л.4.1

Шкала числових інтервалів

<i>Група</i>	<i>Показник (в балах)</i>	<i>Рівень готовності</i>
I	від 0 до 1,5	критичний
II	від 1,6 до 2,5	інтуїтивно- відтворювальний
III	від 2,6 до 3,5	адаптивно-базовий
IV	від 3,6 до 4,5	нормативно- свідомий
V	від 4,6 до 5	особистісно- орієнтований

Для об'єктивності показника готовності студента, він вираховується по кожній групі експертів за чотирма критеріями окремо:

$$OЗГ = \frac{4 \cdot C + 3 \cdot B + 2 \cdot П + O}{10},$$

де *C* – експерт-спеціаліст закладів, в яких студент проходив практику; *B* – експерт з числа викладачів, що забезпечує підготовку студента у ВНЗ; *O* – сам опитуваний – самооцінка; *П* – передбачувана оцінка студента викладачами.

Додаток К.5

Опитувальник „Мої знання і уявлення про профілактичну діяльність”

1. Чим характеризується адиктивна поведінка?
2. На які групи поділяються адикції?
3. Що таке наркотична залежність?
4. Що таке психоактивні речовини?
5. На які групи класифікують ПАР?
6. Чому старший шкільний вік є ризикованим з точки зору появи адиктивних проявів у поведінці учня чи переростання цих відхилень в ускладнені форми?
7. Що належить до основних соціокультурних причин вживання підлітками і молоддю психоактивних речовин?
8. Які особистісно-психологічні причини обумовлюють появу схильності старшокласника до вживання алкоголю та наркотиків?
9. Які фактори сімейного і шкільного середовища впливають на початок експериментування старшокласника з наркотичними речовинами?
10. У чому сутність профілактичної роботи з проблем вживання психоактивних речовин?
11. Назвіть основні принципи профілактичної роботи.
12. Назвіть основні моделі профілактики.
13. Визначте основні критерії оцінки якості профілактичної діяльності.
14. Для роботи у сфері профілактики наркотизації серед старшокласників спеціаліст повинен:
 - Знати:
 - Уміти:
15. У яких сферах майбутній спеціаліст, що займається профілактичною роботою, потребує професійного удосконалення?
16. Що необхідно для підвищення ефективності антинаркотичної профілактики зі старшокласниками у загальноосвітньому закладі?
17. Які психолого-педагогічні особливості дітей старшого шкільного віку слід враховувати соціальному педагогу при організації взаємодії з визначеною віковою категорією дітей?
18. У чому переваги і недоліки інтерактивного навчання? (назвіть по 5 позицій).
19. В чому сутність методики „Рівний-рівному”. З яких модулів складається система підготовки волонтерів-тренерів за даною методикою?
20. Що таке „соціальні інновації” і які інноваційні технології на сьогодні впроваджуються у профілактичну діяльність?

Інструкція: оцінюється кожне запитання окремо за такими критеріями: повнота викладу, чіткість у формулюванні думок, прагнення до різноаспектного розгляду питання і відповіді на нього, висловлення власного ставлення до проблеми, науковість відповіді.

Потім враховується інтегрований показник за формулою:

$$Z = (N/8 \times 4) + (K/12 \times 6)$$

N – сума оцінок за запитання під номерами: 1-5, 10-12

K – сума оцінок за запитання під номерами: 6-9, 13-20

0-5	критичний
6-15	інтуїтивний
16-30	базовий
31-44	відтворювальний
45-50	свідомий

Додаток К.6

Соціально-педагогічний диктант на тему „Профілактика вживання психоактивних речовин”

Проблема вживання психоактивних речовин і поширення наркозалежності серед неповнолітніх представляє інтерес для багатьох дослідників різних галузей наукового знання і нині не безпідставно розглядається теоретиками і практикаками як загроза населенню, генофонду нації і соціальній безпеці країни. Вона обумовлена рядом причин, серед яких провідне місце посідають _____

_____. Проблеми вживання алкоголю, тютюну та наркотиків, а також їх попередження є предметом вивчення багатьох наук, зокрема _____

_____. Серед дослідників, які вивчали явище вживання психоактивних речовин як соціально-педагогічну проблему, можна назвати _____

Сучасні дослідники розглядають адиктивну поведінку як таку, що _____

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: 1) _____
2) _____
3) _____

_____. Появу адикцій у неповнолітніх дослідники пов'язують із вживанням психоактивних речовин та формуванням на основі цього наркотичної залежності. Поняття „психоактивні речовини” введено у науковий обіг не так давно. Дослідники так тлумачать цей термін: _____

У контексті вивчення цієї проблеми учені використовують також і інші поняття, зокрема: „наркотичні речовини” „наркотичні засоби”, „психотропні речовини”. Поняття „наркотичні речовини” відрізняється від поняття „наркотичні засоби” тим, що _____

_____. Поняття „психотропні речовини” також відрізняється від поняття „наркотичні речовини” у тому аспекті, що _____

_____. Останнім часом не лише у медичній науці, а й у соціальній знайшло поширення поняття „інтоксиканти”, яке визначається як _____

_____. Поняття „наркотичні речовини” зазвичай вживають як синонім поняттю „психоактивні речовини”, але перше більше охоплює медико-фізіологічні, соціально-економічні і юридично-правові аспекти вживання, а поняття „психоактивні речовини” включає у свій зміст особистісні, соціально-психологічні, поведінкові, соціально-педагогічні аспекти вживання. Якщо звернутися до класифікації психоактивних речовин, то можна визначити такі групи:

- стимулюючі: _____;
- гальмуючі: _____;
- галюциногенні: _____.

Явищами стійкого (систематичного) вживання людиною ПАР різного порядку є тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія.

Наркоманія – це _____

Алкоголізм – це _____

Тютюнопаління – це _____

Токсикоманія – це _____

Вживання психоактивних речовин означає _____

Серед причин, які обумовлюють вживання підлітками ПАР, можна виділити наступні: _____

Систематичне вживання ПАР, що перетворюється в неконтрольований потяг, викликає залежність. Наркотична залежність – це _____

Згідно класифікації ВООЗ, наркозалежність відноситься до ряду психічних захворювань і характеризується наявністю у хворого проявів аутодеструктивної поведінки. Розвиваючись, залежність від ПАР проходить кілька стадій. Найчастіше їх виділяють три: _____

Стадія _____ залежності характеризується _____

Інша стадія проявляється у вигляді _____

Про стадію _____ залежності можна говорити, коли _____

Головною ознакою фізичної залежності від наркотику є реакція абстиненції (абстинентний синдром). Абстинентний синдром – це _____

Поряд з поняттям „наркозалежність” дослідники вивчають термін „співзалежність”, що використовується для характеристики _____

В контексті проблеми, що розглядається, дослідники також вживають поняття „наркотизація”, „наркотизм”, „підлітковий наркотизм”. Термін „наркотизм” трактується як _____

Поняття „підлітковий наркотизм” дослідники вживають в тих випадках, коли _____

Поняття „наркотизація” тлумачиться дослідниками як _____

Існує ряд нормативно-правових документів (державних і міжнародних), які регулюють питання, пов’язані із вживанням, зловживанням та розповсюдженням наркотичних засобів на території України. Це, зокрема, Закони України _____

_____ та Міжнародні нормативно-правові документи (конвенції) _____

Продовження дод. К.6

При вивченні причин і факторів, що сприяють розвитку адикцій у підлітків і молоді, дослідники звертаються до мотиваційної сфери особистості і у цьому контексті розглядають і обґрунтовують поняття „антинаркотичної установки”, сутність якого полягає у _____

У формуванні наркотичної залежності значну роль відіграє інтоксикаційна настанова, що передбачає _____

_____. Під впливом інтоксикаційної настанови формується інтоксикаційна потреба, яка розвивається кількома етапами: _____

Під час вживання токсичних речовин формується так званий інтоксикаційний динамічний стереотип, що являє собою _____

Уся сукупність профілактичних впливів спрямована на формування „імунітету до вживання ПАР”. Формування особистісного і соціального імунітету підлітка до вживання наркотичних засобів передбачає _____

За даними ВООЗ та Європейського опитування шкільної молоді щодо вживання психоактивних речовин, учні старшого шкільного віку (у віці від 15 до 18 років) становлять значну частину серед споживачів. Саме у підлітковому і юнацькому віці найчастіше спостерігаються часті прояви адиктивної поведінки і поглиблення різних її форм, на що впливає, в першу чергу, комплекс психологічних особливостей дітей цього віку. До особистісних та психобіологічних факторів наркотизації відносять: _____

Серед природних (екологічних, кліматичних) чинників можна назвати _____

Проблему вживання ПАР неповнолітніми і формування наркотичної залежності слід розглядати лише у взаємозв'язку з десоціалізуючими факторами. Якщо соціалізація – це засвоєння індивідом соціального досвіду, встановлення системи соціальних зв'язків, що сприяють розвитку індивіда, то десоціалізація – це _____

Серед соціальних чинників, які сприяють поширенню вживання ПАР, можна виділити такі: _____

Можна назвати також ряд соціокультурних чинників _____

Серед основних чинників початку вживання ПАР і формування залежності можна виділити безпосередній вплив мікросередовища, зокрема, сім'ї, шкільного середовища, групи однолітків. Сімейними факторами, що сприяють розвитку адиктивності, є: _____

Продовження дод. К.6

Серед негативних факторів шкільного середовища та групи однолітків назовемо наступні: _____

Проблемами пошуку шляхів і методів ефективної профілактики і обґрунтуванням значимості здійснення профілактичних заходів в цілому займаються такі дослідники, як: _____

У широкому розумінні профілактика ставить своєю метою _____

_____. Профілактика, на відміну від лікувального впливу, передбачає _____

Зміст соціально-профілактичної (попереджувально-профілактичної) функції соціального педагога полягає у _____

Профілактика вживання психоактивних речовин – це _____

_____. Мета профілактики вживання наркотичних речовин полягає у _____

_____. На сучасному етапі розвитку теорії і практики розроблено різні моделі профілактичної діяльності, які вже апробовані або проходять експериментальну перевірку. Це, зокрема, такі _____
Серед принципів профілактики дослідники називають: _____

_____. Існують такі види профілактики: первинна, вторинна і третинна. Первинна передбачає _____

Метою вторинної профілактики є _____

Завдання третинної профілактики полягають у _____

Основними об'єктами антинаркотичної профілактики є _____

_____. Суб'єктами профілактики є _____

У м. Черкаси та Черкаській області функціонує ряд соціальних служб (організацій, центрів), які займаються проблемами профілактики вживання тютюну, алкоголю та наркотиків; працюють з наркозалежними та їх сім'ями. Серед них можна назвати _____

Продовження дод. К.6

Сутність освітньої методики „Рівний-рівному” полягає у _____

_____. Безпосередньою формою профілактики є просвіта (просвітницька діяльність). Просвітницькі технології – це _____

Просвіта, на відміну від пропаганди, передбачає _____

_____. При виборі технологій, форм, методів профілактичної діяльності важливим є використання психолого-педагогічного ресурсу особистості в площині розвитку її пізнавальних інтересів. Саме тому у профілактичній роботі зі старшокласниками, на думку дослідників, можна найбільш повно використати зміст і можливості інтерактивної взаємодії. Інтерактивні технології передбачають _____

Профілактичні заняття, що здійснюються в режимі інтеракції (рефлексивно-творче навчання) є більш результативними, аніж ті, що побудовані на засадах традиційної дидактичної системи навчання (репродуктивне навчання). Якщо порівняти традиційні (формалізовані) та інноваційні (інтерактивні) технології, то можна визначити ряд відмінностей між ними.

Традиційні технології	Інтерактивні технології

Соціальний педагог школи з метою профілактики адиктивної поведінки учнів може використовувати ряд форм та видів роботи, серед яких найбільш розповсюдженими є _____

Дайте характеристику однієї з форм роботи (за вибором викладача), як (тренінг, соціальний театр відеолекторій, інтерактивна бесіда, рольова гра, Театр-Форум, робота з соціальною рекламою, „жива бібліотека”, „круглий стіл”, дискусія, тематичний вечір, масова акція, усний журнал, метод творчих проектів). _____

Продовження дод. К.6

Працюючи з батьками у напрямі профілактики адиктивної поведінки учнів, соціальний педагог має будувати процес взаємодії на засадах вільного і довірчого спілкування, включення у ситуацію активної дії і створення сприятливої атмосфери для обміну досвідом між батьками. З цією метою спеціаліст може застосовувати ряд форм і методів роботи, зокрема: _____

_____. Форми і методи роботи з педагогічними працівниками загальноосвітніх закладів дещо відрізняються від роботи з іншими суб'єктами профілактики. Використовуючи їх, соціальний педагог ставить собі за мету, в першу чергу, _____. Це, зокрема, такі форми роботи, як _____

У наш час у профілактичній роботі активно впроваджуються технології соціального проектування. Соціальний проект – це _____

Соціальна програма – це _____

Шкільна профілактична програма передбачає _____

_____. Алгоритм створення і реалізації програми з профілактики вживання наркотичних речовин передбачає виконання ряду послідовних дій: _____

Моніторинг профілактичної програми має на меті _____

Критеріями оцінки ефективності програм профілактики вживання психоактивних речовин є: _____

Практичними результатами впровадження профілактичного проекту можуть бути: _____

Для мене, як майбутнього соціального педагога, ці знання важливі у тому аспекті, що _____

ДЯКУЄМО ЗА РОБОТУ!

Інструкція для оцінювання: за кожне речення диктанту виставляється три оцінки від 0 до 5, що відповідають таким критеріям: науковість (n), повнота викладу (p), творчий підхід (t).

О (загальна оцінка) визначається за допомогою такої математичної дії: $3n+2p+t$

Додаток К.7

Тест „Адиктивна поведінка та її профілактика”

1. Що являє собою девіантна поведінка:

- а) система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам;
- б) поведінка, яка спрямована на досягнення цілей і реалізацію життєвих планів індивіда;
- в) соціально прийнятна поведінка;
- г) система поведінкових актів індивіда, направлених на подолання тривожності і нав'язливих станів.

2. На які три групи традиційно поділяється девіантна поведінка:

- а) адиктивна; демонстративна, ризикована;
- б) делінквентна, адиктивна, психопатологічна;
- в) асоціальна, адиктивна, злочинна;
- г) аутоагресивна; психопатологічна; адиктивна;
- д) делінквентна, віктимна, адиктивна;
- е) аморальна, антисоціальна, аутодеструктивна.

3. Оберіть із запропонованих ознак чотири, які характеризують адиктивну поведінку:

- а) вчинення злочинів проти особистості;
- б) бродяжництво;
- в) вживання алкоголю у великих дозах;
- г) тютюнопіління;
- г) спроби самогубства;
- д) незаконний збут і розповсюдження наркотиків;
- е) агресивна поведінка;
- ж) заняття проституцією;
- з) куріння коноплі;
- к) вчинення грабежів, дрібних крадіжок;
- л) вживання наркотиків ін'єкційним шляхом;
- м) втечі з дому;
- н) прагнення до безпідставного ризику (надмірна сексуальна активність, заняття екстремальними видами спорту).

4. Чим відрізняються наркотики від психотропних речовин?

- а) перші віднесені до списку наркотиків, другі — до списку психотропних речовин;
- б) перші викликають залежність, а другі — ні;
- в) наркотики виготовляються нелегально, а психотропні речовини легально;
- г) нічим не відрізняються.

5. Що таке прекурсори?

- а) наркокур'єри;
- б) речовини, які використовуються при приготуванні наркотиків;
- в) лікарські препарати, що вживаються з наркотичною метою;
- г) побічні продукти від приготування наркотиків;
- д) речовини, що замінюють наркотики.

6. Що таке наркоманія:

- а) хвороба, яка визначається залежністю від наркотичних речовин;
- б) цілком нормальна, соціально прийнятна поведінка людини;
- в) моральний дефект особистості;
- г) епізодичне вживання психоактивних речовин.

7. Назвіть явища, які виникають внаслідок вживання психоактивних речовин:

- а) наркоманія, дромоманія;
- б) наркоманія, меломанія;
- в) наркоманія, токсикоманія;
- г) клептоманія, наркоманія.

8. Чим відрізняється наркоманія від токсикоманії?

- а) Наркоманія викликається наркотиками, а токсикоманія — речовинами, віднесеними до списку психотропних речовин.
- б) Наркоманія супроводжується залежністю, а токсикоманія — ні.
- в) Наркоманія переслідується законом, а токсикоманія — ні.
- г) Нічим не відрізняються.

9. Хто такий наркоман?

- а) Особа, яка зловживає наркотичними речовинами.
- б) Особа, що вживає наркотики.
- в) Людина, хвора на наркоманію.
- г) Людина, що виготовляє наркотики.

10. Які речовини відносять до адиктивних?

- а) Тільки наркотики.
- б) Усі хімічні речовини.
- в) Тільки психотропні речовини.
- г) Речовини, що викликають залежність.

11. Чи відносять до адиктивних речовин алкоголь та тютюн?

- а) Тільки алкоголь.
- б) Тільки тютюн.
- в) Так.
- г) Ні.

12. Що таке вживання зі шкідливими наслідками для особистості?

- а) Ненормальна поведінка людини після прийому психоактивної речовини.
- б) Засудження вживання психоактивної речовини з боку соціального оточення.
- в) Модель вживання психоактивної речовини, що завдає фізичну чи психічну шкоду для здоров'я споживача.
- г) Модель вживання психоактивної речовини, що призводить до шкідливих наслідків серед найближчого соціального оточення споживача.

13. Що таке „стан відміни“?

- а) Стан, при якому виникає патологічний потяг до психоактивної речовини після неодноразового, тривалого чи у високих дозах вживання даної речовини.
- б) Психічний та фізіологічний стан людини, яка не вживає психоактивних речовин протягом останнього року.
- в) Тяжкий фізичний стан, розлад здоров'я, які наступають при припиненні прийому речовини після неодноразового, тривалого чи у високих дозах вживання даної речовини.
- г) Група симптомів, яка виникає у споживача в разі заміни однієї психоактивної речовини на іншу.

14. Що таке синдром залежності?

- а) Поєднання фізіологічних, поведінкових та когнітивних явищ, при котрих один споживач речовини чи класу речовин починає залежати від іншого споживача саме тих речовин.
- б) Сукупність форм поведінки споживача психоактивних речовин, який знаходиться у залежності від постачальника цих речовин.
- в) Поєднання фізіологічних, поведінкових та когнітивних явищ, при котрих вживання речовини чи класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда.
- г) Комплекс фізіологічних та поведінкових явищ, які виникають серед групи споживачів психоактивних речовин, члени якої залежать один від одного.

15. Людина народилася у родині алкоголіків, але зростала у „нормальному” оточенні. Але з часом теж почала зловживати спиртними напоями. Які фактори ризику формування хімічної залежності тут діють?

- а) Біогенетичні фактори ризику.
- б) Психологічні фактори ризику.
- в) Мікросоціальні фактори ризику.
- г) Макросоціальні фактори ризику та фактори мезорівня.

16. Людина має психопатичні розлади, та внаслідок цього починає вживати психотропні речовини. Які фактори ризику формування хімічної залежності тут діють?

- а) Біогенетичні фактори ризику.
- б) Психологічні фактори ризику.
- в) Мікросоціальні фактори ризику.
- г) Макросоціальні фактори ризику та фактори мезорівня.

17. У дворовій компанії підлітка більшість молоді курить „план”. З часом він теж починає „курити”. Які фактори ризику формування хімічної залежності тут діють?

- а) Біогенетичні фактори ризику.
- б) Психологічні фактори ризику.
- в) Мікросоціальні фактори ризику.
- г) Макросоціальні фактори ризику та фактори мезорівня.

18. У місті зростає кількість та доступність наркотиків, виникає „мода” на вживання „легких” наркотиків, і молодь починає їх пробувати. Які фактори ризику формування хімічної залежності тут діють?

- а) Біогенетичні фактори ризику.
- б) Психологічні фактори ризику.
- в) Мікросоціальні фактори ризику.
- г) Макросоціальні фактори ризику та фактори мезорівня.

19. До якого типу належать біогенетичні та психологічні фактори ризику?

- а) Індивідуальні фактори ризику.
- б) Соціокультурні фактори ризику.
- в) Юридичні фактори ризику.
- г) Терапевтичні фактори ризику.

20. Якщо від хімічної залежності постраждав споживач наркотиків, наприклад, у нього виникло передозування, то який тип шкоди тут присутній?

- а) Індивідуальна та соціальна шкода.
- б) Індивідуальна шкода.
- в) Соціальна шкода.
- г) Ніякої шкоди.

21. Якщо від хімічної залежності власного чоловіка страждає його дружина та діти, наприклад він витрачає сімейні кошти на наркотики та почуває себе добре, то який тип шкоди тут присутній?

- а) Індивідуальна та соціальна шкода.
- б) Індивідуальна шкода.
- в) Соціальна шкода.
- г) Ніякої шкоди.

22. Як називають осіб з близького оточення наркозалежного, які надто опікуються його проблемами і намагаються витягти його із залежності?

- а) Адепти.
- б) Віктимні.
- в) Співзалежні.
- г) Астеніки.
- д) Інгрупа.

23. Якщо споживач наркотиків внаслідок розладів поведінки та власного здоров'я втратив роботу та з метою придбати гроші на наркотики скоює злочини, то який тип шкоди тут присутній?

- а) Індивідуальна та соціальна шкода
- б) Індивідуальна шкода.
- в) Соціальна шкода.
- г) Ніякої шкоди.

24. Як зветься феномен, при якому у одній культурі вживання психоактивних речовин заборонено або є злочином, а у іншій — є нормальним явищем?

- а) Соціокультурний ретритизм норми.
- б) Культурний релятивізм норми.
- в) Позитивізм соціальної норми.
- г) Культурне відставання.

25. Що таке латентність наркотизму?

- а) Існування вживання адиктивних речовин головним чином на прихованому рівні, важкодоступному для виміру та реєстрації.
- б) Цілковито відкрите для реєстрації та соціологічного виміру існування наркотизму.
- в) Спроможність наркотизму викликати соціальні наслідки.
- г) Трансформація суспільної структури під впливом наркотизму.

26. Що не належить до адиктивної субкультури?

- а) Корпоративний жаргон споживачів адиктивних речовин.
- б) Засоби вживання адиктивних речовин.
- в) Специфічні норми, традиції та цінності.
- г) Антинаркотичне законодавство.

27. До якого типу відносять злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, психотропних речовин та прекурсорів?

- а) Злочини „без жертв”.
- б) Насильницькі злочини.
- в) Злочини проти особистості.
- г) Ненавмисні злочини.

28. У якій сучасній країні світу частково легалізовано вживання наркотиків?

- а) Голландія.
- б) Німеччина.
- в) Франція.
- г) Швеція.

29. На що спрямовані стратегії зниження ризику та зменшення шкоди від вживання наркотиків?

- а) На зниження фінансових затрат у галузі профілактики та лікування хімічних залежностей.
- б) На зниження шкоди від вживання адиктивних речовин та зменшення негативних наслідків для людини та суспільства.
- в) На повну відмову від вживання адиктивних речовин.
- г) На вироблення у суспільстві культурних стереотипів толерантності до споживачів адиктивних речовин.

30. Які програми не входять до програм освітньої профілактики хімічної залежності?

- а) Програми формування життєвих навичок.
- б) Програми навчання здоровому способу життя.
- в) Програми функціональних еквівалентів.
- г) Програми клубної роботи.

31. У чому полягають програми функціональних еквівалентів?

- а) Вони надають молоді можливість повноцінного функціонування у соціумі.
- б) Вони служать функціональним еквівалентом іншим антинаркотичним превентивним програмам.
- в) Вони надають молоді альтернативні вживанню адиктивних речовин способи поведінки.
- г) Вони замінюють кримінальні методи профілактики хімічної залежності на функціонально еквівалентні.

32. До яких програм належать програми обміну шприців та голків?

- а) Програми формування життєвих навичок.
- б) Програми зменшення шкоди та мінімізації ризику.
- в) Програми навчання здоровому способу життя.
- г) Програми функціональних еквівалентів.

33. На які типи розподіляють антинаркотичну превентивну діяльність згідно класифікації ВОЗ?

- а) Первинна та вторинна.
- б) Первинна, вторинна та третинна.
- в) Первинна, вторинна, третинна та профілактика четвертого ступеню.
- г) Профілактика, лікування та реабілітація.

34. Яку профілактику називають соціальною?

- а) Первинну.
- б) Вторинну.
- в) Третинну.
- г) Усі три типи.

35. Які типи діяльності не входять до первинної профілактики?

- а) Пропаганда здорового способу життя.
- б) Санітарне просвітлення.
- в) Реабілітація споживачів у суспільстві.
- г) Своєчасне виявлення фактів зловживання.

36. Які типи діяльності не входять до вторинної профілактики?

- а) Рання діагностика залежності.
- б) Попередження виникнення рецидивів.
- в) Своєчасне виявлення фактів зловживання.
- г) Своєчасне лікування.

37. Які типи діяльності не входять до третинної профілактики?

- а) Примусове лікування.
- б) Попередження виникнення рецидивів.
- в) Реабілітація споживачів у суспільстві.
- г) Ресоціалізація.

38. На які типи розподіляють антинаркотичну превентивну діяльність за її спрямованістю?

- а) Спрямовані на інституціональну та неінституціональну діяльність.
- б) Спрямовані на запобігання розповсюдженню вживання адиктивних речовин та зниження негативних наслідків їх вживання.
- в) Спрямовані на реабілітацію та ресоціалізацію споживачів у суспільстві.
- г) Спрямовані на позитивні та негативні цілі.

39. Що таке фактори ризику хімічної залежності?

- а) Фактори, що сприяють виникненню хімічної залежності.
- б) Фактори, що сприяють утриманню від вживання адиктивних речовин.
- в) Фактори, що провокують людину до ризикових форм поведінки взагалі.
- г) Фактори, що провокують ризиковано поводитися із особами з хімічною залежністю.

40. Що таке фактори антиризиків хімічної залежності?

- а) Фактори, що сприяють виникненню хімічної залежності.
- б) Фактори, що сприяють утриманню від вживання адиктивних речовин.
- в) Фактори, що провокують людину до ризикових форм поведінки взагалі.
- г) Фактори, що провокують ризиковану поведінку із особами з хімічною залежністю.

41. Як називають діяльність, що виникає під час алкогольного сп'яніння?

- а) Ілюзорно-компенсаторна.
- б) Особистісно-зорієнтована.
- в) Патологічно обумовлена.
- г) Символічно-метафорична.

42. Якщо людина вживає алкоголь тому, що не може відмовити членам алкогольної компанії, то яка мотивація тут присутня?

- а) Традиційна, соціально обумовлена.
- б) Субмісивна.
- в) Псевдокультурна.

43. Якщо людина вживає алкоголь лише за святковим столом, то яка мотивація тут присутня?
 а) Традиційна, соціально обумовлена.
 б) Субмісивна.
 в) Псевдокультурна.
44. Якщо людина вживає алкоголь тому, що прагне пристосуватись до алкогольних цінностей мікросередовища, у якому вона функціонує, то яка мотивація тут присутня?
 а) Традиційна, соціально обумовлена.
 б) Субмісивна.
 в) Псевдокультурна.
45. Якщо людина вживає алкоголь тому, що прагне отримати від цього задоволення, то яка мотивація тут присутня?
 а) Гедонистична.
 б) Атарактична.
 в) Гіперактивації поведінки.
46. Якщо людина вживає алкоголь тому, що прагне позбавитись неприємних почуттів чи спогадів, то яка мотивація тут присутня?
 а) Гедонистична.
 б) Атарактична.
 в) Гіперактивації поведінки.
47. Якщо людина вживає алкоголь тому, що прагне підвищити таким чином свій настрій та запобігти нудзі чи „для хоробрості”, то яка мотивація тут присутня?
 а) Гедонистична.
 б) Атарактична.
 в) Гіперактивації поведінки.
48. Якщо людина вживає алкоголь тому, що не може іншим чином зняти похмілля, поліпшити самопочуття, вживає алкоголь як ліки від похмілля, то яка мотивація тут присутня?
 а) Похмільна.
 б) Адиктивна.
 в) Самоушкодження.
49. Якщо людина вживає алкоголь тому, що не може подолати патологічний потяг до спиртних напоїв, то яка мотивація тут присутня?
 а) Похмільна.
 б) Адиктивна.
 в) Самоушкодження.
50. Якщо людина вживає алкоголь на зло собі та іншим, як протест, внаслідок втрати перспектив на майбутнє, то яка мотивація тут присутня?
 а) Похмільна.
 б) Адиктивна.
 в) Самоушкодження.

Ключ до тесту

1	а
2	б
3	в,г,з,п
4	а
5	б
6	а
7	в
8	а

11.	в
12.	в
13.	в
14.	в
15.	а
16.	б
17.	в
18.	г

21.	в
22.	в
23.	а
24.	б
25.	а
26.	г
27.	а
28.	а

31.	в
32.	б
33.	б
34.	а
35.	в
36.	в
37.	б
38.	б

41.	а
42.	б
43.	а
44.	в
45.	а
46.	б
47.	в
48.	а

9	в
1	г

19.	а
20.	б

29.	б
30.	г

39.	а
40.	б

49.	б
50.	в

Інструкція: за кожену відповідь, що співпадає з ключем, студенту нараховується 0,1 бал. Максимально можна набрати 5 балів. Якщо загальна кількість набраних балів лежить у межах 0-0,9 – ми приймаємо їх за одиницю (1).

Додаток К.8

Методика виявлення і оцінки комунікативних та організаторських здібностей (методика „КОЗ-1”)¹

Обґрунтування застосування методики у рамках дисертаційного дослідження.

Методика „КОЗ-1” діагностує прояв комунікативних і організаційних здібностей людини. У професіях, які своїм змістом пов’язані з активною взаємодією людини з іншими людьми, в якості стрижневих виступають комунікативні і організаційні здібності і уміння, без яких не може бути забезпечений успіх в роботі. Головний зміст діяльності соціальних педагогів і соціальних працівників – соціальне навчання і соціальне виховання, соціально-просвітницька діяльність, керівництво колективами, соціальне обслуговування громадян і т.д. Успішність професійної діяльності таких працівників залежить від рівня розвитку комунікативних і організаційних здібностей і від сформованих на їх основі умінь встановлювати продуктивні взаємовідносини з індивідом чи групою і організувати їх для виконання поставлених задач. Таким чином, комунікативні і організаційні здібності є важливими факторами для досягнення успіху у професіях типу „людина-людина”.

Методика „КОЗ-1” базується на принципах відображення і оцінки досліджуваном деяких особливостей своєї поведінки у різних ситуаціях. Обрані ситуації знайомі досліджуваному на власному досвіді. Тому оцінка ситуації і поведінки в умовах цієї ситуації базується на відтворенні досліджуваном своєї реальної поведінки і реального, пережитого в його досвіді, ставлення. Основуючись на цьому, даний проєктивний опитувальник дозволяє виявити стійкі показники комунікативних і організаторських здібностей. Особливість проєктивного методу полягає в тому, що досліджуваном, так би мовити, проєктує свої властивості, особливості своєї поведінки в ситуацію, запропоновану дослідником. Вивчення комунікативних здібностей дозволяє виявити:

- а) чи проявляє студент прагнення до спілкування, чи багато в нього друзів;
- б) чи любить студент знаходитися у колі знайомих, друзів чи, навпаки, полюбить бути наодинці із собою;
- в) наскільки студент швидко адаптується в ситуаціях спілкування з незнайомими людьми, в новому колективі;
- г) чи схильний студент до громадської роботи, соціально-активної діяльності;
- д) наскільки легко він встановлює контакти з незнайомими людьми;
- е) чи відчуває студент страх перед виступами в аудиторії слухачів.

Діагностика організаторських здібностей за методикою „КОЗ-1” дозволяє виявити такі характеристики особистості:

- а) вміння швидко орієнтуватися у складних ситуаціях;
- б) схильність до організаційної діяльності;
- в) ставлення до громадської, соціально-значущої роботи;
- г) уміння організувати колектив і спрямовувати його на значиму діяльність;
- д) самостійність в організації тих чи інших заходів та самокритичність, виходячи з результатів своєї роботи;
- е) витримка, винахідливість, наполегливість, вимогливість.

Інструкція: Вам потрібно відповісти на усі 40 наведених нижче запитань. Вільно виражайте свою думку по кожному запитанню та відповідайте на них “так”(+) або “ні”(-). Уявіть собі типові ситуації та не замислюйтесь над деталями. Не слід витрачати багато часу на обміркування, відповідайте швидко. Можливо, що на деякі запитання Вам буде важко відповісти. Тоді постарайтесь дати ту відповідь, яку Ви вважаєте припустимою.

Відповіді на питання опитуваний заносить у спеціальний лист відповідей.

Опитувальник

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто Вам вдається переконати більшість своїх товаришів у вірності Вашої думки?
3. Вас довго хвилює почуття образи, спричинене Вам кимось із товаришів?
4. Чи завжди Вам важко зорієнтуватися у критичній ситуації, що склалася?
5. Ви прагнете до нових знайомств з людьми?
6. Вам подобається займатися громадською роботою?
7. Чи вірно те, що Вам приємніше і простіше читати книги або чимось займатися одному, ніж з людьми?
8. Якщо виникають перешкоди при здійсненні Ваших намірів, чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакт з людьми, які набагато старші від Вас?
10. Вам подобається придумувати та організовувати розважальні програми?
11. Чи важко для Вас включитися в нову компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які потрібно було зробити сьогодні?
13. Ви з легкістю встановлюєте контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли у відповідності з Вашими поглядами?
15. Вам важко освоїтись у новому колективі?
16. Чи вірно те, що у Вас не виникає конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, обов'язків, зобов'язань?
17. Ви прагнете при зручній нагоді з кимось познайомитись та поспілкуватись?
18. Чи часто при вирішенні важливих справ Ви проявляєте ініціативу?
19. Чи дратують Вас оточуючі та чи хочеться Вам побути наодинці?
20. Чи правда те, що звичайно Ви погано орієнтуєтесь у незнайомій обстановці?
21. Вам подобається постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити почату справу?
23. Чи відчуваєте Ви труднощі, незручність або сором'язливість, якщо потрібно проявляти ініціативу чи познайомитись з кимось?
24. Чи правда те, що Ви втомлюєтесь від частого спілкування з людьми?
25. Вам подобається приймати участь у колективних відзначаннях святкових подій?
26. Ви часто проявляєте ініціативу при вирішенні питань, що торкаються інтересів Ваших товаришів?
27. Чи правда те, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих людей?
28. Чи вірно те, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
29. Ви вважаєте, що Вам не спричиняє особливих труднощів внести поживлення у малознайомій компанії?
30. Чи приймали Ви участь у громадській роботі в школі (вузі)?
31. Чи прагнете Ви обмежувати коло своїх знайомих?
32. Чи вірно те, що ви не намагаєтесь відстоювати свою точку зору чи рішення, якщо воно не було одразу прийняте іншими?
33. Ви вільно відчуваєте себе, коли потрапляєте у незнайому компанію?
34. Чи охоче Ви беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда те, що Ви відчуваєте себе досить впевнено і спокійно, коли приходиться говорити щось великій групі людей?
36. Ви часто запізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. У Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви збентежуєтесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
39. Ви часто буваєте в центрі уваги своїх знайомих?
40. Чи правда те, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи людей?

Обробка даних

Відповіді на запитання респондент дає у спеціальному бланку, у якому фіксуються також його анкетні дані та результати роботи. Для кількісної обробки даних використовують дешифратори, у яких проставлена максимальна сума “ідеальних” відповідей, що відображають яскраво виражені комунікативні та організаторські здібності.

Далі прораховується кількість співпадаючих відповідей з дешифратором відповідей по кожному розділу методики. Оціночний коефіцієнт (К) комунікативних чи організаторських здібностей виражається відношенням кількості співпадаючих відповідей по кожному розділу до максимально можливої кількості співпадінь:

При цьому зручно використовувати просту формулу:

$$K = n / 20,$$

де, К – величина оціночного коефіцієнта;

n – кількість відповідей, що співпадають з дешифратором.

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40

Показники, отримані за даною методикою, можуть варіюватися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень прояви комунікативних і організаторських здібностей, близькі ж до 0 – про низький.

Оціночний коефіцієнт (К) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів випробування використовуються шкали оцінок, в яких певному діапазону кількісних показників „К” відповідає певна оцінка.

Наприклад, у Вас співпало 19 відповідей по шкалі оцінок комунікативних здібностей і 16 – по шкалі організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$K_k = 19:20 = 0,95; \quad K_o = 16:20 = 0,8.$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей та порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

„К”	Оцінка	Рівень прояву комунікативних здібностей
0,10 – 0,45	1	Низький
0,46 – 0,55	2	Нижче середнього
0,56 – 0,65	3	Середній
0,66 – 0,75	4	Високий
0,76 – 1,00	5	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських здібностей

„О”	Оцінка	Рівень прояву організаторських здібностей
0,20 – 0,55	1	Низький
0,56 – 0,65	2	Нижче середнього
0,66 – 0,70	3	Середній
0,71 – 0,80	4	Високий
0,81 – 1,00	5	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку “1”, то у Вас низький рівень виявлення здібностей до комунікативної та організаторської діяльності.

Якщо Ви отримали оцінку “2”, Ваші комунікативні чи організаторські здібності знаходяться на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе ніяково у новій компанії, колективі, віддаєте перевагу проводити час наодинці, обмежуєте коло знайомих, відчуваєте труднощі у встановленні контактів з людьми та під час виступів перед аудиторією, погано орієнтуєтесь у незнайомій ситуації, не відстоюєте свою точку зору, важко сприймаєте образи. Проявлення ініціативи у громадській діяльності у Вас занижено. У багатьох справах Ви ігноруєте прийняття самостійних рішень.

Якщо Ви отримали оцінку “3”, то у Вас середній рівень прояву комунікативних чи організаторських здібностей. Володіючи в цілому середніми показниками, Ви прагнете до контактів з людьми, не обмежуєте коло знайомих, відстоюєте свою думку, плануєте роботу. Однак “потенціал” цих здібностей не характеризується високою стійкістю. Вам потрібно серйозно та планомірно формувати і розвивати комунікативні та організаторські здібності.

Якщо Ви отримали оцінку “4”, то Вас можна віднести до групи з високим рівнем комунікативних чи організаторських здібностей. Ви не розгублюєтесь у новій обстановці, швидко знаходите друзів, постійно прагнете розширити коло знайомих, займаєтесь громадською діяльністю, допомагаєте близьким, друзям, проявляєте ініціативу у спілкуванні, охоче бере участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у складній ситуації.

Якщо Ви отримали оцінку “5”, то Ви володієте дуже високим рівнем комунікативних чи організаторських здібностей. Вам характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях. Ви ініціативні, віддаєте перевагу у важкій справі чи у складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоювати свою точку зору і домагаєтесь, щоб вона була прийнята. Ви вільно відчуваєте себе у незнайомій компанії, вмiєте організовувати колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних слід пам’ятати, що методика констатує лише наявний рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей в даний період розвитку особистості. Якщо при обстеженні виявляється не дуже високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, то це зовсім не означає, що вони залишаться незмінними в процесі подальшого розвитку людини. За наявності позитивної мотивації, цілеспрямованості і належних умов діяльності дані здібності можуть розвиватися.

Ключі

К									О							
1.	+	11.	-	21.	+	31.	-		1.	-	11.	+	21.	-	31.	+
2.		12.		22.		32.			2.		12.		22.		32.	
3.	-	13.	+	23.	-	33.	+		3.	+	13.	-	23.	+	33.	-
4.		14.		24.		34.			4.		14.		24.		34.	
5.	+	15.	-	25.	+	35.	-		5.	-	15.	+	25.	-	35.	+
6.		16.		26.		36.			6.		16.		26.		36.	
7.	-	17.	+	27.	-	37.	+		7.	+	17.	-	27.	+	37.	-
8.		18.		28.		38.			8.		18.		28.		38.	
9.	+	19.	-	29.	+	39.	-		9.	-	19.	+	29.	-	39.	+
10.		20.		30.		40.			10.		20.		30.		40.	

Додаток К.9

Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності¹

Призначення тесту. Вивчення особової готовності до формування інтеграційних критеріїв інтерактивної компетентності в межах малих груп стабільного і тимчасового типу.

Інструкція: за 5-бальною шкалою оцініть особливості міжособистісної взаємодії у вашій групі:

- 5 – завжди;
- 4 – майже завжди;
- 3 – важко сказати;
- 2 – рідко;
- 1 – ніколи.

Тестовий матеріал

1. Я добре розбираюся в людях.
2. Багато хто ділиться зі мною своїми секретами.
3. Я добре знаю різні сторони моїх друзів.
4. Я добре знаю смаки і звички людей, з якими спілкуюся.
5. Прагну зрозуміти, що за людина поряд зі мною.
6. Багато хто розуміє мене з півслова.
7. Я легко знаходжу спільну мову з тими, хто мене оточує.
8. Зазвичай я легко вгадую, в якому настрої мої друзі.
9. Мої ідеї позитивно оцінюються оточуючими.
10. Прагну до того, щоб інші завжди легко і швидко могли зрозуміти мене.
11. Я легко можу переконати в чомусь іншу людину.
12. Я часто керую роботою моїх друзів.
13. Часто оточуючі переходять на мій бік у вирішенні питань.
14. Я легко можу домогтися відвертості від інших.
15. Мої однолітки розділяють багато моїх захоплень.
16. В ухваленні рішення я покладаюся тільки на себе.
17. Я дорожу не тільки цінностями групи, але і своєю думкою і ставленням до чого-небудь.
18. Я завжди роблю те, що відповідає моїм переконанням.
19. У конфлікті я завжди намагаюся аргументувати свою позицію.
20. Мої вчинки мало залежать від думки оточуючих.
21. Я конфліктую з оточуючими дуже рідко.
22. При виробленні ставлення до кого-небудь я враховую думку оточуючих.
23. Якщо оточуючі не згодні зі мною, я готовий переглянути свою точку зору.
24. Думка людей, що оточують мене, є для мене дуже важливою.
25. Ухвалюючи важливі рішення, я завжди раджуся із авторитетними людьми, чия точка зору для мене важлива.
26. Намагаюся точно і швидко виконувати різні завдання.
27. Переживаю свої невдачі і помилки, пов'язані із соціальною діяльністю.
28. Успіх або невдачі людей з мого кола спілкування хвилюють мене не менше, ніж мої власні досягнення і успіхи.
29. Участь в соціальній діяльності є для мене важливою і необхідною.
30. Я вважаю, що досягти помітних результатів я можу лише при взаємодії з іншими людьми.

Примітки:

1. Модифікований варіант Н.П. Фетіскіна за джерелом: [21]

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Спочатку підраховується кількість балів по кожній з шести шкал, а потім загальний сумарний показник. Про ступінь вираженості тієї або іншої шкали свідчать наступні показники: 24-25 – висока; 20-23 – вище середнього; 15-19 – середня; 10-14 – нижче середнього; 5-9 – низька.

За кожною шкалою можна набрати максимально 25 балів, а мінімально – 5:

- I. Взаємопізнання (питання: 1-5).
- II. Взаєморозуміння (питання: 6-10).
- III. Взаємовплив (питання: 11-15).
- IV. Соціальна автономність (питання: 16-20).
- V. Соціальна адаптивність (питання: 21-25).
- VI. Соціальна активність (питання: 26-30).

Рівню перцептивно-інтерактивної компетентності відповідають наступні показники:

- 144 і вище (max. 150) – високий рівень;
- 135-143 – вище середнього;
- 126-134 – середній;
- 117-125 – нижче середнього;
- 116 і нижче (min. 30) – низький

I. Взаємопізнання – ступінь адекватності оцінки особових особливостей партнерів по взаємодії.

II. Взаєморозуміння – рівень конфліктності в групі, вираженість загальних інтересів, уміння зрозуміти точку зору опонента, іншої людини.

III. Взаємовплив – ступінь значущості думки, вчинків інших представників групи, самокорекція, саморефлексія.

IV. Соціальна автономність – значущість особової позиції в сумісних діях і організації або участі в спільній діяльності.

V. Соціальна адаптивність – благополуччя взаємин, задоволеність своїм положенням в групі, гнучкість поведінки, контактність усередині колективу і із зовнішнім оточенням.

VI. Соціальна активність – спрямованість соціальної орієнтації, що ведуть мотиви взаємодії з тими, що оточують, ефективність спільної діяльності.

Для переведення отриманого показника перцептивно-інтерактивної компетентності у шкалу від 0 до 5 балів використовуємо формулу:

$$PIK^* = \frac{PIK - B}{L} \cdot Sc + Sh$$

<i>PIK</i> (значення в даному)	<i>B</i>	<i>L</i>	<i>Sc</i>	<i>Sh</i>	<i>PIK*</i> (значення в даному)
30 – 116	30	86	1,5	0,0	0 – 1,5
117 – 125	117	8	0,9	1,6	1,6 – 2,5
126 – 134	126	8	0,9	2,6	2,6 – 3,5
135 – 143	135	8	0,9	3,6	3,6 – 4,5
144 – 150	144	6	0,4	4,6	4,6 – 5,0

Додаток К.10

Методика „Самооцінка методом полярних якостей”

Призначення методики.

Методика дозволяє оцінити, в якій мірі у особистості проявляються ті чи інші риси характеру, важливі для професії соціального педагога. У методиці визначені 30 пар протилежних за змістом якостей. В графі „позитивна якість” визначені усі ті риси особистості, які важливі для професії соціального педагога, а їх антиподи – у протилежному стовпчику „негативних якостей”. Цей розподіл на „позитивні” і „негативні” якості умовний. Адже у різних сферах діяльності якість зі знаком „+” може бути як позитивною, так і негативною, в залежності від змісту професійної діяльності спеціаліста, так само як і якості зі знаком „-”. Наприклад, такі дві полярні якості, як „креативність (творчість) – раціоналізм” в залежності від сфери діяльності людини можуть бути як „+” так і „-”. Так, для дизайнера креативність – це якість зі знаком „+”, а, скажімо, для лікаря – раціоналізм зі знаком „+”. Тобто для кожного фахівця існує пріоритетний набір якостей, які для фахівців інших сфер можуть мати значно менше значення або бути взагалі неважливими.

Інструкція

Опитуваний оцінює свої якості по кожній із 30-ти „шкал якостей-антиподів” за 5-бальною системою відповідно до визначених нижче критеріїв і ставить жирну крапку у потрібній комірці таблиці. Крапки по чергові об’єднуються і будується крива, за якою визначаються межі, в яких лежать більшість показників.

Далі сумуються усі отримані оцінки і вираховується середнє арифметичне. Якщо більшість показників лежить у графі „5”, то до отриманої оцінки ми додаємо коефіцієнт надійності – 0,2; якщо у графі „4” – коефіцієнт 0,1; у графі „3” – залишаємо без змін; у графі „2” – віднімаємо 0,1; у графі „1” – віднімаємо 0,2. Якщо отримана оцінка перевищує „5” (напр., „5,1” або „5,2”), то число зводиться до цілого, тобто отримуємо оцінку „5”. Якщо оцінка нижче „1” (напр., „1,1”, „1,2”), то число також зводимо до цілого – „1”.

Критерії оцінювання:

Оцінка „5” ставиться у тому випадку, коли у опитуваного у максимальній мірі проявляється „позитивна якість”, є яскраво вираженою, пріоритетною в числі інших рис характеру – *високий рівень*.

Оцінка „4” ставиться, коли „позитивна якість” властива індивіду і проявляється значно частіше, ніж негативна, але не завжди – *вище середнього*.

Оцінка „3” ставиться за умови, якщо „позитивна” і „негативна” якості однаково часто проявляються в характері опитуваного в реальному житті в залежності від різних зовнішніх чи внутрішніх обставин – *середній*.

Оцінка „2” виставляється, коли позитивна якість не є домінуючою в характері опитуваного і частіше проявляється у полярній площині (зі знаком „-”) – *нижче середнього*.

Оцінка „1” ставиться тоді, коли у опитуваного у максимальній мірі виражена негативна якість і є складовою його особистісного і професійного портрету – *низький рівень*.

Бланк самооцінки

<i>№ з/п</i>	<i>Позитивна якість</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>Негативна якість</i>
1.	доброзичливий						ворожий
2.	працелюбний						лінивий
3.	чесний						нечесний (брехливий)
4.	оптимістичний						песимістичний
5.	колективіст						індивідуаліст
6.	акуратний						недбалий
7.	добросовісний						несумлінний
8.	стриманість						імпульсивність
9.	активний						бездіяльний
10.	впевнений у собі						невпевнений (хиткий)
11.	рішучий						нерішучий (несміливий)
12.	спокійний (врівноважений)						дратівливий
13.	зговірливий						незговірливий (впертий)
14.	самокритичний						несамокритичний
15.	відповідальний						безвідповідальний
16.	вольовий						безвольний
17.	відкритий						замкнений
18.	дисциплінований						недисциплінований
19.	цілеспрямований						нецілеспрямований
20.	турботливий (чуйний)						байдужий
21.	безконфліктний						конфліктний
22.	принциповий						безпринципний
23.	психологічно стійкий						конформний
24.	толерантний (терпимий до недоліків інших)						не толерантний
25.	мобільний (швидкий)						малорухливий (повільний)
26.	спостережливий						неуважний
27.	тактовний						грубий
28.	креативний (творчий)						раціональний
29.	розсудливий						безрозсудний
30.	ініціативний						безініціативний

Додаток К.11

Оцінка готовності і адаптованості особистості до педагогічної діяльності¹

Опис методики.

Даний опитувальник дозволяє діагностувати якості, що сприяють професійному особистісному самовизначенню педагога.

Інструкція.

При тестуванні обирайте номери тих питань, на які Ви даєте позитивну відповідь, і записуйте їх один за одним в стовпчик. Ключ до даного опитувальника і приклад діагностування наводяться в кінці.

Тестовий матеріал

1. Чи умієте Ви володіти собою у важких або неприємних для вас життєвих ситуаціях?
2. Чи засипаєте Ви однаково легко, лягаючи спати в різний час доби?
3. Ви завжди терпляче і доброзичливо слухаєте людину, яка не відверта з Вами?
4. Чи любите Ви жваву атмосферу в дитячому колективі?
5. Чи охоче Ви виступаєте на зборах, конференціях, семінарах?
6. Чи використовуєте ви нетрадиційні методи і прийоми в навчально-виховній роботі?
7. Чи легко Ви звикаєте до іншого розпорядку дня?
8. Чи можете Ви швидко зорганізуватися, зібратися?
9. Ви ніколи не спізнювалися на зустріч, захід, щоденну роботу?
10. Чи можете Ви виконувати роботу в кінці дня так само легко і вільно, як і на початку?
11. Чи здатні Ви змусити себе виконувати ризиковану для вас дію?
12. Чи можете Ви не відмовитися від своїх намірів, якщо це не подобається керівництву?
13. Чи охоче Ви берете участь в конкурсах, змаганнях і т. ін.?
14. Чи легко Ви переходите протягом дня від одного виду занять до іншого?
15. Ви завжди твердо упевнені, що впораєтеся з будь-якою справою?
16. Чи стримуєтеся Ви від втручання в суперечку, якщо розумієте, що краще „не підливати масла у вогонь”?
17. Чи легко Ви відновлюєте душевну рівновагу після поразки?
18. Чи швидко Ви звикаєте до нового змісту або нового місця роботи?
19. Чи в змозі Ви довго чекати, наприклад в черзі?
20. Чи здатні Ви до ризику в своєму повсякденному житті?
21. Чи в змозі Ви, допустившись помилки, швидко зібратися і виправити її?
22. Чи часто Вам вдається стримати свій гнів?
23. Ви завжди слідуєте рекомендаціям керівництва?
24. Ви утримуєтеся від тієї або іншої дії до моменту схвалення її з боку керівництва?
25. Чи легко Ви міняєте методику і ритм роботи?
26. Чи вистачає Вам нетривалого відпочинку для відновлення сил?
27. Чи умієте Ви пристосовуватися до роботи у несприятливих і складних умовах?
28. Чи хочете Ви мати опубліковані праці?
29. Ви завжди прощаєте людям їх помилки?
30. Чи умієте Ви, коли це потрібно, пристосуватися до оточуючих?
31. Чи маєте Ви опубліковані праці?

Примітки:

1. Методика В. Симонова і Ю.Дементьєвої подана в авторській інтерпретації за джерелом [21]

32. Чи в змозі Ви працювати тривалий час без перерви?
33. Чи здатні Ви утриматися під час суперечки від емоційних і неконкретних аргументів?
34. Чи траплялося Вам вносити елементи новизни до роботи за особистою ініціативою?
35. Чи легко Ви пристосовуєтеся до різних стилів роботи ваших керівників?
36. Чи починаєте Ви працювати над завданням відразу і в повну силу?
37. Чи легко Вам одночасно виконувати кілька дій?
38. Чи можна Вас спровокувати на нову, невідому справу?
39. Вам вдається подолати втому, що накопичилася, працюючи з дитиною, батьками, колегами?
40. Чи легко Ви сходитеся з новими колегами по роботі?
41. Чи можете Ви інтенсивно працювати тривалий час?
42. Вам зручніше працювати самостійно чи у команді під керівництвом інших?
43. Чи можете Ви змінити вже ухвалене рішення під впливом думки керівника?
44. Чи можна сказати, що Ви виконавчий працівник?
45. Чи охоче Ви виступаєте на конференціях, батьківських зборах?
46. Чи важко Вас вивести з рівноваги?
47. Чи швидко Ви втягуєтеся в роботу після деякої перерви (хвороба, канікули, відпустка і тому подібне)?
48. Чи легко Ви пристосовуєтеся до змін настрою керівництва?
49. Чи вдається Вам без особливих зусиль переносити тривалу, монотонну роботу?
50. Чи легко Ви здійснюєте діяльність, що вимагає певних зусиль з Вашого боку?
51. Ви завжди приходите на допомогу колезі?
52. Чи вдається Вам, якщо цього вимагають обставини, стримувати свою злість або роздратування?
53. Чи здатні Ви працювати ефективно протягом дня шість-вісім годин підряд?
54. Чи охоче Ви міняєте місце розваг і відпочинку?
55. Чи в змозі Ви тривалий час зосереджувати увагу на виконанні певного завдання?
56. Чи подобається Вам змагатися зі своїми колегами в професійній майстерності?
57. Чи можете Ви, якщо це потрібно, швидко включитися в роботу?
58. Чи легко Ви переходите до роботи за новими програмами, проектами і т.п.?
59. Чи вдається Вам легко пристосуватися до педагогічного контролю за Вашою роботою?
60. Чи маєте Ви заохочення за свою педагогічну діяльність?
61. Чи умієте Ви проявляти терпіння і такт при спілкуванні з нетямущими людьми?
62. Чи можете Ви завжди легко спілкуватися з людьми, яких недолюблюєте?
63. Ви завжди спокійно переносите свої поразки, невдачі і провали?
64. Чи здатні Ви швидко зосередитися перед відповідальною роботою?
65. Чи охоче Ви вводите нові елементи в хід і методику проведення роботи?
66. У своїй роботі Ви можете, в основному, обходитися без допомоги інших?
67. Чи легко Вам вдається пристосуватися до повільнішого темпу роботи, якщо це необхідно?
68. Чи можуть колеги по роботі, люди, з якими Ви спілкуєтеся у професійних ситуаціях змінити Ваш поганий настрій?
69. Ви легко входите в контакт з новою аудиторією?
70. Чи легко Ви вступаєте в розмову з попутниками?
71. Чи в змозі Ви поводитися спокійно, коли очікуєте на важливе рішення?
72. Чи здатні Ви виступити проти загальноприйнятої думки, якщо Вам здається, що Ви маєте рацію?
73. Чи швидко Ви звикаєте до нового колективу?
74. Чи стимулює Вас невдача?
75. Чи в змозі Ви подавити свою веселість, якщо це може кого-небудь зачепити?
76. Чи здатні Ви швидко застосувати нове, дізнавшись про цікавий досвід?

77. Чи швидко Ви реагуєте на те, що відбувається на заняттях?
78. Чи легко Ви організуєте перші дні своєї відпустки, канікул?
79. Ви завжди легко зберігаєте спокій в тривалому і утомливому очікуванні чогось?
80. Чи терплячі Ви при роботі з повільними людьми?
81. Чи часто Ви буваєте упевнені в своїх силах?
82. Чи любите Ви змінювати місця відпочинку?
83. Чи швидко Ви стаєте до роботи, отримавши нову вказівку керівництва?
84. Чи схильні Ви брати ініціативу в свої руки, якщо трапляється що-небудь незвичайне?
85. Чи в змозі Ви утриматися від зауважень колегам з приводу недоліків у їх роботі?
86. Чи в змозі Ви швидко оволодіти собою у важкі моменти життя?
87. Чи терплячі Ви при спілкуванні з „важкими” учнями?
88. Чи швидко Ви проглядаєте газети, журнали, книги?
89. Чи зберігаєте Ви спокій при спілкуванні з батьками, що надто емоційно реагують на ситуацію?
90. Чи погоджуєтесь Ви без внутрішніх коливань на хворобливі лікарські процедури?
91. Чи спокійно Ви ставитеся до несподіваних змін в розкладі роботи, розпорядку дня і т. ін.?
92. Чи охоче Ви беретеся за діяльність, що вимагає наполегливості і завзятості?
93. Чи легко Ви відходите від старих шаблонних методів у вашій роботі?
94. Чи умієте Ви швидко відновити свої сили?

У даному тесті діагностуються наступні особистісні характеристики майбутнього працівника педагогічної сфери, що показують ступінь сформованості і розвитку його професійних якостей:

1.	Здатність до творчості	6, 13, 20, 25, 28, 31, 38, 50, 60, 65, 88, 93
2.	Працездатність	10, 26, 32, 36, 37, 41, 47, 49, 53, 57, 64, 94
3.	Старанність	7, 12, 18, 24, 34, 43, 44, 48, 58, 76, 83, 91
4.	Комунікабельність	4, 16, 30, 40, 68, 69, 70, 75, 80, 82, 85, 87
5.	Адаптивність	2, 19, 27, 35, 54, 59, 61, 67, 73, 77, 78, 89
6.	Впевненість у своїх силах	5, 8, 11, 21, 45, 56, 66, 72, 74, 81, 84, 92
7.	Рівень саморегуляції	1, 14, 17, 22, 33, 42, 46, 52, 55, 71, 86, 90
8.	Коефіцієнт правдивості (К)	3, 9, 15, 23, 39, 51, 62, 63, 79

За кожною шкалою максимальна кількість балів – 12, мінімальна – 1. Якщо Ви не набрали жодного балу – 0 – це означає, що ця здатність у Вас відсутня.

Розглянемо приклад. Опитуваний набрав за першим напрямом – 10 балів, за другим – 7, за третім – 8, за четвертим – 10, за п'ятим – 6, за шостим – 5, за сьомим – 6 і за восьмим – 1.

Тут $K = 1$ (тобто випробовуваний лише на одне з питань шкали правдивості відповів позитивно), що знаходиться в межах норми, і даним самодіагностики можна довіряти. Розглянемо отримані результати на графіку.

Продовження дод. К.11

Звідси видно, що дана особистість володіє яскраво вираженою здатністю до творчості, а також високим ступенем комунікабельності і демократичності. Найслабша ланка – це упевненість в своїх силах, а рівень адаптованості і саморегуляції також вимагають певної корекції.

З метою приведення у відповідність показника оцінки готовності та адаптованості особистості до педагогічної діяльності до шкали інтервалів, яку ми використовуємо в процесі обробки результатів експерименту, скористаємося наступною формулою:

$$ОГА^* = \frac{ОГА - B}{L} \cdot Sc + Sh$$

<i>ОГА</i> (значення в даному	<i>B</i>	<i>L</i>	<i>Sc</i>	<i>Sh</i>	<i>ОГА*</i> (значення в даному інтервалі.
1 – 2	1	1	1,5	0,0	0 – 1,5
3 – 4	3	1	0,9	1,6	1,6 – 2,5
5 – 8	5	3	0,9	2,6	2,6 – 3,5
9 – 10	9	1	0,9	3,6	3,6 – 4,5
11 – 12	11	1	0,4	4,6	4,6 – 5,0

Додаток К.12

Методика-класифікатор „Мій професійний портрет”¹

Призначення методики.

Ця методика спрямована на виявлення рівня сформованості якостей майбутнього спеціаліста і дає змогу дізнатися уявлення особистості про „ідеального” спеціаліста соціально-педагогічної сфери, а також про себе, як спеціаліста у цій області на даному етапі свого розвитку у порівнянні зі змальованим „ідеалом”.

Інструкція

Опитуваному пропонується 90 карток з різними якостями і рисами характеру людини, які він класифікує за рейтингом у групи найбільш значимих (якими в ідеалі повинен володіти спеціаліст на високому рівні) і найменш значимих для спеціаліста. На наступному етапі він розподіляє усі картки з групи найбільш значимих на п'ять груп відповідно до самооцінки рівня сформованості тих чи інших особистісних і професійних якостей: низький – недостатній – достатній – оптимальний – високий.

Таким чином, ми отримуємо 5 груп карток по кожному з рівнів. Числова вага кожної картки залежить від групи, в якій вона лежить (табл. Л.11.1). Числові значення ми сумуємо і ділимо на загальну кількість карток усіх 5-ти груп (напр., у 1-й групі – 2 картки, у 2-й – 4, у 3-й – 9, у 4-й – 6, у 5-й – 7. Всього – 28. Тоді середнє значення Z становить 3,4 бали). Далі визначаємо групу, яка містить найбільшу кількість карток (у нашому прикладі – це 3-я), ділимо цю кількість на загальну ($9/28$) і отримуємо коефіцієнт k . У залежності від того, в якій групі виявлено найбільшу кількість карток, значення k віднімається або додається до Z . Якщо значення більше 5-ти, менше 1-го, то воно зводиться до цілого.

Таблиця Л.12.1

Критерії оцінювання

Рівні	Показники	Значення коефіцієнта
Високий „5”	Якість розвинена дуже високо і постійно проявляється у поведінці людини. Вона є пріоритетною рисою характеру особистості. Людина постійно працює над самовдосконаленням.	$Z + k$
Оптимальний „4”	Якість представлена у значній мірі та проявляється досить часто з метою досягнення позитивних результатів у діяльності.	$Z + k$
Достатній „3”	Якість розвинена у достатній мірі, але не є стійким утворенням характеру особистості. Вона проявляється здебільшого як реакція на зовнішні стимули чи внутрішні потреби.	$Z + k$
Недостатній „2”	Якість представлена у незначній мірі і не є рисою характеру особистості. Вона проявляється час від часу за певних умов і обставин. Частіше проявляється її антипод. Особистість не здійснює особливих зусиль для вдосконалення цієї характеристики.	$Z - k$
Низький „1”	Якість слабо представлена в характері особистості, не проявляється взагалі або проявляється надзвичайно рідко як виключення з правил. Для особистості характерна протилежна за змістом якість (антипод), яка характеризує особистість у повній мірі. Людина не має бажання розвивати в собі цю якість і самовдосконалюватись.	$Z - k$

Примітки:

1. Методика запропонована автором

Перелік якостей для класифікації

1. Автентичність (здатність бути самим собою, не прикидатися в контактах з іншими)
2. Адаптивність
3. Адекватна гордість. Почуття власної гідності.
4. Активність
5. Акуратність
6. Альтруїзм
7. Артистичність
8. Безконфліктність
9. Безкорисливість
10. Вимогливість до себе
11. Високий життєвий тонус
12. Високий культурний рівень
13. Витримка
14. Вихованість
15. Відвертість
16. Відданість справі
17. Відкритість
18. Відповідальність
19. Володіння собою
20. Впевненість у собі
21. Гуманізм
22. Делікатність
23. Діловитість
24. Доброзичливість
25. Доброта
26. Дружелюбність
27. Духовність
28. Душевна теплота
29. Емпатійність
30. Енергійність
31. Ерудованість
32. Етичність
33. Зацікавленість
34. Зговірливість
35. Здоровий глузд
36. Зовнішня привабливість
37. Ініціативність
38. Інтуїція
39. Комунікабельність
40. Конкретність
41. Коректність. Тактовність
42. Креативність (творчість)
43. Лідерство
44. Логічність мислення
45. Любов до дітей
46. Людяність
47. Милосердя
48. Моральність
49. Наполегливість
50. Напористість
51. Натхненність
52. Начитаність
53. Неординарність
54. Неупередженість. Об'єктивність
55. Оптимістичність
56. Освіченість
57. Особиста гідність
58. Переконливість
59. Порядність
60. Послідовність
61. Працелюбність
62. Принциповість (моральна стійкість, відданість професійним цінностям)
63. Проникливість
64. Професіоналізм
65. Психологічна гнучкість
66. Рішучість
67. Розсудливість
68. Самоконтроль
69. Самокритичність
70. Самостійність
71. Сила волі
72. Соціальна сміливість
73. Співчутливість
74. Спокій. Врівноваженість
75. Спостережливість
76. Справедливість
77. Стриманість
78. Терплячість
79. Товариськість
80. Толерантність
81. Турботливість
82. Уява і образність мислення
83. Цікавість
84. Цілеспрямованість
85. Чемність
86. Чесність
87. Чуйність
88. Широка обізнаність
89. Широкий світогляд
90. Щирість

Додаток К.13

Мотивація професійної діяльності¹

Обґрунтування методики

Який зв'язок між професійною задоволеністю педагога і мотивацією його діяльності? Коротко зупинимося на цьому питанні. Задоволеність професією істотно корелює з оптимальністю мотиваційного комплексу педагога (позитивний зв'язок, $r = +0,409$) і з рівнем емоційної нестабільності (негативна залежність $r = -0,585$). Інакше кажучи, задоволеність обраною професією тим вище, чим оптимальніше у педагога мотиваційний комплекс: високий рівень внутрішньої і зовнішньої позитивної мотивації і низький – зовнішньої негативної.

Висока емоційна нестабільність пов'язана із зниженням задоволеності професією. Проте говорити тут про причини і наслідки треба обачно: навряд чи можливо їх однозначно диференціювати. (Тим більше що сам по собі кореляційний аналіз в змозі тільки виявити зв'язки, а не визначити причини та наслідки.) Дійсно, з одного боку, емоційна нестабільність самої особистості може зумовити зниження задоволеності професією у ряді випадків. Але, з іншого – низька задоволеність, викликана внутрішньоособистісним конфліктом, професійними невдачами і таке інше, може призвести до підвищення емоційної нестабільності. Перше впливає на друге, друге – на перше; при цьому загальний негативний ефект постійно підтримується на високому рівні або підвищується.

Сказане підтверджується і спеціальним дослідженням, що виявило негативну кореляційну залежність між оптимальністю мотиваційного комплексу і рівнем емоційної нестабільності особистості педагога (О. Реан). Чим оптимальніше мотиваційний комплекс, чим більше активність педагога мотивована самим змістом педагогічної діяльності, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів, тим нижче емоційна нестабільність. І навпаки, якщо діяльність педагога обумовлена мотивами уникнення, бажанням „не потрапити в халепу”, які не визначають цінність самої педагогічної діяльності і зовнішньої позитивної мотивації, то рівень емоційної нестабільності буде вищим.

Методика може застосовуватися для діагностики мотивації професійної діяльності (зокрема – педагогічної). В основу її покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивацію. Нагадаємо, що про внутрішній тип мотивації можна говорити, якщо діяльність значуща для особистості сама по собі. Якщо ж в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб (зокрема, мотиви соціального престижу, зарплати і т. ін.), то в даному випадку можна говорити про зовнішню мотивацію. Зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні та зовнішні негативні.

Інструкція

Прочитайте нижчеперераховані мотиви професійної діяльності – внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ВПМ) і зовнішньої негативної (ВНМ) – та дайте оцінку їх значущості для Вас за 5-бальною шкалою.

Примітки:

1. Методика К. Замфир в модифікації О. Реана подана в інтерпретації автора, що обумовлено потребами дослідження, за матеріалами: [230, с. 234-237.]

Бланк опитувальника¹

<i>Мотив здійснення профілактичної роботи</i>		У дуже незначній мірі	У достатньо незначній мірі	У невеликій, але і в не маленькій мірі	У достатньо великій мірі	У дуже великій мірі
1.	Бажання отримати позитивну оцінку (з дисципліни, з практики).	1	2	3	4	5
2.	З метою отримати діагностичні дані та інформаційні матеріали для науково-дослідної роботи з теми профілактики.	1	2	3	4	5
3.	Прагнення уникнути критики і нарікань з боку викладачів, керівників практики, фахівців, з якими доводиться співпрацювати у сфері профілактичної діяльності.	1	2	3	4	5
4.	Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей, поганої оцінки своєї навчальної діяльності.	1	2	3	4	5
5.	Потреба в завоюванні авторитету серед викладачів та інших студентів як людини зацікавленої, обізнаної, активної та професійно спрямованої.	1	2	3	4	5
6.	Задоволення від самого процесу і результату діяльності, можливість проявити професійну творчість.	1	2	3	4	5
7.	Можливість якнайповнішої самореалізації саме в профілактичній сфері діяльності (стати кваліфікованим фахівцем в цьому напрямі), оволодіти спеціальними знаннями, вміннями і професійними якостями, необхідними для роботи у сфері профілактики адиктивної поведінки.	1	2	3	4	5
8.	Можливість допомогти підліткам і молоді відмовитися від згубних звичок і зробити вибір на користь здорового способу життя.	1	2	3	4	5
9.	Уникнення додаткових завдань або доручень, які можна отримати у разі невиконання або незадовільного виконання навчально-практичних завдань у напрямі соціально-педагогічної профілактичної роботи.	1	2	3	4	5

Обробка результатів

Підраховуються показники *ВМ*, *ВПМ* і *ВНМ* відповідно до наступних ключів:

$$ВМ = \frac{\text{оцінка п.6} + \text{оцінка п.7} + \text{оцінка п.8}}{3}$$

$$ВПМ = \frac{\text{оцінка п.1} + \text{оцінка п.2} + \text{оцінка п.5}}{3}$$

$$ВНМ = \frac{\text{оцінка п.3} + \text{оцінка п.4} + \text{оцінка п.9}}{3}$$

Примітки:

1. Бланк опитувальника адаптовано до теми дослідження

Показники вираженості кожного типу мотивації буде число, що лежить в межах від 1 до 5 (можливо й дробове).

Інтерпретація

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційним комплексом є тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ВПМ і ВНМ. До найбільш оптимальних мотиваційних комплексів слід віднести наступні два типи поєднань:

$$ВМ > ВПМ > ВНМ \quad \text{і} \quad ВМ = ВПМ > ВНМ.$$

Якнайгіршим мотиваційним комплексом є тип: $ВНМ > ВПМ > ВМ$.

Можуть виникати й інші мотиваційні комплекси, які оцінюються з погляду їх ефективності.

При інтерпретації слід враховувати не тільки тип мотиваційного комплексу, але і те, наскільки суттєво один тип мотивації перевершує інший за ступенем вираженості.

Наприклад, не можна вважати абсолютно однаковими два нижченаведені мотиваційні комплекси:

<i>ВМ</i>	<i>ВПМ</i>	<i>ВНМ</i>	
1	1	2	5
2	2	3	4

І перший і другий комплекси відносяться до одного неоптимального типу:

$$ВНМ > ВПМ > ВМ.$$

Проте видно, що в першому випадку мотиваційний комплекс особистості значно негативніший, ніж в другому. У другому випадку в порівнянні з першим має місце зниження показника негативної мотивації та підвищення показників зовнішньої позитивної і внутрішньої мотивації.

Додаток К.14

Задоволеність обраною професією¹

Призначення методики.

Методика дозволяє визначити задоволеність педагога обраною професією на основі підрахунку індексу задоволеності (*IЗ*).

Первинна обробка полягає в підрахунку балів, набраних опитуваним при відповіді на питання методики (кожна шкала має 5-бальне градуювання).

Запитання²:

Шкала А: Чи задоволені Ви обраною професією соціального педагога?

Шкала В: Якщо у Вас після закінчення навчання з'явиться можливість працювати в якій-небудь іншій сфері діяльності (напр., сфері економіки чи бізнесу), то Ви віддасте перевагу їй над роботою в соціальній або освітній сфері (школа, освітні установи спеціального типу, муніципальні соціальні служби, благодійні організації і т. ін.).

Шкала С: Якби Вам знову довелося обирати професію, чи обрали б Ви професію соціального педагога?

<i>Шкала А</i>	1	2	3	4	5
<i>Шкала В</i>	1	2	3	4	5
<i>Шкала С</i>	1	2	3	4	5

Обробка результатів

Значення відповідей: 1 – ні; 2 – швидше ні, аніж так; 3 – не знаю; 4 – швидше так, ніж ні; 5 – так. Первинні бали за шкалою В переводяться в зворотних таким чином:

- 1 бал відповідає 5 одиницям
- 2 балу – 4 одиницям
- 3 балу – 3 одиницям
- 4 балу – 2 одиницям
- 5 балів відповідають 1 одиниці.

Підраховується індекс задоволеності *IЗ*, як усереднена сума балов по всіх трьох шкалах:

$$IЗ = (A + B + C) / 3$$

Отриманий результат порівнюється з нормативами:

- від 1 до 1,5 балу – задоволеність дуже низька (незадоволеність)
- від 1,6 до 2,5 балу – задоволеність нижче середнього
- від 2,6 до 3,5 балу – задоволеність середня
- від 3,6 до 4,5 балу – задоволеність вище середнього
- від 4,6 до 5 балів – задоволеність висока.

Примітки:

1. Методика О. Реана в модифікації методик В. Ядова, Н. Кузьміної за матеріалами: [230, с. 237-238].
2. Запитання методики адаптовані до теми дослідження.

Додаток К.15

Анкета „Цінність здоров'я і орієнтація на здоровий спосіб життя”

Шановний студенте!

Просимо Вас дати відповідь на запитання. Сподіваємось на Вашу відвертість і об'єктивність!

Інструкція по заповненню анкети: уважно прочитайте наведені нижче запитання і подані варіанти відповідей на них. Вам необхідно обвести той варіант або декілька варіантів (якщо запитання це передбачає), які, на Вашу думку, найбільш відповідають дійсності, або вписати інший варіант у відведеному для цього місці, якщо ні один з поданих не відповідає Вашому баченню проблеми. Кілька запитань є відкритими (без варіантів відповідей), тому Вам необхідно вписати свій варіант самостійно. Зверніть, будь-ласка, увагу на 14 запитання, яке передбачає окрему інструкцію, що подана безпосередньо перед запитанням. Будьте уважні! Бажаємо успіху!

Повідомте, будь-ласка, деякі дані про себе

Вік:	років	Курс:	1	2	3	4	5
		(магістратура)					
Стать:	Жін.	Факультет:					
Чол.							

1. Ваше ставлення до вживання психоактивних речовин:

<i>Тютюн</i>	<i>Алкогільні напої (в тому числі й пиво)</i>	<i>Наркотики (в тому числі й конопля)</i>
а) так, я палю; б) ні, я ніколи не палив(ла); в) палю іноді, коли нервую чи з інших причин; г) палив(ла), але зараз покинув(ла) цю звичку.	а) не вживаю; б) вживаю, виключно якщо є святковий привід; в) вживаю лише в лікувальних цілях в мізерних кількостях; г) часто вживаю; д) вживаю кожного дня.	а) ніхто і ніщо не змусить мене спробувати наркотики; б) думаю, я спробую хоча б раз в житті; в) я пробував(ла) _____ (що?), але зараз не вживаю; г) я вживаю наркотики. Які саме: _____ (назвіть)?

2. Які джерела інформації для Вас є пріоритетними і вагомими у розширенні поінформованості і формування Вашого ставлення до вживання наркотиків і формування здорового способу життя?

- б) навчальні дисципліни;
- в) книги, листівки, плакати;
- г) соціальна реклама, новини на радіо і телебаченні;
- д) антинаркотичні акції на рівні навчального закладу, району, міста, області;
- е) телепрограми, кінофільми;
- ж) музика;
- з) газети, журнали;
- и) Інтернет;
- к) куратори, викладачі;
- л) психолог соціально-психологічної служби ВНЗ;
- м) медичні працівники;
- н) працівники центрів соціальних служб для дітей та молоді та інші спеціалісти;
- о) батьки;
- п) друзі, близькі знайомі;
- р) інші джерела інформації (вказіть): _____

Продовження дод. К.15

3. Чи безпечно вживання цих речовин, на Вашу думку (поставте відмітки в потрібних графах)?:

Особиста думка	<i>Т</i> <i>ютюн</i> <i>у</i>	<i>Ал</i> <i>коголю</i>	<i>Нарк</i> <i>отиків</i>
Так, абсолютно безпечно			
Досить безпечно, якщо контролювати себе і не вживати часто			
Наносить надзвичайну шкоду молодому організму			
Не приносить ні користі, ні шкоди			

4. Яке Ваше ставлення до людей, які вживають наркотики (до наркозалежних)?:

- а) ставлюсь до них, як до тяжкохворих людей, яких необхідно лікувати у спеціальних закладах;
- б) відчуваю жалість до таких людей, адже часто вони є жертвою обставин;
- в) вони самі обрали цей шлях, я не засуджую їх, але і не виправдовую;
- г) вони – вигнанці суспільства і не гідні жити у ньому. Їх потрібно ізолювати від інших людей;
- д) байдуже ставлення;
- е) я зневажаю наркоманів – це слабовільні, обмежені, бездуховні люди: якби не наркотики зломали їх, то щось інше;
- ж) вважаю нижче свого достоїнства спілкуватися з такими людьми, ніколи їх не зрозумію і допомагати не буду;
- з) вони такі ж, як і ми; наркотик – це їх захоплення, так само, як спорт чи книжки, тому не можна їх за це засуджувати;
- и) вважаю, що це не їх особиста проблема, а суспільна, і тому намагаюсь діяти (приймати участь у профілактичних заходах, надавати допомогу окремим людям);
- к) інше ставлення: _____

5. Як гадаєте, чи змогли б Ви протистояти тиску компанії, що пропонує Вам вжити наркотик?:

- а) я не прийму пропозицію за будь-яких умов, адже я вольова людина;
- б) я відмовлюся, але спробую звести все на жарт, щоб не погіршувати стосунки з друзями;
- в) я спробую відмовитись, але не знаю чи в мене вийде, бо я дуже сприйнятливий до думки інших і часто буваю невпевненим у собі;
- г) все залежить від того як наполегливо будуть пропонувати;
- д) я коректно, тактовно дам зрозуміти всім, що давно маю чітко сформоване ставлення до вживання наркотиків і не планую змінювати свої погляди;
- е) я погоджуся, щоб не йти врозріз з компанією і бути на рівних з усіма;
- ж) я прийму пропозицію без особливих вагань, бо постійно маю потяг до нових вражень;
- з) інший варіант _____

6. Уявіть, що Ви дізналися про те, що Ваш друг став вживати наркотики. Як зміниться Ваше ставлення до нього?:

- а) я перестану з ним спілкуватись: люди-наркомани недостойні мого товариства;
- б) я зневажатиму його і розірву нашу дружбу;
- в) я не буду різко розривати стосунки, але в значній мірі обмежу спілкування з ним;

- г) я не покину його за жодних обставин, адже друзі повинні допомагати одне одному у скруті;
- д) я намагатимусь якимось чином підтримати його, але знаю, що врешті-решт доля розвела б наші шляхи;
- е) я відчую сильне розчарування, свою беспорядність, безсилість щось змінити і віддам вирішення ситуації на розсуд долі;

Продовження дод. К.15

- ж) я зроблю все, щоб він почав лікування і реабілітацію; з моєю підтримкою він обов'язково подолає залежність;
- з) я не відвернуся від нього, допоможу, але лише якщо він сам захоче позбавитись від залежності;
- и) інший варіант _____

7. Чи змогли б Ви повпливати на своїх однолітків, щоб переконати їх не вживати наркотик?:

- а) я думаю, що зміг(ла) би, але не маю ще тих достатніх знань з проблеми, щоб глибоко повпливати на людину;
- б) впевнена(ий), що змогла б (зміг);
- в) якщо я почну когось переконувати в шкоді вживання наркотиків, то це сприймуть як повчання, бо я не маю здібностей впливати на людей;
- г) думаю, ні – я не хочу, щоб з моїх слів насміхалися;
- д) думаю, що я не повинен(а) нікого ні в чому переконувати. Кожен сам хазяїн свого життя і вирішує вживати наркотик чи ні;
- е) я буду впливати не словами, а діями, власним прикладом;
- ж) мені вже неодноразово вдалося повпливати на однолітків і я продовжую це робити;
- з) інший варіант _____

8. Чи є для Вас здоров'я цінністю?:

- а) я дуже високо ціную власне здоров'я і роблю все можливе, щоб його зберегти (загартування, заняття спортом, раціональне харчування);
- б) для мене важливо бути здоровим, але я не роблю особливих кроків для його зміцнення і збереження (напр., відмова від шкідливих звичок, спорт, ранкова гімнастика, активний відпочинок);
- в) здоров'я нам дане від природи (комусь краще, комусь слабше); яке здобули від народження, таким воно і буде, з цим нічого не поробиш;
- г) я просто живу і насолоджуюсь життям, особливо не задумуючись над цінністю здоров'я і важливістю його збереження;
- д) здоров'я – це річ, що дана в користування людині. І я використовую його, як умію, для задоволення своїх потреб;
- е) я живу одним днем: сьогодні я здоровий – і мені здорово, а завтра будь-що може бути;
- ж) свій варіант _____

9. З яких нижчезазначених питань необхідно найбільше інформувати молодь?:

- а) поняття „наркотики” і „психоактивні речовини”;
- б) етапи формування наркотичної залежності;
- в) про фізіологічний вплив наркотиків (шкода для систем організму людини, нейрон-фізіологічних процесів);
- г) причини вживання наркотичних речовин;
- д) вплив ЗМІ і найближчого оточення (сім'ї, школи, друзів) на початок вживання;
- е) соціальні наслідки вживання;
- ж) поведінка підлітка і молоді людини в ситуаціях ризику;
- з) способи відмови від вживання;
- и) здоров'я і здоровий спосіб життя;
- к) інші питання: _____

10. Запропонуйте способи зміцнення і збереження здоров'я, які Ви використовуєте самі: _____

Бережи одяг – доки новий, а здоров'я – доки молодий!

(народна мудрість)

Додаток К.16

Опитувальник професійної готовності (ОПГ)¹

Опис методики.

В основу даного опитувальника покладено принцип самооцінки досліджуваних одночасно своїх можливостей в реалізації певних умінь, що задаються опитувальником (навчальних, творчих, трудових, соціальних і т. ін.), свого реального, пережитого і сформованого в особистому досвіді емоційного відношення, що виникає всякий раз при виконанні описаних в опитувальнику видів діяльності та свого бажання чи небажання мати ці види діяльності в своїй майбутній професії.

Інструкція.

Уважно прочитайте кожне питання, дайте на нього 3 відповіді та оцініть їх в балах (0-2).

1. Наскільки добре Ви умієте робити те, що написано в запитанні?:
 - роблю, як правило, добре – 2
 - роблю середньо – 1
 - роблю погано – 0
2. Які відчуття виникли у Вас, коли Ви це робили?:
 - позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2
 - нейтральні (все одно) – 1
 - негативні (неприємно, нецікаво, важко) – 0
3. Хотіли б Ви, щоб описана в запитанні дія була включена у Вашу майбутню роботу?:
 - так – 2
 - все одно – 1
 - ні – 0

Свої оцінки в балах Ви заносите в таблицю відповідей (номер клітинки в таблиці відповідає номеру запитання). У кожену клітинку таблиці відповідей Ви повинні поставити бали, відповідні Вашим відповідям на всі 3 питання. У кожному запитанні Ви оцінюєте спочатку Ваше „уміння” (1), потім – „відношення” (2) і потім – „бажання” (3). У цій же послідовності Ви і проставляєте оцінні бали в клітинку таблиці. Якщо Ви ніколи не робили того, що написано в питанні, то замість балів поставте в клітинку прочерки за перші два питання і спробуйте відповісти тільки на третє. Працюйте уважно, не поспішайте!”

Текст опитувальника

1. Робити виписки, вирізки з різних текстів, групувати їх за певною ознакою.
2. Виконувати практичні завдання з фізики.
3. Тривалий час самостійно, терпляче виконувати всі роботи, забезпечуючи зростання і розвиток рослин.
4. Складати вірші, розповіді, замітки, писати твори, що визнаються багатьма цікавими, гідними уваги.
5. Стримувати себе, не „вилити” на оточуючих своє роздратування, гнів, образу, погані настрої.
6. Виділяти з тексту основні думки і складати на їх основі короткий конспект, план, новий текст.
7. Розбиратися у фізичних процесах і закономірностях, вирішувати завдання з фізики.
8. Вести регулярні спостереження за рослинами, що розвиваються, і записувати дані спостереження в спеціальний щоденник.

Примітки:

1. Автор методики Л.Н. Кабардова [21]

Продовження дод. К.16

9. Майструвати красиві вироби своїми руками з дерева, матеріалу, металу, засушених рослин, ниток.
10. Терпляче, без роздратування пояснювати кому-небудь те, що він хоче знати, навіть якщо доводиться повторювати це кілька разів.
11. У письмових роботах з російської мови, літератури легко знаходити помилки.
12. Розбиратися у хімічних процесах, властивостях хімічних елементів, вирішувати завдання з хімії.
13. Розбиратися в особливостях розвитку і в зовнішніх відмітних ознаках численних видів рослин.
14. Створювати закінчені твори живопису, графіки, скульптури.
15. Багато і часто спілкуватися з різними людьми, не втомлюючись від цього.
16. На уроках іноземної мови відповідати на питання і задавати їх, переказуючи тексти і складені розповіді на задані теми.
17. Лагодити механізми (велосипед, мотоцикл), ремонтувати електротехнічні прилади (пилосос, праска, світильник).
18. Свій вільний час витратити переважно на догляд і спостереження за якою-небудь твариною.
19. Складати музику, пісні, що мають успіх у однолітків і дорослих.
20. Уважно, терпляче, не перебиваючи, вислуховувати людей.
21. При виконанні завдань з іноземної мови без особливих труднощів працювати з іноземними текстами.
22. Налагоджувати і лагодити електронну апаратуру (магнітофон, телевізор).
23. Регулярно, без нагадування дорослих, виконувати необхідні для догляду за тваринами роботи: годувати, чистити, лікувати, навчати.
24. Публічно, для багатьох глядачів, розігрувати ролі, наслідувати, зображати когось або щось, декламувати вірші, прозу.
25. Захоплювати справою, грою, розповідями дітей молодшого віку.
26. Виконувати завдання з математики, хімії, в яких потрібно скласти логічний ланцюжок дій, використовуючи різні формули, закони, теореми.
27. Ремонтувати замки, крани, меблі, іграшки.
28. Розбиратися в породах і видах тварин: коней, птахів, риб, комах; знати їх характерні зовнішні ознаки і звички.
29. Завжди чітко бачити, що зроблене письменником, драматургом, художником, режисером, актором талановито, а що ні, та вміти обґрунтувати це усно або письмово.
30. Організувати людей на які-небудь справи, заходи.
31. Виконувати завдання з математики, що вимагають хорошого знання математичних формул і законів і уміння їх правильно застосовувати у вирішенні.
32. Виконувати дії, що вимагають хорошої координації рухів і спритності рук: працювати на верстаті, на електричній швейній машинці, проводити монтаж і збірку виробів з дрібних деталей.
33. Відразу помічати щонайменші зміни в поведінці або в зовнішньому вигляді тварини або рослини.
34. Грати на музичних інструментах, публічно виконувати пісні, танцювальні номери.
35. Виконувати роботу, що вимагає обов'язкових контактів з безліччю різних людей.
36. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (по формулах і без них), виводити на основі цього різні закономірності, наслідки.

Продовження дод. К.16

37. З типових деталей, призначених для збірки певних моделей, виробів конструювати нові, придумані самостійно.
38. Спеціально займатися поглибленим вивченням біології, анатомії, ботаніки, зоології, читати наукову літературу, слухати лекції, наукові доповіді.
39. Створювати на папері і в оригіналі нові, цікаві моделі одягу, зачісок, прикрас, інтер'єру приміщень, конструювати новинки.
40. Впливати на людей: переконувати, запобігати конфліктам, залагоджувати сварки, вирішувати суперечки.
41. Працювати з умовно-знаковою інформацією: складати і малювати карти, схеми, креслення.
42. Виконувати завдання, в яких потрібно в думках представити розташування предметів або фігур у просторі.
43. Тривалий час займатися дослідницькими роботами в біологічних гуртках, на біостанціях, в зоогуртках і ботанічних садах.
44. Швидше і частіше за інших помічати в звичайному незвичайне, дивовижне, прекрасне.
45. Співпереживати людям (навіть не дуже близьким), розуміти їх проблеми, надавати посильну допомогу.
46. Акуратно і безпомилково виконувати „паперову роботу”: писати, виписувати, перевіряти, підраховувати, обчислювати.
47. Обирати найбільш раціональний (простий, короткий) спосіб вирішення задачі: технічний, логічний, математичний.
48. При роботі з рослинами або тваринами переносити ручну працю (фізична праця), несприятливі погодні умови, бруд, специфічний запах тварин.
49. Наполегливо, терпляче добиватися досконалості в створюваному або виконуваному творі (у будь-якій сфері творчості).
50. Говорити, повідомляти що-небудь, висловлювати свої думки вголос.

Обробка результатів опитувальника

Верхні клітинки п'яти стовпців позначити відповідно до типів професій зліва направо: 1 – „Ч-З”, 2 – „Ч-Т”, 3 – „Ч-П”, 4 – „Ч-Х.о.”, 5 – „Ч-Ч”.

Приступаючи до обробки результатів, знайти в таблиці відповідей ті номери питань, які оцінені 0 балів або прочерком. При подібній оцінці умінь наступні дві оцінки на це питання (2-а і 3-а) при підрахунку загальних сум балів за цими шкалами не враховуються (умовно їх можна в таблиці викреслити).

Потім підраховується загальна сума балів, набрана в кожній професійній сфері: окремо – „уміння”, окремо – „професійні побажання”. В результаті цього підрахунку є наочна картина співвідношень оцінок за 3-ма шкалами: умінь, емоційного відношення і професійних переваг в кожній професійній сфері і з кожного конкретного питання (виду діяльності).

Оцінка результатів

Порівняння і вибір найбільш переважної для даного учня професійної сфери (або декілька сфер) робиться на основі зіставлення, по-перше, сум балів, набраних різними професійними сферами окремо за шкалами „уміння”, „емоційне відношення”, „професійна перевага”. Звертається увага на ту або ті професійні сфери, в яких ці суми найбільші. Потім порівнюються в кожній сфері суми балів, набрані за трьома шкалами між собою. Позитивно оцінюється таке поєднання, в якому оцінки за 2-3 шкалами поєднуються кількісно з реальними вміннями людини, тобто з першою оцінкою. Напр., співвідношення трьох оцінок типу „10-12-11” сприятливіше, ніж співвідношення „3-18-12”. Перевага в першому прикладі більш обґрунтована наявністю відповідних умінь.

Продовження дод. К.16

Обов'язково аналізуються у всіх сферах питання, на які дана найбільша оцінка в балах, тобто „2-2-2” (в першу чергу), а також запитання, в яких дві найвищі оцінки поєднуються із середньою („2-2-1” або „1-2-2”).

Це необхідно, по-перше, для того, щоб звузити всю професійну сферу до деяких спеціальностей цієї сфери. Напр., робота в області „Ч-3” може здійснюватися з „буквами, словами, текстом” – програміст, математик, економіст та ін.; по-друге, для того, щоб „вийти” за межі однієї сфери на професії, що займають проміжне положення між різними сферами. Напр., вчитель математики („Ч-Ч” і „Ч-3”), модельєр („Ч-Х.о”, „Ч-Т”) і т.д.

Зразок бланку відповідей ОПГ

Прізвище _____ Ім'я _____ По батькові _____
Школа _____ Клас _____ Дата _____

123	123	123	123	123
1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
Людина-знак	Людина техніка	Людина-природа	Людина-худож.образ	Людина-людина

Додаток К.17

Тест Дж. Голланда на визначення професійної спрямованості особистості

Призначення тесту: методика призначена для визначення професійної спрямованості особистості.

Інструкція до тесту: оберіть одну з двох пропонованих професій, але не з погляду престижності, а з погляду її сутності: „Чи можу (хочу) я займатися цим видом діяльності?”.

Тестовий матеріал

Перший варіант

№	Варіант А	Варіант В
1.....	Інженер-технолог	Інженер-конструктор
2.....	В'язальник	Санітарний лікар
3.....	Кухар	Складач
4.....	Фотограф	Завідувач магазином
5.....	Кресляр	Дизайнер
6.....	Філософ	Психіатр
7.....	Учений-хімік	Бухгалтер
8.....	Редактор наукового журналу	Адвокат
9.....	Лінгвіст	Перекладач художньої літератури
10.....	Лікар-психіатр	Статистик
11.....	Завуч	Голова профкому
12.....	Спортивний лікар	Фейлетоніст
13.....	Нотаріус	Постачальник
14.....	Перфоратор	Карикатурист
15.....	Політичний діяч	Письменник
16.....	Садівник	Метеоролог
17.....	Водій тролейбуса	Медсестра
18.....	Інженер-електронщик	Секретар-друкарка
19.....	Маляр	Художник по металу
20.....	Біолог	Лікар-офтальмолог
21.....	Телеоператор	Режисер
22.....	Гідролог	Ревізор
23.....	Зоолог	Головний зоотехнік
24.....	Математик	Архітектор
25.....	Працівник дитячої кімнати міліції	Рахівник
26.....	Учитель	Командир військової частини
27.....	Вихователь	Художник по кераміці
28.....	Економіст	Завідувач відділом
29.....	Коректор	Критик
30.....	Завгосп	Диригент
31.....	Радіооператор	Фахівець з ядерної фізики
32.....	Налагоджувальник	Монтажник
33.....	Агроном-насіннезнавець	Голова колгоспу

34.....	Закрійник-модельєр	Декоратор
35.....	Археолог	Експерт
36.....	Працівник музею	Консультант
37.....	Учений	Актор
38.....	Логопед	Стенографіст
39.....	Лікар	Дипломат
40.....	Головний бухгалтер	Директор
41.....	Поет	Психолог
42.....	Архіваріус	Скульптор

Примітка:

1. Джерело: [78, с. 386-389]

Другий варіант

№	Варіант А	Варіант В
1.....	Автомеханік	Авіаконструктор
2.....	Єгер	Інтерв'юер
3.....	Кондитер	Діловод
4.....	Пасічник	Адміністратор
5.....	Радіооператор	Актор
6.....	Астроном	Гід-екскурсовод
7.....	Бактеріолог	Коректор текстів
8.....	Зоолог	Брокер
9.....	Мінеролог	Актор цирку
10.....	Гувернантка	Працівник архіву
11.....	Священик	Голова адміністрації
12.....	Консультант з профорієнтації	Драматург
13.....	Фінансовий контролер	Директор
14.....	Шифрувальник	Мистецтвознавець
15.....	Директор магазину	Композитор
16.....	Гірський інженер	Біофізик
17.....	Тваринник	Репетитор
18.....	Маляр	Укладач каталогів
19.....	Мисливствознавець	Директор ринку
20.....	Електротехнік	Карикатурист
21.....	Біолог	Сімейний лікар
22.....	Вірусолог	Контролер-касир
23.....	Генетик	Менеджер
24.....	Гідробіолог	Письменник
25.....	Вихователь дитячого садку	Кресляр
26.....	Інструктор з плавання	Начальник відділу збуту
27.....	Медична сестра	Манекенниця
28.....	Працівник друкарні	Оптовий торговець
29.....	Переписувач нот	Музичний аранжувальник
30.....	Начальник будівництва	Музикант-виконавець
31.....	Машиніст тепловозу	Інженер-дослідник
32.....	Кравець	Консультант служби знайомств
33.....	Рульовий-моторист	Ресстратор
34.....	Штукатур	Підприємець
35.....	Садівник	Танцюрист
36.....	Редактор наукового журналу	Учитель
37.....	Фізик-теоретик	Копіювальник креслень
38.....	Іхтіолог	Президент банку
39.....	Учений-теоретик	Художник по інтер'єру
40.....	Викладач іноземних мов	Контролер якості продукції
41.....	Тренер з лікувальної фізкультури	Постачальник
42.....	Соціальний працівник	Художник-мультиплікатор

43.....	Продюсер телебачення	Режисер
---------	----------------------	---------

Ключ до тесту: за кожне співпадіння з ключем нараховується 1 бал.

Перший варіант

1. Реалістичний тип: 1, 2, 3, 4, 5, 16, 17, 18, 19, 21, 31, 32, 33, 34 – все А.
2. Інтелектуальний тип: 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 20А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 35А, 36А, 37А.
3. Соціальний тип: 2Б, 6Б, 10А, 11А, 12А, 17Б, 20Б, 25А, 26А, 27А, 36Б, 38А, 39А, 41Б.
4. Конвенційний тип: 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 32Б, 40А, 42А, 38Б
5. Заповзятливий тип: 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 33Б, 35Б, 37Б, 39Б, 40Б.
6. Артистичний тип: 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 19Б, 21Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 34Б, 41А, 42Б.

Другий варіант

1. Реалістичний тип (15): 1А, 2А, 3А, 4А, 5А, 16А, 17А, 18А, 19А, 20А, 31А, 32А, 33А, 34А, 35А.
2. Інтелектуальний тип (15): 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 21 А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 36А, 37А, 38А, 39А.
3. Соціальний тип (15): 2Б, 6Б, 10А, 11А, 12А, 17Б, 21Б, 25А, 26А, 27А, 32Б, 36Б, 40А, 41А, 42А.
4. Конвенційний тип (14): 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 33Б, 37Б, 40Б, 43А.

5. Заповзятливий тип (14): 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 19Б, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 34Б, 38Б, 41Б, 43Б.
6. Артистичний тип(13): 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 20Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 35Б, 39Б, 42Б.

Обробка результатів тесту

У другому варіанті необхідно нормувати результати за шкалами. Для цього набрану респондентом кількість балів за кожною шкалою розділіть на число, яке в ключі стоїть в дужках поряд з назвою шкали (напр., для реалістичного типу – це 15) і помножте на 100%. Домінуючим у випробовуваного є той тип, по якому він набрав максимальну кількість балів.

Інтерпретація результатів тесту

Нижче наводяться назви типів з їх коротким описом і перераховуються деякі професії, в яких представники відповідного типу зможуть найповніше розкрити свої здібності, досягти успіху і особистого задоволення. Важливо підкреслити, що кожна людина володіє особистісними властивостями характерними для всіх шести типів, проте домінують при цьому риси всього лише одного або кількох типів.

Реалістичному типу особистості властива емоційна стабільність, орієнтація на сьогодення. Представники даного типу займаються конкретними об'єктами та їх практичним використанням: речами, інструментами, машинами. Віддають перевагу заняттям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності. *Професії* – механік, електрик, інженер, моряк, шофер і т.ін.

Артистичний тип відмежовується від чітко структурованих проблем і видів діяльності, що припускають велику фізичну силу. У спілкуванні з оточуючими спираються на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію та уяву. Йому властивий складний погляд на життя, гнучкість, незалежність думок, не соціальність, оригінальність. *Професії* – музикант, художник, поет, письменник, фотомайстер, актор театру і кіно та ін.

Соціальний тип ставить перед собою такі цілі і завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім соціальним середовищем. Володіє соціальними вміннями і потребує соціальних контактів. Прагне повчати, виховувати. Люди цього типу гуманні, здатні пристосуватися практично до будь-яких умов. Прагнуть триматися в стороні від інтелектуальних проблем. Вони активні і вирішують проблеми, спираючись головним чином на емоції, відчуття і вміння спілкуватися. *Професії* – лікар, вчитель, психолог, соціальний працівник.

Конвенційний тип віддає перевагу чітко структурованій діяльності. З оточуючого середовища він вибирає цілі, завдання і цінності, що виникають зі звичаїв і обумовлені станом суспільства. Йому характерні серйозність, наполегливість, консерватизм, старанність. Відповідно до цього його підхід до проблем носить стереотипізований, практичний і конкретний характер. *Професії* – машинопис, бухгалтерія, програмування.

Заповзятливий тип обирає цілі, цінності та завдання, що дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригодництва. Йому не до душі заняття, пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, великої концентрації уваги та інтелектуальних зусиль. Віддає перевагу керівним ролям, в яких може задовольняти свої потреби у домінантності і визнанні. *Професії* – директор, журналіст, адміністратор, підприємець.

Інтелектуальний тип орієнтований на розумову працю. Він аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні та, в деякій мірі, естетичні цінності. Роздумам над проблемами він віддає перевагу над діями щодо реалізації пов'язаних з нею рішень. Йому подобається вирішувати завдання, що вимагають абстрактного мислення. *Професії* в першу чергу наукові – математик, фізик, астроном і т.д.

Додаток Л

ТВОРЧА СТОРІНКА

НАРОДНА МУДРІСТЬ ПРО ЗДОРОВ'Я

1. Бережи одяг – доки новий, а здоров'я – доки молодий!
2. Без здоров'я нема щастя.
3. Бережи і шануй честь змолоду, а здоров'я під старість.
4. Було б здоров'я, а все інше наживемо.
5. Вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив.
6. Все можна купити, тільки здоров'я – ні.
7. Гроші загубив – нічого не згубив, здоров'я загубив – багато загубив.
8. Здоровий злидар щасливіший від хворого багача.
9. Здоров'я – найбільше благо.
10. Здоров'я дитини – багатство родини!
11. Здоров'я за гроші не купиш.
12. Здоров'я маємо – про нього забуваємо, а як втрачаємо – себе картаємо!
13. Здоров'я маємо – не дбаємо, а втративши – плачемо.
14. Здоров'я народу – багатство країни.
15. Здоров'я як повітря – його не помічаєш.
16. Здоровим будеш – про хворь забудеш.
17. Людське здоров'я – не дурниця, розкидати його не годиться!
18. Той здоров'я добре має, хто хворим не буває.
19. У здоровому тілі – здоровий дух.
20. Хто день починає із зарядки, у того здоров'я в порядку!
21. Якщо дитина бігає і грається, то їй здоров'я усміхається!
22. Без здоров'я немає щастя.
23. Веселий сміх – це здоров'я.
24. Доки здоров'я служить, то людина не тужить.
25. Весела думка – половина здоров'я.
26. Глянь на вигляд і про здоров'я не питай.
27. Здоров'я більше варте, як багатство.
28. Іржа залізо їсть, а чоловіка – хвороба.
29. Люди часто хворіють, бо берегтися не вміють.
30. Сміх краще лікує, ніж усі ліки.
31. Хворому і мед гіркий.
32. Здоровий, як віршовка всемеро.
33. У ворожки лікуватись – без здоров'я зостатись.
34. Дай, боже, віку довгого, щастя доброго, талан у голови, долю під боки, а здоров'я хай укриває.
35. Держи голову в холоді, брюхо в голоді – і будеш здоров.
36. Держи ноги в теплі, голову в холоді, живіт в голоді – не будеш хворіть, будеш довго жити.
37. Їж — не наїдайся; пий — не напивайся; говори — не договорюй; вперед— не заривайся; в середину — не мішайся; ззаду — не оставайся,— і будеш здоров.

ВИСЛОВИ ВІДОМИХ ЛЮДЕЙ
ПРО ШКОДУ ТЮТЮНОПАЛІННЯ, АЛКОГОЛЮ І НАРКОТИКІВ [23, с. 117]

„Нікотин послаблює пам'ять, силу волі, здібності, вкрай потрібні для шахового майстра. Я сам відчув впевненість, що виграю матч на першість світу лише тоді, коли відмовився від пристрасті до тютюну”

Олександр Альохін,
чемпіон світу з шахів

„Сигарета – це паличка, на одному кінці якої вогник, а на іншому – дурень”

Бернард Шоу,
класик англійської літератури

„Причиною для того, щоб я кинув цю звичку, стало народження мого сина. Зробив це заради нього, а вийшло і для мене корисно”

Богдан Бенюк,
Народний артист України

Звичка, огидна для зору, нестерпна для нюху, шкідлива для мозку, небезпечна для легенів, – ось що таке куріння”

Яків I,
Король Англії

„Від куріння тупіють. Воно не сумісне з творчою роботою. Куріння годиться лише для нероб”

Йоганн Гете,
класик німецької літератури

„П'янство – це не що інше, як добровільне божевілля”

Сенека
Римський філософ и поет

„Алкоголь: провокує бажання, але забирає можливості”

Вільям Шекспір,
англійський драматург

„Якщо завжди будеш робити у тверезому стані те, що зробити обіцяв, будучи напідпитку – швидко навчишся тримати рот на замку”

Чарльз Скрибнер
Власник видавництва
„Чарльз Скрибнер и сыновья”

Продовження дод. Л

„Алкоголь не дає втіхи. Він не заповнює психологічної порожнечі. Він заповнює тільки стан відсутності Бога. Він не заспокоює людину, навпаки, він тільки заохочує безрозсудність”

М.Дюра,
французький письменник

„Не палю взагалі, не захоплююсь алкоголем. Ці шкідливі звички згубні для мого здоров'я, голосу. У мене є музика – не просто захоплення, а частина життя. Потребу в наркотиках просто не розумію: як можна справжнє життя змінити на штучно-ілюзорне? Не комплексуймо бути самі собою!”

Олександр Пономарьов,
співак, музикант

„Наркотики – NO! Це єдине табу, яке придумав сам. Таблетки, кокаїн, трава – найпримітивніший спосіб дістати кайф. Для мене життя – це наркотик! Займись екстремальним видом спорту, спустися на човні гірською річкою – такий „приход” буде!”

Андрій Кузьменко,
музикант, рок-вокаліст, соліст групи „Скрябін”

„Це надумано, що палити й вживати алкоголь та наркотики – модно... Хлопці, які вживають наркотики виглядають хворими, слабкими і спустошеними. Вони вже десь за порогом життя... У житті треба вміти протистояти і говорити „НІ”! Це буде проявом характеру! Зрештою, вибір завжди за тобою!”

Євгенія Власова,
Співачка

„Зробиш одну затяжку і це вже на все життя. Тому, хлопці і дівчата, навіть не пробуйте!

Група
Іванушки-інтернейшенал

„Переконана, що таких, хто вживає наркотики, мало. Страшно, коли життя проходить в нереальності, за якою – порожнеча. І просто жаль не відчувати всю багатогранність життя!”

Ольга Бура
телеведуча

ДАВНЯ МУДРІСТЬ ПРО ШКІДЛИВІ ПРИСТРАСТІ

(зокрема пристрасті до тютюну, алкоголю та наркотиків)

Пристрасті до алкоголю, тютюну чи наркотиків можна порівняти з бур'яном. Якщо зірвати його верхню частину – він не буде знищений. Треба вирвати його корінь, який є скритим від очей у землі.

Будь-яку пристрасть можна назвати раковою пухлиною душі. Розвиваючись з малої клітини вона швидко скуповує усі пласти духовного світу людини, спричиняє багато чисельні метастази. Як ракову пухлину треба лікувати якомога раніше, так і з пристрастями треба боротися як тільки вони виникають, а ще краще – до того (вживати профілактичних заходів). Про це розповідається в одній історії з Давнього Патерика. Один старий монах пояснював своєму учневі необхідність боротися з пристрастю при самому її зародженні. Він попросив його вирвати з землі маленький пагінець дуба. Той з легкістю виконав доручення. Потім старець попросив свого учня вирвати молодого дубка. Той вже достатньо попрацювавши, все ж витяг його з землі. Нарешті старець попросив вирвати доросле дерево. І учень, звичайно, не зміг цього зробити. Пристрасть уражає психіку людини. Той, хто потрапляє до неї в полон, не в змозі вести повноцінне життя: посправжньому радіти, спілкуватися, ним оволодіває нечутливість. Дуже скоро приховані психічні аномалії переходять у явні, і тоді людина стає пацієнтом психіатра. Психічна хвороба стає логічним завершенням пристрасті. небезпека пороків, які ми розглядаємо, полягає в тому, що вони гублять не тільки тіло, але й психіку людини, розкладають її душу.

ЗДОРОВИМ ЖИТИ ЗДОРОВО!

Здоровим і радісним здорово жити!

Здоров'я для щастя дароване нам!

Щоб потім за втраченим днем не тужити,

Живи повноцінним, розумним життям!

Здорове життя й наркотичні розваги –

Це два несумісні, полярні світи!

Якому віддати свою перевагу,

В якому з них жити – **ВИРІШУЄШ ТИ!**

Навіщо нам знати – а що там – „на дні”?!
Навіщо губить молодії літа?!

Усім **ЗГУБНИМ ЗВИЧКАМ** ми скажемо **НІ!**

ЖИТТЮ І ЗДОРОВ'Ю ми скажемо **ТАК!**

Наркотики різні, тютюн, алкоголь –

Захоплення ці вже давно не сучасні!

Щасливим, успішним і мудрим є той,

Хто це усвідомив і вирішив вчасно!

Сьогодні у моді захоплення інші!

АКТИВНИМ І ТВОРЧИМ БУТЬ МОДНО ТЕПЕР!

Постійно шукати можливості більші

Для розвитку всіх особистісних сфер.

Захоплень і хобі в житті є чимало:

Хтось пише вірші, а хтось гарно малює,

А хтось полюбляє заняття вокалом,

Хтось влучно стріляє, хтось вправно веслує!

Людина, яка над собою працює,

Завжди досягає значних результатів!

Хтось вільно, чуттєво, яскраво танцює,

А хтось дуже гарно навчився в'язати!

Хтось бігає швидко, хтось грає натхненно,

Хтось знається добре на красенях-конях,

А хтось про автівки все зна достеменно,

Хтось інший ретельно вивчає закони.

Хтось боксом займається чи баскетболом,

А хтось – боді-білдінгом, хтось – альпінізмом,

Хтось – шейпінгом, плаванням, інший – футболом,

А хтось полюбляє заняття туризмом!

Хтось з доброї волі і з серцем відкритим

Приходить на поміч старим і нужденним.

А інший дерева вирощує й квіти,

Домашніх тварин доглядає щоденно.

У когось захопленням є велоспорт,
Хтось сильний в акторстві і грає прекрасно!
Хтось часто відвідує тенісний корт,
А хтось хоче стати тонким фотوماйстром.

Хтось в гори іде, щоб торкнутись до неба,
А хтось полюбляє стрибки з парашутом ...

АКТИВНІСТЬ І СПОРТ – ЦЕ ЖИТТЄВА ПОТРЕБА!

Й ми разом ітимемо вірним маршрутом!

Ці різні захоплення – шлях до здоров'я,
Духовного розвитку й зміцнення тіла!
За що б не взялися, робіть це з любов'ю –
І ваше життя буде сповнене світла!

Наш **СПОСІБ ЖИТТЯ – ВИБІР КОЖНОГО** з нас!

Цікавтесь, навчайтесь, спілкуйтесь і дійте

Бо **РУХ – ЦЕ ЖИТТЯ**, це не згаяний час!

То ж **БУДЬТЕ ЗДОРОВІ**, живіть і радійте!

Наш **СПОСІБ ЖИТТЯ – ЦЕ ЖИТТЄВА ДОРОГА!**

...Глибока є мудрість в простих цих словах...

Здоров'я і сили ми просимо в Бога,

Насправді ж – **ЗДОРОВ'Я У НАШИХ РУКАХ!**

Тютюнник Ольга

ОДА ВОЛОНТЕРУ

Чи знаєш ти, хто волонтери?!

Це „лицарі” нової ери!

Вони працюють добровільно,

А також творчо і активно

У сфері соціальної роботи

Із прагненням добра й турботи.

Ідею втілюючи в дію,

В серця вселяючи надію,

І, прокладаючи дороги

До всіх, хто просить допомоги,

Вони й самі стають мудріші!

Складне здається вже простішим.

Є стимул більше дізнаватись,

А, отже, саморозвиватись!

Це – особливі люди, друже!

Серця їх щирі, небайдужі!

Про них раніше мало знали,

По-різному їх називали, –

І ось несуть вони тепер

Звання почесне – ВОЛОНТЕР!

Приєднуйся і ти, ЛЮДИНО,

До волонтерської родини!

Тютюнник Ольга

Якщо й **ПАЛИТИ**, то тільки **ВОГНИЩЕ**,
 Якщо й **КОЛОТИСЯ ГОЛКОЮ**, то тільки **ШВЕЙНОЮ**,
 Якщо й **ПИТИ**, то тільки **СІК**,
 Якщо й **НЮХАТИ**, то тільки **КВІТИ**,
 Якщо й **ОТРИМУВАТИ ДОЗУ**, то тільки **АДРЕНАЛІНУ**,
 Якщо й **ВІДЧУВАТИ „КАЙФ”**, то тільки **ВІД ПЕРЕМОГ**,
 Якщо й **БУТИ ЗАЛЕЖНИМ**, то тільки **ВІД ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ І ПОЧУТТІВ**,
 Якщо й **„ПІДСІСТИ”**, то тільки **ПОРУЧ**,
 Якщо й **П’ЯНИТИ**, то тільки **ВІД КОХАННЯ!!!**

З надією на краще, Тютюнник Ольга

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Педагогическая практика студентов: учеб. пособие / О. А. Абдуллина, Н. Н. Загрязнина. – М. : Просвещение, 1988. – 175 с.
2. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учеб. пособие для студ. вузов / Г. С. Абрамова. – [4-е изд., стер.]. – М. : Академия, 1999. – 672 с.
3. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя / В. А. Адольф. – Красноярск : КГУ, 1998. – 309 с.
4. Аксенова Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании / Л. И. Аксенова. – М. : Академия, 2001. – 191 с.
5. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) : навч. посіб. / [А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола та ін.] ; ред. І. Зверєва, Г. Лактіонова ; за ред. А. Й. Капської ; Християн. дит. фонд ; Київ. нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К. : Науковий світ, 2001. – 129 с.
6. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій: модульне навчання : [навч. посібник] / А. М. Алексюк ; ред. С. С. Самойлова. – К. : ІСДО, 1993. – 220 с.
7. Аменд А. Ф. Проблема профилактики наркомании в молодёжной среде / А. Ф. Аменд, М. В. Жукова, Е. В. Фролова // Педагогіка. – № 4. – 2004. – С. 21-29.
8. Амеронген В. Б. Алкоголь і наркотики: інформація про вживання та зловживання / В. Б. Амеронген. – К. : Сфера, 1998. – 80 с.
9. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания: избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев. – М. : Моск. психол.-социал. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 2005. – 431 с.
10. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – [5-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
11. Андрущенко В. П. Соціальна робота : [навч. посіб.] / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, І. М. Пінчук ; Інститут вищої освіти АПН України ; Державний центр соціальних служб для молоді. – К. : УДЦССМ, 2002. –

440 с.

12. Андрущенко В. П. Модернізація освіти: політика і практика / В. П. Андрущенко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 12-15.
13. Анисимов Л. Н. Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи / Л. Н. Анисимов. – М. : Юридическая л-ра, 1988. – 568 с.
14. Анохин А. М. Педагогическая среда как условие формирования творческой личности студента педвуза : автореф. дис. на соиск. научной степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. М. Анохин. – Уфа, 1997. – 22 с.
15. Архипова С. П. Активні методи підготовки соціальних працівників до профілактики адиктивної поведінки молоді / С. П. Архипова // Підготовка соціальних працівників/педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 жовт. 2003 р. – Черкаси, 2003. – С. 5-9.
16. Архипова С. П. Педагогічні аспекти підготовки соціальних педагогів / С. П. Архипова // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 10. – С. 3-9.
17. Архипова С. П. Підготовка соціальних педагогів у Черкаському державному університеті імені Б. Хмельницького / С. П. Архипова, Г. Я. Майборода // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. вісник. № 11 / ред. кол. : С. В. Толстоухова (год. ред.) та ін. – К. : Интас, 2003. – С. 149-153.
18. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : МГУ, 1984. – 104 с.
19. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 156 с.
20. Бабаян Э. А. Наркология : учебное пособие для студ. мед. ин-тов / Э. А. Бабаян, М. Х. Гонопольский. – М. : Медицина, 1987. – 336 с.
21. База профессиональных психологических тестов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vsetesti.ru/>
22. Балакірева О. М. Рівень розповсюдження та структура вживання алкоголю та інших наркотичних речовин серед підлітків в Україні: соціологічний вимір / О. М. Балакірева, О. О. Яременко. – К. : НВФ „Студ-центр” / НИКА-Центр, 1998. –

144 с.

23. Бандура А. Теория социального научения : пер.с англ. / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.

24. Батьківський вечір у школі / упоряд. Т. Божко, О. Пунов, О. Лікаркіна. – Черкаси : „Ескейп”, 2005. – 128 с.

25. Бевз Г. М. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді / Г. М. Бевз, О. П. Главник. – К. : Укр. ін-т соціальних дослідж., 2004. – Кн. 1. – 176 с.

26. Беспалько О. В. Роль спеціалізації у професійній підготовці майбутнього соціального педагога / О. В. Беспалько // Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 груд. 2007 р. / І. М. Зварич (ред. кол.) – Чернівці, 2007. – С. 19-21.

27. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Беспалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 139 с.

28. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М. : Редакционно-изд. центр Консорциума „Социальное здоровье России”, 1994. – 221 с.

29. Бенюмов В. М. Вред алкоголя и наркотиков : пособие для учителя / В. М. Бенюмов, О. Р. Костенко, К. М. Флоренсова. – К. : Рад. школа, 1989. – 125 с.

30. Березин С. В. Подростковый наркотизм: семейные предпосылки / С. В. Березин, К. С. Лисецкий, М. Е. Серебрякова. – Самара : Самарский университет, 2001. – 50 с.

31. Беспалько В. В. Психологічні та соціальні проблеми дитячої підліткової наркоманії / В. В. Беспалько // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 4. – С. 57-59.

32. Беспалько В. В. Шляхи вдосконалення антинаркотичної діяльності в навчальних закладах / В. В. Беспалько, А. М. Нагорна // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник. – К., 2002. – Вип. 28. – С. 115-118.

33. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М. : Высшая школа, 1995. – 335 с.

34. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 190 с.
35. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
36. Бойко А. М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркотиків: методичні рекомендації з навчального курсу для магістеріуму / А. М. Бойко. – К. : НаУКМА ; Ужгород : УЖДУ, 2000. – 76 с.
37. Болтівець С. І. Профілактика наркоманії, токсикоманії, алкоголізму в навчальних закладах / С. І. Болтівець // Практична психологія і соціальна робота. – № 11. – 2005. – С. 7-8.
38. Большая энциклопедия психологических тестов. – М. : ДиректМедиа Паблишинг : Эскимо, 2006. – 409 с.
39. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Г. Мещерякова, В. Зинченко. – СПб. : Пройм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
40. Бондырева С. К. Наркотизм (природа и преодоление): учеб. пособие / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М. : МПСИ МОДЭК РАО, 2006. – 432с.
41. Борисова Ю. В. Методологія і методи соціальних досліджень : навч. посіб. / Ю. В. Борисова. – К. : ДЦССМ, 2003. – 216 с.
42. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы / В. Г. Бочарова. – М. : SvR-Аргус, 1994. – 208 с.
43. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход : монография / В. Г. Бочарова. – М. : ИПСР РАО, 1999. – 184 с.
44. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 302 с.
45. Братусь В. С. Психология, клиника и профилактика раннего алкоголизма / В. С. Братусь, П. И. Сидоров. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 144 с.
46. Бурмака Н. П. Психологічні чинники формування алкогольної адиктивної поведінки у підлітків та юнацтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 / Н. П. Бурмака. – К., 2003. – 18 с.
47. Бэрн Р. С. Социальная психология группы: процессы, решения, действия /

Р. С. Бэрн, Н. Л. Керр, Н. Миллер; пер с англ. Ю. Ахмедов, Д. Цирулев. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с.

48. Вайзман Н. П. Реабилитационная педагогика / Н. П. Вайзман. – Вып. 1 : Психологическое здоровье школьника. – М. : Аграф, 1996. – 160 с.

49. Вайніленко Т. В. Підготовка майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : метод. рекомендації / Т. В. Вайніленко. – К. : НПУ, 2005. – 40 с.

50. Вайніленко Т.В. Педагогічна профілактика адиктивної поведінки молоді : навч.-метод. посіб. [для вчителів, практ. психологів, соц. працівників] / Т. В. Вайніленко, Н. П. Пихтіна, Н. І. Яковець. – Ніжин : Вид-во Ніжинського педунту ім. М. Гоголя, 2003. – 116 с.

51. Вакуленко О. В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / О. В. Вакуленко. – К., 2001. – 20 с.

52. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : [метод. пособие] / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.

53. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога : зб. наук. праць / відп. ред. В. М. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. – 208 с.

54. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : МГУ, 1990. – 288 с.

55. Виртуальная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/>

56. Вища освіта України: методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації : монографія / заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя. – К. : ДЦССМ ; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 440 с.

57. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / [І. С. Булах, Л. В. Долинська, О. В. Скрипченко та ін.]. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Каравела, 2007. – 400 с.

58. Віннікова Л. В. Система підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.

наук : спец. 13.00.05 / Л. В. Віннікова. – Луганськ, 2003. – 20 с.

59. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / [Н. М. Комарова, Р. Х. Вайнова, А.Й. Капська та ін.] ; Укр. держ. центр соц. служб для молоді ; Укр. ін-т соціальних досліджень. – К. : Академ-Прес, 1999. – 112 с.

60. Воронов В. В. Технология воспитания : пособие для преподавателей вузов, студ. и учителей / В. В. Воронов. – М. : Школьная Пресса, 2000. – 96 с.

61. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.

62. Выготский Л. С. Психология подростка. Проблемы возраста : собр. соч. в 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 433 с.

63. Галагузова Ю. Н. Теория и практика системной профессиональной подготовки социальных педагогов : дис. ... д-ра пед. наук : 14.00.08 / Галагузова Юлия Николаевна. – М., 2001. – 373 с.

64. Галузинський В. М. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні : навч. посіб. для викладачів та аспірантів вузів / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К. : ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.

65. Глинский Я. И. Социология девиантного поведения : учеб. пособие / Я. И. Глинский, В. С. Афанасьев. – СПб. : СПбФ ИС РАН, 1993. – 238 с.

66. Глэддинг С. Психологическое консультирование / С. Глэддинг. – [4-е изд.]. – СПб. : Питер, 2002. – 736 с.

67. Губенко О. В. Проблема профілактики наркоманії, токсикоманії та алкоголізму: методологічні аспекти / О. В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 12. – С. 33-35.

68. Гузеев В. В. Интерактивные приёмы / В. В. Гузеев // Гузеев В. В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. – М., 2001. – С. 21-52.

69. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов – М. : Интор, 1996. – 544 с.

70. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Русский язык. – Т. 1. – 1989. – 699 с. ; Т. 2. – 1989. – 779 с. ; Т. 3. – 1990. – 555 с. ; Т. 4. – 1991. – 683 с.

71. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 1995, 1999, 2003 / [О. М. Балакірева, О. О. Яременко, О. Р. Артюх та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 174 с.

72. Дипломированный социальный педагог: Специфика профессиональной деятельности и система профессиональной подготовки / под ред. М. А. Галагузовой, М. Н. Костиковой. – Екатеринбург : УГПУ, 1996. – 121 с.

73. Діагностика готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : метод. рекомендації / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Кафедра педагогічної творчості. – К. : НПУ, 2005. – 52 с.

74. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. на соиск. научной степ. д-ра. пед. наук. : 13.00.04 / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.

75. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.

76. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2004. – 576 с.

77. Дьяченко М. И. Психология высшей школы : учеб. пособие / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С. Л. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2006. – 416 с.

78. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. – СПб. : Питер, 2001. – 560 с.

79. Жиляев А. Г. Профилактические занятия по проблемам злоупотребления психоактивных веществ и формирование здорового образа жизни / А. Г. Жиляев, Т. И. Палачева // Психология и школа.– 2006. – № 1. – С. 83-89.

80. Журавлева Л. А. Модели превенции молодёжного наркотизма / Л. А. Журавлева // Теория и практика физической культуры. – 2006. – № 5. – С. 56-58.

81. Заверіко Н. В. Підготовка соціальних педагогів до роботи по формуванню

здорового способу життя у підлітків / Н. В. Заверіко // Підготовка соціальних працівників до формування здорового способу життя дітей та молоді : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 23-24 лют. 2006 р. / А. Й. Капська (ред. кол.). – Черкаси, 2006. – С. 107-112.

82. Заверіко Н. В. Соціально-педагогічні технології профілактики адиктивної поведінки / Н. В. Заверіко // Підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 жовт. 2003 р. / А. Й. Капська, С. П. Архипова (заг. ред.). – Черкаси, 2003. – С. 63-71.

83. Загвязинский В. И. Методология и методика социально-педагогического исследования : книга для соц. пед. и соц. работников / В. И. Загвязинский. – М. : АСОПиР, 1995. – 157 с.

84. Законодавство України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

85. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков – М. : Новая школа, 1996. – 432 с.

86. Захарова Л. Н. Психологические основы подготовки к профессиональной деятельности : автореф. дис. на соиск. научной степ. д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 / Л. Н. Захарова. – Новосибирск, 1997. – 38 с.

87. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.

88. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді : монографія / [О. Балакірева, Н. Рингач, Р. Левін та ін.]. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2007. – 128 с.

89. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : ИПЛ, 1986. – 255 с.

90. Зеер Э. Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург : Изд-во Ур. ГПУ, 1998. – 126 с.

91. Зимняя И. А. Социальная работа и проблемы подготовки кадров /

И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1992. – 104 с.

92. Зріз наркотичної ситуації в Україні [Електронний ресурс] // Український медичний та моніторинговий центр з алкоголю та наркотиків МОЗ України, 2008. – Режим доступу : <http://damonitoring.net.ua/>

93. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 509 с.

94. Інтерактивні технології навчання: Теорія, досвід : метод. посіб. / авт.-уклад. : О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.П.Н., 2002. – 136 с.

95. Капська А. Й. Актуальність багаторівневої системи професійної підготовки спеціалістів соціально-педагогічної сфери / А. Й. Капська // Сучасний стан і перспективи розвитку соціально-гуманітарних наук та освіти : зб. наук. праць присвячений 10-річчю соціально-гуманітарного фак-ту / відп. ред. Б. І. Андрусин. – К., 2002. – С. 149-157.

96. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості / А. Й. Капська // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / за заг. ред. А. Й. Капської. – К., 1998. – С. 5-12.

97. Капська А. Й. Моделювання самостійної роботи майбутніх соціальних педагогів у світлі Болонського процесу / А. Й. Капська // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2006. – Вип. 89. – 172 с.

98. Капська А. Й. Підготовка волонтерів до соціальної роботи : навч.-метод. посібник / А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Н. М. Комарова. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 152 с.

99. Карпенко О. Г. Про окремі аспекти соціальної профілактики наркотичної залежності серед неповнолітніх / О. Г. Карпенко // Підготовка соціальних працівників/ соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 жовт. 2003 р. / заг ред. А. Й. Капська, С. П. Архипова. – Черкаси, 2003. – С. 115-118.

100. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед.

наук : спец. 13.00.04 / О. Г. Карпенко. – К., 2008. – 44 с.

101. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : монографія / О. Г. Карпенко. – К. : Коло, 2007. – 374 с.

102. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника : навч.-метод. посіб. / О. Г. Карпенко. – К. : ДЦССМ, 2004. – 164 с.

103. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.

104. Кириленко С. В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / С. В. Кириленко. – К., 2004. – 21 с.

105. Кікінежді О. М. Формування гендерної культури молоді : наук.-метод. матеріали до тренінгової програми / О. М. Кікінеджи // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 64-69.

106. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учеб. пособие для вузов / Ю. А. Клейберг. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.

107. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Институт практической психологии; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 400 с.

108. Ковалев. А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1970. – 392 с.

109. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєва, С. Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

110. Ковальчук М. А. Профілактика девиантного поведіння старшокласників : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ковальчук Марина Александровна. – Ярославль, 2002. – 344 с.

111. Когут С. Я. Системи професійної підготовки соціального педагога у вищих навчальних закладах освіти України і Польщі (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / С. Я. Когут. – Івано-Франківськ, 2005. – 21с.

112. Козубовська І. В. Профілактика девіантної поведінки у професійній

підготовці фахівців соціальної роботи / І. В. Козубовська, В. В. Сагарда, О. В. Дорогіна // Підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 жовт. 2003 р. / заг ред. А. Й. Капська, С. П. Архипова. – Черкаси, 2003. – С. 87-97.

113. Кокун О. М. Передумови та негативні наслідки розповсюдження наркоманії / О. М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 10. – С. 10-11.

114. Колесов Д. В. Антинаркотическое воспитание : учеб. пособие / Д. В. Колесов. – [4-е изд., испр.]. – М. : МПСИ МОДЭК, 2003. – 224 с.

115. Колесов Д. В. Предупреждение вредных привычек у школьников / Д. В. Колесов. – М. : Педагогика, 1984. – 159 с.

116. Колесов Д. В. Современный подросток: Взросление и пол : [учеб. пособие] / Д. В. Колесов. – М. : Флинта МПСИ, 2003. – 200 с.

117. Колесов Д. В. Эволюция психики и природа наркотизма : монография / Д. В. Колесов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Изд-во МПСИ : МОДЭК, 2006. – 400 с.

118. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.

119. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 192 с.

120. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (дата підписання Україною – 16 березня 1989 р. ; набуття чинності для України – 27 листопада 1991 р. ; Конвенцію ратифіковано Постановою ВР N 1000-XII від 25.04.91р.) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_096

121. Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 рр. : (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1757 від 25.12.2004 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=26-2002-%20target=>

122. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у

дітей та молоді // Шкільний світ. – Інфосвіт. – 2004. – № 8. – С. 1-9.

123. Кочетов А. И. Перевоспитание подростка / А. И. Ковалев. – М. : Педагогика, 1972. – 120 с.

124. Кравець В. Педагогіка та психологія: гендерний аспект / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2004. – 124 с.

125. Краснова Н. П. Методика работы социального педагога : учеб. пособие / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганск : ЛДПУ, 2001. – 112 с.

126. Кречмер Э. Медицинская психология / Э. Кречмер. – СПб. : Союз, 1998. – 464 с.

127. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.

128. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. І. Омеляненко. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Знання-Прес, 2004. – 446 с.

129. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М. : Сфера, 2004. – 464 с.

130. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / В. І. Лазаренко. – Х., 2003. – 20 с.

131. Левин Б. М. Наркомания и наркоманы : книга для учителя / Б. М. Левин, М. Б. Левин. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.

132. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учебное пособие [для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. „Психология”, „Клиническая психология”] / А. Н. Леонтьев– М. : Смысл ; Издательский центр „Академия”, 2004. – 346 с.

133. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 ; 13.00.04 / Линенко Алла Францевна. – К., 1996. – 403 с.

134. Лисецкий К. С. Психология и профилактика наркотической зависимости / К. С. Лисецкий, Е. В. Литягина. – Самара : Бахрах-М, 2008. – 224 с.

135. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций / Б. Т. Лихачев. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Юрайт, 1999. – 464 с.
136. Личко А. Е. Подростковая наркология / А. Е. Личко, В. Л. Битенский. – Л. : Медицина, 1991. – 304 с.
137. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо. – М. : Республика, 1995. – 398 с.
138. Майборода Г. Я. Підготовка студентів до застосування методів соціально-педагогічної діагностики у роботі з підлітками адиктивної поведінки / Г. Я. Майборода // Підготовка соціальних працівників/соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 жовт. 2003 р. / заг. ред. А. Й. Капська, С. П. Архипова. – Черкаси, 2003. – С. 184-190.
139. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс ; пер. с англ. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 688 с.
140. Макеева А. Г. Педагогическа профілактика наркоманії в школі / А. Г. Макеева – М., 1999. – 142 с.
141. Максименко С. Д. Актуальні питання профілактики наркоманії / С. Д. Максименко // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – № 10. – С. 1-3.
142. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності: Соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н. Ю. Максимова ; гол. ред. С. В. Головка ; ред. О. О. Вербило. – К. : Либідь, 2006. – 328 с.
143. Максимова Н. Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. Ю. Максимова. – К., 1998. – 34 с.
144. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова. – К. : УДЦСС, 2000. – 200 с.
145. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Малькова Марина Олександрівна. – Луганськ, 2006. – 255 с.
146. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу ; пер. с англ.

А. М. Татлыбаева. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.

147. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения / В. Д. Менделевич. – М. : Медпресс, 2001. – 432 с.

148. Мерлин В. С. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / В. С. Мерлин, Е. А. Климов. – М. : Советская педагогика. – 1967. – №4. – С. 25-29.

149. Методи і технології роботи соціального педагога : навч. посібник для студентів із спеціальності „Соціальна педагогіка” / авт.-уклад. : С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – Черкаси : ПП Чабаненко, 2008. – 456 с.

150. Методика и технологии работы социального педагога : учеб. пособие для студ. вузов / [Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н. Н. Бессонова и др.] ; под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева. – М. : Академия, 2002. – 191 с.

151. Методичний посібник з профілактики наркоманії та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі (для лідерів з числа підлітків, молоді, вчителів, батьків) / за ред. Б. П. Лазаренко, І. М. Пінчук. – К. : Агропромвидав, 2002. – 144 с.

152. Методичні рекомендації до проведення тренінг-курсу для підлітків з питань просвітницької роботи щодо здорового способу життя. – К. : Міленіум, 2002. – 48 с.

153. Методичні рекомендації щодо гендерних особливостей формування здорового способу життя (для фахівців) / уклад. Ю. М. Галустян. – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2005. – 28 с.

154. Мигович І. І. До питання про зміст підготовки фахівців соціальної сфери / І. І. Мигович // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні та за рубежом. – Ужгород, 2003. – С. 227-230.

155. Міжгалузева комплексна програма „Здоров'я нації” на 2002-2011 роки : (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 14 від 10 січня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nazakon.com/big/text978/pg1.htm>

156. Міщик Л. І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Міщик Людмила Іванівна. – Запоріжжя, 1997. – 358 с.

157. Модельный закон о наркотических средствах, психотропных веществах и их прекурсорах № 27-6 от 16.11.2006 г. : (Международный документ, принятый Межпарламентской Ассамблеей государств – участников СНГ) [Электронный ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

158. Мороз О. Г. Педагогіка та психологія вищої школи : навч. посіб. [для молодих викладачів, аспірантів і майбутніх магістрів] / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко – К. : НПУ, 2003. – 267 с.

159. Мосьпан М. Деякі аспекти превентивної роботи з наркозалежними педагогічно занедбаними підлітками / М. Мосьпан // Проблеми освіти : збірник / ред. кол. : В. Кремень, М. Ф. Степко, К. М. Левківський та ін. – К., 2004. – Вип. 40. – С. 142-152.

160. Мудрик А. В. О воспитании старшеклассников : книга для классных руководителей / А. В. Мудрик. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.

161. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. пособие для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2002. – 194 с.

162. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учебник для студ. высших пед. заведений / Ф. А. Мустаева. – М. : Академ. проект, 2002. – 416 с.

163. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок через систему шкільної освіти: оцінка ситуації / [О. М. Балакірева, Л. С. Ващенко, О. Т. Сакович та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 108 с.

164. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – [2-е вид., допов.]. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. – 184 с.

165. Наркомания у подростков / [В. С. Битенский, Б. Г. Херсонский, С. В. Дворяк, В. А. Глушков]. – К. : Здоровье, 1989. – 215 с.

166. Наркотичні речовини та залежність від них : навч. посіб. / Центр „Escape” ; ред. Л. Мержвинська ; пер. з голланд. М. Веер, С. Говорун. – К. : Сфера, 1998. – 42 с.

167. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования:

анализ и интерпретация данных : [учеб. пособие] / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.

168. Неустроева А. Н. Подготовка социальных педагогов в вузе к профилактике алкогольной зависимости среди подростков (На материале Республики Саха (Якутия)) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Неустроева Анна Николаевна. – М., 2000. – 207 с.

169. Никитин В. А. Начала социальной педагогики : учеб. пособие / В. А. Никитин. – М. : Московский психолого-социальный ин-т : Изд-во „Флинта”, 1999. – 68 с.

170. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Видавничий центр „Просвіта”, 2000. – 365 с.

171. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная психология) : учебник / Л. Ф. Обухова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1996. – 374 с.

172. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 480 с.

173. Оллпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Оллпорт. – М. : Новая школа, 1998. – 346 с.

174. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : [у 2 кн.]. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.

175. Оржеховська В. М. Збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх : посібник / В. М. Оржеховська, Л. І. Габора. – К. : ТОВ „ХІК”, 2004. – 124 с.

176. Оржеховська В. М. Концепція освіти „рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко, Л. І. Андрущак. – К. : Міленіум, 2002. – 20 с.

177. Оржеховська В. М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок : метод. посіб. / В. М. Оржеховська ; ред. С. С. Самойлова. – К. : ІСДО, 1995. – 261 с.

178. Оржеховська В. М. Про концепцію превентивного виховання дітей і молоді / В. М. Оржеховська // Практична психологія і соціальна робота. – 1999. – № 2. – С. 8-9.

179. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности : кн. для учителя / Ю. М. Орлов – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
180. Основи теорії гендеру: навч. пос. / М. М. Скорик, В. П. Агеєва, Л. С. Кобилянська – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
181. Основы социальной работы : учебник / под ред. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 368 с.
182. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
183. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України : 2011 [Електронний ресурс] / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.) ; Т. В. Бондар, Ю. П. Галіч та ін. ; Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К. : ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. – 176 с. – Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/ESPAD/Report_ESPAD_2011_ua.pdf
184. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищих пед. навч. закл.] / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 550 с.
185. Панченков А. Навчання в дії: як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання : метод. посіб. / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. – К. : А.П.Н., 2003. – 72 с.
186. Педагогіка : учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / [В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов]. – [4-е изд.]. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
187. Педагогическая практика студентов : учеб. пособие / [В. П. Гарантей, И. А. Карпюк, И. Н. Прокопьев и др.] ; под ред. В. П. Гарантея. – Минск : Университетское, 1991. – 206 с.
188. Педагогічні технології : [навч. посіб. для вузів] / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Г. Шпак. – К. : Укр. енциклопедія, 1995. – 191 с.
189. Петрович В. С. Рекомендації для тренера-старшокласника, який бере участь у пропаганді здорового способу життя / В. С. Петрович // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – № 11. – С. 25-37.

190. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв : Вид-во „Ліон”, 2005. – 272 с.

191. Пилипенко А. И. Педагогическая профилактика употребления наркотических веществ учащимися : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. И. Пилипенко – К., 1992. – 168 с.

192. Пихтіна Н. П. Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 45 с.

193. Пихтіна Н. П. Педагогічна профілактика адиктивної поведінки молоді : навч.-метод. посіб. [для вчителів, практ. психологів, соц. працівників] / Н. П. Пихтіна, Н. І. Яковець. – Ніжин : Вид-во Ніжинського педун-ту ім. М. Гоголя, 2003. – 116 с.

194. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 239 с.

195. Пихтіна Н. П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адиктивної поведінки учнів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пихтіна Ніна Порфирівна. – К., 1999.

196. Підготовка волонтерів до соціальної роботи : навч.-метод. посіб. / [А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Н. М. Комарова та ін.] ; за ред. А. Й. Капської. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 152 с.

197. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / за заг. ред. І. Зверєвої, Г. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2001. – 49 с.

198. Пічкарь О. П. Нові технології у системі підготовки соціальних працівників за кордоном / О. П. Пічкарь // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 17. – С. 114-117.

199. Піщенко Г. Соціокультурні та геополітичні чинники поширення наркоманії та ВІЛ/СНІДУ в Україні / Г. Піщенко, О. Тущенко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 73-77.

200. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов. – [2-е изд.]. – М. : Медицина, 1970. – 264 с.

201. Пособие по внедрению «Живой библиотеки» : методология преодоления стигмы и дискриминации групп, наиболее уязвимых к ВИЧ, и людей, которые живут с ВИЧ [Электронный ресурс] / Станислав Цалик ; МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине. – Режим доступа : <http://www.aidsalliance.org.ua/ru/library/our/livlib/pdf/ll.pdf>

202. Подготовка старшеклассников к жизни: В помощь учителю / [Р. Г. Гурова, Г. Б. Ричкова, А. Я. Журкина и др.]. – М. : Просвещение, 1979. – 158 с.

203. Подход жизненных ситуаций в профилактике табачных проблем / под ред. Т. И. Андреевой, К. С. Красовского, А. А. Гаврильченко и др. – К., 2000. – Ч. 1 : Руководство ведущего. – 140 с.

204. Полисадова М. Н. Подготовка будущего социального педагога к деятельности по профилактике наркомании среди трудновоспитуемых подростков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Полисадова Мария Николаевна. – М., 2004. – 202 с.

205. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / В. А. Поліщук. – Т., 2006. – 44 с.

206. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 / Ю. Й. Поліщук. – Луганськ, 2006. – 42 с.

207. Полунина А. Г. Нейропсихологические исследования когнитивных нарушений при алкоголизме и наркомании / А. Г. Полунина // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 5. – С. 70-76

208. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Вид-во А.С.К., 2004. – 192 с.

209. Потапова Л. В. Профілактика ВІЛ-СНІДу, наркоманії та алкоголізму : підручник для студ. ф-тів фіз. виховання вищ. навч. закл. / Л. В. Потапова. – Запоріжжя, 2003. – 107 с.

210. Практична підготовка студентів педагогічних вузів / [В. Ф. Мішкурова, М. І. Пашенко, Т. Д. Перепелюк та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 98 с.

211. Превентивна педагогіка : навч.-метод. комплекс навч. дисципліни для студ.

спец. 6.040200 – соціальна робота / уклад. О. І. Пилипенко. – К. : ВМУРoЛ, 2003. – 64 с.

212. Предупреждение наркомании несовершеннолетних : учеб. пособие / [А. С. Бланков, В. М. Фокин, А. Я. Вилкс и др.]. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт, 1989. – 80 с.

213. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2003. – 256 с.

214. Приходько В. М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей : наук.-метод. посіб. / В. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 288 с.

215. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України № 481/95-ВР від 19 грудня 1995 року // Закони України. Т. 9. – К., 1997. – С. 293-300.

216. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними : Закон України № 62/95-ВР від 15 лютого 1995 року // Закони України. Т. 8. – К., 1997. – С. 128-136.

217. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України № 2899-IV від 22 вересня 2005 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

218. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : Закон України № 60/95-ВР від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс] // Закони України. – Т. 8. – К., 1997. – С. 119-126

219. Про підвищення ефективності роботи щодо профілактики наркоманії серед учнівської та студентської молоді // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – № 19. – С. 9-26.

220. Профілактика вживання психоактивних речовин серед старшокласників: Методичні рекомендації для соціальних педагогів, класних керівників і спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / автори-уклад. : Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – Черкаси : ПП Чабаненко, 2008. – 74 с.

221.Профілактика ВІЛ/СНІДу, наркоманії, алкоголізму серед учнів і студентів : в 3 т. / [М. І. Кириленко, І. О. Корнієнко, О. А. Лисенко та ін.] ; ред. В. Г. Панок, І. І. Цушко. – К. : Ніка-Центр, 2005. – Т. 1. – 248 с.

222.Профілактика наркоманій у дитячому, підлітковому та молодіжному середовищі : довідник для соц. працівників, вчителів, шкільних психологів, батьків / авт.-упоряд. Б. П. Лазоренко. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 300 с.

223.Психология : словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : ИПЛ, 1990. – 494 с.

224.Психология и педагогика : учебное пособие / [К. А. Абульханова, Е. Г. Баранов, А. А. Бодалев и др.] ; науч. ред. А. А. Деркач. – [3-е изд., доп. и перераб.] – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 584 с.

225.Психология развивающейся личности / под ред. А. В. Петровського. – М. : Педагогіка, 1987. – 240 с.

226.Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

227.Пшеничний В. Г. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин / В. Г. Пшеничний // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 8. – С. 33-37.

228.Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 624 с.

229.Реан А. А. Психология и педагогика : учебник для вузов/ А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. – СПб. : Питер, 2000. – 432 с.

230.Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с.

231.Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт ; пер. с нем. – М. : Мир, 1994. – 320 с.

232.Реутов Е. В. Учащаяся молодежь и наркотики / Е. В. Реутов // Социологические исследования (СОЦИС). – 2004. – № 1. – С. 86-91.

233.Решетников П. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей: Рождение мастера / П. Решетников. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 301 с.

234. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учебн. пособие. Кн. 2. / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 275 с.
235. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / [О. Яременко, О. Балакірева, Н. Бутейко та ін.]. – К. : Укр. ін-т соціальних дослідж., 2000. – 111 с.
236. Романова Н. Ф. Методичні рекомендації щодо створення та розвитку студентських соціальних служб / Н. Ф. Романова. – К. : ДСССДМ, 2005. – 116 с.
237. Романова Н. Ф. Місце і роль студентських соціальних служб у структурній моделі навчальних закладів III-IV рівнів акредитації / Н. Ф. Романова // Вісник національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – №1. – К., 2004. – С. 197-206.
238. Романова Н. Ф. Організація і управління діяльністю студентських соціальних служб у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Н. Ф. Романова. – К., 2005. – 21 с.
239. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – СПб. : Питер, 1998. – 688 с.
240. Самборська О. В. Формування і розвиток соціально-психологічної компетентності фахівців соціальної роботи / О. В. Самборська // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 17. – С. 131.
241. Семенов С. Ю. Особенности копинг-стратегий у подростков с химической зависимостью / С. Ю. Семенов // Психология и школа. – 2007. – № 1. – С. 72-83.
242. Сердюк О. О. Наркотизм як соціальне явище: його тенденції та напрямки профілактики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 / О. О. Сердюк. – Х., 2003. – 20 с.
243. Серый А. В. Ценностно-смысловая сфера личности : учеб. пособие / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово : Кемеровский государственный университет, 1999 – 92 с.
244. Система роботи шкіл з профілактики вживання учнями психоактивних речовин : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Черкаси : „Escape”,

2006. – 192 с.

245. Ситник Г. Технології превентивного виховання школярів : практ. посіб. / Г. Ситник. – Рівне : Юлат, 1999. – 147 с.

246. Ситуационная методика обучения: Теория и практика / сост. Сидоренко А. И., Чуба В. И. – К. : Центр инноваций и развития, 2001. – 256 с.

247. Ситуационный анализ или Анатомия Кейс-метода / под ред. Сурмина Ю. П. – К. : Центр инноваций и развития, 2002. – 286 с.

248. Слостенин В. А. Диагностика профессиональной пригодности молодёжи к педагогической деятельности / В. А. Слостенин, Н. Е. Мажар. – М. : Прометей, 1995. – 142 с.

249. Слостенин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе / В. А. Слостенин // Советская педагогика. – 1981. – № 4. – С. 76-84.

250. Слостенин В. А. Социальный педагог: готовность к профессиональной деятельности / В. А. Слостенин // Научные труды МПГУ. Серия „Психолого-педагогические науки”. – М., 1995. – С. 25-34.

251. Словарь по социальной педагогике : пособие для студентов, изучающих психологию, социальную работу и социальную педагогику / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. – М. : Академия, 2002. – 365 с.

252. Словарь-справочник по социальной работе / [С. А. Беличева, П. В. Бобкова, Б. Н. Боденко и др.] ; под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 2000. – 424 с.

253. Словник основних термінів і понять з превентивного виховання / упоряд. В. Оржеховська. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 65 с.

254. Смолянинова О. Г. Кейс-метод обучения в подготовке педагогов / О. Г. Смолянинова // Дистанционное и виртуальное обучение. Дайджест российской и зарубежной прессы. – 2002. – № 8. – С. 48-49.

255. Сорочинская О. М. Новая модель начальной профессиональной подготовки социальных педагогов / О. М. Сорочинская // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. Ч. 2. – Ужгород, 1999. – С. 224-207.

256. Социальная педагогика : монография / [А. И. Арнольд, В. Г. Бочарова, А. С. Вишняков и др.] ; под ред. В. Г. Бочаровой. – М. : Владос, 2004. – 366 с.

257. Социальная педагогика: курс лекций : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Владос, 2001. – 416 с.
258. Соціальна педагогіка / Соціальна робота (понятійно-термінологічний словник) / за заг ред. І. Д. Звереві. – К. : Етносфера, 1994. – 119 с.
259. Соціальна педагогіка : навч.-метод. посіб. / авт.-уклад. С. П. Архипова, Г. Я. Майборода – Черкаси ; Ужгород : „Мистецька лінія”, 2002. – 267 с.
260. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 468 с.
261. Социальная работа / под общ. ред. В. И. Курбатова. – Р-н/Д., 2003. – С. 395.
262. Соціологія : словник термінів і понять / [упоряд. : Є. А. Біленький, В. М. Дебой, М. А. Козловець та ін.] ; за ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
263. Сорокин Д. Ю. Форум-театр как актуальный метод профилактики зависимости [Электронный ресурс] / Д. Ю. Сорокин. – Режим доступа : <http://nond-nn.ru/forum-teatr-profilaktika-zavisimosti/>
264. Степанов В. Г. Психология трудных школьников : учеб. пособие для учителей и родителей / В. Г. Степанов. – М. : Академия, 1996. – 320 с.
265. Сукноваленко В. В. Запобігання підлітковій і юнацькій наркоманії / В. В. Сукноваленко // Охорона дитинства. Дитяче право: Теорія, досвід, перспективи : матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування державного Дитячого містечка ім. ІІ Комінтерну в Одесі / редкол. : А. І. Паньков, М. О. Баймуратов, Л. І. Кормич. – О., 2001. – С. 152-154.
266. Сурмін Ю. Метод аналізу ситуацій (Case study) та його навчальні можливості / Ю. Сурмін // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9. – № 1. – С. 32-50.
267. Теоретические основы подготовки социальных работников / под ред. И. А. Зимней. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1992. – 156 с.
268. Теория социальной работы : [учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. „Социальная работа”] / Г. Ю. Бурлака, С. И. Григорьев, Л. Г. Гусякова, И. А. Зимняя ; ред. Е. И. Холостова. – М. : Юрист, 1999. – 334 с.

269. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / [А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола та ін.] ; за ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2001. – 140 с.

270. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / [А. Й. Капська, М. М. Барахтян, О. В. Безпалько та ін.] ; за заг. ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2000. – 372 с.

271. Технологія тренінгу / упоряд. : О. Главник, Г. Бевз ; за заг. ред. С. Максименко. – К. : Укр. ін-т соціальних дослідж., 2005. – 112 с.

272. Толстова Ю. Н. Анализ социологических данных / Ю. Н. Толстова. – М. : Научный мир, 2003. – 219 с.

273. Толстоухова С. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / С. В. Толстоухова. – К., 2001. – 18 с.

274. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / [О. О. Яременко, О. М. Балакірева, О. Р. Артюх та ін.] ; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді ; Укр. ін-т соціальних досліджень ; Українсько-канадський проект „Молодь за здоров'я – 2”. – К., 2005. – Кн. 7 – 196 с.

275. Тютюнник О. В. Деякі аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання підлітками психоактивних речовин / Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник // Вісник Черкаського університету. Серія „Педагогічні науки”. – Черкаси, 2008. – Вип. 123. – С. 99-104.

276. Тютюнник О. В. Духовний розвиток дитини в сім'ї як фактор формування імунітету до вживання наркотичних засобів / О. В. Тютюнник // Гендерні основи духовного розвитку сім'ї : зб. матеріалів наук.-практ. конф. – Черкаси, 2006. – С. 106-110.

277. Тютюнник О. В. Інтерактивні технології навчання у підготовці майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи / О. В. Тютюнник // Теоретичні питання культури освіти і виховання : [зб. наук. праць / за заг. ред. М. Б. Євтуха]. – К., 2009. – Вип. 38 – С. 164-169.

278. Тютюнник О. В. Методичні аспекти тренінгової роботи з молоддю в рамках соціально-просвітницької діяльності з профілактики вживання психоактивних речовин / О. В. Тютюнник // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Серія „Педагогічні науки”. – Луганськ, 2007. – Вип. 6. – С. 244-252.

279. Тютюнник О. В. Можливості студентської соціальної служби щодо підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання психоактивних речовин серед підлітків та молоді / О. В. Тютюнник // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія „Педагогічні науки”. – Черкаси, 2007. – Вип. 113. – С. 85-93.

280. Тютюнник О. В. Проблема соціального навчання учнів у здійсненні соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки / О. В. Тютюнник // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія „Психологічні науки” : [зб. наук. праць у 2-х т.] – Чернігів, 2006. – Том 2. – Вип. 41. – С. 159-161.

281. Тютюнник О. В. Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників : програма навчального курсу / О. В. Тютюнник // Соціальна робота : [навч.-методич. комплекс / за ред. С. П. Архипової, О. Г. Коломієць, Г. Я. Майбороди]. – Черкаси, 2009. – С. 383-403.

282. Тютюнник О. В. Реалізація заходів з профілактики вживання психоактивних речовин і формування здорового способу життя молоді на основі гендерного підходу / О. В. Тютюнник // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Короленка. Серія „Педагогічні науки”. – Полтава, 2008. – Вип. 3(61). – С. 39-46.

283. Тютюнник О. В. Соціально-педагогічний аналіз передумов розвитку наркотичної залежності у старшокласників / Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія „Педагогіка та психологія” : [зб. наук. праць]. – Чернівці, 2009. – Вип. 449-450. – С. 36-44.

284. Тютюнник О. В. Технологія оволодіння майбутніми соціальними педагогами методикою інтерактивного навчання у профілактичній роботі зі старшокласниками / О. В. Тютюнник // Педагогічна освіта : теорія і практика.

Педагогіка і психологія : [зб. наук. праць]. – К., 2009. – Вип. 11. – С. 82-87.

285. Тютюнник О. В. Тренінг як форма соціального навчання підлітків при здійсненні первинної соціально-педагогічної профілактики вживання наркотиків / О. В. Тютюнник // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2007. – №1. – С. 89-95.

286. Тютюнник О. В. Упровадження спецкурсу „Профілактика наркотичної залежності серед старшокласників” у процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до профілактичної роботи / О. В. Тютюнник // Вісник Черкаського університету. Серія „Педагогічні науки”. – Черкаси, 2008. – Вип. 137. – С. 153-159.

287. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Изд-во Акад. Наук Груз. ССР, 1961. – 210 с.

288. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 451 с.

289. Ураков И. Г. Наркомания: мифы и действительность / И. Г. Ураков. – М. : Медицина, 1990. – 64 с.

290. Фалинська З. З. Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / З. З. Фалинська. – Вінниця, 2006. – 21 с.

291. Филиппова И. А. Методика социально-педагогического исследования : учеб. пособие / И. А. Филиппова. – Челябинск : ЧГПИ, 1989. – 81с.

292. Филонов Г. Ценносно-целевые ориентации социально-педагогической деятельности / Г. Филонов // Воспитание школьников. – 2003. – № 6. – С. 33-37.

293. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : [навч.-метод. посіб.] / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. – [2-ге вид., переробл. та допов.] – Т. : Навчальна книга-Богдан, 2008. – 432 с.

294. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.

295. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Педагогика, 1987. – 181 с.

296. Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко,

І. В. Пеша та ін.]. – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2005. – 116 с.

297. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства / [О. Яременко, О. Вакуленко, Ю. Галусян та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2004. – Кн. 1. – 164 с.

298. Фортова Л. К. Социально-педагогические основы профилактики алкоголизма и наркомании среди детей и подростков : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Фортова Любовь Константиновна. – М., 2002. – 434 с.

299. Хакетт С. Стандарты социальной работы и парадигмы подготовки специалистов социальной сферы / С. Хакетт // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 9-12.

300. Харченко С. Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности / С. Я. Харченко ; Луганский гос. пед. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Луганск : Альма-Матер, 1999. – 138 с.

301. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

302. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко ; Наук.-дослід. центр проблем соціальної педагогіки і соціальної роботи в Україні. – Луганськ : Альма-Матер, 2005. – 552 с.

303. Холмс Д. Аномальная психология / Дэвид А. Холмс ; пер с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 304 с.

304. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 415 с.

305. Червяк П. І. Медична енциклопедія / П. І. Червяк. – К. : Просвіта, 2001. – 1024 с.

306. Чернышова В.Н. Педагогическая профилактика наркомании среди учащихся старших классов общеобразовательных учреждений : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Чернышова Вероника Николаевна. – М., 2003. – 215 с.

307. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. літератури. – 2006. – 464 с.
308. Шабалина В. В. Психология зависимого поведения: на примере поведения, связанного с употреблением наркотиков и других психоактивных веществ / В. В. Шабалина. – СПб. : Изд-во СПб. гос. ун-та, 2004. – 334 с.
309. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. вузов / М. В. Шакурова. – М. : Академия, 2002. – 266 с.
310. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.
311. Шапиро Б. Ю. Предметно-профессиональная подготовка социальных работников: задачи, содержание, организация / Б. Ю. Шапиро // Социальная работа. – 1992. – Вып. 5. – С. 81-101.
312. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / С. Ю. Шашенко. – К., 2004. – 20 с.
313. Шендеровский К. С. Профілактична соціальна робота: теорія і практика : навч.-метод. посіб. / К. С. Шендеровский. – К. : Главник, 2007. – 144 с.
314. Шептенко П. А. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. – М. : Академия, 2001. – 206 с.
315. Шишова І. О. Профілактика наркоманії серед підлітків у виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Шишова Інна Олексіївна. – Херсон, 2004. – 190 с.
316. Школа – територія здоров'я : методичний посібник зі створення, впровадження та оцінювання шкільної програми з профілактики вживання психоактивних речовин / за заг. ред. В. М. Оржеховської. – К. : Оптима, 2006. – 172 с.
317. Шкуренко О. Виховні заходи з питань здорового способу життя: робота дискусійного клубу старшокласників „Ти+Ти” / О. Шкуренко // Шкільний світ. – 2006. – № 12. – С. 7-9.
318. Шорохова О. А. Жизненные ловушки зависимости и созависимости /

О. А. Шорохова. – СПб. : Речь, 2002. – 275 с.

319. Шумилин Е. А. Психологические особенности личности старшеклассника / Е. А. Шумилин. – М. : Педагогика, 1979. – 152 с.

320. Щелкунов А. О. Соціально-педагогічна профілактика наркотичної залежності підлітків засобами фізичної культури і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 24.00.02 / А. О. Щелкунов. – Х., 2005. – 17 с.

321. Щербина В. И. Готовность к учительскому труду / В. И. Щербина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. – 66 с.

322. Щуркова Н. Е. Новые технологии воспитательного процесса / Н. Е. Щуркова. – М. : Пед. о-во России, 1993. – 250 с.

323. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

324. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : МПСИ : Прогресс, 2006. – 352 с.

325. Юридичні терміни : тлумачний словник / [В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.] ; за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Либідь, 2003. – 320 с.

326. Юрій Н. Н. Проблеми соціалізації старшокласників у сучасному суспільстві / Н. Н. Юрій // Охорона дитинства. Дитяче право: Теорія, досвід, перспективи : матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування державного Дитячого містечка ім. III Комінтерну в Одесі / редкол. : А. І. Паньков, М. О. Баймуратов, Л. І. Кормич. – О., 2001. – С. 59-61.

327. Яковлева Н. В. Психологическая компетентность и ее формирование в процессе обучения в вузе : автореф. дис. на соиск. научной степ. канд. психол. наук : спец. / Н. В. Яковлева. – Ярославль, 1994. – 20 с.

328. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 203 с.

329. 120 вопросов об алкоголе и наркотиках / пер. с англ. ; автор оригинала R. J. Delhaas, G. P. H. E. Eussen. – Черкассы : Центр „Ескейп”, 2002. – 95 с.

330. Evaluating the Treatment of drug use, risk behavior and qualitative research in the time of AIDS. – EMCDDA, 2001. – 125 p.

331. Lance M. Dodes *The heart of addiction: A new approach to understanding and managing alcoholism and other addictive behaviors* / M. Lance. – Harper Paperbacks : Reprint edition, 2002. – 272 p.

332. Marlatt G. *Addictive behaviors: New readings on etiology, prevention, and treatment* / Marlatt G., Witkiewitz A., Katie A. – American Psychological association, 2009.

333. *Prevention: alcohol, drugs, tobacco : handbook* / edited by Dr Jaap van der Stel, assisted by Deborah Voordewind Pompidou Group – Council of Europe & Jellinek Conculancy. – Strassbourg, 1998. – 173 p.

334. *Promoting Self-change from addictive behaviors: Practical implications for policy, prevention, and treatment.* – Springer-Verlag New York Inc., 2007.

335. Rhodes T. at al. *Injecting drug use, risk behaviour and qualitative research in the time of AIDS.* – EMCDDA, 2001. – 125 p.

336. *Teaching Social Work Practice* [M. Doel, S. Shardlow, C. Sawdon, D. Sawdon]. – Aldershot : Arena, 1996.

337. Tomas C. Harrison, Gary L. Fisher *Substance abuse: Information for school counselors, social workers, therapists and counselors* (4th edition) / Tomas C. Harrison, L. Gary. – 2008. – 400 p.

338. *Understanding and Responding to Drug Use: the Role of Qualitative Research.* EMCDDA Scientific Monograph Series. № 4. – EMCDDA, 2000. – 350 p.

339. Westerhout R. *What your pupils can expect of tobacco, alcohol, cannabis and gambling: Teachers manual* / R. Westerhout ; Netherlands Institute on Alcohol and Drugs Utrecht. – Netherlands, 1994. – 56 p.

Тютюнник Ольга Вікторівна

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ
ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ
НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ
СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Монографія

Підписано до друку 25.05.2014 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк циф. цифровий.
Ум. друк. арк.10,85.Тираж 300 прим.

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com